Világ proletárjai egyesüljetek!

LENIN

MŰVEI

22

AZ OROSZNYELVŰ KIADÁS
AZ OK(b)P IX. KONGRESSZUSÁNAK
ÉS A SZOVJETEK
II. ÖSSZSZÖVETSÉGI KONGRESSZUSÁNAK
HATÁROZATA ALAPJÁN JELENIK MEG

V. I. LENIN

MŰVEI

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

V. I. LENIN

MŰVEI

22.

KÖTET

1915 december—1916 július

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1951

Az orosz eredeti címe:

ИНСТИТУТ МАРКСА–ЭНГЕЛЬСА–ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)
В. И. ЛЕНИН. СОЧИНЕНИЯ
ИЗДАНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ. ТОМ 22. ОГИЗ. ГОСПОЛИТИЗДАТ 1948

Lenin műveinek magyar kiadása a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által sajtó alá rendezett negyedik orosznyelvű kiadás nyomán, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata alapján jelenik meg.

ELŐSZÓ

A huszonkettedik kötet V. I. Lenin 1915 decembere és 1916 júliusa között írt műveit tartalmazza.

Ez a kötet tartalmazza az „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. I. füzet. Kapitalizmus és mezőgazdaság az Amerikai Egyesült Államokban" c. munkát, melyben Lenin a tőkés társadalom mezőgazdaságának nem-kapitalista fejlődéséről szóló antimarxista elméletet bírálja.

A kötetnek jelentős részét teszik azok a cikkek, amelyekben Lenin megokolja és kifejti az 1914—1918-as első imperialista világháború bolsevik jelszavait és a proletariátus feladatait ebben a háborúban, s amelyekben leleplezi a nyilt szociálsovinisztákat, valamint a burkolt szociálsovinisztákat — a centristákat. Ezek közé a cikkek közé tartozik: „Az opportunizmus és a II. Internacionále csődje", „A franciaországi ellenzék feladatairól", „Az annexiók nélküli békéről és Lengyelország függetlenségéről, mint oroszországi napi jelszavakról", „Wilhelm Kolb és Georgij Plehanov", „A «békeprogram»-ról", „Az OSzDMP Központi Bizottságának javaslata a második szocialista konferenciának", továbbá „A német és nem német sovinizmusról" c. cikk és más cikkek.

A kötét tartalmazza „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. híres könyvet, melyben Lenin marxista szempontból elemezte az imperializmust, mint a kapitalizmus utolsó szakaszát, és bebizonyította, hogy „az imperializmus a proletariátus szociális forradalmának előestéje". Ennek az elemzésnek alapján Lenin új elméleti tételt fogalmazott meg, amely szerint lehetséges

a szocializmus győzelme kezdetben egy, egymagában vett, tőkés országban és lehetetlen a szocializmus egyidejű győzelme valamennyi országban. Lenin ezt a zseniális tételt két cikkben, „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról“ c. 1915 augusztusában írt cikkében és „A proletárforradalom katonai programja“ c. 1916 őszén írt cikkében fogalmazta meg.

Ez a szocialista forradalom új, kiforrott elmélete volt, amely gazdagította és továbbfejlesztette a marxizmust.

„Szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga“ c. téziseiben és „Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei“ c. cikkében Lenin a nemzeti kérdés bolsevik programjának alapvető tételeit továbbfejlesztette. „Junius brosúrájáról“ c. cikkében Lenin a német baloldali szociáldemokraták politikai hibáit bírálja.

V. I. Lenin Műveinek ebben a kötetében jelennek meg először a következő dokumentumok: „Határozati javaslat a II. szocialista konferencia összehívásáról“, „Az 1916 április 24-i konferenciához. A küldöttség javaslata“ és „A külföldi szervezetek bizottságának levele az OSzDMP szekcióihoz“, amelyek Leninnek az oroszországi és nyugateurópai szociálsoviniszták ellen és a bolsevik párt megerősítéséért, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalista elemeinek tömörítéséért folytatott harcát tükrözik.

ÚJABB ADATOK A MEZŐGAZDASÁGI KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSTÖRVÉNYEIRŐL

I. FÜZET

KAPITALIZMUS ÉS MEZŐGAZDASÁG AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN[1]

A megírás ideje: 1914—1915.
Először 1917-ben jelent meg a „Zsizny i Znanyije" kiadásában, külön brosúra formájában.

Книгоиздательство „ЖИЗНЬ и ЗНАНІЕ“.
Петроградъ, Поварской пер., д. 2, кв. 9 и 10. Телефонъ 227-42.

Библіотека Обществовѣдѣнія. Кн. 42-ая.

В. ИЛЬИНЪ (Н. Ленинъ).

НОВЫЯ ДАННЫЯ О ЗАКОНАХЪ РАЗВИТІЯ КАПИТАЛИЗМА ВЪ ЗЕМЛЕДѢЛІИ.

ВЫПУСКЪ I.

Капитализмъ и земледѣліе въ Соед. Штатахъ Америки.

ПЕТРОГРАДЪ.
1917.

Lenin „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. I. füzet. Kapitalizmus és mezőgazdaság az Amerikai Egyesült Államokban“ c. könyvének borítólapja. — 1917

Kisebbítve

A legújabb kapitalizmus élenjáró országa különösen nagy érdeklődésre tarthat számot a modern mezőgazdaság társadalmi-gazdasági rendszerének és e rendszer fejlődésének tanulmányozása szempontjából. Az Egyesült Államoknak nincs egyenrangú vetélytársa sem a kapitalizmus fejlődésének a XIX. század végén és a XX. század elején tapasztalt gyorsasága, sem a kapitalizmus fejlődésének az Egyesült Államokban már elért igen magas foka, sem annak a területnek óriási mérete tekintetében, amelyen a természeti és történelmi feltételek rendkívüli változatosságának számbavételével, a tudomány legújabb vívmányainak megfelelően felszerelt technikát alkalmazzák, sem a népesség tömegeinek politikai szabadsága és kulturális színvonala tekintetében. Ez az ország sok tekintetben a mi polgári civilizációnk mintaképe és eszménye.

A mezőgazdasági fejlődés formáinak és törvényeinek tanulmányozása itt már csak azért is könnyebb, mert az Egyesült Államokban minden tíz évben népszámlálást („cenzust") tartanak, amelyet az ipari és mezőgazdasági üzemek rendkívül részletes összeírásával kapcsolnak egybe. Ennek eredményeképpen olyan pontos és bőséges anyagot kapnak, amilyen a világ egyetlen más országában sem áll rendelkezésre, s amely lehetővé teszi egész sereg közkeletű, elméletileg nagyrészt felületesen megfogalmazott, kritikátlanul szajkózott, rendszerint polgári nézeteket és előítéleteket terjesztő állítás ellenőrzését.

Gimmer úr a „Zaveti"[2] 1913 júniusi számában a legutóbbi, 1910-ben rendezett tizenharmadik cenzus néhány adatát közölte s ezek alapján az unalomig ismételgette

azt az igen elterjedt és — mind elméleti alapját, mind politikai tartalmát tekintve — ízig-vérig polgári állítást, hogy „az Egyesült Államokban a farmok óriási többsége *munkán alapuló* gazdaság“, hogy „a fejlettebb vidékeken a mezőgazdasági kapitalizmus felbomlik“, hogy „a munkán alapuló mezőgazdasági kisüzem kiszélesíti uralmának területét“, hogy éppen „a régibb kultúrájú és a gazdaságilag fejlettebb vidékeken“ „a tőkés mezőgazdaság felbomlik, a termelés elaprózódik és kisebb üzemű termeléssé változik át“, hogy „nincsen olyan vidék, ahol a gyarmatosítási folyamat már végbe ne ment volna, ahol ugyanakkor a nagytőkés mezőgazdaság fel ne bomlott volna és ahol ki ne szorította volna a munkán alapuló gazdaság“ stb. stb.

Mindezek az állítások égbekiáltó hazugságok. Homlokegyenest ellenkeznek a valósággal. Ezekben az állításokban minden szó az igazság megcsúfolását jelenti. S valótlanságuk kellő megvilágításával annál is érdemesebb részletesen foglalkozni, mert Gimmer úr nem jött-ment ember, nem holmi alkalmi ujságcikkecske alkalmi szerzője, hanem az orosz és az európai társadalmi gondolat legdemokratikusabb, szélsőbaloldali *polgári* irányzatának egyik legtekintélyesebb közgazdásza. Éppen ezért Gimmer úr nézetei alkalmasak arra, hogy különösen széles körben terjedjenek el és gyakoroljanak befolyást — sőt a népesség nemproletár rétegeiben ez részben már meg is történt. Mert hiszen ezek nem egyéni nézetei, nem egyéni tévedései, hanem csak különösen demokratikus mezbe öltöztetett, álszocialista frazeológiával különösen kendőzött kifejezései az *általános* polgári nézeteknek, amelyekhez a legkönnyebben jut el a tőkés társadalomban mind a kitaposott ösvényeket járó hivatalos professzor, mind a kisföldműves, aki tudatosságával kiemelkedik a hozzá hasonlók milliói közül.

A Gimmer úr által hangoztatott elmélet, amely szerint a mezőgazdaság a kapitalista társadalomban nem-kapitalista alapon fejlődik, lényegében a polgári professzorok, polgári demokraták és az egész világ munkásmozgalmában az opportunisták, vagyis a polgári demokraták legújabb válfaját képviselő emberek óriási többségének elmélete. Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ez az elmélet az

egész polgári társadalom illúziója, álmodozása, önámítása. További fejtegetéseim során ennek az elméletnek a megcáfolásával kívánok foglalkozni és azon leszek, hogy általános képet nyujtsak az amerikai mezőgazdasági kapitalizmusról, mert a polgári közgazdászok egyik fő hibája éppen az, hogy egyes tényeket vagy tényecskéket, egyes számadatokat vagy adatocskákat ragadnak ki a közgazdasági viszonyok egészéből. Az adatokat egytől-egyig az Északamerikai Egyesült Államok hivatalos statisztikai kiadványaiból merítem; ezek közé tartozik elsősorban az 1900-as 12. cenzus és az 1910-es 13. cenzus mezőgazdasággal foglalkozó *ötödik* kötete*, továbbá az 1911-es Statisztikai Gyűjtemény (Statistical Abstract of the United States). Miután megjelöltem a forrásokat, nem fogok minden egyes számadatnál a táblázatok számára és az oldalszámokra hivatkozni, ez fölöslegesen megterhelné az olvasót és túlhalmozná a szöveget, hiszen az érdeklődők könnyen megtalálhatják a megfelelő adatokat az említett kiadványok fejezetcímei alapján.

1. A HÁROM FŐ VIDÉK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE. A NYUGATI GYARMATOSÍTÁSI VIDÉK ÉS A HOMESTEADEK

Az Egyesült Államok roppant területe, amely csak valamivel kisebb egész Európa területénél, a gazdasági feltételek óriási változatossága az ország különböző részein — mindez feltétlenül szükségessé teszi, hogy a gazdasági helyzetüket tekintve lényegesen eltérő fő vidékeket külön-külön vizsgáljuk. Az amerikai statisztikusok 1900-ban öt, 1910-ben pedig kilenc vidékre osztották fel az országot: 1) Új-Anglia — az Atlanti Óceán partján fekvő hat északkeleti állam (Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island és Connecticut).

* Census Reports. Twelfth Census 1900. Vol. V. Agriculture. Wash. 1902. — Thirteenth Census of the United States, taken in the year 1910. Vol. V. Agriculture. Wash. 1913. (— Népszámlálási jelentések. Az 1900. évi tizenkettedik népszámlálás. V. köt. Mezőgazdaság. Washington 1902. — Az Egyesült Államok 1910-ben tartott tizenharmadik népszámlálása. V. köt. Mezőgazdaság. Washington 1913. — *Szerk.)*

2) A közép-atlanti vidék (New York, New Jersey és Pennsylvania); 1900-ban ez a két vidék együtt az „északatlanti" vidéket alkotta. 3) A központi északkeleti vidék (Ohio, Indiana, Illinois, Michigan és Wisconsin). 4) A központi északnyugati vidék (Minnesota, Iowa, Missouri, Észak- és Dél-Dakota, Nebraska és Kansas); 1900-ban ez a két vidék együtt alkotta az „északi-központi" vidéket. 5) A dél-atlanti vidék (Delaware, Maryland, District of Columbia, Virginia és Nyugat-Virginia, Észak- és Dél-Carolina, Georgia és Florida) — 1900-ban ugyanez a vidék. 6) A központi délkeleti vidék (Kentucky, Tennessee, Alabama és Mississippi). 7) A központi délnyugati vidék (Arkansas, Oklahoma, Louisiana és Texas); 1900-ban ez a két vidék egyetlen „déli-központi" vidéket alkotott. 8) A hegyvidék (Montana, Idaho, Wyoming, Colorado, New Mexico, Arizona, Utah és Nevada), és 9) a csendes-óceáni vidék (Washington, Oregon és Kalifornia); 1900-ban ez a két vidék együtt egy „nyugati" vidéket alkotott.

Ennek a felosztásnak rendkivüli tarkasága arra késztette az amerikai statisztikusokat, hogy 1910-ben három nagy vidékben fogják össze a fentebb felsorolt vidékeket: az északi (1—4), déli (5—7) és nyugati (8—9) vidékben. Mindjárt látni fogjuk, hogy ez a három fő vidékre való felosztás valóban fölötte fontos és lényegileg feltétlenül szükséges, jóllehet, mint minden téren, természetesen itt is vannak átmeneti típusok, és Új-Angliát a közép-atlanti államokkal több alapvető kérdésben külön kell választani.

A három fő vidéket leglényegesebb különbségük meghatározása céljából *ipari* Északnak, *egykori rabszolgatartó* Délnek, és *gyarmatosítási* Nyugatnak nevezhetjük.

Nézzük az egyes vidékek kiterjedésére, megművelt földjük százalékarányára és lakosságuk számára vonatkozó adatokat:

Vidékek	Területe millió acre-ben	Ebből megművelve %	Népesség (1910) milliókban
Észak	588	49%	56
Dél	562	27%	29
Nyugat	753	5%	7
Az Egyesült Államokban összesen	1 903	25%	92

Területük méreteit tekintve Észak és Dél hozzávetőlegesen egyenlő, ezzel szemben Nyugat csaknem másfélszeresen meghaladja mind az egyiket, mind a másikat. A lakosság száma azonban Északon nyolcszor annyi, mint Nyugaton Mondhatni, Nyugat jóformán nincs benépesítve. Milyen gyorsan halad előre benépesedése, az abból látható, hogy az 1900-tól 1910-ig eltelt tíz év folyamán a lakosság száma Északon 18%-kal, Délen 20%-kal, Nyugaton viszont 67%-kal növekedett! A farmok száma Északon úgyszólván egyáltalán nem növekszik; 1900-ban 2 874 000, 1910-ben pedig 2 891 000 (+0,6%); Délen számuk 2,6 millióról 3,1 millióra, vagyis 18%-kal, Nyugaton pedig 54%-kal, vagyis több mint másfélszeresére, 243 000-ről 373 000-re emelkedett.

Milyen formában történik Nyugaton a föld elfoglalása, az a *homesteadek* — jobbára 160 acre, vagyis mintegy 65 gyeszjatyina nagyságú, a kormány által ingyen vagy névleges áron kiosztott földdarabok — adataiból látható. A 10 év alatt, 1901-től 1910-ig, birtokbavett homesteadek területe Északon — 55,3 millió acre-re (ebből 54,3 millió acre, vagyis több mint 98% egyetlen vidéken, mégpedig a központi északnyugati vidéken), Délen — 20,0 millió acre-re (ebből 17,3 millió egy vidéken: a központi délnyugati vidéken), Nyugaton pedig — 55,3 millió acre-re rúgott, mely utóbbi földterület mindkét nyugati vidékre jutott. Ez azt jelenti, hogy Nyugat — a homesteadeknek, vagyis az el nem foglalt földek ingyenes kiosztásának területe — olyasvalami, mint az elfoglaláson alapuló földhasználat Oroszország távoli végvidékein, csak azzal a különbséggel, hogy az elfoglalást nem hűbéri, hanem demokratikus állam szabályozza (majdnem azt mondtam, hogy narodnyik állam; az amerikai köztársaság tőkés módon megvalósította azt a „narodnyik" eszmét, amely szerint az el nem foglalt földet fel kell osztani azok között, akik földet óhajtanak). Északon és Délen viszont csak *egy* vidéken találunk homesteadeket s ez a vidék mintegy átmeneti típus a be nem népesedett Nyugat és a benépesedett Észak, illetőleg Dél között. Mellékesen megjegyezzük, hogy a legutóbbi két évtizedben csak két északi vidéken: Új-Angliában és a közép-atlanti vidéken nem osztottak ki

egyáltalán homesteadeket. Erre a két, iparilag igen fejlett vidékre, ahol már egyáltalán nem folyik gyarmatositás, lentebb még kitérünk.

Az elfoglalt homesteadekkel kapcsolatban idézett adatok az eredeti homestead-igénylésekre és nem a véglegesen elfoglalt földdarabokra vonatkoznak; ez utóbbiakat illetőleg nem rendelkezünk vidékek szerint csoportositott adatokkal. Ha azonban az idézett adatok, mint abszolút nagyságok, túlzottak is, mindenesetre pontosan tüntetik fel az egyes vidékek között fennálló arányokat. Északon a farmok területe 1910-ben összesen 414 millió acre volt, eszerint az utóbbi tíz évben igényelt homesteadek itt e területnek körülbelül $^1/_8$ részét, Délen körülbelül $^1/_{17}$ részét (354-ből 20), Nyugaton a *felét* (111-ből 55) tették! Érthető, hogy a tudományos kutatás módszereinek kigúnyolása volna, ha az olyan vidékek adatait, amelyekben ténylegesen még csaknem ismeretlen a földtulajdon, és az olyan vidékek adatait, amelyekben minden föld el van foglalva, egy kalap alá vennék.

Amerika különösen szemléltetően erősíti meg azt az igazságot, amelyet Marx a „Tőke" III. kötetében[3] hangsúlyozott, nevezetesen, hogy a mezőgazdasági kapitalizmus nem függ a földtulajdon és a földhasználat *formájától*. A tőke a középkori és a patriarchális földtulajdon legkülönbözőbb fajtáit találja maga előtt: a hűbéri földtulajdont, a „paraszti juttatott földtulajdont" (azaz a függő viszonyban levő paraszt földtulajdonát), a nemzetségi, földközösségi, állami stb. földtulajdont. A tőke alárendeli magának a földtulajdonnak mindezeket a fajtáit, de különféle formában, különféle módszerekkel. A mezőgazdasági statisztikának, ha átgondoltan, értelmesen volna megszervezve, módosítania kellene kutatási módszereit, csoportositási eljárásait stb. aszerint, hogy milyen *formákban* hatol be a kapitalizmus a mezőgazdaságba; így például külön kellene választania a homestead-földeket és nyomon kellene követnie gazdasági fejlődésüket. Sajnos, a statisztika terén túlságosan gyakran uralkodik a megszokottság, maradiság, ugyanazoknak a módszereknek értelmetlen, sablonos ismétlése.

Mennyire külterjes a földművelés Nyugaton más

vidékekhez képest — az egyebek közt a műtrágyára fordított kiadások adataiból látható. Egy acre megművelt földre számítva, az ilyen természetű kiadások 1909-ben Északon 13 centre (0,13 dollárra), Délen 50 centre, Nyugaton pedig mindössze 6 centre rúgtak. A Dél fölénye azzal magyarázható, hogy a gyapottermesztés sok trágyát igényel, márpedig Délen ez a kultúra foglalja el a legkimagaslóbb helyet: a gyapot itt, a dohánnyal együtt, a mezőgazdasági termékek értékének 46,8%-át szolgáltatja, míg a gabonaneműek csak 29,3%-át, a széna és a takarmánynövények — 5,1%-át szolgáltatják. Ezzel szemben Északon az első helyet a gabonaneműek foglalják el — 62,6%-kal, majd a széna és a takarmánynövények következnek — 18,8%-kal, — itt túlsúlyban vannak a vetett takarmánynövények. Nyugaton a gabonaneműek a földművelési termékek összértékének 33,1%-át szolgáltatják, a széna és a takarmánynövények hányada 31,7%. — emellett a vetett takarmánynövények előtt a réti füveké az elsőbbség. Az összérték 15,5%-át a gyümölcstermelés adja — a piacra termelő földművelésnek ez a csendesóceáni partvidéken gyorsan fejlődő külön ága.

2. AZ IPARI ÉSZAK

Északon a városi lakosság számaránya 1910-ben elérte az 58,6%-ot, a Délvidék 22,5%-ával és Nyugat 48,8%-ával szemben. Az ipar szerepe a következő adatokból látható:

	A termékek értéke (milliárd dollárban): földművelés	állattenyésztés	összesen	ipar, leszámítva a nyersanyag értékét	Az iparban foglalkoztatott munkások száma (millió)
Észak	3,1	2,1	5,2	6,9	5,2
Dél	1,9	0,7	2,6	1,1	1,1
Nyugat	0,5	0,3	0,8	0,5	0,3
Az Egyesült Államokban összesen	5,5	3,1	8,6	8,5	6,6

A mezőgazdasági termékek összértéke itt el van túlozva, mert a földművelés termékeinek egy része, mint

például a jószág takarmánya, az állattenyésztés termékeinek értékében ismételten fel van tüntetve. Mindenesetre arra a kétségbevonhatatlan következtetésre jutunk, hogy az egész amerikai ipar 5/6 része Északon összpontosul és ezen a vidéken az ipar túlsúlyban van a mezőgazdasággal szemben. A Dél és Nyugat viszont túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű.

Mint az idézett adatokból látható, a Déllel és a Nyugattal szemben Északot viszonylag sokkal fejlettebb ipara különbözteti meg, amely piacot teremt a mezőgazdaság számára és annak belterjesebbé válását idézi elő. Mindamellett az — ilyen értelemben — „ipari“ Észak továbbra is a mezőgazdasági termékek fő termelője marad. Az egész mezőgazdasági termelésnek több mint a fele, körülbelül háromötöd része, Északon összpontosul. Hogy mennyire belterjes Északon a földművelés a többi vidékhez képest, az az egész mezőgazdasági vagyonállomány — a föld, az épületek, az eszközök és gépek — egy acre földre kiszámított értékének adataiból látható: Északon ez az érték 1910-ben 66 dollár volt, ezzel szemben Délen 25, Nyugaton pedig 41 dollár. Az eszközök és a gépek értéke egy acre földre kiszámítva Északon 2,07 dollár, Délen 0,83 dollár, Nyugaton 1,04 dollár volt.

Emellett külön kiemelkedik Új-Anglia és a középatlanti vidék. Itt, mint már rámutattunk, nincs gyarmatosítás. A farmok abszolút száma 1900 és 1910 között csökkent, a megművelt föld, valamint a farmok egész földterületének nagysága ugyancsak csökkent. A foglalkozási statisztika szerint itt a népességnek csak 10%-a foglalkozik mezőgazdasággal, az egész Egyesült Államok 33%-ával, a többi északi vidék 25—41%-ával és a déli vidékek 51—63%-os átlagával szemben. A gabonaneműek vetésterülete itt az egész megművelt földnek mindössze 6—25%-a (az átlag az egész Egyesült Államokban — 40%, Északon — 46%), a (nagyobbrészt vetett) takarmánynövényeké 52—29% (15%-kal, illetőleg 18%-kal szemben), a főzelékféléké — 4,6—3,8% (1,5%, illetőleg 1,5%-kal szemben). Ez a legbelterjesebb földművelés területe. A trágyázásra fordított átlagos kiadás, a megművelt föld egy acre-jére, 1909-ben — 1,30, illetőleg 0,62 dollár

volt; az első szám a maximális, a másodikat pedig csak az egyik déli kerület múlja felül. A megművelt föld egy acre-jére jutó eszközök és gépek átlagban vett értéke — 2,58, illetőleg 3,88 dollár; ezek a maximális számok az Egyesült Államokban. A további fejtegetések során látni fogjuk, hogy az ipari Északnak ezeken a leginkább iparosított vidékein, amelyeken a legbelterjesebb a földművelés, egyszersmind a leginkább tőkés jellegű is a mezőgazdaság.

3. AZ EGYKORI RABSZOLGATARTÓ DÉL

Az Amerikai Egyesült Államok — írja Gimmer úr — „olyan ország, amely sohasem látott feudalizmust és nem ismeri ennek gazdasági csökevényeit" (id. cikk 41. old.). Ez az állítás homlokegyenest ellenkezik az igazsággal, mert a *rabszolgaság* gazdasági csökevényei egyáltalán semmiben sem különböznek a feudalizmus ugyanilyen csökevényeitől, márpedig az Egyesült Államok egykori rabszolgatartó Délvidékén ezek a csökevények *mindmáig nagyon erősek*. Gimmer úr tévedésével nem volna érdemes foglalkozni, ha ezt csupán egy sebtében papírra vetett folyóiratcikkben elkövetett hibának tarthatnók. Csakhogy Oroszország egész liberális és narodnyik irodalma azt bizonyítja, hogy az orosz *ledolgozási* rendszer — a mi feudális csökevényünk — tekintetében pontosan ugyanilyen „hibát" követnek el, méghozzá rendszeresen és rendkívüli makacssággal.

A Dél rabszolgatartó volt mindaddig, míg az 1861—1865-ös polgárháború a rabszolgaságot el nem söpörte. A négerek száma, amely az északi és a nyugati vidékeken nem haladja meg a 0,7—2,2%-ot, a Délen mind a mai napig a lakosság 22,6—33,7%-a. A négerek átlagos számaránya az Egyesült Államokban — 10,7%. A négerek megalázott helyzetéről beszélni is fölösleges: az amerikai burzsoázia ebben a tekintetben semmivel sem jobb más országok burzsoáziájánál. A négerek „felszabadítása" után a „szabad" és demokratikus köztársasági kapitalizmus talaján arra törekedett, hogy amit csak lehet, visszaállítson és minden lehetőt és lehetetlent elkövessen a négerek

legszemérmetlenebb és legaljasabb elnyomása érdekében. A kulturális színvonal jellemzése céljából elegendő röviden rámutatni egy statisztikai tényre. Ugyanakkor, amikor az Egyesült Államok fehérbőrű lakosságának körében 1900-ban (a tízéveseket és tíz évnél idősebbeket véve alapul) a lakosság 6,2%-a volt írástudatlan, a négerek körében ez a számarány 44,5% volt!! Ez több mint hétszer annyi!! Északon és Nyugaton az írástudatlanok számaránya 4—6% (1900-ban), Délen viszont 22,9—23,9%!! Nem nehéz elképzelni, hogy a jogi és létviszonyok terén milyen tényekkel jár együtt ez a népművelődés területéről vett szégyenletes tény.

S ugyan milyen alapon fejlődött ki és tartja magát ez az elbájoló „felépítmény"?

A tipikusan orosz, a „színorosz" *ledolgozási rendszer*, nevezetesen a *részes bérlet* alapján.

A négerek birtokában levő farmok száma 1910-ben 920 883, vagyis a farmok 14,5%-a volt. A farmok 37,0%-a bérlők, 62,1%-a tulajdonosok birtokában volt, a fennmaradó 0,9%-ot pedig intézők vezették. De a fehérek között a farmerek 39,2%-a, a négerek között viszont 75,3% volt bérlő! Amerikában a tipikus fehér farmer tulajdonosa földjének, ezzel szemben a tipikus néger farmer — bérlő. Nyugaton a bérlők számaránya mindössze 14,0% — ez gyarmatosítási terület, új, szabad földekkel, a kis „önálló földművesek" (rövid ideig tartó és bizonytalan) eldorádója. Északon a bérlők számaránya 26,5%, Délen pedig 49,6%! A déli farmerek fele — bérlő.

De ez még nem minden. Egyáltalán nem európai, művelt, modern kapitalista értelemben vett bérlőkről van szó. A szóbanforgó bérlők túlnyomórészt félfeudális vagy — ami gazdasági értelemben ugyanaz — félrabszolga *részes bérlők*. A „szabad" Nyugaton a bérlők kisebbsége (53 000-ből 25 000) részes bérlő. A régi, régen benépesedett Északon 766 000 bérlőből 438 000, azaz 63% részes bérlő. Délen 1 537 000 bérlő közül *1 021 000, vagyis 66% részes bérlő.*

A szabad, demokratikus-köztársasági Amerikában 1910-ben $1^1/_2$ millió részes bérlő volt, ebből *több mint egymillió néger*. S ezeknek a részes bérlőknek száma a far-

merek számához viszonyítva nem csökken, hanem állandóan és meglehetősen gyorsan növekszik. 1880-ban a részes bérlők száma, az Egyesült Államok farmereinek számához viszonyítva, 17,5%, 1890-ben 18,4%, 1900-ban 22,2%, 1910-ben 24% volt.

„Délen — olvassuk az amerikai statisztikusoknak az 1910-es népszámlálással kapcsolatos zárókövetkeztetéseiben — a viszonyok mindig valamelyest különböztek Észak viszonyaitól, és a bérelt farmok közül sok olyan ültetvényeknek része, amelyek óriási méretűek és a polgárháborút megelőző korszakból származnak.“ Délen „a bérlőkkel, főleg négerekkel folytatott gazdálkodás rendszere felváltotta a rabszolgamunkával folytatott gazdálkodás rendszerét“. „A bérleti rendszer fejlődése leginkább Délen szembeötlő, ahol a korábban rabszolgamunkával megművelt nagy ültetvényeket sok esetben kis földdarabokra (parcellákra) hasítják szét, s ezeket bérbeadják... Ezeket az ültetvényeket sok esetben még ma is lényegében mezőgazdasági egységekként művelik meg, minthogy a bérlők bizonyos mértékben olyan felügyelet alatt állanak, amely többé-kevésbbé hasonlít az északi farmok bérmunkásai fölött gyakorolt felügyelethez“ (id. mű, V. köt. 102, 104. old.).

A Dél jellemzése céljából feltétlenül hozzá kell még tennünk, hogy a lakosság innen más kapitalista vidékekre és a városokba menekül, mint ahogyan Oroszországban a parasztság a legelmaradottabb, a jobbágyság csökevényeit leginkább őrző központi mezőgazdasági kormányzóságokból, a Valjaj-Markovok uralma alól Oroszország tőkés szempontból fejlettebb vidékeire, a fővárosokba, az ipari kormányzóságokba és a Délvidékre menekül (lásd „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“*). A részes bérlet vidéke Amerikában és Oroszországban egyaránt a legnagyobb tespedésnek, a dolgozó tömegek legnagyobb mérvű sanyargatásának és elnyomásának vidéke. Amerikában a bevándorlók, akik oly kimagasló szerepet játszanak az ország gazdasági és egész társadalmi életében, kerülik

---

* Lásd *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 1949. 581—586. old. — *Ford.*

a Délt. 1910-ben az Amerikán kívül született lakosság számaránya 14,5%-ra rúgott. De Délen számarányuk egyes vidékeken mindössze 1,0—4,0%, ugyanakkor, amikor az ország többi vidékein a bevándorlók hányada legalább 13,9% és eléri a 27,7%-ot (Új-Anglia) is. Elzárkózottság, maradiság, áporodott levegő, valami börtönféle a „felszabadított" négerek számára — ez az amerikai Dél. Itt a legnagyobb a lakosság megtelepedettsége, itt a legnagyobb a „földhözkötöttség": annak a déli vidéknek kivételével, amelyben jelentős gyarmatosítás folyik (a központi délnyugati vidék), Dél másik két vidékén a lakosság 91—92%-a ugyanazon a vidéken született, amelyben él, míg Amerikában általában ez a számarány 72,6%, vagyis a lakosság költözködése sokkal erőteljesebb. Nyugaton, amely tisztára gyarmatosítási vidék, a lakosságnak csak 35—41%-a született azon a vidéken, amelyen él.

Dél két, gyarmatosítástól mentes vidékéről a négerek menekülnek: a két legutóbbi cenzus közt eltelt tíz év folyamán erről a két vidékről csaknem 600 000 főnyi „fekete" népesség költözött át az ország más vidékeire. A négerek főként a városokba menekülnek: Délen a négerek 77—80%-a él falvakban, a többi vidéken viszont mindössze 8—32%. Az amerikai négerek és az Oroszország központi mezőgazdasági vidékein élő *„egykori földesúri"* parasztok gazdasági helyzete meglepően egyforma.

4. A FARMOK ÁTLAGOS NAGYSÁGA. A „KAPITALIZMUS FELBOMLÁSA" DÉLEN

Miután az Egyesült Államok három fő vidékének alapvető jellegzetességeit és a gazdasági viszonyok általános jellegét megvizsgáltuk, áttérhetünk azoknak az adatoknak elemzésére, amelyeket rendszerint fel szoktak használni. Ide tartoznak mindenekelőtt a farmok átlagos nagyságára vonatkozó adatok. Ezeknek az adatoknak alapján igen sok közgazdász, közöttük Gimmer úr is, a leghatározottabb következtetéseket vonja le.

Év	A farmok átlagos nagysága az Egyesült Államokban	
	az egész földterület	a megművelt föld területe
	(acre-ben)	
1850	202,6	78,0
1860	199,2	79,8
1870	153,3	71,0
1880	133,7	71,0
1890	136,5	78,3
1900	146,2	72,2
1910	138,1	75,2

Általában véve, első tekintetre, arra az eredményre jutunk, hogy az egész földterület átlagos nagysága csökken, a megművelt föld átlagos nagysága pedig meghatározhatatlanul változik — hol csökken, hol növekszik. Éles határvonal azonban az 1860 és 1870 közötti időszak, amelyet ezért vonallal különítettünk el. Éppen ebben az időszakban figyelhető meg az egész földterület átlagos nagyságának óriási, 46 acre-es *csökkenése* (199,2-ről 153,3-ra) és a megművelt föld átlagos nagyságának szintén csökkenő irányzatú legnagyobb eltolódása (79,8-ról 71,0-ra).

Mi az oka ennek? Nyilvánvalóan az 1861—1865-ös polgárháború és a rabszolgaság eltörlése. A rabszolgatartó latifundiumokra döntő csapást mértek. Alább ismételten bizonyítást nyer majd ez a tény, amely egyébként annyira közismert, hogy csodálkoznunk kell bizonyításának szükségességén. Különválasztjuk Dél és Észak adatait.

Év	A farmok átlagos nagysága (acre-ben)			
	Délen		Északon	
	az egész föld átlagos nagysága	a megművelt föld átlagos nagysága	az egész föld átlagos nagysága	a megművelt föld átlagos nagysága
1850	332,1	101,1	127,1	65,4
1860	335,4	101,3	126,4	68,3
1870	214,2	69,2	117,0	69,2
1880	153,4	56,2	114,9	76,6
1890	139,7	58,8	123,7	87,8
1900	138,2	48,1	132,2	90,9
1910	114,4	48,6	143,0	100,3

Látjuk, hogy a megművelt föld egy farmra eső átlagos nagysága 1860 és 1870 között Délen óriási méretekben

csökkent (101,3-ról 69,2-re), Északon viszont kevéssé változott a *növekedés* irányában (68,3-ról 69,2-re). Ennek magyarázata tehát éppen a Dél fejlődésének feltételeiben rejlik. Ott a rabszolgaság eltörlése után is megfigyelhetjük, hogy a farmok átlagos nagysága, bár lassan és nem szakadatlanul, de csökken.

„A munkán alapuló mezőgazdasági kisüzem itt kiszélesíti uralmának területét" — vonja le Gimmer úr a következtetést —, „a tőke pedig elhagyja a mezőgazdaságot, hogy más elhelyezési területet keressen." „. . . Viharos ütemben halad a mezőgazdasági kapitalizmus felbomlása a dél-atlanti államokban . . ."

Fura gondolatmenet ez és, úgy látszik, párját csak narodnyikjainknak abban az elgondolásában találhatjuk, amely szerint Oroszországban 1861 után a „kapitalizmus felbomlik", minthogy a földbirtokosok a gazdaság robotrendszeréről a ledolgozási rendszerre (vagyis félrobotrendszerre!) tértek át. „A kapitalizmus felbomlásának" nevezik a rabszolgatartó latifundiumok felaprózódását. „A kapitalizmus felbomlásának" nevezik azt a tényt, hogy a minapi rabszolgatartók parlagon heverő földje félig részes bérlők helyzetében levő négerek kis farmjává alakul át (emlékeztetünk arra, hogy a részes bérlők száma cenzusról-cenzusra szakadatlanul *növekszik!*). Ez a közgazdaságtudományi alapfogalmak kiforgatásának netovábbja!

Az 1910-es népszámláláshoz fűzött magyarázó szöveg 12. fejezetében az amerikai statisztikusok a tipikus délvidéki „ültetvényekre" vonatkozólag — napjainkból, nem pedig a rabszolgaság idejéből való adatokat közöltek. 39 073 ültetvényen 39 073 „urasági farm" (landlord farms) és 398 905 bérlő-farm van. Vagyis átlagosan tíz bérlő jut egy „uraságra", „földbirtokosra", „landlordra". Az ültetvények átlagos területe 724 acre. Ebből a megművelt föld területe csak 405 acre: a bevetetlen föld területe ültetvényenként több mint 300 acre. Nem lebecsülendő kis tartalék a minapi rabszolgatartó urak jövő kizsákmányolási tervei számára . . .

Az átlagos ültetvény földjének megoszlása a következő: az „urasági farm" 331 acre, ebből megművelve —

87 acre. A „bérlő"-farmoknak, vagyis az éppúgy mint azelőtt az „uraság" számára és felügyelete alatt dolgozó néger részes béresek földparcelláinak átlagos területe 38 acre, amiből 31 acre van megművelve.

A minapi déli rabszolgatartók, akik óriási, $^9/_{10}$ részben mind a mai napig meg nem művelt latifundiumokkal rendelkeznek, a népesség és a gyapotkereslet növekedésének arányában fokozatosan áttérnek arra, hogy ezeket a földeket eladják a négereknek, de még gyakrabban arra, hogy kis parcellákat adnak át nekik részes bérlet formájában (1900 és 1910 között Délen azoknak a farmereknek a száma, akik teljes tulajdonosai voltak egész földjüknek, 1 237 000-ről 1 329 000-re, vagyis 7,5%-kal, a részesbérlő farmerek száma pedig 772 000-ről 1 021 000-re, vagyis 32,2%-kal növekedett). És ezek után még akad olyan közgazdász, aki ezt a jelenséget a „kapitalizmus felbomlásának" nevezi...

A latifundiumok közé azokat a farmokat sorozzuk, amelyek 1 000 acre vagy több földdel rendelkeznek. Az Egyesült Államokban 1910-ben összesen 0,8% (50 135) ilyen farm volt, földjük pedig 167,1 millió acre-re, vagyis az egész földterület 19,0%-ára rúgott. Ez átlagosan 3 332 acre földet jelent latifundiumonként. A művelés alatt álló föld részaránya a latifundiumokon mindössze 18,7%, általában valamennyi farmban pedig — 54,4%. *Legkevesebb* a latifundium a kapitalista Északon: a farmok 0,5%-a az egész földterület 6,9%-ával; a latifundiumokon a föld 41,1%-a van megművelve. Legtöbb a latifundium Nyugaton: a farmok 3,9%-a az egész földterület 48,3%-ával; itt a latifundiumok földjének 32,3%-a van megművelve. *Legnagyobb* a latifundiumokon a meg nem művelt föld százalékaránya az egykori rabszolgatartó Délen: a farmok 0,7%-a latifundium; ezeknek a birtokában van az egész földterület 23,9%-a; megművelve a latifundiumok *földjének mindössze 8,5%-a van!!* Ezek a részletes adatok egyebek közt szemléltetően mutatják, mennyire alaptalan az az olyannyira elterjedt gyakorlat, hogy a latifundiumokat — az egyes országok és az egyes vidékek konkrét adatainak külön elemzése nélkül — a *tőkés* gazdaságok közé sorozzák.

10 év alatt, 1900-tól 1910-ig, éppen a latifundiumok és csakis a latifundiumok földjének területe *csökkent*. Ez a csökkenés igen jelentős: 197,8 millió acre-ről 167,1 millió acre-re, vagyis 30,7 millió acre. Délen 31,8 millió acre-nek felel meg ez a csökkenés (Északon a latifundiumok területe 2,3 milliós növekedést mutat, Nyugaton 1,2 milliós csökkenést). Eszerint éppen a Délt és csakis az egykori rabszolgatartó Délt jellemzi az, hogy a latifundiumok óriási mértékben elaprózódnak és e latifundiumokon a megművelt föld százalékaránya elenyésző (8,5%).

Mindebből elkerülhetetlenül következik, hogy a végbemenő gazdasági folyamat egyetlen szabatos meghatározása a következő: áttérés a kilenctized részben egyáltalán meg nem művelt rabszolgatartó latifundiumokról kisüzemű *piacra termelő* mezőgazdasági termelésre. Nem a „munkán alapuló" termelésre, mint Gimmer úr és a narodnyikok a „munka" elcsépelt dicshimnuszát zengő polgári közgazdászokkal együtt oly nagy előszeretettel hangoztatják, hanem a piacra termelő mezőgazdaságra. A „munkán alapuló" kitételnek nincs semmi néven nevezendő politikaigazdaságtani értelme és közvetve megtéveszt. Nincs semmi értelme, mert hiszen a kistermelő földműves a gazdaság bármilyen társadalmi rendszerében „munkálkodik": a rabszolgaság, a jobbágyság és a kapitalizmus rendszerében egyaránt. A „munkán alapuló" kitétel üres szólam, tartalmatlan szavalat, amely a legkülönbözőbb társadalmigazdasági formáknak csak a burzsoázia számára előnyös *összekeverését* takargatja. A „munkán alapuló" kitétel megtévesztő, félrevezeti a nyilvánosságot, mert a *bér*munka hiányára céloz.

Gimmer úr, mint polgári közgazdász, éppen a bérmunkára vonatkozó adatokat kerüli meg, holott ezek a legfontosabbak a mezőgazdasági kapitalizmus kérdésében s jóllehet nemcsak az 1900-as népszámlálás adataiban, hanem az 1910-es népszámlálásnak abban a „kivonatában" (Abstract — Farm crops, by states*) is megvannak, amelyet Gimmer úr idéz (id. cikk, 49. old., jegyzet).

* — A farmok terméshozamára vonatkozó válogatott adatok, államok szerint. — *Szerk.*

Hogy a kisüzemű mezőgazdaság növekedése Délen éppen a piacra termelő mezőgazdaság növekedését jelenti, az kitűnik a Dél fő mezőgazdasági termékének jellegéből. Ez a termék — a gyapot. A gabonafélék Délen a szemestermények termésének összértékéhez 29,3%-kal járulnak hozzá, a széna és a takarmánynövények — 5,1%-kal, a gyapot azonban — 42,7%-kal. 1870-től 1910-ig az Egyesült Államok gyapjútermelése 162 millió fontról 321 millió fontra, azaz kétszeresére, búzatermése 236 millió bushelről 635 millió bushelre, vagyis nem egészen háromszorosára, a kukoricatermés 1 094 millió bushelről 2 886 millió bushelre, vagyis ugyancsak nem egészen háromszorosára, ezzel szemben a gyapottermés 4 millió báláról (1 bála = 500 font) 12 millió bálára, azaz háromszorosára emelkedett. A túlnyomórészt piacra kerülő földművelési termékek tömegének növekedése túlszárnyalta más (kisebb mértékben piacra kerülő) termékek tömegének növekedését. Emellett Dél fő vidékén, a „dél-atlanti“ vidéken elég jelentős mértékben kifejlődött a dohánytermesztés (Virginia államban a termés összértékének 12,1%-a), a főzelékfélék termesztése (Delaware államban a termés összértékének 20,1%-a, Florida államban 23,2%-a), a gyümölcstermelés (Florida államban a termés összértékének 21,3%-a) stb. Mindezek — olyan mezőgazdasági kultúrák, amelyek az mutatják, hogy a földművelés belterjesebbé válik, hogy a gazdaság méretei, noha földterülete csökken, növekednek, és hogy fokozottabb mértékben alkalmaz bérmunkát.

Mielőtt áttérnénk a bérmunkára vonatkozó adatok részletes tárgyalására, előljáróban csak annyit jegyzünk meg, hogy bár a Dél ebben a tekintetben elmaradt a többi vidék mögött — itt *kevésbbé* terjedt el a bérmunka alkalmazása, mert *elterjedtebb* a félrabszolga részes bérlet —, mindamellett Délen is egyre növekvő mértékben alkalmaznak bérmunkát.

5. A MEZŐGAZDASÁG TŐKÉS JELLEGE

A mezőgazdaság kapitalizálódását rendszerint a farmok nagysága, vagy a nagy — földterületüket tekintve

nagy — farmok számának és jelentőségének adatai alapján ítélik meg. Részben már megvizsgáltuk, részben még meg fogjuk vizsgálni az ilyen természetű adatokat, meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek csupán közvetett adatok, mert a földterület nagysága korántsem mindig és korántsem közvetlenül mutatja meg, hogy a *gazdaság* valóban nagyméretű és tőkés jellegű-e.

A bérmunkára vonatkozó adatok hasonlíthatatlanul többet bizonyítanak és szemléltetőbbek e tekintetben. A legutóbbi évek mezőgazdasági összeírásai, például az 1902-es ausztriai és az 1907-es németországi összeírás, amelyek elemzésével más helyen foglalkozunk, azt mutatták, hogy a bérmunka alkalmazása a modern mezőgazdaságban — különösen pedig a mezőgazdasági kisüzemben — sokkal jelentősebb, mint általában gondolják. Semmi sem cáfolja meg oly kétségtelenül és oly szemléltetően a „munkán alapuló“ mezőgazdasági kisüzemről szóló kispolgári dajkameséket, mint ezek az adatok.

Az amerikai statisztika igen bőséges anyagot gyüjtött össze erre a kérdésre vonatkozólag, minthogy a kérdőíveken minden egyes farmerről feltünteti, hogy költ-e valamit bérmunkásokra, és ha igen, mekkora összeget. Az európai statisztikától — például az imént említett két országétól — eltérőleg, az amerikai statisztika nem tünteti fel, hogy hány bérmunkást alkalmaznak a gazdák az összeírás időpontjában, noha ezt igen könnyű volna megállapítani, és ezeknek az adatoknak tudományos jelentősége a bérmunkára fordított kiadások teljes összegére vonatkozó adatok kiegészítéseképpen, igen nagy volna. Ami azonban a legrosszabb, az az 1910-es népszámlálás adatainak teljesen használhatatlan feldolgozása; ez a népszámlálás általában hasonlíthatatlanul rosszabbul van feldolgozva, mint az 1900-as népszámlálás. Az 1910-es népszámlálás során összeírt farmokat a földterület nagysága alapján (mint 1900-ban is) csoportokra osztották, de 1900-tól eltérően a bérmunka alkalmazására vonatkozó adatokat nem mutatták ki a csoportok szerinti felosztásban. Meg vagyunk fosztva attól a lehetőségtől, hogy a földterületüket tekintve kis- és nagygazdaságokat az általuk alkalmazott bérmunka alapján összehasonlítsuk. Csak az

egyes államok és vidékek átlagszámai, vagyis olyan adatok állanak rendelkezésünkre, amelyek egy kalap alá veszik a tőkés és nem-tőkés gazdaságokat.

Az 1900-as, jobban feldolgozott adatokat alább külön fogjuk tárgyalni, most pedig az 1910-re vonatkozó adatokat ismertetjük. Az adatok tulajdonképpen 1899-re és 1909-re vonatkoznak.

Vidékek	A munkásokat alkalmazó farmok százalékaránya (1909)	A bérmunkára fordított kiadások növekedése 1899—1909-ig %-ban	A bérmunkára fordított kiadások egy acre megművelt föld után (dollárban) 1909	1899
Észak	55,1	+ 70,8	1,26	0,82
Dél	36,6	+ 87,1	1,07	0,69
Nyugat	52,5	+ 119,0	3,25	2,07
Az Egyesült Államokban összesen	45,9	+ 82,3	1,36	0,86

Ezekből az adatokból mindenekelőtt kétségtelenül következik az, hogy a földművelés Északon a leginkább tőkés jellegű (a farmok 55,1%-a alkalmaz bérmunkát), azután Nyugaton (52,5%), legkevésbbé pedig Délen (36,6%). Ennek így is kell lennie a benépesedett és ipari vidéknek a gyarmatosítási vidékhez és a részes bérlet vidékéhez való viszonya folytán. A bérmunkát alkalmazó farmok százalékarányára vonatkozó adatok természetesen alkalmasabbak az egyes területek pontos összehasonlítására, mint az egy acre megművelt föld után bérmunkára fordított kiadások nagyságának adatai. Ahhoz, hogy az utóbbi adatokat összehasonlíthassuk, az volna szükséges, hogy a különböző vidékeken a munkabérek egyenlők legyenek. Nincsenek adataink az Egyesült Államok mezőgazdasági munkabéreire vonatkozólag, de az egyes vidékek között fennálló ismert alapvető különbségek folytán nem valószínű, hogy a munkabérek egyenlők.

Tehát Északon és Nyugaton, azon a két vidéken, amely az egész művelés alatt álló föld $^2/_3$ részét és az egész állatállomány $^2/_3$-át összpontosítja, a farmerek *több mint fele* rákényszerül bérmunka alkalmazására. Délen ez a százalékarány csak azért alacsonyabb, mert ott még erős a félfeudális (ugyanígy a félrabszolga) kizsákmányolás,

a részes bérlet formájában. Nem kétséges, hogy a legrosszabb helyzetben levő farmerek egy része Amerikában is, ugyanúgy, mint a világ valamennyi más tőkés országában, munkaerejének áruba bocsátására kényszerül. Sajnos, erre vonatkozólag az amerikai statisztika egyáltalán nem szolgál adatokkal, eltérően például az 1907-es német statisztikától, amely összegyüjtötte és részletesen feldolgozta ezeket az adatokat. A németországi adatok szerint 5 736 082 mezőgazdasági üzemtulajdonos közül (összesített adat, amely a törpe „birtokosokat“ is magában foglalja) — 1 940 867, vagyis több mint 30%, *fő*foglalkozását tekintve, bérmunkás. Természetesen ezeknek a talpalatnyi földdel rendelkező béreseknek és napszámosoknak zöme a földművesek legalsó csoportjaihoz tartozik.

Tegyük fel, hogy az Egyesült Államokban, ahol a legkisebb farmokat (3 acre-ig) rendszerint egyáltalán nem írták össze, a farmereknek csak 10%-a folyamodik munkaerejének eladásához. Ez esetben is arra az eredményre jutunk, hogy a farmerek *több mint egyharmadát* a földbirtokosok és tőkések *közvetlenül* kizsákmányolják (24%-uk részes bérlő, vagyis az egykori rabszolgatartók által feudális vagy félfeudális alapon kizsákmányolt, 10%-uk pedig tőkések által kizsákmányolt, összesen 34%-uk kizsákmányolt farmer). Tehát a farmerek *kisebbsége*, aligha több mint *egyötöd vagy egynegyed része*, olyan farmer, aki nem alkalmaz munkást és nem szegődik el munkásnak vagy nem vállal személyi függőséget.

Ez a tényleges helyzet a „mintaszerű és élenjáró“ kapitalizmus országában, abban az országban, ahol millió meg millió gyeszjatyina földet osztanak ki ingyenesen. A hírhedt „munkán alapuló“ nem-kapitalista mezőgazdasági kisüzem itt is kiagyalás.

Milyen nagy a bérmunkások száma Amerika mezőgazdaságában? Vajjon növekszik-e vagy pedig csökken ez a szám a farmerek és az egész mezőgazdasági népesség számához viszonyítva?

Sajnos, ezekre a fölöttébb fontos kérdésekre az amerikai statisztika nem ad egyenes választ. Keressünk hozzávetőleges választ.

Először, hozzávetőleges választ adhat a foglalkozási

statisztika (a cenzus anyagának IV. kötete). Az amerikaiaknak ez a statisztika „nem sikerült". Annyira bürokratikus, maradi, képtelen módon van feldolgozva, hogy nincsenek is adatai arról, hogy milyen helyzetben vannak a foglalkozási ágakban az egyes személyek, vagyis nem tesz különbséget a gazdák, a dolgozó családtagok és a bérmunkások között. Szabatos gazdasági osztályozás helyett megelégszik a „közkeletű", „mindennapi" szóhasználattal, és értelmetlenül mind a farmerek dolgozó családtagjait, mind a bérmunkásokat egybefoglalja a „mezőgazdasági dolgozók" rovatban. Mint tudjuk, *nem* csupán az amerikai statisztikában uralkodik e tekintetben teljes káosz.

Az 1910-es népszámlálás kísérletet tesz arra, hogy valamelyest eligazodjék ebben a káoszban, hogy helyrehozza a nyilvánvaló hibákat és a bérmunkások (working out) legalább egy részét különválassza a dolgozó családtagoktól (working on the home farm). A statisztika több számítás alapján helyesbíti a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek számát azáltal, hogy ezt a számot 468 100 fővel csökkenti (IV. köt. 27. old.). Továbbá, a *női* bérmunkások számát, 1900-ra vonatkozólag 220 048-ban, 1910-re vonatkozólag pedig 337 522-ben állapítja meg (53%-os növekedés). A férfi bérmunkások száma 1910-ben 2 299 444 volt. Feltéve, hogy 1900-ban a falusi munkások között ugyanolyan százalékban voltak a falusi bérmunkások, mint 1910-ben, a férfi bérmunkások száma 1900-ban 1 798 165 főre rúgott. Ez esetben a következő képet kapjuk:

	1900	*1910*	Növekedés %-ban
A mezőgazdaságban foglalkoztatott személyek száma összesen	10 381 765	12 099 825	+ 16%
A farmerek száma	5 674 875	5 981 522	+ 5%
A bérmunkások száma	2 018 213	2 566 966	+ 27%

Vagyis a bérmunkások számának százalékos növekedése több mint ötször olyan nagy (27%, szemben 5%-kal), mint a farmerek számának százalékos növekedése. A farmerek hányada a falusi népességben *csökkent*, a bérmunkásoké *növekedett*. Az önálló gazdák száma a falusi népesség egészéhez viszonyítva csökkent; a függő helyzetben levők, a kizsákmányoltak száma növekedett.

Németországban 1907-ben a 15 milliónyi dolgozó családtag és bérmunkás között $4^1/_2$ millió mezőgazdasági bérmunkást számláltak. Vagyis 30%-uk volt bérmunkás. Amerikában, az idézett hozzávetőleges számítás szerint, 12 millióból $2^1/_2$ millió, vagyis 21%. Lehetséges, hogy az ingyenesen kiosztott szabad föld és a részes bérlő farmerek óriási százalékaránya az, ami Amerikában a bérmunkások százalékarányát szükségszerűen csökkenti.

Másodszor, hozzávetőleges választ adhatnak az 1899 és 1909 közt bérmunkások alkalmazására fordított kiadások nagyságára vonatkozó számadatok. Ebben az időszakban az ipari munkások száma 4,7 millióról 6,6 millióra, vagyis 40%-kal, munkabérük pedig 2 008 millió dollárról 3 427 millió dollárra, vagyis 70%-kal növekedett. (Ne feledjük, hogy az élelmiszerek és egyéb cikkek áremelkedése semmivé tette a bérek névleges emelkedését.)

Ezeknek az adatoknak alapján feltételezhető, hogy a mezőgazdasági munkások alkalmazására fordított kiadások 82%-os növekedése a bérmunkások számának körülbelül 48%-os növekedése. Ha a három fő vidékre vonatkozólag ugyanezt feltételezzük, a következő képet kapjuk:

Vidékek	Növekedés %-ban 1900-tól 1910-ig: Az egész falusi lakosság	A farmok száma	A bérmunkások száma
Észak	+ 3,9%	+ 0,6%	+ 40%
Dél	+ 14,8%	+ 18,2%	+ 50%
Nyugat	+ 49,7%	+ 53,7%	+ 66%
Az Egyesült Államokban átlagban	+ 11,2%	+ 10,9%	+ 48%

Ezek az adatok is azt mutatják, hogy a gazdák számának növekedése, az egész országot véve alapul, elmarad a falusi lakosság számának növekedése mögött, ezzel szemben a bérmunkások számának növekedése túlszárnyalja a falusi lakosság számának növekedését. Más szavakkal: az önállók arányszáma csökken, a függő helyzetben levők arányszáma növekszik.

Megjegyezzük, hogy a bérmunkások számának növekedése terén az első számítás (+27%) és a második számítás (+48%) közt mutatkozó óriási különbség teljesen lehetséges, mivel az első esetben csak a *hivatásos* bér-

munkásokat számolták össze, a második esetben pedig a bérmunka alkalmazásának *minden esetét.* A mezőgazdaságban a bérmunka idényszerű alkalmazásának jelentősége óriási, s ezért mindig azt a szabályt kellene követni, hogy nem szabad megelégedni az állandó és ideiglenes bérmunkások számának megállapításával, hanem ezenkívül lehetőleg a bérmunka alkalmazására fordított kiadások egész összegét is meg kell állapítani.

Mindenesetre, mindkét számítás kétségtelenül amellett szól, hogy az Egyesült Államok mezőgazdaságában *fejlődik* a kapitalizmus, *nő* a bérmunka alkalmazása és ez a növekedés túlszárnyalja a falusi népesség és a farmerek számának növekedését.

6. A LEGBELTERJESEBB FÖLDMŰVELÉS VIDÉKEI

Miután a bérmunkára, mint a mezőgazdasági kapitalizmus legközvetlenebb mutatójára vonatkozó általános adatokat megvizsgáltuk, most már részletesebben elemezhetjük azt, hogy milyen különleges *formákban* jelentkezik a kapitalizmus a nemzetgazdaság szóbanforgó ágában.

Megismerkedtünk egy vidékkel, amelyben a farmok megművelt földjének átlagos nagysága csökken, mégpedig a Déllel, ahol ez a folyamat a rabszolgatartó latifundiumokról a piacra termelő mezőgazdasági kisüzemre való áttérést jelenti. Van egy másik vidék is, amelyben csökken a farmok megművelt földjének átlagos nagysága, mégpedig az Észak egy része: Új-Anglia és a közép-atlanti államok. Nézzük az ezekre a vidékekre vonatkozó adatokat:

	A farmok (a megművelt föld) átlagos nagysága acre-ben	
	Új-Anglia	Közép-atlanti államok
1850	66,5	70,8
1860	66,4	70,3
1870	66,4	69,2
1880	63,4	68,0
1890	56,5	67,4
1900	42,4	63,4
1910	38,4	62,6

A farmok átlagos földterülete Új-Angliában a legkisebb az Egyesült Államok valamennyi vidéke közül.

A Délen ez a terület két vidéken 42—43 acre, a harmadikon pedig, amelyen még folyik a gyarmatosítás, a központi délnyugati vidéken — 61,8 acre, vagyis majdnem ugyanannyi, mint a közép-atlanti államokban. S éppen az, hogy a farmok megművelt földjének átlagos nagysága csökken Új-Angliában és a közép-atlanti államokban, „a régibb kultúrájú és gazdaságilag fejlettebb vidékeken" (Gimmer, id. cikk, 60. old.), azokon a vidékeken, amelyeken nem folyik gyarmatosítás — éppen ez indította szerzőnket, mint igen sok más polgári közgazdászt is, arra a következtetésre, hogy „a tőkés mezőgazdaság felbomlik", hogy „a termelés elaprózódik és kisebb üzemű termeléssé változik át", hogy „nincsen olyan vidék, ahol a gyarmatosítási folyamat már végbe ne ment volna, ahol ugyanakkor a nagytőkés mezőgazdaság fel ne bomlott volna és ahol ki ne szorította volna a munkán alapuló gazdaság".

Gimmer úr azért jutott erre az igazsággal szöges ellentétben álló következtetésre, mert megfeledkezett . . . „egy csekélységről": a földművelés belterjességének fokozódásáról! Ez hihetetlen, de tény. S mivel számos polgári közgazdász, csaknem valamennyi, ugyancsak azon mesterkedik, hogy megfeledkezzék erről a „csekélységről", amikor a mezőgazdasági kis- és nagyüzemi termelés kerül szóba, noha „elméletben" valamennyi igen jól „ismeri" és elismeri a földművelés belterjességének fokozódását, ezzel a körülménnyel különösen részletesen kell foglalkoznunk. Éppen ebben rejlik a polgári (többek közt a narodnyik és az opportunista) közgazdaságtan minden kudarcának egyik fő forrása a „munkán alapuló" mezőgazdasági kisüzem kérdésében. Megfeledkeznek arról a „csekélységről", hogy a mezőgazdaság technikai sajátosságai következtében a belterjesség fokozódása igen gyakran együttjár a *gazdaság* méreteinek növekedésével, a *termelés* és a *kapitalizmus* növekedésével, ugyanakkor, amikor a gazdaság megművelt földjének átlagos nagysága egyidejűleg *csökken*.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, hogy vannak-e alapvető különbségek a földművelés technikája, általános jellegzetessége és belterjessége tekintetében egyrészt Új-Anglia és a közép-atlanti államok, másrészt a többi északi vidék és az ország valamennyi más vidéke között.

A mezőgazdasági kultúrák terén mutatkozó különbségeket a következő adatok jellemzik:

Vidékek	Az egész termés összértékének %-ában (1910) gabonaneműek	széna és takarmánynövények	főzelékfélék, gyümölcs és más különleges kultúrák
Új-Anglia	7,6	41,9	33,5
Közép-atlanti	29,6	31,4	31,8
Központi északkeleti	65,4	16,5	11,0
Központi északnyugati	75,4	14,6	5,9

A mezőgazdasági kultúrák feltételei terén mutatkozó különbség alapvető. A két első vidék a földművelés igen nagy belterjességét, a két utóbbi — annak külterjességét mutatja. Az utóbbiakban az egész termés összértékének legnagyobb részét a gabonaneműek szolgáltatják, az előbbiekben viszont nemcsak kisebb, hanem olykor teljesen elenyésző részét (7,6%), s a különleges „kereskedelmi"-kultúrák (főzelékfélék, gyümölcs stb.) a termés összértékének *nagyobb* részét szolgáltatják, mint a gabonaneműek. A külterjes földművelés a belterjes földművelésnek engedte át helyét. Széles körben terjedt el a takarmánynövények termesztése. Új-Angliában 3,8 millió acre szénát és takarmánynövényeket szolgáltató földből 3,3 millió acre-en *vetett* takarmánynövények vannak. A közép-atlanti államokban a megfelelő számok: 8,5 és 7,9 millió. Ezzel szemben, a központi északnyugati államokban (a gyarmatosítás és a külterjes földművelés vidékén) 27,4 millió acre szénát és takarmánynövényeket szolgáltató földből 14,5 millió acre-t, vagyis több mint ennek a területnek felét foglalják el a „vad" rétek stb.

A terméshozamok a „belterjes" államokban lényegesen magasabbak:

Vidékek	Terméshozamok acre-enként bushelben: kukorica 1909	kukorica 1899	búza 1909	búza 1899
Új-Anglia	45,2	39,4	23,5	18,0
Közép-atlanti	32,2	34,0	18,6	14,9
Központi északkeleti	38,6	38,3	17,2	12,9
Központi északnyugati	27,7	31,4	14,8	12,2

Ugyanez a jelenség figyelhető meg az ezeken a vidékeken különösen fejlett haszonállattenyésztés és a tejgazdaság tekintetében is:

Vidékek	Farmonként tejelő tehén, átlagban (1900)	Tehenenkénti tejhozam átlagban (gallonban) 1909	1899
Új-Anglia	5,8	476	548
Közép-atlanti	6,1	490	514
Központi északkeleti	4,0	410	487
Központi északnyugati	4,9	325	371
Dél (3 vidék)	1,9—3,1	232—286	290—395
Nyugat (2 vidék)	4,7—5,1	339—475	334—470
Az Egyesült Államokban átlagban	3,8	362	424

Látható ebből, hogy a „belterjes" államokban lényegesen több a *nagy* tejgazdaság, mint valamennyi többi államban. A *legkisebb* — a megművelt föld méreteit tekintve legkisebb — farmok vidékei egyúttal a *legnagyobb* tejgazdaságok vidékei. Ennek a ténynek óriási a jelentősége, mert a tejgazdaság, mint tudjuk, leggyorsabban a városok környékén és különösen fejlett iparral rendelkező országokban (vagy vidékeken) fejlődik. Dánia, Németország, Svájc statisztikája, amellyel más helyen foglalkozunk*, ugyancsak a tejelő állatok *növekvő összpontosulását* mutatja.

A „belterjes" államokban, mint láttuk, az egész termés összértékének lényegesen nagyobb részét szolgáltatják a széna és a takarmánynövények, mint a gabonaneműek. Az állattenyésztés fejlődése itt jelentős mértékben *vásárolt takarmány* alapján halad előre. Nézzük erre vonatkozólag az 1909-es adatokat:

* Lásd *Lenin* Művei. 4. kiad. 5. köt. 187—202. old., valamint 13. köt. 149—193. old. (oroszul). — *Szerk.*

Vidékek	Takarmány eladásából származó bevételek	Takarmány-vásárlásra fordított kiadások	A bevételi (+) vagy kiadási (—) többlet
	összege (millió	dollárban)	
Új-Anglia	+ 4,3	— 34,6	— 30,3
Közép-atlanti	+ 21,6	— 54,7	— 33,1
Központi északkeleti	+ 195,6	— 40,6	+ 155,0
Központi északnyugati	+ 174,4	— 76,2	+ 98,2

Az északi külterjes államok eladnak takarmányt. A belterjes államok vásárolnak takarmányt. Érthető, hogy takarmányvásárlás esetén *kis* földdarabon lehetséges a *nagy*méretű és fejlett kapitalista jellegű gazdaság.

Hasonlítsuk össze a két belterjes északi vidéket, Új-Angliát és a közép-atlanti államokat, a legkülterjesebb északi vidékkel, a központi északnyugati vidékkel:

Vidékek	Megművelt föld (millió acre-ben)	Az állat-állomány összértéke	Takarmány-eladásból származó bevételek	Takarmány-vásárlásra fordított kiadások
		(millió	dollárban)	
Új-Anglia + közép-atlanti államok	36,5	447	26	89
Központi észak-nyugati államok	164,3	1 552	174	76

Látjuk, hogy a belterjes államokban több állat jut minden acre megművelt földre (447 : 36 = 12 dollár egy acre-re), mint a külterjes államokban (1 552 : 164 = 9 dollár). A földterület egy egységén több tőkét fektetnek be jószág formájában. A takarmánykereskedelem egy területegységre átszámított forgalma (vétel + eladás) is hasonlíthatatlanul nagyobb a belterjes államokban (26 + 89 = 115 millió dollár 36 millió acre-re), mint a külterjesekben (174 + 76 = 250 millió dollár 164 millió acre-re). Világos, hogy a földművelés a belterjes államokban nagyobb mértékben *piacra termelő* jellegű, mint a külterjes államokban.

A trágyára, valamint az eszközökre és gépekre fordított kiadások adatai statisztikailag a legpontosabban

fejezik ki a földművelés belterjességének fokát. Nézzük ezeket az adatokat:

	Vidékek	A trágyát vásárló farmok százalékaránya	Az egy farmra eső átlagos kiadás (dollárban)	Az egy acre megművelt földre eső átlagos kiadás (dollárban) 1909	1899	Farmonként átlagban megművelt föld acre-ben (1909)
Észak	Új-Anglia	60,9	82	1,30	0,53	38,4
	Közép-atlanti ...	57,1	68	0,62	0,37	62,6
	Közp. északkeleti.	19,6	37	0,09	0,07	79,2
	Közp északnyug.	2,1	41	0,01	0,01	148,0
Dél	Dél-atlanti	69,2	77	1,23	0,49	43,6
	Központi délkeleti	33,8	37	0,29	0,13	42,2
	Központi délnyug.	6,4	53	0,06	0,03	61,8
Nyug.	Hegyi	1,3	67	0,01	0,01	86,8
	Csendesóceáni ...	6,4	189	0,10	0,05	116,1
	Egyesült Államok	28,7	63	0,24	0,13	75,2

Egészen világosan domborodik itt ki a különbség az északi külterjes vidékek és a belterjes államok között, minthogy az előbbiekben elenyésző a vásárolt trágyát használó farmok hányada (2—19%) és elenyésző a trágyára fordított kiadás a megművelt föld egy acre-jére átszámítva (0,01—0,09 dollár), míg az utóbbiakban a farmok *többsége* (57—60%) használ vásárolt trágyát s az erre fordított kiadás jelentős összegre rúg. Új-Angliában például ez a kiadás eléri az 1,30 dollárt acre-enként; ez valamennyi vidékre nézve a *legnagyobb* szám (ismét csak a földterületet tekintve legkisebb farmokon a legnagyobb a kiadás trágyára!) és túlszárnyalja Dél egy vidékének (a dél-atlanti államoknak) ilyen természetű kiadását. Megjegyzendő, hogy a Délen a gyapottermesztés, amelynél, mint tudjuk, leginkább veszik igénybe a néger részes bérlők munkáját, különösen sok műtrágyát követel.

A csendesóceáni államokban azt látjuk, hogy a trágyát használó farmok számaránya igen alacsony (6,4%) és legnagyobb az egy farmra eső átlagos kiadás (189 dollár), ha természetesen csak a trágyát használó farmokat számítjuk. Itt egy másik esetet figyelhetünk meg: a *nagyüzemű* és tőkés mezőgazdaság növekedését a megművelt föld egyidejű *csökkenése mellett.* A három csendesóceáni állam közül kettőben, Washington és Oregon államban, a

trágyahasználat általában elenyésző, mindössze 0,01 dollár acre-enként. Ez a szám csak a harmadik államban, Kaliforniában, viszonylag magas: 1899-ben 0,08, 1909-ben pedig 0,19 dollár. Ebben az államban különösen nagy szerepe van a gyümölcstermesztésnek, amely tisztán tőkés formában rendkívül gyorsan növekszik, s amely itt 1909-ben az egész termés összértékének 33,1%-át szolgáltatta, a gabonaneműek 18,3%-ával, s a széna és takarmánynövények 27,6%-ával szemben. A gyümölcstermesztés terén tipikus az *átlagon aluli* földterülettel rendelkező, de a trágyahasználat és bérmunka igénybevétele tekintetében az átlagot *sokkalta felülmúló* farm. Még lesz alkalmunk kitérni az ilyen természetű viszonyokra, amelyek tipikusak a belterjes földműveléssel rendelkező tőkés országokra s amelyeket a statisztikusok és a közgazdászok leginkább hagynak figyelmen kívül.

De térjünk vissza a „belterjes“ északi államokra. Új-Angliában nemcsak a legnagyobb a trágyahasználat — 1,30 dollár acre-enként — a farmok legkisebb átlagos földterülete mellett (38,4 acre), hanem a trágyára fordított kiadások is rendkívül gyorsan növekednek. Az 1899-től 1909-ig terjedő tíz év folyamán ezek a kiadások acre-enként 0,53 dollárról 1,30 dollárra, vagyis két és félszeresükre növekedtek. Tehát a földművelés belterjességének fokozódása, technikai haladása, a kultúrák javulása itt rendkívül gyors. Hogy szemléltetőbb képünk legyen ennek a ténynek jelentőségéről, hasonlítsuk össze a legbelterjesebb északi vidéket, Új-Angliát, a legkülterjesebb vidékkel, a központi északnyugati vidékkel. Ez utóbbi vidéken úgyszólván nem ismerik a műtrágyát (a farmok 2,1%-a, és 0,01 dollár acre-enként); a farmok mérete itt a legnagyobb Amerika valamennyi vidéke közül (148,0 acre) és a leggyorsabban növekszik. Rendszerint éppen ezt a vidéket veszik — Gimmer úr is így jár el — az Egyesült Államok mezőgazdasági kapitalizmusának mintaképéül. Ez az elterjedt vélemény, mint alább részletesen kimutatjuk, helytelen. A külterjes földművelés legdurvább, legkezdetlegesebb formájának és a fejlett technikával rendelkező belterjes földművelésnek az összekeverésén alapszik. A központi északnyugati vidéken a farmok mérete

csaknem négyszer akkora, mint Új-Angliában (148,0 acre 38,4 acre-rel szemben), a trágyára fordított kiadások viszont egy trágyát használó farmra számítva átlagosan feleakkorák: 41 dollár 82 dollárral szemben.

Az élő valóságban tehát előfordulnak olyan esetek, amikor az egyes farmok földjének óriási *csökkenése* a műtrágyára fordított kiadások óriási *növekedésével* párosul, úgyhogy a „kis" üzem — ha a szokáshoz híven a földterület alapján továbbra is kicsinek számítjuk — a földön befektetett tőke összegét tekintve „nagynak" bizonyul. Az ilyen esetek nem elszigetelt jelenségek, hanem tipikusak minden országra, amelyben a külterjes földművelést belterjes földművelés váltja fel. Márpedig *minden* tőkés országot ide kell sorozni, és a földművelés e tipikus, lényeges, alapvető sajátosságának figyelmen kívül hagyása szüli a mezőgazdasági kisüzem híveinek közkeletű tévedéseit, akik csak a földterület nagysága alapján ítélnek.

7. A GÉPEK ÉS A BÉRMUNKA A FÖLDMŰVELÉSBEN

Vegyük a mezőgazdasági tőkebefektetések egy másik, az előzőtől technikailag különböző fajtáját, mégpedig: az eszközök és gépek használatát. Az egész európai mezőgazdasági statisztika megcáfolhatatlanul tanusítja, hogy minél nagyobbak földjük méreteit tekintve a gazdaságok, annál nagyobb százalékuk használ mindenféle gépeket s annál több gépet használnak. A nagygazdaságok fölénye ebben a rendkívül fontos viszonylatban teljes egészében és kétségbevonhatatlanul meg van állapítva. Az amerikai statisztika ebben a tekintetben is valamelyest eredeti: sem az eszközöket, sem a mezőgazdasági gépeket nem regisztrálja külön, hanem csak összértéküket állapítja meg. Persze lehetséges, hogy az ilyen természetű adatok egyes esetekben kevésbbé pontosak, nagyjában és egészében azonban lehetővé tesznek bizonyos összehasonlításokat az egyes vidékek és gazdaságcsoportok között — olyan összehasonlításokat, amelyek nem lehetségesek más természetű adatok alapján.

Íme a mezőgazdasági eszközök és gépek vidékek szerint csoportosított adatai:

Vidékek		Az eszközök és gépek értéke dollárban (1909) Farmonként átlagban	A farmok egy acre földjére átlagosan
Észak	Új-Anglia	269	2,58
	Közép-atlanti	358	3,88
	Központi északkeleti	239	2,28
	Központi északnyugati	332	1,59
Dél (három vidék)		72—88—127	0,71—0,92—0,95
Nyugat (két vidék)		269—350	0,83—1,29
Egyesült Államok		199	1,44

Kitűnik, hogy az egykori rabszolgatartó Dél, a részes bérlet vidéke, a legutolsó helyet foglalja el a géphasználat tekintetében. Egy acre földre itt az egyes vidékeken értéküket tekintve csak harmad-, negyed-, ötödannyi eszköz és gép jut, mint a belterjes északi államokban. Ezek az államok az első helyet foglalják el valamennyi többi között, nevezetesen messze maguk mögött hagyják a legkifejezettebben földművelési vidéket, Amerika éléskamráját, a központi északnyugati államokat, amelyeket a felületes megfigyelők még mindig széltében a géphasználat és a kapitalizmus mintavidékének tekintenek.

Megjegyezzük, hogy az amerikai statisztikusok eljárása — hogy a gépek értékét, ugyanúgy, mint a föld, a jószág, az épületek stb. értékét a farmok *egész* földjének, nem pedig csak megművelt földjüknek egy acre-jére számítják át — kisebbíti a „belterjes" északi államok fölényét s egyáltalán nem ismerhető el helyesnek. Az egyes vidékek közt a megművelt föld százalékaránya tekintetében mutatkozó különbségek igen nagyok: Nyugaton a hegyvidéki államokban ez a százalékarány 26,7%-ig csökken, Északon a központi északkeleti államokban 75,4%-ot ér el. Kétségtelen, hogy a gazdaságstatisztika szempontjából a megművelt föld a fontosabb, nem pedig az egész földterület nagysága. Új-Angliában a farmok megművelt földjének nagysága és százalékaránya különösen 1880 óta, valószínűleg a nyugati szabad (a földjáradéktól, a földbirtokos uraknak fizetett sarctól szabad) földek konkurrenciájának hatására, erősen csökkent. Ugyanakkor ezen a vidéken erősen el van terjedve a géphasználat, különösen nagy a

gépeknek a *megművelt föld* 1 acre-jére átszámított értéke. Ez az érték 1910-ben itt acre-enként 7 dollárra rúgott, a közép-atlanti államokban körülbelül $5^1/_2$ dollárra, a többi vidéken legfeljebb 2—3 dollárra.

A földterület nagyságát tekintve *legkisebb* farmok vidéke ismét csak olyan vidéknek bizonyul, amelyen gépek formájában a *legtöbb* tőkét fektetnek be a mezőgazdaságba.

Ha Észak egyik „legbelterjesebb" vidékét, a középatlanti államokat, Észak legkülterjesebb vidékével, a központi északnyugati államokkal hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy az egy farmra eső megművelt föld nagysága tekintetében az első vidéket *több mint felényivel „kisebb"* üzemek — 62,6 acre 148,0 acre-rel szemben — jellemzik, ugyanakkor azonban a használt gépek értékét tekintve *felülmúlja* a második vidéket — farmonként 358 dollár, 332 dollárral szemben. A kisfarmok a géphasználat méreteit tekintve nagyobbaknak bizonyulnak.

Hátra van még a földművelés belterjességére vonatkozó adatok összehasonlítása a bérmunka alkalmazására vonatkozó adatokkal. Fentebb, az 5. pontban, rövidített formában ismertettük már ezeket az utóbbi adatokat. Most vizsgáljuk meg ezeket részletesebben vidékenként.

	Vidékek	A bérmunkásokat alkalmazó farmok százalékaránya 1909-ben	Egy (bérmunkásokat alkalmazó) farm átlagos kiadás bérmunkásokra (dollárban)	Bérmunkára fordított kiadás egy acre megművelt földre 1909	1899	Ennek a kiadásnak növekedése 1899-től 1909-i %-ban
Észak	Új-Anglia	66,0	277	4,76	2,55	+ 86%
	Közép-atlanti	65,8	253	2,66	1,64	+ 62%
	Központi északkeleti	52,7	199	1,33	0,78	+ 71%
	Központi északnyugati	51,0	240	0,83	0,56	+ 48%
Dél	Dél-atlanti	42,0	142	1,37	0,80	+ 71%
	Központi délkeleti	31,6	107	0,80	0,49	+ 63%
	Központi délnyugati	35,6	178	1,03	0,75	+ 37%
Nyug.	Hegyi	46,8	547	2,95	2,42	+ 22%
	Csendesóceáni	58,0	694	3,47	1,92	+ 80%
	Az Egyesült Államokban átlagban	45,9	223	1,36	0,86	+ 58%

Látható ebből, először, hogy a belterjesebb északi államokban minden tekintetben kétségtelenül fejlettebb a mezőgazdasági kapitalizmus, mint a külterjes államokban; másodszor, hogy a kapitalizmus az előbbi vidékeken gyorsabban fejlődik, mint a külterjes vidékeken; harmadszor, hogy a legkisebb farmok vidéke, Új-Anglia, az ország valamennyi más vidéke fölött áll, mind a mezőgazdasági kapitalizmus legnagyobb fokú fejlettsége, mind fejlődésének legnagyobb gyorsasága tekintetében. A bérmunkára fordított kiadások növekedése itt 1 acre megművelt földre átszámítva 86%, s a csendesóceáni államok ebben a tekintetben a második helyet foglalják el. A csendesóceáni államok közül e tekintetben is kiemelkedik Kalifornia, ahol, mint már mondottuk, gyorsan fejlődik a „kisüzemű“ kapitalista gyümölcstermelés.

Az amerikai földművelés kapitalista „minta“-vidékének rendszerint a központi északnyugati államokat tartják, amelyekben a legnagyobbak a farmok (1910-ben átlag 148 acre, csak a megművelt földet számítva) s amelyekben a farmok területe 1850 óta a leggyorsabban és a legállandóbban növekszik. Most látjuk, hogy ez a felfogás teljesen téves. A bérmunka alkalmazásának mérete természetesen a kapitalizmus fejlődésének legvitathatatlanabb és legközvetlenebb mutatója. És ez a mutató amellett szól, hogy Amerika „éléskamrája“, a leginkább szembeötlő hírhedt „búzagyárak“ vidéke, *kevésbbé* tőkés jellegű, mint az iparral és belterjes földműveléssel rendelkező vidék, ahol a földművelés fejlődése nem a megművelt földterület növekedésében jut kifejezésre, hanem abban, hogy a földbe, ennek a földterületnek *csökkenése* mellett, *egyre több* tőkét fektetnek be.

Teljességgel elképzelhető, hogy a „feketeföld“, vagy általában a még fel nem tört szűzföldek megművelésének kibővülése gépek használata esetén, a bérmunka alkalmazásának nem valami nagy növekedése ellenére is, igen gyorsan előrehaladhat. A központi északnyugati államokban a bérmunkára fordított kiadások, 1 acre megművelt földre átszámítva, 1899-ben 0,56 dollárra, 1909-ben pedig 0,83 dollárra rúgtak. A növekedés csak 48%. Új Angliában — ahol nem növekszik, hanem csökken a megművelt

földterület, nem növekszik, hanem csökken a farmok átlagos nagysága — a bérmunkára fordított kiadás nemcsak sokkal nagyobb volt mind 1899-ben (2,55 dollár acre-enként), mind 1909-ben (4,76 dollár), hanem a szóbanforgó időszak folyamán hasonlíthatatlanul erősebben is növekedett (+86%).

Az átlagos farm Új-Angliában csak *egynegyed része* a központi északnyugati államok farmjainak (38,4 acre 148,0 acre-rel szemben), ugyanakkor azonban a bérmunkára fordított átlagos kiadás itt *nagyobb*, mint amott: 277 dollár 240 dollárral szemben. A farmok méretének csökkenése ennek folytán ilyen esetekben a földművelésbe fektetett tőke növekedését és a földművelés tőkés jellegének fokozódását, a kapitalizmus fejlődését és a tőkés termelés növekedését jelenti.

Míg a központi északnyugati államok, amelyekre az Egyesült Államok egész megművelt földjének 34,3%-a jut, különösen jellegzetesek, mint a „külterjes" tőkés földművelés tipikus vidéke, addig a *hegyvidéki* államok arra mutatnak példát, hogy milyen egy hasonlóképpen külterjes gazdaság a leggyorsabb gyarmatosítás viszonyai között. A bérmunka alkalmazása itt a bérmunkásokat alkalmazó farmok százalékát tekintve kisebb méretű, de a munkára fordított kiadások átlagos nagysága tekintetében sokkal fokozottabb, mint a központi északnyugati vidéken. Csakhogy a bérmunka elterjedése itt Amerika valamennyi vidéke közt a leglassúbb (mindössze +22%). Az ilyen típusú fejlődést valószínűleg a következő körülmények idézték elő. Ezen a vidéken rendkívül erős a gyarmatosítás és a homesteadek kiosztása. A megművelt föld területe nagyobb mértékben növekedett, mint bármely más vidéken: 1900-tól 1910-ig 89%-kal. A telepesek, a homestead-tulajdonosok, természetesen — legalább is gazdálkodásuk elején — kevés bérmunkát alkalmaznak. Másrészt, a bérmunka igen nagy méretű alkalmazásával itt először néhány latifundiumnak kell kitűnnie; ezek száma ebben a kerületben, mint Nyugaton általában, különösen nagy; másodszor, a különleges és kifejezetten tőkés jellegű kultúráknak. Így például ennek a vidéknek néhány államában az egész termés értékének igen magas

százalékát teszik a gyümölcsfélék (Arizonában — 6%, Koloradóban — 10%), a főzelékfélék (Koloradóban — 11,9%, Nevadában — 11,2%) stb.

Összefoglalásul azt kell mondanunk, hogy Gimmer úr állítása, amely szerint „nincs olyan vidék, ahol a gyarmatosítási folyamat már végbe ne ment volna, ahol ugyanakkor a nagytőkés mezőgazdaság fel ne bomlott volna és ahol ki ne szorította volna a munkán alapuló gazdaság" — az igazság kigúnyolása, a valóság szöges ellentéte. Új-Anglia, ahol nincs semmiféle gyarmatosítás, ahol a farmok a legkisebbek, ahol a földművelés a legbelterjesebb, a mezőgazdasági kapitalizmus legmagasabb fejlettségi fokát és a kapitalizmus leggyorsabb fejlődését mutatja. Ennek a következtetésnek rendkívül lényeges és alapvető jelentősége van általában a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésfolyamatának megértése szempontjából, merthiszen a földművelés belterjesebbé válása és a farmok átlagos földterületének ezzel kapcsolatos csökkenése nem véletlen, nem helyi jellegű, nem elszigetelt, hanem *általános* jelenség valamennyi civilizált országban. Az a rengeteg hiba, amelyet minden rendű és rangú polgári közgazdászok például Nagybritannia, Dánia és Németország mezőgazdasági fejlődésének adataival kapcsolatban elkövetnek, azzal magyarázható, hogy ezt az általános jelenséget nem ismerik eléggé, nem értették meg, nem látták be és nem gondolták át eléggé.

8. A KISGAZDASÁGOK KISZORÍTÁSA A NAGYGAZDASÁGOK ÁLTAL. A MEGMŰVELT FÖLDTERÜLET NAGYSÁGA

Megvizsgáltuk a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésfolyamatának fő formáit és meggyőződtünk rendkívüli változatosságukról. A rabszolgatartó latifundiumok szétesése Délen, a külterjes nagygazdaságok növekedése a külterjes Északon, a kapitalizmus leggyorsabb fejlődése a belterjes Északon, ahol a farmok átlagban a legkisebbek — ezek a leglényegesebbek e formák közül. A tények megcáfolhatatlanul azt mutatják, hogy olykor a farmok földterületének növekedése, olykor viszont a farmok számának

növekedése jelenti a kapitalizmus fejlődését. A farmok földterületének nagyságára vonatkozó országos átlagok ilyen körülmények között mit sem mondanak.

Milyen általános eredmény adódik a különböző helyi és földművelési sajátosságokból? A bérmunkára vonatkozó adatok megmutatták nekünk ezt az általános eredményt. A bérmunka növekvő alkalmazása általános folyamatként végigvonul *mindezeken* a sajátosságokon. De a civilizált országok óriási többségében a mezőgazdasági statisztika, akarva-nemakarva, meghódol az uralkodó polgári nézetek és előítéletek előtt, s egyáltalán nem szolgáltat rendszeres adatokat a bérmunkáról vagy pedig csak a legutóbbi időben szolgáltat ilyen adatokat (az 1907-es német mezőgazdasági összeírás), úgyhogy a multtal való összehasonlítás lehetetlen. Az amerikai statisztikában, mint kellő helyen részletesen kimutatjuk, 1900 és 1910 között óriási rosszabbodás következett be a bérmunkára vonatkozó adatok összesítése és feldolgozása tekintetében.

Az adatok összesítésének szokásos, legelterjedtebb módja mind Amerikában, mind a többi ország zömében a kis- és nagygazdaságoknak a földterület nagysága szerinti összehasonlítása. Át is térünk ezeknek az adatoknak ismertetésére.

Az amerikai statisztika, amikor a farmokat a földterület nagysága szerint csoportosítja, a farm egész földjét veszi alapul, nem pedig csak a megművelt földet, ami természetesen helyesebb volna és amit a német statisztika meg is tesz. Nem hoznak fel semmiféle észszerű indítóokot arra a csoportosításra, amelyet az Egyesült Államokban az 1910-es összeírás anyagának feldolgozása során alkalmaztak és amely *hét* csoportot különböztet meg (20 acre-en alul 20—49, 50—99, 100—174, 175—499, 500—999 acre-ig, 1 000 acre-en felül). Nyilvánvaló, hogy ennél a statisztika régi merev szokásainak van a legfőbb szerepük. Mi a 100—174 acre-es csoportot középső csoportnak fogjuk nevezni, mivel ebbe tartozik a homesteadek zöme (hivatalosan megállapított nagyságuk — 160 acre), és mivel többnyire a földtulajdonnak éppen ez a mérete biztosítja a földműves legnagyobb fokú „önállóságát", a legkevesebb bérmunka alkalmazásával. A felsőbb csoportokat nagy-

vagy tőkés gazdaságoknak fogjuk nevezni, mivel ezek a gazdaságok rendszerint nem lehetnek meg bérmunka alkalmazása nélkül. Az 1 000 acre-es és ennél nagyobb farmokat, amelyek földjének Északon $^3/_5$, Délen $^9/_{10}$, Nyugaton pedig $^2/_3$ része nincs megművelve, latifundiumoknak nevezzük. A 100 acre-en aluli farmokat kisfarmoknak nevezzük; a gazdasági önállóságot ebben a csoportban bizonyos fokig annak a ténynek alapján ítélhetjük meg, hogy a lónélküli gazdaságok részaránya itt a három csoportban, az alsó csoportból kiindulva, 51—43, illetőleg 23%. Magától értetődik, hogy ezt a jellemzést nem szabad abszolút értelemben venni és külön elemzés nélkül minden vidékre, vagy egyes különleges feltételeikkel elütő vidékekre kiterjeszteni.

Ezen a helyen nem áll módunkban, hogy mind a hét csoportról az Egyesült Államok minden fő vidékére vonatkozólag közöljünk adatokat, mert ez a számadatok óriási tömegével mértéktelenül túlterhelné a fejtegetést. Ezért az Észak, a Dél és a Nyugat közt mutatkozó lényeges különbségekre vonatkozólag beérjük a rövid utalásokkal, teljes adatokat pedig csak az egész Egyesült Államokra vonatkozólag idézünk. Emlékeztetünk arra, hogy Északra az egész megművelt földterület $^3/_5$-e (60,6%), Délre kevesebb mint $^1/_3$-a (31,5%), Nyugatra pedig kevesebb mint $^1/_{12}$-e (7,9%) jut.

Leginkább a három fő vidéknek az a különbsége ötlik szembe, hogy a tőkés Északon *legkevesebb* a latifundium, de számuk, egész földterületük és megművelt földterületük egyaránt növekszik. 1910-ben Északon a farmok 0,5%-ának volt 1 000 vagy több acre földje; az egész föld 6,9%-a, illetőleg a megművelt föld 4,1%-a tartozott hozzájuk. Délen a farmok 0,7%-a volt ilyen, s ezekhez tartozott az egész föld 23,9%-a, illetőleg a megművelt föld 4,8%-a. Nyugaton 3,9% ilyen farm az egész föld 48,3%-ával, illetőleg a megművelt föld 32,3%-ával rendelkezett. Ez az előttünk már ismeretes kép: a délvidéki rabszolgatartó latifundiumok és a még terjedelmesebb nyugati latifundiumok, amelyek részben a legkülterjesebb állattenyésztés alapját, részben pedig a „gyarmatosítók“ által elfoglalt területeket, azokat a

tartalék-földterületeket alkotják, amelyek viszonteladásra kerülnek, vagy amelyeket (ritkábban) bérbe adnak a „távoli Nyugatot“ megművelő igazi földműveseknek.

Amerika példája szemléltetően mutatja, hogy menynyire elővigyázatlan eljárás volna összekeverni a latifundiumokat a tőkés mezőgazdasági nagyüzemekkel, milyen gyakran bizonyulnak a latifundiumok a kapitalizmus előtti viszonyok: a rabszolgatartó, hűbéri vagy patriarchális viszonyok csökevényének. Mind Délen, mind Északon a latifundiumok szétforgácsolódása, szétesése megy végbe. Északon a farmok egész földterülete 30,7 millió acre-rel növekedett; ebből a latifundiumokra mindössze 2,3 millió, a nagy, tőkés farmokra (175—999 acre) pedig 22 millió acre jutott. Délen a farmok egész földterülete $7^{1}/_{2}$ millió acre-rel csökkent. A latifundiumok földterülete 31,8 acre-rel *csökkent*. A kisfarmoknál a földterület növekedése 13 millió, a középfarmoknál — 5 millió acre. Nyugaton a farmok egész földterülete 17 acre-rel növekedett; a latifundiumoknál 1,2 millió acre-es csökkenés, a kisfarmoknál 2 milliós növekedés, a középfarmoknál — 5 millió, a nagyfarmoknál — 11 millió acre-es növekedés tapasztalható.

A latifundiumok *megművelt* földje mind a három vidéken növekedett: Északon erősen (+ 3,7 millió acre = + 47%), Délen nagyon gyengén (+ 0,3 millió acre = + 5,5%), Nyugaton erősebben (+ 2,8 millió acre = + 29,6%). Északon azonban a művelés alatt álló föld növekedése a *nagy* farmoknál (175—999 acre) volt a legnagyobb; Délen a *kis- és a középfarmoknál;* Nyugaton a *nagy- és a középfarmoknál.* Északon tehát a nagyfarmok, Délen és Nyugaton a kisfarmok és részben a középfarmok növelik a megművelt földben való *részesedésüket.* Ez a kép teljesen megfelel annak, amit e vidékek viszonyainak különbözőségéről már tudunk. Délen fejlődik a piacra termelő mezőgazdasági kisüzem a felbomló rabszolgatartó latifundiumok rovására; Nyugaton ugyanez a folyamat megy végbe a terjedelmesebb, de *nem* rabszolgatartó, hanem külterjes állattenyésztő és „elfoglalt“ terület jellegű latifundiumok kisebb méretű szétesése mellett. Továbbá, a nyugati csendesóceáni államokkal kapcsolatban az amerikai statisztikusok a következő megjegyzést teszik:

„A kis gyümölcs- és egyéb farmok nagyarányú fejlődése a Csendes-óceán partvidékén, legalább is részben, a legutóbbi években megvalósított öntözés eredménye. Ez a csendesóceáni államokban az 50 acre-en aluli kisfarmok megnagyobbodását vonta maga után“ (V. köt. 264. old.). Északon nincsenek sem rabszolgatartó, sem „primitív“ latifundiumok, nem tapasztaljuk sem szétesésüket, sem azt, hogy a kisfarmok a nagyfarmok rovására erősödnek.

Az egész Egyesült Államokra vonatkozólag ez a folyamat nagyjában és egészében a következő képet tárja elénk:

Farmcsoportok	A farmok száma (ezrekben)		Ugyanez %-ban		Növekedés vagy csökkenés
	1900	*1910*	*1900*	*1910*	
20 acre-ig.....	674	839	11,7	13,2	+ 1,5
20— 49 acre	1 258	1 415	21,9	22,2	+ 0,3
50— 99 «	1 366	1 438	23,8	22,6	— 1,2
100—174 «	1 422	1 516	24,8	23,8	— 1,0
175—499 «	868	978	15,1	15,4	+ 0,3
500—999 «	103	125	1,8	2,0	+ 0,2
1 000 acre és ezen felül	47	50	0,8	0,8	—
Összesen	5 738	6 361	100,0	100,0	—

A latifundiumok száma tehát a farmok együttes számához viszonyítva változatlan maradt. A többi csoport kölcsönös viszonyának változását a *középső* csoportok *lemorzsolódása* és a szélső csoportok erősödése jellemzi. A középső csoport (100—174 acre) és a kisfarmok ehhez legközelebb álló csoportja háttérbe szorult. Leginkább a legkisebb és a kisfarmok csoportja, ezek után pedig a nagytőkés farmok (175—999 acre) csoportja növekedett meg.

Vegyük szemügyre a farmok egész földterületét.

Farmcsoportok	A farmok egész földterülete (ezer acre-ben)		Ugyanez %-ban		Növekedés vagy csökkenés
	1900	*1910*	*1900*	*1910*	
20 acre-ig...	7 181	8 794	0,9	1,0	+ 0,1
20— 49 acre....	41 536	45 78	5,0	5,2	+ 0,2
50— 99 «	98 592	103 121	11,8	11,7	— 0,1
100—174 «	192 680	205 481	23,0	23,4	+ 0,4
175—499 «	232 955	265 289	27,8	30,2	+ 2,4
500—999 «	67 864	83 653	8,1	9,5	+ 1,4
1 000 acre és ezen felül	197 784	167 082	23,6	19,0	— 4,6
Összesen ...	838 592	878 798	100,0	100,0	—

Itt mindenekelőtt azt látjuk, hogy a latifundiumok részesedése a földterületben igen jelentősen csökken. Emlékeztetünk arra, hogy az abszolút csökkenés Délre és Északra szorítkozik, ahol a latifundiumokon a művelés alatt *nem* levő földterület hányada 1910-ben 91,5%, illetőleg 77,1% volt. Továbbá a kisfarmok felső csoportjánál figyelhető meg az egész földterületben való részesedés elenyésző csökkenése (— 0,1% az 50—99 acre-es farmok csoportjában). A legnagyobb növekedést a 175—499 és 500—999 acre-es nagytőkés farmok csoportja mutatja. A legkisebb farmok csoportjában az egész földterületben való részesedés növekedése viszonylag nem nagy. A középső csoportban (100—174 acre) úgyszólván nem következett be változás (+ 0,4%).

Térjünk át a megművelt föld területére vonatkozó adatokra.

Farmcsoportok	A farmok megművelt földterülete (ezer acre-ben)		Ugyanez %-ban		Növekedés vagy csökkenés
	1900	1910	1900	1910	
20 acre-ig	6 440	7 992	1,6	1,7	+ 0,1
20— 49 acre	33 001	36 596	8,0	7,6	— 0,4
50— 99 «	67 345	71 155	16,2	14,9	— 1,3
100—174 «	118 391	128 854	28,6	26,9	— 1,7
175—499 «	135 530	161 775	32,7	33,8	+ 1,1
500—999 «	29 474	40 817	7,1	8,5	+ 1,4
1 000 acre és ezen felül	24 317	31 263	5,9	6,5	+ 0,6
Összesen	414 498	478 452	100,0	100,0	—

A *gazdaság* méreteire, bizonyos fokig megközelítőleg és számos kivétellel, amelyekről beszéltünk és még fogunk beszélni — csak a megművelt föld nagysága, nem pedig az egész földterület nagysága alapján következtethetünk. Itt is azt látjuk, hogy a latifundiumok hányada, amely az egész földterület tekintetében jelentősen csökken, a megművelt földterület tekintetében *növekedett*. Általában valamennyi tőkéscsoport növekedett, de leginkább az 500—999 arce-es gazdaságok csoportja. A csökkenés a középső csoportban volt a legnagyobb (— 1,7%), azután a kisfarmok valamennyi csoportjában, a 20 acre-en aluli legkisebb farmok csoportjának kivételével, amely jelentéktelen mértékben növekedett (+ 0,1%).

Elébe vágva a dolgoknak, megjegyezzük, hogy a 3 acre-en aluli farmok ugyancsak a legkisebb (20 acre-en aluli) farmok kategóriájába tartoznak, csakhogy az amerikai statisztika nem minden ilyen farmot regisztrál, hanem csak azokat tünteti fel közülük, amelyek évi termelésének összértéke legalább 250 dollár. Ezért ezek a legkisebb (3 acre-en aluli) farmok termelésük nagyobb méreteivel és erősebben tőkés jelleggel tűnnek ki, mint a hozzájuk legközelebb álló jelentősebb földterülettel rendelkező farmok csoportja. Szemléltetés céljából nézzük meg az 1900-as adatokat; 1910-re vonatkozólag ilyen természetű adatok, sajnos, nincsenek:

Farmcsoportok (1900)	1 farmra jut átlagban				
	megművelt föld (acre)	termékek összértéke (dollár)	bérmunkára fordított kiadás (dollár)	eszközök és gépek értéke (dollár)	állatállomány értéke (dollár)
3 acre-ig....	1,7	592	77	53	867
3—10 acre......	5,6	203	18	42	101
10—20 «	12,6	236	16	41	116
20—50 «	26,2	324	18	54	172

A 3 acre-en aluli farmokról nem is beszélve, több tekintetben (a bérmunkára fordított kiadás, az eszközök és a gépek értéke) még a 3—10 acre-es farmok is „nagyobbaknak" bizonyulnak, mint a 10—20 acre-es farmok*. Ezért minden okunk megvan arra, hogy a megművelt föld százalékarányának a 20 acre-en aluli gazdaságok által megművelt föld egészén belül mutatkozó növekedését az

* 1900-ra vonatkozólag adataink vannak arról, hogy a földterület nagysága szerinti különböző csoportokban mennyi a nagyjövedelmű farm, vagyis mennyi azoknak a farmoknak a száma, amelyek termékeinek összértéke meghaladja a 2 500 dollárt. Íme ezek az adatok: a nagyjövedelmű farmok százalékaránya a 3 acre-en aluli farmok között — 5,2% volt; a 3—10 acre-es farmoknál — 0,6%; a 10—20 acre-es farmoknál — 0,4%; a 20—50 acre-es farmoknál — 0,3%; az 50—100 acre-es farmoknál — 0.6%; a 100—175 acre-es farmoknál 1,4%; a 175—260 acre-es farmoknál — 5,2%; a 260—500 acre-es farmoknál — 12,7%; az 500—1 000 acre-es farmoknál 24,3%; az 1 000 acre-en felüli farmoknál — 39,5%. Látjuk, hogy a nagyjövedelmű farmok százalékaránya a 20 acre-en aluli farmok valamennyi csoportjában *magasabb,* mint a 20—50 acre-es farmok csoportjában.

erősebben tőkés jellegű, (területüket tekintve) legkisebb gazdaságok javára írjuk. — — —

Nagyjában és egészében az Egyesült Államok megművelt földjének a kis- és nagyfarmok közötti megoszlására vonatkozó 1900-as és 1910-es adatok alapján arra a teljesen határozott és kétségtelen következtetésre jutunk, hogy a *nagyfarmok erősödnek, a közép- és kisfarmok viszont gyengülnek*. Következésképpen, *amennyire* a mezőgazdaság tőkés vagy nem tőkés jellegét a földterület szerinti gazdasági csoportok adatai alapján megítélhetjük, az Egyesült Államok a legutóbbi évtizedben általános szabályként a nagy tőkés gazdaságok növekedését és a kisgazdaságok kiszorulását mutatja.

Még szemléltetőbbé teszik ezt a következtetést azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy mennyivel növekedett az egyes csoportokban a farmok száma és megművelt területe:

Farmcsoportok	Az 1900-tól 1910-ig végbement növekedés %-a: A farmok száma	Az 1900-tól 1910-ig végbement növekedés %-a: A megművelt földterület nagysága
20 acre-ig	+ 24,5%	+ 24,1%
20— 49 acre	+ 12,5%	+ 10,9%
50— 99 «	+ 5,3%	+ 5,7%
100—174 «	+ 6,6%	+ 8,8%
175—499 «	+ 12,7%	+ 19,4%
500—999 «	+ 22,2%	+ 38,5%
1 000 acre és ezen felül	+ 6,3%	+ 28,6%
Átlagban	+ 10,9%	+ 15,4%

A megművelt földterület növekedésének legnagyobb százaléka a két legfelső csoportra jut. A legkisebb százalék a középső csoportra és a kisgazdaságok ehhez legközelebb álló csoportjára (50—99 acre). A megművelt föld növekedésének százaléka mindkét legalsó csoportban kisebb a farmok számának százalékos növekedésénél.

9. FOLYTATÁS. A FARMOK ÉRTÉKÉRE VONATKOZÓ ADATOK

Az amerikai statisztika, az európaitól eltérően, megállapítja a gazdaság egyes elemeinek, a földnek, az épületeknek, a munkaeszközöknek, az állatállománynak és az

egész gazdaságnak értékét minden egyes farmra és a farmok minden egyes csoportjára vonatkozólag. Ezek az adatok valószínűleg kevésbbé pontosak, mint a földterület nagyságára vonatkozó adatok, de nagyjában és egészében nem kevésbbé megbízhatók, mivel ezenkívül (bizonyos fokig) számításba veszik a kapitalizmus általános helyzetét a mezőgazdaságban.

Az előző fejtegetések kiegészítése céljából szemügyre vesszük a farmok egész mezőgazdasági vagyonállományának összértékére, továbbá az eszközök és a gépek értékére vonatkozó adatokat. A gazdaság egyes elemei közül azért választjuk ki az eszközöket és a gépeket, mert közvetlenül tüntetik fel, hogy földmíves gazdaságot folytatnak, és azt, hogy milyen módon folytatják: többé vagy kevésbbé belterjesen, a technikai tökéletesítések nagyobb vagy kisebb arányú alkalmazásával. Vegyük szemügyre az egész Egyesült Államokra vonatkozó adatokat:

Farmcsoportok	Az érték százalékszerű megoszlása: a farmok egész vagyonállománya 1900	1910	növekedés vagy csökkenés	eszközök és gépek 1900	1910	növekedés vagy csökkenés
20 acre-ig......	3,8	3,7	— 0,1	3,8	3,7	— 0,1
20— 49 acre	7,9	7,3	— 0,6	9,1	8,5	— 0,6
50— 99 «	16,7	14,6	— 2,1	19,3	17,7	— 1,6
100—174 «	28,0	27,1	— 0,9	29,3	28,9	— 0,4
175—499 «	30,5	33,3	+ 2,8	27,1	30,2	+ 3,1
500—999 «	5,9	7,1	+ 1,2	5,1	6,3	+ 1,2
1 000 acre és ezen felül.	7,3	6,9	— 0,4	6,2	4,7	— 1,5
Összesen	100,0	100,0	—	100,0	100,0	—

Az abszolút számok azt mutatják, hogy a farmok vagyonállományának összértéke 1900 és 1910 között több mint megkétszereződött, ugyanis 20 440 millió dollárról 40 991 millió dollárra, vagyis 100,5%-kal növekedett. A mezőgazdasági termékek drágulása és a földjáradék növekedése, a munkásosztály rovására millió meg milliárd dollárt juttatott a földtulajdonosok zsebébe. Kik nyertek többet és kik kevesebbet — a kis- vagy a nagygazdaságok? Az idézett számadatok választ adnak erre a kérdésre. Ezek a számadatok a latifundiumok hanyatlását mutatják

(emlékeztetünk arra, hogy a latifundiumok egész földterülete 23,6%-ról 19,0%-ra, vagyis 4,6%-kal csökkent), továbbá azt, hogy *a kis- és középgazdaságokat kiszorították a nagy*, tőkés gazdaságok (175—999 acre). Valamennyi kis- és középgazdaságot összesítve arra az eredményre jutunk, hogy az egész vagyonállományban való részesedésük 56,4%-ról 52,7%-ra *csökkent*. Valamennyi nagygazdaságot és latifundiumot összesítve kiderül, hogy részesedésük 43,7%-ról 47,3%-ra *emelkedett*. Teljesen megegyezik ezzel a kis- és a nagygazdaságok arányának változása az eszközök és a gépek összértékének megoszlása tekintetében.

Ami a latifundiumokat illeti, ezeknek a számoknak alapján is a fentebb már említett jelenséget figyelhetjük meg. A latifundiumok hanyatlása két vidékre — Délre és Nyugatra — szorítkozik. Ez egyrészt a rabszolgatartó, másrészt a kezdetleges, foglaláson alapuló és a kezdetleges, külterjes latifundiumok hanyatlása. A benépesedett és iparilag fejlett Északon a latifundiumok *növekedését* látjuk; egyaránt növek de a számuk, egész földterületük, művelés alatt álló földjük, az egész vagyonállomány összértékében való részesedésük (1900 — 2,5%, 1910 — 2,8%), valamint az eszközök és a gépek összértékében való részesedésük.

Emellett a latifundiumok szerepének növekedése nemcsak általában Északon, hanem többek között *mindkét* belterjes, gyarmatosítást egyáltalán nem ismerő északi vidéken: Új-Angliában és a közép-atlanti államokban is megfigyelhető. Ezekkel a vidékekkel feltétlenül részletesebben kell foglalkozni, mert ezek egyrészt a farmok különösen csekély átlagos földterületével és ennek csökkenésével megtévesztik sok mással együtt Gimmer urat, másrészt pedig éppen ezek a legbelterjesebb vidékek a legtipikusabbak *Európa* régi, régen benépesedett és civilizált országait tekintve.

1900 és 1910 között a két szóbanforgó vidéken mind a farmok száma, mind egész földterületük, mind pedig megművelt földjük területe csökkent. Új-Angliában csak a *legkisebb*, a 20 acre-en aluli farmok és a latifundiumok száma növekedett; az előbbieké 22,4%-kal (megművelt

földjük 15,5%-kal), az utóbbiaké pedig 16,3%-kal, illetőleg megművelt földjük 26,8%-kal. A közép-atlanti államokban növekedtek a *legkisebb* farmok (a farmok számát tekintve +7,7%, a megművelt föld tekintetében +2,5%), azután a farmok számát tekintve a 175—499 acre-es farmok (+1,0%), majd a megművelt föld tekintetében az 500—999 acre-es farmok (+3,8%). Mindkét területen *növekedett* mind a legkisebb farmok, mind a latifundiumok részesedése a farmok egész vagyonállományának, valamint az eszközöknek és gépeknek összértékében. Nézzük meg ezekkel a vidékekkel kapcsolatban a következő szemléltetőbb és teljesebb adatokat:

Farmcsoportok	Százalékos növekedés 1900-tól 1910-ig Új-Angliában: a farmok egész vagyonállományának értékében	Új-Angliában: az eszközök és gépek értékében	a közép-atlanti államokban: a farmok egész vagyonállományának értékében	a közép-atlanti államokban: az eszközök és gépek értékében
20 acre-ig	60,9	48,9	45,8	42,9
20— 49 acre	31,4	30,3	28,3	37,0
50— 99 «	27,5	31,2	23,8	39,9
100—174 «	30,3	38,5	24,9	43,8
175—499 «	33,0	44,6	29,4	54,7
500—999 «	53,7	53,7	31,5	50,8
1 000 acre és ezen felül....	102,7	60,5	74,7	65,2
Átlagban	35,6	39,0	28,1	44,1

Látható ebből, hogy mindkét vidéken *éppen a latifundiumok* erősödtek meg a legjobban, ezek nyertek gazdaságilag a legtöbbet és ezek fejlődtek a legtöbbet technikailag. A legnagyobb tőkés gazdaságok itt *kiszorítják* a többit, a kisebbeket. Az egész vagyonállomány, valamint az eszközök és gépek összértékének egészen elenyésző növekedése figyelhető meg akár a középső, akár a kisfarmok csoportjában, de nem a legkisebb farmok csoportjában. Vagyis a közép- és kisgazdaságok maradnak el a legerősebbben.

Ugyanakkor a legkisebb (20 acre-en aluli) farmok mindkét vidéken *az átlagnál nagyobb mértékben* erősödtek és csak a latifundiumoknak engedték át az elsőbbséget. Ennek a jelenségnek okát már ismerjük: a termés értékének 31—33%-át mind a két belterjes vidéken az erősen

tőkés jellegű kultúrák (főzelékfélék, továbbá gyümölcs, virág stb.) szolgáltatják, amelyek azzal tűnnek ki, hogy rendkívül kis gazdasági területen rendkívül nagy a termelésük. A gabonaneműek ezeken a vidékeken a termés összértékének mindössze 8—30%-át, a széna és takarmánynövények pedig 31—42%-át szolgáltatják: fejlődik a tejgazdaság, amely ugyancsak azzal tűnik ki, hogy a farm mérete *kisebb*, a termelés értéke és a munkások alkalmazására fordított tőke pedig *nagyobb* az átlagosnál.

A legbelterjesebb vidékeken a farmok megművelt földjének átlagos területe csökken, mert ez az átlag a latifundiumoknak és azoknak a legkisebb farmoknak összevonásából adódik, amelyek száma gyorsabban növekszik, mint a középfarmoké. S a legkisebb farmok számukat tekintve gyorsabban növekednek a latifundiumoknál. De a kapitalizmus kétféle formában fejlődik: úgy, hogy a régi technikai alapon növeli a gazdaságok méreteit, és úgy, hogy új, főképpen a föld területét tekintve kis és egészen apró, különleges kereskedelmi növényeket termesztő gazdaságokat hoz létre, amelyek igen csekély földterület mellett, a termelés méreteinek és a bérmunka alkalmazásának rendkívül magas fejlődési fokával tűnnek ki.

Az eredmény a latifundiumok és a legnagyobb gazdaságok legnagyobb méretű erősödése, a közép- és kisgazdaságok háttérbe szorulása, az erősen tőkés jellegű legkisebb gazdaságok növekedése.

Mindjárt látni fogjuk, hogy miként fejezhető ki statisztikailag a mezőgazdasági kapitalizmus olyannyira ellentmondásos — látszólag ellentmondásos — megnyilvánulásainak általános eredménye.

10. A GAZDASÁGI KUTATÁS SZOKÁSOS MÓDSZEREINEK FOGYATÉKOSSÁGAI. MARX A FÖLDMŰVELÉS SAJÁTOSSÁGAIRÓL

A földművelő gazdaságoknak az általuk elfoglalt vagy megművelt földterület nagysága szerinti csoportosítása az egyetlen csoportosítás, amelyet az 1910-es amerikai

statisztikában alkalmaztak és amelyet az európai országok óriási többségében alkalmaznak. Általánosságban beszélve, vitathatatlan, hogy a kincstári és közigazgatási megfontolásokon kívül vannak bizonyos tudományos megfontolások is, amelyek az ilyen csoportosítás szükségessége és helyessége mellett szólnak. Ez a csoportosítás azonban nyilvánvalóan elégtelen, mivel egyáltalán nem számol a földművelés belterjességének fokozódásával, a földterület egy egységébe jószág, gép, jobb vetőmag, tökéletesebb termelési eljárások stb. formájában befektetett tőke növekedésével. Márpedig éppen ez a folyamat — a kezdetleges és tisztán külterjes földművelés fölötte kisszámú vidékének és országának kivételével — mindenütt a legjellemzőbb a tőkés országokra. Ezért a gazdaságoknak a földterület nagysága szerinti csoportosítása az esetek óriási többségében rendkívül leegyszerűsíti és sekélyessé teszi általában a mezőgazdaság fejlődéséről, különösen pedig a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéséről alkotott fogalmakat.

Amikor a legelterjedtebb, polgári nézeteket képviselő közgazdászoknál és statisztikusoknál hosszú fejtegetéseket olvasunk a mezőgazdaság és az ipar feltételeinek különbözőségéről, az előbbi sajátosságairól stb. stb., minduntalan közbe szeretnénk vetni: uraim! leginkább önöket terheli a mezőgazdaság fejlődésével kapcsolatos leegyszerűsített és elsekélyesített nézetek támogatásának és terjesztésének bűne! Emlékezzenek Marx „Tőké"-jére. Ott utalásokat találnak arra, hogy a kapitalizmus a történelem színpadán való megjelenése idején a földtulajdon rendkívül változatos formáit találta maga előtt — a hűbéri, nemzetségi, földközösségi (hozzátesszük: foglaláson alapuló, kezdetleges), állami és egyéb földtulajdon formákat. A tőke alárendeli magának és a maga módján átalakítja a földtulajdonnak mindezeket a különböző formáit, de éppen ennek a folyamatnak megértése, értékelése és statisztikai kifejezése céljából feltétlenül érteni kell ahhoz, hogyan kell a kérdés felvetését és a kutatási módszereket a folyamat különböző *formáinak* megfelelően változtatni. A kapitalizmus egyaránt aláveti magának az oroszországi obscsinák juttatott földtulajdonát, Szibéria

vagy az amerikai „távoli nyugat“ foglaláson alapuló, vagy a demokratikus, illetőleg hűbéri állam által végrehajtott szabad és ingyenes földkiosztással szabályozott földtulajdonát, az amerikai délvidék rabszolgatartó földtulajdonát és az „igazi orosz“ kormányzóságok félfeudális földtulajdonát. A kapitalizmus fejlődése és győzelme mindezekben az esetekben egy és ugyanaz, de formáját tekintve nem egyenlő. Ennek a folyamatnak megértése és pontos tanulmányozása céljából nem szabad beérnünk olyan kispolgári tucat-szólamokkal, mint a „munkán alapuló“ földművelés, vagy a földterületek mennyiségi összehasonlításának megszokott módszereivel.

Megtalálják továbbá Marxnál a tőkés típusú földjáradék eredetének elemzését, valamint annak elemzését, hogy milyen kapcsolatban van ez a földjáradék a földjáradék korábbi történelmi formáival, például a természetbeni földjáradékkal, a ledolgozási földjáradékkal (a robot és ennek csökevényei), valamint a pénzjáradékkal (a pénzben fizetett jobbágyszolgáltatás stb.). De melyik polgári vagy kispolgári, narodnyik közgazdász vagy statisztikus gondolkodott csak valamelyest is komolyan azon, hogyan lehetne Marxnak ezeket az elméleti utalásait annak tanulmányozása során alkalmazni, hogy miként állt elő a kapitalizmus Amerika délvidékén a rabszolgatartó gazdaság*ból* vagy Oroszország központi vidékein a robotgazdaság*ból?*

Találnak végül Marxnál rendszeres, a földjáradék egész elemzésén keresztülvitt utalásokat a mezőgazdaság azon feltételeinek különbségeire, amelyek nemcsak az egyes földdarabok minőségi és fekvési különbségeiből származnak, hanem *a földbe fektetett tőke méreteinek* különbségeiből is. De mit jelent az, hogy tőkét fektetnek a földbe? Nyilvánvalóan technikai változásokat a földművelés terén, a földművelés belterjességének fokozódását, a fejlettebb gazdálkodási rendszerekre való áttérést, a műtrágyahasználat növekedését, az eszközök és a gépek tökéletesítését és használatuk növekedését, a bérmunka fokozottabb alkalmazását stb. Csupán a földterület számbavételével nem lehet mindezeket a bonyolult és sokrétű folyamatokat kifejezni, márpedig éppen ezek a folyamatok azok,

amelyekből a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének általános folyamata kialakul.

Az orosz zemsztvostatisztikusok, különösen a „régi jó“, forradalomelőtti idők statisztikusai, megbecsülést érdemeltek ki azzal, hogy nem a kitaposott utakon haladtak, nem csupán kincstári vagy közigazgatási, hanem bizonyos tudományos érdeklődéssel kezelték kutatásuk tárgyát. Ezek alighanem valamennyi többi statisztikusnál előbb vették észre, hogy elégtelen a gazdaságokat csupán földterületük nagysága szerint csoportosítani, és bevezették a csoportosítás más módszereit: a vetésterület, az igásjószágállomány, a bérmunka alkalmazása stb. szerinti csoportosítást. Sajnos, a mi zemsztvostatisztikánknak, amely mindig ugyszólván oázis volt a hűbéri sötétség, a bürokratikus begyepesedettség és mindennemű bárgyú irodaszellem sivatagában, munkáinak elaprózott és rendszertelen jellege folytán nem sikerült tartós eredményeket elérnie sem az orosz, sem az európai gazdaságtudomány számára.

Megjegyezzük, hogy a modern mezőgazdasági összeírások útján egybegyüjtött anyag csoportosításának kérdése egyáltalán nem olyan szűk értelemben vett technikai és szűk szakmai kérdés, mint első tekintetre esetleg látszik. Ez az anyag rendkívül gazdag és teljes adatokat nyujt az egyes gazdaságokra vonatkozólag. De az ügyetlen, át nem gondolt, sablonos összesítés és csoportosítás következtében ez a fölötte gazdag anyag teljesen kárba vész, elkallódik, elszíntelenedik és gyakran teljesen használhatatlanná válik a mezőgazdasági fejlődés törvényeinek tanulmányozására. Az összegyüjtött anyag alapján minden egyes gazdaságról pontosan megmondhatjuk, hogy tőkés gazdaság-e, és ha igen, mennyire, belterjes-e, és ha igen, milyen mértékben stb., csakhogy a gazdaságok millióira vonatkozó adatok összesítése során éppen a leglényegesebb jellegzetességek, vonások és ismertetőjelek, amelyeket éppen a leginkább kellene *helyesen kidomborítani*, meghatározni és számbavenni, eltűnnek, s a közgazdász sablonos, értelmetlen számoszlopokat, statisztikai számokkal való „fejtörősdit“ kap az anyag átgondolt feldolgozása helyett.

A bennünket jelenleg foglalkoztató 1910-es amerikai népszámlálás szemléltető példája annak, hogy mennyire elértékteleníti, elrontja a bőségét és teljességét tekintve nagyszerű anyagot az anyag feldolgozóinak sablónos módszere és tudománytalan eljárása. Az 1900-as népszámláláshoz viszonyítva a feldolgozás hasonlíthatatlanul roszszabb, sőt még a gazdaságoknak a földterület nagysága szerinti hagyományos csoportosítását sem hajtották végre teljesen, úgy hogy meg vagyunk fosztva attól a lehetőségtől, hogy a gazdaságok különböző csoportjait, például a bérmunka alkalmazása, a földművelési rendszerek különbsége, a trágyahasználat stb. alapján összehasonlítsuk.

Az 1900-as népszámláláshoz kell folyamodnunk. Tudomásunk szerint ez adta a világon az egyetlen példát arra, hogy miképpen lehet az egy országban, egyidejűleg, egyetlen program alapján összegyüjtött s több mint öt és fél millió gazdaságot felölelő fölöttébb gazdag anyag feldolgozásánál a csoportosítás vagy (mint az amerikaiak mondják) „osztályozás“ nem egy, hanem *három* különböző módszerét alkalmazni.

Igaz, itt sem hajtottak végre egyetlen csoportosítást sem teljesen a gazdaságok típusának és nagyságának valamennyi lényeges ismertetőjele tekintetében. Mindamellett a tőkés mezőgazdaságról és a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséről, mint — reméljük — sikerül majd kimutatnunk, hasonlíthatatlanul teljesebb, a valóságot hasonlíthatatlanul pontosabban visszatükröző képet kapunk, mint a szokásos, egyoldalú és elégtelen, egy csoportosításra szorítkozó módszer alkalmazása esetén. A polgári, és a kispolgári, narodnyik közgazdaságtan legkirívóbb hibái és előítéletei tüstént napfényre kerülnek és leleplez̋ődnek, amint lehetőség nyílik azoknak a tényeknek és irányzatoknak teljesebb tanulmányozására, amelyeket teljes egészükben a világ minden tőkés országára nézve általánosaknak nevezhetünk.

Tekintettel a szóbanforgó adatok oly nagy jelentőségére, különösen behatóan kell velük foglalkoznunk, és az eddiginél gyakrabban kell majd táblázatokhoz folyamodnunk. Mivel nagyon jól tudjuk, mennyire túlhal-

mozzák a táblázatok a szöveget és mennyire megnehezítik az olvasást, az előző fejezetekben azon voltunk, hogy a lehető legszükségesebb minimumra szorítsuk a táblázatok számát. Reméljük, hogy az olvasó nem fog ránk neheztelni, ha most kénytelenek leszünk valamelyest növelni ezt a minimumot, mivel az itt taglalt kérdések elemezésétől nemcsak a fő kérdés — a modern mezőgazdaság fejlődésének iránya, típusa, jellege és törvénye — kapcsán levont általános következtetés, hanem a modern mezőgazdasági statisztika valamennyi, oly gyakran idézett és oly gyakran elferdített adatának értékelése is függ.

Az első — a „föld területe szerinti" — csoportosítás alapján a következő képet kapjuk az 1900-as amerikai földművelésről:

Farmcsoportok	A farmok %-a a farmok együttes számához viszonyítva	A földterület %-a az egész földterülethez viszonyítva	1 farmra jut átlagban: megművelt föld (acre-ben)	bérmunkára fordított kiadás (dollárban)	termés értéke** (dollárban)	eszközök és gépek értéke (dollárban)
3 acre-ig	0,7	—*	1,7	77	592	53
3— 10 acre	4,0	0,2	5,6	18	203	42
10— 20 «	7,1	0,7	12,6	16	236	41
20— 50 «	21,9	4,9	26,2	18	324	54
50— 100 «	23,8	11,7	49,3	33	503	106
100— 175 «	24,8	22,9	83,2	60	721	155
175— 260 «	8,5	12,3	129,0	109	1 054	211
260— 500 «	6,6	15,4	191,4	166	1 354	263
500—1000 «	1,8	8,1	287,5	312	1 913	377
1 000 acre és ezen felül	0,8	23,8	520,0	1 059	5 334	1 222
Átlagban	100,0	100,0	72,3	—	656	133

Határozottan állíthatjuk, hogy bármely tőkés ország statisztikája minden tekintetben ugyanezt a képet mutatja. Eltérés csak lényegtelen részletekben lehetséges. Németország, Ausztria, Magyarország, Svájc és Dánia legutóbbi összeírásai alátámasztják ezt az állítást. A farmok egész földterületének növekedése arányában csoportról cso-

* Kevesebb mint $^1/_{10}$ százalék.

** A termés értékébe nincs felvéve azoknak a termékeknek értéke, amelyeket a jószág takarmányozására használnak.

portra növekszik a megművelt földterület átlagos nagysága, a termés átlagos értéke, az eszközök és gépek értéke, az állatállomány értéke (ezeket a számadatokat mellőztük) és a bérmunkára fordított kiadás nagysága. (Annak a kis kivételnek a jelentőségéről, amelyet a 3 acre-en aluli és részben a 3—10 acre-es farmok képeznek, már fentebb beszéltünk.)

Azt hinné az ember, hogy ez nem is lehet másként. A bérmunkára fordított kiadás növekedése nyilvánvalóan feltétlenül azt bizonyítja, hogy a gazdaságoknak a földterület nagysága szerint kis- és nagygazdaságokra való felosztása teljesen megfelel nem-tőkés és tőkés gazdaságokra való felosztásuknak. A „kis“ mezőgazdasági üzemmel kapcsolatos szokásos elgondolások kilenctized része az ilyen azonosításon és a hasonló adatokon alapszik.

Vegyük most nem az egy farmra, hanem a föld (az egész földterület) egy acre-jére vonatkozó átlagszámokat:

Farmcsoportok	Az egész földterület 1 acre-jére jut dollárban			
	bérmunkára fordított kiadás	trágyára fordított kiadás	állatállomány értéke	eszközök és gépek értéke
3 acre-ig	40,30	2,36	456,76	27,57
3— 10 acre	2,95	0,60	16,32	6,71
10— 20 «	1,12	0,33	8,30	2,95
20— 50 «	0,55	0,20	5,21	1,65
50— 100 «	0,46	0,12	4,51	1,47
100— 175 «	0,45	0,07	4,09	1,14
175— 260 «	0,52	0,07	3,96	1,00
260— 500 «	0,48	0,04	3,61	0,77
500—1000 «	0,47	0,03	3,16	0,57
1 000 acre és ezen felül	0,25	0,02	2,15	0,29

Egészen elenyésző kivételekkel azt látjuk, hogy a gazdaság belterjességének ismertetőjelei az alsó csoportoktól a felsőbbek felé haladva szabályszerűen kisebbednek.

Úgy látszik, teljesen vitathatatlan az a következtetés, hogy a mezőgazdaságban a „kisüzemi“ termelés belterjesebb a nagyüzeminél, hogy a termelés „méreteinek“ csökkenésével növekszik a földművelés belterjessége és termelékenysége, hogy „következésképpen“ a földművelésben a tőkés termelés csak a gazdaság külterjes, kezdetleges jellege stb. stb. révén tartja magát.

Mivel a gazdaságoknak a földterület nagysága szerinti csoportosítása esetén (és ez nemcsak a szokásos, hanem csaknem az egyetlen csoportosítás) bármely tőkés ország pontosan ugyanezt a képet mutatja, mivel az alsóbb csoportoktól a felsőbbek felé haladva a földművelés belterjességére valló ismertetőjelek ugyanilyen kisebbedését mutatja — az egész polgári és kispolgári (opportunista-„marxista" és narodnyik) irodalomban állandóan, lépten-nyomon, éppen ilyen következtetéseket vonnak le. Emlékezzünk például az ismert Eduard David ismert munkájára, a „szintén-szocialista" frázisok mezébe burkolt polgári előítéleteknek és polgári hazugságoknak erre a gyűjteményére: a „Szocializmus és mezőgazdaság"-ra. Ott éppen ilyen adatokkal bizonyítják a „kisüzemi" termelés „fölényét", „életképességét" stb.

Van egy körülmény, amely különösen megkönnyíti az effele következtetést: az állatállományt illetőleg rendszerint találunk az idézettekhez hasonló adatokat, ugyanakkor azonban a bérmunkára vonatkozólag — különösen olyan általánosított formában, mint a bérmunkára fordított kiadások összege —, csaknem sehol sem gyűjtenek adatokat. Márpedig éppen a bérmunkára vonatkozó adatok azok, amelyek valamennyi efféle következtetés helytelenségét feltárják. Valóban, ha például az egy területegységre jutó állatállomány értékének (vagy, ami ugyanaz, állatok számának) a gazdaság méreteinek csökkenése arányában történő növekedése a „kisüzemi" mezőgazdaság „fölényét" tanusítja, akkor ez a „fölény" nyilván a bérmunkára fordított kiadásoknak a gazdaság méreteinek csökkenése arányában történő *növekedésével függ össze!!* Márpedig a bérmunkára fordított kiadások ilyen növekedése — jól jegyezzük meg, minden esetben az 1 acre, 1 hektár, 1 gyeszjatyina területegységre vonatkoztatott nagyságokról van szó — a gazdaság *tőkés* jellegének fokozódását jelenti! A gazdaság tőkés jellege viszont ellentmondásban van a „kisüzemi" termelés szokásos, leginkább elterjedt fogalmával, mert hiszen kistermelésen az olyan termelést értik, amely *nem* bérmunkán alapul.

Mintha egy csomó ellentmondással kerültünk volna szembe. A földterület nagysága szerinti gazdaságcsoportok

általános adatai azt mutatják, hogy a „kis" gazdaságok nem tőkés, a nagy gazdaságok viszont tőkés gazdaságok. És ugyanezek az adatok amellett tanuskodnak, hogy minél „kisebb" a gazdaság, annál nagyobb nemcsak belterjessége, hanem bérmunkára fordított kiadásainak a földterület egy egységére számított összege is!

A probléma tisztázása céljából vegyünk szemügyre egy másik csoportosítást.

11. A KIS- ÉS NAGYGAZDASÁGOK PONTOSABB ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Mint már rámutattunk, az amerikai statisztika ebben az esetben a gazdaságok termékeinek összértékét veszi alapul, azoknak a termékeknek leszámításával, amelyeket a jószág takarmányozására fordítanak. Egyenként az ilyen természetű adatok, amelyek alighanem csak az amerikai statisztikában találhatók, természetesen kevésbbé pontosak, mint a földterület nagyságára, vagy az állatállományra stb. vonatkozó adatok. De egészükben véve, néhány millió gazdaságra vonatkoztatva és különösen az egész ország különböző gazdaságcsoportjai közötti *kölcsönös arány* meghatározására alkalmazva, ezek az adatok kétségtelenül nem tarthatók kevésbbé megfelelőknek, mint a többiek. Mindenesetre, ezek az adatok sokkal közvetlenebbül tüntetik fel a *termelés* méreteit — és különösen a piacra történő termelés méreteit, vagyis az eladásra kerülő termékek összességét —, mint bármiféle más adat. Márpedig a mezőgazdaság fejlődésének és fejlődéstörvényeinek kérdésével kapcsolatos fejtegetésekben éppen a kis- és a nagyüzemi *termelésről* van szó.

Sőt, mi több. Az ilyen esetekben mindig a kapitalista társadalomban vagy a kapitalizmussal összefüggésben, a kapitalizmus hatására stb. végbemenő mezőgazdasági fejlődésről van szó. Ennek a hatásnak számbavétele céljából mindenekelőtt és leginkább a naturális gazdaság és a piacra termelő mezőgazdasági üzem különválasztására kell törekednünk. Közismert dolog, hogy a naturális gazdaság, vagyis a nem piacra, hanem a gazdálkodó család

saját fogyasztására termelő gazdaság, éppen a mezőgazdaságban viszonylag igen nagy szerepet játszik és különösen lassan engedi át helyét a piacra termelő mezőgazdaságnak. És ha a politikai gazdaságtan megállapított elméleti tételeit nem sablonosan, nem gépiesen, hanem átgondoltan alkalmazzuk, akkor például az a törvény, amely szerint a nagyüzemi termelés kiszorítja a kisüzemit, *csak* a piacra termelő mezőgazdaságra vonatkoztatható. Aligha akad valaki, aki elméletileg kétségbevonná ezt a tételt. Ugyanakkor azonban a közgazdászok és statisztikusok a legritkábban fordítanak tudatosan figyelmet arra, hogy különválasszák, nyomon kövessék és a lehetőséghez képest számításba vegyék éppen azokat az ismertetőjeleket, amelyek a naturális mezőgazdasági termelésnek árutermeléssé való átalakulásáról tanuskodnak. A gazdaságoknak olyan csoportosítása, amely a jószág takarmányozásán felüli termékek pénzértékén alapszik, nagy lépést tesz ennek a fölöttébb fontos elméleti követelménynek irányában.

Megjegyezzük, amikor arról a vitathatatlan tényről beszélnek, hogy az iparban a kisüzemet kiszorítja a nagyüzem, mindig az iparvállalatoknak a termelés értéke vagy a bérmunkások száma szerinti csoportosítását veszik alapul. Az iparban, ennek technikai sajátosságai következtében, a dolog sokkal egyszerűbb. A mezőgazdaságban, minthogy itt a viszonyok hasonlíthatatlanul bonyolultabbak és kuszáltabbak, sokkal nehezebb megállapítani a termelés méreteit és a termékek pénzértékét, valamint a bérmunka alkalmazásának méreteit. Ez utóbbi esetben feltétlenül az egész évben alkalmazott bérmunka mennyiségét, nem pedig az összeírás napján alkalmazott bérmunkások számát kell számításba venni, mivel a mezőgazdasági termelés különösen „idény"-jellegű, továbbá feltétlenül nemcsak az állandó bérmunkásokat, hanem a mezőgazdaságban rendkívül fontos szerepet betöltő napszámosokat is számításba kell venni. A nehézség azonban nem jelent lehetetlenséget. A mezőgazdaság technikai sajátosságait figyelembe vevő észszerű kutatási módszerek, közöttük a termelés nagysága, a termékek pénzértéke, a bérmunka alkalmazásának gyakorisága és méretei alapján történő

csoportosítások alkalmazásának terjednie kell majd, utat kell törnie magának a polgári és kispolgári előítéletek és a burzsoá valóság szépítgetésére irányuló törekvések sűrű bozótján át. S egész bátran kezeskedhetünk azért, hogy az észszerű kutatási módszerek alkalmazása útján tett minden egyes lépés annak az igazságnak igazolása felé tett lépés lesz, hogy a tőkés társadalomban a nagyüzem nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is kiszorítja a kisüzemet.

Nézzük a termékek értékének megoszlásán alapuló amerikai gazdaságcsoportok 1900-ra vonatkozó adatait:

Farmcsoportok, a termelvények dollárértéke szerint	A farmok száma (%-ban)	Egész földterületük (%-ban)	1 farmra jut átlagban: megművelt föld (acre-ben)	bérmunkára fordított kiadás (dollárban)	eszközök és gépek értéke (dollárban)
0	0,9	1,8	33,4	24	54
1— 50 dollár ..	2,9	1,2	18,2	4	24
50— 100 « ..	5,3	2,1	20,0	4	28
100— 250 « ..	21,8	10,1	29,2	7	42
250— 500 « ..	27,9	18,1	48,2	18	78
500—1 000 « ..	24,0	23,6	84,0	52	154
1 000—2 500 « ..	14,5	23,2	150,5	158	283
2 500 dolláron felül .	2,7	19,9	322,3	786	781
Átlagban ...	100,0	100,0	72,3	—	133

A nem jövedelmező farmok közé, amelyek termelvényeinek értéke: 0 (nulla), elsősorban valószínűleg a nemrégen berendezkedett homesteadek tartoznak, amelyeken a birtokosoknak még nem sikerült épületeket emelni, jószágot beszerezni, vetni és aratni. Az olyan hatalmas gyarmatosítás országában, mint Amerika, különösen nagyjelentőségű az a kérdés, hogy mennyi ideje a gazdáé a szóbanforgó farm.

Mellőzve a nem jövedelmező farmokat, ugyanolyan kép alakul ki, mint amilyet a farmok egész földterületére vonatkozó adatok fentebb ismertetett csoportosítása nyujtott. A farmoknál a termelvények értékének növekedése arányában növekszik mind a farmok megművelt földjének átlagos nagysága, mind a bérmunkásokra fordított átlagos kiadás, mind az eszközök és gépek átlagos értéke.

Nagyjában és egészében, a jövedelmezőbb farmok — ha a nyers jövedelmet, vagyis a termelvények összértékét vesszük — a földterület tekintetében is nagyobbaknak bizonyulnak. Az új csoportosítás, úgy látszik, egyáltalán semmi újat sem eredményez.

De vegyük most az átlagos nagyságokat (az állatállomány és a munkaeszközök értékét, a bérmunkára és a trágyázásra fordított kiadásokat) nem egy farmra, hanem 1 acre földre átszámítva:

Farmcsoportok a termelvények értéke szerint	Az egész földterület 1 acre-jére jut dollárban: bérmunkára fordított kiadás	trágyára fordított kiadás	állatállomány értéke	eszközök és gépek értéke
0	0,08	0,01	2,97	0,19
1— 50 dollár	0,06	0,01	1,78	0,38
50— 100 «	0,08	0,03	2,01	0,48
100— 250 «	0,11	0,05	2,46	0,62
250— 500 «	0,19	0,07	3,00	0,82
500—1 000 «	0,36	0,07	3,75	1,07
1 000—2 500 «	0,67	0,08	4,63	1,21
2 500 dolláron felül	0,72	0,06	3,98	0,72

Bizonyos tekintetben kivételt képeznek a jövedelem nélküli farmok, amelyek általában egészen különleges helyet foglalnak el, és a legjövedelmezőbb farmok, amelyek az általunk vett négy ismertetőjel közül három tekintetében kevésbbé belterjesek, mint a szomszédos csoport. Általánosságban beszélve azonban azt figyelhetjük meg, hogy a farm termelvényei értékének *növekedése arányában fokozódik* a földművelés belterjessége.

Ez a kép szöges ellentéte annak, amellyel a gazdaságoknak a földterület nagysága szerinti csoportosításánál találkoztunk.

Egy és ugyanaz az anyag különböző csoportosítási módszerek alkalmazása esetén merőben ellentétes következtetésekre vezet.

A gazdaság méreteinek növekedésével *csökken* a földművelés belterjessége — ha a gazdaság méreteit a földterület nagysága alapján ítéljük meg; és *fokozódik* — ha a gazdaság méreteit a gazdaság termelvényeinek értéke alapján ítéljük meg.

De melyik e két következtetés közül a helyes?

Világos, hogy a földterület nagysága *semmiféle* fogalmat sem nyujt a gazdaság méreteiről, ha a föld nincs megművelve (ne feledjük, hogy Amerikában nem csupán a megművelt földet, hanem az egész földterületet veszik a csoportosítás alapjául s hogy ebben az országban a megművelt föld hányada gazdaságcsoportok szerint 19% és 91%, vidékek szerint pedig 27% és 75% közt ingadozik); — *semmiféle helyes* fogalmat sem nyujt, ha az egyes gazdaságok között sok esetben a föld megmunkálásának módszerei, a földművelés belterjessége, a gazdálkodási rendszerek, a trágyázás méretei, a géphasználat, az állattenyésztés jellege stb. tekintetében is lényeges különbségek mutatkoznak.

Tudvalevőleg éppen ez az eset áll fenn *minden* tőkés országban, sőt minden olyan országban is, amelynek mezőgazdaságába nemrégen hatolt be a kapitalizmus.

Most látjuk, mi az egyik legmélyebb és legáltalánosabb oka annak, hogy a mezőgazdasági kisüzem „fölényének" téveszméje oly szívósan tartja magát, hogy az ilyenfajta polgári és kispolgári előítéletek oly jól összeférnek a társadalmi és különösen a mezőgazdasági statisztikának a legutóbbi évtizedekben végbement nagy haladásával. Természetesen ezeknek a tévedéseknek és előítéleteknek szívósságát a burzsoázia *érdekei* is alátámasztják, mert hiszen a burzsoázia a modern polgári társadalom mély osztályellentéteinek elleplezésére törekszik, s mint tudjuk, amikor érdekről van szó, a legvitathatatlanabb igazságokat is vitatni kezdik.

Ezen a helyen azonban a mezőgazdasági kisüzem „fölényét" hangoztató téves nézetek elméleti forrásainak elemzésére szorítkozunk. És kétségtelen, hogy az egyik legfontosabb forrásnak azt kell tekintenünk, hogy kritika nélkül, gépiesen használják azt az elavult módszert, amely a gazdaságokat csak az egész földterület vagy megművelt földjük nagysága alapján hasonlítja össze.

Az Amerikai Egyesült Államok kivétel a tőkés országok közt abban a tekintetben, hogy itt még nagy mennyiségű el nem foglalt, szabad, ingyenesen kiosztásra kerülő föld áll rendelkezésre. Itt a mezőgazdaság még fejlődhet és valóban fejlődik is az el nem foglalt földek foglalása, új, korábban soha meg nem művelt földek megművelése

útján — fejlődik, mégpedig a legkezdetlegesebb és legkülterjesebb állattenyésztés és földművelés formájában. A kapitalista Európa régi, civilizált országaiban semmi ehhez hasonló nincs. Itt a mezőgazdaság *főleg* belterjesen, nem a megművelt föld *mennyiségének* növelése, hanem a megmunkálás *minőségének* javítása, a korábbi földterületen befektetett tőke méreteinek növelése útján fejlődik. S éppen a tőkés mezőgazdaság fejlődésének ezt a fő irányát — amely fokról-fokra Amerikában is fő iránnyá válik — tévesztik szem elől azok, akik beérik azzal, hogy a gazdaságokat csak a földterület nagysága szerint hasonlítják össze. A tőkés mezőgazdaság fejlődésének fő iránya éppen abban áll, hogy a *kis*gazdaság, amely a föld területét tekintve *kicsi marad*, a termelés méreteit, az állattenyésztés fejlődését, a trágyázás méreteit, a géphasználat mértékét stb. tekintve *átalakul nagy*gazdasággá.

Ezért feltétlenül helytelen az a következtetés, amelyre a különböző gazdaságcsoportoknak a földterület nagysága szerinti összehasonlítása alapján jutnak, s amely úgy szól, hogy a gazdaság növekedésével csökken a földművelés belterjessége. Az egyetlen helyes következtetés ezzel szemben az, amelyre a különböző gazdaságoknak a termelvények értéke szerinti összehasonlítása alapján jutunk s amely úgy szól, hogy a gazdaság méreteinek növekedésével fokozódik a földművelés belterjessége.

Mert a gazdaság méreteiről a földterület nagysága csak közvetve tanuskodik, és ez a „tanuskodás" annál kevésbbé hiteltérdemlő, minél nagyobb arányú és minél gyorsabb a földművelés belterjesebbé válása. Ezzel szemben a gazdaság termelvényeinek értéke nem közvetve, hanem közvetlenül, mégpedig minden esetben tanuskodik annak méreteiről. Amikor mezőgazdasági kisüzemről beszélnek, mindig olyan gazdaságra gondolnak, amely *nem* bérmunkán alapul. De a bérmunkások kizsákmányolására való áttérést nem csupán az idézi elő, hogy a gazdaság területét a régi technikai alapok megtartása mellett növelik — ez csak a külterjes, kezdetleges gazdaságban szokott előfordulni —, hanem az is, hogy az adott technikát fejlesztik, hogy a régi technikát újjal cserélik fel, hogy ugyanazon a földterületen, például új gépek, vagy műtrágya,

vagy az állatállomány növelése és javítása stb. formájában további tőkét fektetnek be.

A farmok termelvényeinek értéke szerinti csoportosítás olyan gazdaságokat foglal egybe, amelyek *termelésének méretei*, földjük nagyságától függetlenül, valóban *egyenlők*. A kis földdarabon folytatott, nagy mértékben belterjes gazdaság ilyen csoportosítás esetén egy csoportba kerül a nagy földterületen folytatott, viszonylag külterjes gazdasággal; s mindkét gazdaság valóban nagy gazdaságnak bizonyul, mind a termelés méretei, mind a bérmunka alkalmazásának foka tekintetében.

Ezzel szemben a földterület szerinti csoportosítás egybefoglalja a nagy- és kisgazdaságokat, mihelyt földterületük nagyságát tekintve hasonlóak, olyan gazdaságokat foglal egybe, amelyek termelésének méretei teljesen eltérők, olyanokat, amelyekben túlsúlyban van a családtagok munkája, olyanokkal, amelyekben a bérmunka van túlsúlyban. Ebből az a teljesen helytelen, a valóságos helyzetet teljesen eltorzító — de a burzsoáziának nagyon tetsző — kép tárul elénk, mintha a kapitalista társadalomban *letompulnának az osztályellentétek*. Ennek eredménye a *kisföldművesek helyzetének* nem kevésbbé hamis és a burzsoáziának nem kevésbbé tetsző *szépítgetése*, ennek eredménye — a kapitalizmus védelme.

Valóban. A kapitalizmus alapvető és fő tendenciája mind az iparban, mind a mezőgazdaságban az, hogy a kisüzemet kiszorítja a nagyüzem. De ezt a kiszorítást nem szabad *csak* az azonnali kisajátítás értelmében felfogni. A kiszorításhoz a kisföldművesek tönkremenetele, gazdasági feltételeik rosszabbodása is hozzátartozik, amely évekig és évtizedekig elhúzódhat. Ez a rosszabbodás megnyilvánul mind a kisföldműves erőn felüli munkájában vagy rosszabb táplálkozásában, mind eladósodásában, mind a jószág takarmányozásának és általában az állattartásnak rosszabbodásában, mind a föld karbantartási, megmunkálási, trágyázási stb. feltételeinek rosszabbodásában, mind a gazdaság technikájának elmaradásában stb. A tudományos kutató feladata, ha nem akarja, hogy az a vád érje, hogy a tönkremenő és sanyargatott kisföldművesek helyzetének szépítgetésével akarva vagy akarat-

lanul a burzsoázia kedvében jár, mindenekelőtt és legelsősorban az, hogy pontosan meghatározza a tönkremenetel egyáltalán nem egyszerű és egyforma ismertetőjeleit; továbbá az, hogy felfedje ezeket az ismertetőjeleket, felkutassa és a lehetőséghez képest számításba vegye elterjedtségük mértékét és az idők folyamán bekövetkező változásaikat. A dolognak erre a különösen fontos oldalára a jelenlegi közgazdászok és statisztikusok legkevésbbé fordítanak figyelmet.

Képzeljük el, hogy 90 olyan kisföldműveshez, akinek nincs tőkéje gazdasága megjavításához, aki elmaradt korától és lassan-lassan tönkremegy, a statisztikus 10 olyan gazdát csap hozzá, akinek elegendő tőkéje van s ugyanolyan kis földdarabon méreteit tekintve nagyüzemi termelést és bérmunkán alapuló vállalatot rendez be. Általában véve olyan képet kapunk, amely szépítgeti a száz kisföldműves egészének helyzetét.

Pontosan ilyen szépítgető — mégpedig objektíve a burzsoázia javára szépítgető — képet nyujtott az 1910-es amerikai népszámlálás, mindenekelőtt annak a körülménynek következtében, hogy elvetette a föld területe és a termelvények értéke szerinti csoportosítások 1900-ban alkalmazott összehasonlítását. Így például csak azt tudjuk meg, hogy a trágyára fordított kiadások rendkívül megnövekedtek, mégpedig 115%-kal, vagyis több mint kétszeresükre, míg a bérmunkára fordított kiadás csak 82%-kal, a termelés összértéke pedig 83%-kal növekedett. A fejlődés óriási. Ez az egész ország mezőgazdaságának fejlődése. S valamely közgazdász esetleg azt a következtetést vonja le, ha ugyan már le nem vonta, hogy ez a „munkán alapuló“ mezőgazdasági kisüzem fejlődése, mert, általánosságban beszélve, a földterület nagysága szerinti gazdaságcsoportok adatai azt mutatják, hogy a mezőgazdasági „kisüzem“ az egy acre földre jutó trágyára fordított kiadás nagyságát tekintve sokkal magasabb színvonalon áll.

Mi azonban most már tudjuk, hogy az ilyen következtetés hamis volna, mert a gazdaságoknak a föld területe szerinti csoportosítása a tönkremenő vagy legalább is a szükségtől szorongatott, trágyavásárlásra képtelen kisföldműveseket egybefoglalja a *tőkésekkel*, jóllehet kistőké-

sekkel, de tőkésekkel, akik kis földdarabon javított, belterjes, bérmunkán alapuló nagy gazdaságot rendeznek be.

Ha a mezőgazdasági kisüzemet általában kiszorítja a nagyüzem, mint a farmok egész vagyonállományának értékére vonatkozó 1900-as és 1910-es adatok mutatják; — ha ebben az időben, mint mindjárt látni fogjuk, különösen gyorsan fejlődtek a kis földdarabokon folytatott erősen tőkés jellegű kultúrák; — ha a kis- és nagygazdaságoknak a termelvények értékére vonatkozó általános adatai szerint a gazdaság méreteinek növekedése arányában növekednek a trágyára fordított kiadások — akkor mindebből elkerülhetetlenül az a következtetés adódik, hogy a trágyahasználat tekintetében 1900-tól 1910-ig tapasztalható „fejlődés" még inkább növelte a tőkés mezőgazdasági üzem túlsúlyát a kisüzemmel szemben, még inkább kiszorította és elnyomta ez utóbbit.

12. A KÜLÖNBÖZŐ GAZDASÁGTÍPUSOK A MEZŐGAZDASÁGBAN

Amit fentebb a kis földdarabokon folytatott belterjes, nagy, tőkés gazdaságokról mondtunk, a következő kérdés feltevésére késztet: van-e alapja annak az elgondolásnak, hogy a földművelés belterjességének fokozódása szükségszerűen a gazdaság földterületének csökkenésére vezet? Más szavakkal, vannak-e olyan, magát a modern mezőgazdaság technikáját érintő feltételek, amelyek a földművelés belterjességének fokozása érdekében a gazdasághoz tartozó földterület méreteinek csökkenését követelik?

Erre a kérdésre sem általános elméleti megfontolások, sem példák nem adhatnak választ. Arról van szó, hogy a technika konkrétan milyen fejlett a földművelés adott viszonyai között és a gazdaság egy bizonyos rendszeréhez konkrétan mekkora tőke szükséges. Elméletileg bármilyen nagyságú földön tetszésszerinti nagyságú bármilyen tőkebefektetés elképzelhető, de magától értetődik, hogy „ez függ" a meglevő gazdasági, technikai, kulturális stb. viszonyoktól, és a dolog veleje éppen az, hogy milyen viszonyok vannak valamely adott időpontban valamely adott országban. A példák azért nem megfelelők, mert a modern mezőgazdaság gazdasági rendszerét olyan bonyo-

lult, különféle, egymásbafonódó és ellentétes tendenciák jellemzik, hogy ezen a téren mindíg találhatók példák ellentétes nézetek alátámasztására. Itt elsősorban és inkább, mint bárhol egyebütt, a folyamat *egészének* kimutatására, valamennyi tendencia számbavételére és e tendenciák összetevőinek, vagy összegüknek, eredményüknek megállapítására van szükség.

A csoportosításnak az amerikai statisztikusok által 1900-ban alkalmazott harmadik rendszere lehetővé teszi a felvetett kérdés megválaszolását. Ez — *a jövedelem fő forrásai alapján történő* csoportosítás. A farmok összességét ennek az ismertetőjelnek alapján a következő csoportokba osztották: 1) széna és gabonaneműek, mint fő jövedelmi forrás; 2) vegyes kultúrák; 3) állattenyésztés; 4) gyapot; 5) főzelékfélék; 6) gyümölcs; 7) tejtermékek; 8) dohány; 9) rizs; 10) cukor; 11) virág; 12) melegházi termékek; 13) tarógyökér; 14) kávé. Az utóbbi hét kategória (8—14) együttesen véve a farmoknak csak 2,2%-át, vagyis olyannyira jelentéktelen hányadát foglalja magában, hogy ezekkel külön nem fogunk foglalkozni. Gazdasági jellegüket és jelentőségüket tekintve, ezek a kategóriák (8—14) teljesen megegyeznek az előző hárommal (5—7) és azokkal együtt egy típusnak felelnek meg.

A különböző típusú farmokat a következő adatok jellemzik:

Farmcsoportok a fő jövedelmi forrás szerint	Százalékarány a farmok számához viszonyítva	1 farmra jut átlagosan: *föld*	1 farmra jut átlagosan: *megművelt föld*	Az egész föld 1 acre-jére jut átlagosan (dollárban): bérmunkára fordított kiadás	trágyára fordított kiadás	eszközök és gépek értéke	állatállomány értéke
Széna és gabonaneműek	23,0	159,3	111,1	0,47	0,04	1,04	3,17
Vegyes kultúrák	18,5	106,8	46,5	0,35	0,08	0,94	2,73
Állattenyésztés	27,3	226,9	86,1	0,29	0,02	0,66	4,45
Gyapot	18,7	83,6	42,5	0,30	0,14	0,53	2,11
Főzelékfélék	2,7	65,1	33,8	1,62	0,59	2,12	3,74
Gyümölcs	1,4	74,8	41,6	2,46	0,30	2,34	3,35
Tejtermékek	6,2	121,9	63,2	0,86	0,09	1,66	5,58
Valamennyi farm átlagában	100,0	146,6	72,3	0,43	0,07	0,90	3,66

Látjuk, hogy a két első kategóriát (széna és gabonaneműek; vegyes kultúrák) átlagosnak nevezhetjük mind a gazdaság tőkés jellegének fejlődési foka (a bérmunkára fordított kiadás legközelebb áll az átlaghoz: 0,35—0,47, az Egyesült Államok átlaga pedig 0,43), mind a földművelés belterjessége szempontjából. A gazdaság belterjességének valamennyi ismertetőjele — a trágyázásra fordított kiadás, a gépek és az állatállomány 1 acre földre átszámított értéke — legközelebb áll az egész Egyesült Államok általános átlagához.

Nem kétséges, hogy mindkét csoport különösen tipikus a földműves gazdaságok többségére. A széna és a gabonaneműek, továbbá a földművelés különféle termékeinek egyesítése — („vegyes" jövedelmi források) —, ezek minden országban a földművelő gazdaságok főtípusai. Fölöttébb érdekes volna, ha részletesebb adataink volnának ezekről a csoportokról, ha például feloszthatnók ezeket kisebb vagy nagyobb mértékben piacra termelő stb. alcsoportokra. De az amerikai statisztika, mint láttuk, miután egy lépést megtett ebben az irányban, nem előre, hanem visszafelé haladt.

A következő két kategória, az állattenyésztés és a gyapot, a legkevésbbé tőkés jellegű (a bérmunkára fordított kiadás 0,29—0,30, az átlag pedig 0,43) és legkevésbbé belterjes farmok mintaképét tárja elénk. Az eszközök és gépek értéke itt a legkisebb és az átlagnál jóval alacsonyabb (0,90-es átlaggal szemben 0,66, illetőleg 0,53). Azokban a farmokban, amelyek fő jövedelmét az állattenyésztés szolgáltatja, magától értetődően több állat jut 1 acre-re, mint amennyi az Egyesült Államok átlaga (3,66-dal szemben 4,45), de ez nyilvánvalóan külterjes állattenyésztés: a trágyázásra fordított kiadás minimális, a farmok átlagos mérete a legnagyobb (226,9 acre), a megművelt föld százalékaránya a legkisebb (226,9-ből 86,1). A gyapotfarmoknál a trágya mennyisége meghaladja az átlagot, de a földművelés belterjességének többi ismertetőjele (az állatállomány és a gépek egy acre földre eső értéke) itt igen alacsony.

Végül, a három utolsó kategóriához — főzelékfélék, gyümölcs, tejtermékek — olyan farmok tartoznak, amelyek

először, a legkisebbek (33—63 acre megművelt föld, a többi kategória 42—86, illetőleg 46—111 acre-jével szemben); másodszor, a legerősebben tőkés jellegűek: a bérmunkára fordított kiadások a legnagyobbak, 2—6-szorosan múlják felül az átlagot; harmadszor, a legbelterjesebbek. A földművelés belterjességének csaknem minden ismertetőjele itt az átlag fölött áll: a trágyára fordított kiadás, a gépek értéke, az állatállomány értéke (kis kivételt a gyümölcsfarmok képeznek, amelyek ebben a tekintetben az átlag alatt maradnak, de túlszárnyalják a jövedelmüket főleg szénából és gabonaneműekből merítő farmokat).

Most áttérünk arra a kérdésre, hogy milyen nagy a százalékaránya ezeknek az erősen tőkés jellegű farmoknak az ország egész gazdaságában. Bevezetésül azonban belterjes jellegükkel kell valamelyest részletesebben foglalkoznunk.

Vegyük azokat a farmokat, amelyek főzelékfélékből nyerik fő jövedelmüket. Tudjuk, hogy a városok, a gyárak, az ipari települések, a vasútállomások, a kikötők és egyebek fejlődése minden tőkés országban élénk keresletet vált ki az ilyenfajta termékek iránt, emeli áraikat és növeli azoknak a mezőgazdasági üzemeknek számát, amelyek eladásra termelnek főzelékféléket. Az átlagos „főzelék"-farm a megművelt földterület nagysága tekintetében *egy harmadát sem éri el* az olyan „közönséges" farmnak, amely főleg szénából és gabonaneműekből meríti jövedelmét: az előbbinek 33,8, az utóbbinak 111,1 acre földje van. Tehát az adott technika — a mezőgazdasági tőke felhalmozásának adott foka mellett — a „főzelék"-farm kisebb méretét követeli meg; más szavakkal, a mezőgazdasági tőkeelhelyezés és az átlagosnál nem kisebb haszon elérése céljából, a technika jelenlegi állapota mellett, a főzelékféléket termelő gazdaságot *kisebb földterületen* kell megszervezni, mint a szénát és gabonaneműeket termelő gazdaságot.

Sőt mi több. A mezőgazdasági kapitalizmus fejlődése mindenekelőtt a naturális gazdálkodást folytató földművelésről a piacra termelő földművelésre való áttérésben áll. Erről minduntalan megfeledkeznek és ezt újra meg

újra hangsúlyozni kell. Csakhogy a piacra termelő földművelés fejlődése egyáltalán nem azon az „egyszerű“ úton halad, amely a polgári közgazdászok képzeletében kirajzolódik vagy amelyet feltételeznek, mégpedig — *ugyanazon* termékek termelésének növelése útján. Nem. A piacra termelő földművelés fejlődése igen gyakran abban áll, hogy bizonyos fajta termékek termeléséről másfajta termékek termelésére térnek át. A széna és a gabonaneműek termesztéséről a főzelékfélék termesztésére való áttérés éppen az ilyen szokásos áttérések közé tartozik. De mit jelent az ilyen áttérés a bennünket érdeklő kérdés: a gazdasághoz tartozó földterület nagyságának és a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének kérdése szempontjából?

Ez az áttérés a 111,1 acre-es „nagy“-farmok több mint három 33,8 acre-es „kis“-farmra való *elaprózódását* jelenti. A régi farm termelése 760 dollár volt — ez a termelvények átlagos értéke, a jószág takarmányozására fordított termékek leszámításával, olyan farmokban, amelyek fő jövedelmét a széna és a gabonaneműek szolgáltatják. Minden egyes új farm termelvényeinek értéke 665 dollár. Tehát összesen 665 × 3 = 1 995 dollár, vagyis a korábbinak több mint kétszerese.

A nagyüzem kiszorítja a kisüzemet s ugyanakkor *csökken* a gazdaság földterülete.

A bérmunkára fordított átlagos kiadás a régi farmnál 76 dollár volt, az új farmnál 106 dollár, vagyis csaknem másfélszeresével több, míg a földterület harmadára vagy ennél is kisebb részére csökken. A trágyára fordított kiadás acre-enként 0,04 dollárról 0,59 dollárra, azaz majdnem tizenötszörösére, az eszközök és gépek értéke kétszeresére, 1,04 dollárról 2,12 dollárra emelkedik stb.

Azt a szokásos ellenvetést fogják ellenünk felhozni, hogy az ilyen erősen tőkés jellegű speciális, „kereskedelmi“ kultúrákra berendezkedett farmok száma elenyésző a farmok összességéhez viszonyítva. De mi azt válaszoljuk, hogy, először, az ilyen farmok száma és *szerepe*, gazdasági szerepük, sokkal nagyobb, mint általában gondolják; másodszor pedig — és ez a fő — *éppen az ilyen kultúrák* terjednek a tőkés országokban minden másnál *gyorsabban*.

Ezért a gazdaság földterületének csökkenése a földművelés belterjességének egyidejű fokozódása mellett az, ami igen gyakran a termelés méreteinek növekedését, nem pedig csökkenését, a bérmunka kizsákmányolásának növekedését, nem pedig csökkenését jelenti.

Nézzük ezzel kapcsolatban az amerikai statisztikának az egész országra kiterjedő adatait. Vegyük *valamennyi*, fentebb az 5—14. rovatban felsorolt különleges vagy „kereskedelmi" kultúrát: a főzelékféléket, a gyümölcsöt, a tejtermékeket, a dohányt, a rizst, a cukrot, a virágot, a melegházi termékeket, a tarógyökeret és a kávét. 1900-ban az Egyesült Államokban azoknak a farmoknak száma, amelyek *fő* jövedelmüket ezekből a kultúrákból merítették, a farmok együttes számának 12,5%-át tették. Tehát a farmok jelentéktelen kisebbségét, nyolcadrészét alkották. Egész földterületük valamennyi farm együttes területének 8,6%-a — mindössze $^1/_{12}$ része volt. De nézzük tovább. Vegyük az egész amerikai földművelés termelésének összértékét, leszámítva a jószág takarmányozására fordított termékeket. Ebből az összértékből az említett farmokra 16,0%, vagyis földterületük hányadának csaknem kétszerese esik.

Tehát a munka és a föld termelékenysége ezekben a farmokban majdnem kétszerese az átlagnak.

Vegyük az amerikai földművelésben bérmunkára fordított kiadások összegét. Ebből az összegből az említett farmokra 26,6%, vagyis több mint egynegyed rész jut; ez a hányad több mint háromszorosa földjük hányadának, több mint háromszorosa az átlagnak. Tehát ezeknek a farmoknak tőkés jellege hasonlíthatatlanul erősebb az átlagosnál.

Az eszközök és gépek összértékében való részesedésük 20,1%, a trágyára fordított kiadások összegében való részesedésük pedig — 31,7%, vagyis, a teljes összegnek valamivel kevesebb mint *egy harmada* és az átlagnak valamivel kevesebb mint *négyszerese*.

Eszerint az eredmény az a kétségtelen és az ország egészére vonatkozólag megállapított tény, hogy a különösen belterjes farmok különösen kis földterülettel, a bérmunka különösen nagyméretű alkalmazásával, a munka

különösen nagy termelékenységével tűnnek ki; — hogy ezeknek a farmoknak gazdasági szerepe a szóbanforgó ország egész mezőgazdaságában kétszeresen-háromszorosan, sőt ennél is többszörösen felülmúlja a farmok együttes számához viszonyított százalékarányukat, nem is beszélve az egész mezőgazdasági földterületben való részesedésükről.

Csökken-e vagy nő az idők folyamán ezeknek az erősen tőkés jellegű és igen belterjes kultúráknak és farmoknak szerepe egyéb földművelési kultúrákhoz és farmokhoz képest?

A két legutóbbi népszámlálás összehasonlítása feltétlenül szerepük *növekedésére* utal. Vegyük a különféle kultúrák földterületét. 1900-tól 1910-ig az Egyesült Államokban a mindenfajta gabonaneműek termőterülete mindössze 3,5%-kal, a babé, borsóé stb. 26,6%-kal, a szénáé és takarmánynövényeké 17,2%-kal, a gyapoté 32,0%-kal, a főzelékféléké 25,5%-kal, a cukorrépáé, cukornádé stb. 62,6%-kal növekedett.

Vegyük a mezőgazdasági termelés adatait. A gabonaneműek együttes terméshozama 1900-tól 1910-ig mindössze 1,7%-kal növekedett; — a babé 122,2%-kal; — a szénáé és takarmánynövényeké 23,0%-kal; — a cukorrépáé 395,7%-kal; — a cukornádé 48,5%-kal; — a burgonyáé 42,4%-kal; — a szőlőé 97,6%-kal; — a bogyófélék, az alma stb. rossz termése mellett például a narancs-, citromtermés megháromszorozódott stb.

Tehát az egész amerikai földművelésre vonatkozólag bebizonyosodott az a paradoxonnak látszó, mindamellett kétségtelen tény, hogy a nagyüzem nemcsak általánosságban beszélve szorítja ki a kisüzemet, hanem hogy ez a kiszorítás a következő formákat veszi fel:

a nagyüzem olymódon szorítja ki a kisüzemet, hogy a földterületüket tekintve „nagyobb", de kevésbbé termelékeny, kevésbbé belterjes és kevésbbé tőkés jellegű farmokat kiszorítják a földterületüket tekintve „kisebb", de termelékenyebb, belterjesebb és fokozottabban tőkés jellegű farmok.

13. HOGYAN TÜNTETIK FEL KISEBB MÉRETŰNEK A KISÜZEMNEK A NAGYÜZEM ÁLTAL VALÓ KISZORÍTÁSÁT A MEZŐGAZDASÁGBAN

Azt hozhatják fel ellenünk, hogy ha a kis-*üzem* kiszorítása „szintén" kisebb *farmok* gazdaságának belterjesebbé válása (és „kapitalizálódása") formájában megy végbe, akkor vajjon alkalmas-e bármire is a földterület nagysága szerinti csoportosítás? Vajjon ez esetben nem jutunk-e arra az eredményre, hogy két ellentétes irányzattal van dolgunk és lehetetlen levonni bárminemű általános következtetést?

Hogy erre az ellenvetésre válaszolhassunk, *egészében* kell ismertetnünk az amerikai földművelést és ennek fejlődését. Ehhez mind a három csoportosítás összehasonlítását és egybevetését kell megkísérelni, amelyek, mondhatni, a maximumát adják annak, amit a társadalmi statisztika a mezőgazdaság terén az utóbbi években felmutatott.

Ez az összehasonlítás és egybevetés lehetséges. Csak egy táblázat összeállítását követeli, amely az első pillantásra túlságosan elvontnak és bonyolultnak tűnhet és ezzel „elriaszthatja" az olvasót. Ennek a táblázatnak „olvasása", megértése és elemzése azonban, ha csak viszonylag kevés figyelmet is fordítunk rá, semmiféle nehézséget sem okoz.

A három különböző csoportosítás összehasonlítása céljából kizárólag a különböző csoportok közötti *százalékarányokat* kell vennünk. A megfelelő kimutatások az 1900-as amerikai népszámlálás anyagában mind megtalálhatók. Valamennyi csoportot *három* fő csoportban foglaljuk egybe. A földterület nagysága szerint: 1) kisfarmokat (100 acre-ig); 2) középfarmokat (100—175 acre) és 3) nagyfarmokat (175 acre-en felül) veszünk alapul. A termékek értéke szerint: 1) nem-tőkés (500 dollárig); 2) közepes (500—1 000 dollár) és 3) tőkés farmokat (1 000 dolláron felül) veszünk alapul. A fő jövedelmi forrás szerint: 1) kevéssé tőkés jellegű (jószág; gyapot); 2) közepes (széna és gabonaneműek; vegyes kultúrák) és 3) erősen tőkés jellegű farmokat (különleges, „kereskedelmi"

kultúrákat, amelyek fentebb a 12. pontban az 5—14. rovatban vannak felsorolva) veszünk alapul.

Minden egyes csoportot illetőleg mindenekelőtt a farmok százalékarányát, vagyis az adott csoporthoz tartozó farmoknak az Egyesült Államok valamennyi farmjához viszonyított százalékarányát, majd az egész föld százalékarányát, vagyis az adott csoport egész földjének az Egyesült Államok valamennyi farmjának egész földjéhez viszonyított százalékarányát vesszük. A földterület nagysága a gazdaság külterjes méreteinek mutatójául szolgálhat (sajnos, csak az *egész* földterületre, nem pedig csupán a megművelt földterületre vonatkozó adatokkal rendelkezünk, mely utóbbiak pontosabbak volnának). Ha az egész föld százalékaránya *magasabb* a farmok százalékarányánál, például, ha a farmok 17,2%-ára a föld 43,1%-a jut, ez azt jelenti, hogy nagyfarmokkal, az átlagot felülmúló, mégpedig több mint kétszeresen felülmúló farmokkal van dolgunk. Ha viszont a föld százalékaránya *alacsonyabb* a farmok százalékarányánál, ez azt jelenti, hogy ellentétes következtetést kell levonnunk.

Továbbá, a gazdaság *belterjességének* mutatóját: az eszközök és gépek értékét, valamint a trágyázásra fordított kiadások összegét vesszük. Itt is azt vesszük alapul, hogy az adott csoportra eső érték és összkiadás milyen százalékarányban van az egész országra vonatkozó ilyen természetű értékkel és összkiadással. Ha ez a százalékarány *nagyobb a föld* százalékarányánál, itt is azt a következtetést kell levonnunk, hogy a belterjesség *nagyobb* az átlagosnál stb.

Végül, a gazdaság tőkés jellegének pontos meghatározása céljából ugyanezt a módszert alkalmazzuk a munkabérre fordított kiadások összege tekintetében, a termelés méreteinek meghatározása céljából pedig — az egész ország mezőgazdasági termelésének összértéke tekintetében.

Ilymódon van összeállítva az a táblázat, amelynek megvilágítására és elemzésére most áttérünk,

A három csoportosítás egybevetése:

(a számok az összeghez viszonyított százalékarányt jelentik; három-három vízszintes rovat összege = 100)

	A farm fő jövedelmi forrása szerint			A farm földterülete szerint			A farm termelvényeinek értéke szerint			
	kevéssé tőkés jellegű	közepes	erősen tőkés jellegű	kisfarm	középfarm	nagyfarm	nem-tőkés	közepes	tőkés	
A farmok száma	46,0	41,5	12,5	57,5	24,8	17,7	58,8	24,0	17,2	A gazdaság külterjességének mutatója
Az egész földterület (acreben)	52,9	38,5	8,6	17,5	22,9	59,6	33,3	23,6	43,1	
Állandó tőke: Eszközök és gépek értéke	37,2	42,7	20,1	31,7	28,9	39,4	25,3	28,0	46,7	A gazdaság belterjességének mutatói
Állandó tőke: Trágyázásra fordított kiadások	36,5	31,8	31,7	41,9	25,7	32,4	29,1	26,1	44,8	
Változó tőke: Munkabérre fordított kiadások	35,2	38,2	26,6	22,3	23,5	54,2	11,3	19,6	69,1	A gazdaság tőkés jellegének mutatója
A termelés méretei: A termelvények értéke	45,0	39,0	16,0	33,5	27,3	39,2	22,1	25,6	52,3	

Vegyük az első — a fő jövedelmi forrás szerinti — csoportosítást. A farmok itt, mondhatni, a mezőgazdaság specialitása szerint vannak osztályozva, bizonyos mértékig olyanformán, ahogyan az iparvállalatokat iparágak szerint csoportosítják. Csakhogy a mezőgazdaságban a dolog hasonlíthatatlanul bonyolultabb.

Az első oszlop a kevéssé tőkés jellegű farmok csoportját mutatja be. Ez a csoport a farmoknak majdnem

felét — 46,0%-át foglalja magában. A föld 52,9%-a van birtokukban, vagyis ezek az átlagosnál nagyobb gazdaságok (ebben a csoportban a különösen nagy, külterjes, állattenyésztő gazdaságok egybe vannak foglalva az átlagosnál kisebb méretű gyapotfarmokkal). A gépek értékének (37,2%) és a trágyára fordított kiadások összegének (36,5%) százalékaránya kisebb a föld százalékarányánál: a belterjesség tehát az átlag alatt marad. Ugyanez vonatkozik a gazdaság tőkés jellegére (35,2%) és a termelvények összértékére (45,0%) is. A munka termelékenysége alacsonyabb az átlagnál.

A második oszlop a középfarmok csoportja. Éppen, mert a középső csoportba *mind* a három csoportosítás szerint, a *minden* tekintetben „közepes“ gazdaságok kerültek, azt látjuk, hogy *valamennyi* százalékarány itt áll egymáshoz a legközelebb. Az ingadozások viszonylag kicsinyek.

A harmadik oszlop az erősen tőkés jellegű farmok csoportja. Fentebb már részletesen elemeztük ez oszlop számainak jelentőségét. Megjegyezzük, hogy *csak* ennek a farmtípusnak tekintetében rendelkezünk pontos és összehasonlítható adatokkal mind 1900-ra, mind 1910-re vonatkozólag, olyan adatokkal, amelyek arról tanuskodnak, hogy ezek az erősen tőkés jellegű kultúrák az átlagosnál gyorsabban fejlődnek.

Miképpen tükröződik vissza ez a gyorsabb fejlődés a legtöbb országban szokásos csoportosításokon? Ezt a következő oszlop: a föld nagysága szerinti csoportosításon belül a kisfarmok csoportja mutatja meg.

Ez a csoport a farmok számát tekintve igen nagy (a farmok 57,5%-a). Földje az egész földterületnek mindössze 17,5%-a, vagyis az átlagnak kevesebb mint egyharmada. Szóval ez — a leginkább „kevésföldű“, a „legszegényebb“ csoport. A továbbiak során azonban látni fogjuk, hogy a földművelés belterjessége (a gépek értéke és a trágyára fordított kiadások), tőkés jellege (a bérmunkára fordított kiadások), és a munka termelékenysége (a termékek értéke) itt egyaránt *felülmúlja* az átlagot: 22,3—41,9% a földterület 17,5%-a mellett.

Mi ennek a magyarázata? Világos: az, hogy különö-

sen sok *erősen tőkés jellegű* farm — lásd az előző függőleges oszlopot — kerül éppen ebbe a földterületét tekintve „kis“ csoportba. A többségben levő, kevés földdel és kevés tőkével rendelkező valóban kis földműveshez itt hozzá vannak csapva a *kisebbségben* levő gazdag, tőkeerős gazdák, akik kis földdarabokon a termelés méreteit tekintve nagy és jellegét tekintve tőkés gazdaságot szerveztek. Az ilyen gazdák hányada egész Amerikában 12,5% (= az erősen tőkés jellegű farmok százalékaránya); tehát, még ha valamennyien a földterületet tekintve kis farmok csoportjába kerültek volna is be — ebben a csoportban (57,5—12,5 =) 45% olyan gazda maradna, akinek nincs sem elegendő nagyságú földje, sem tőkéje. Ténylegesen az erősen tőkés jellegű farmok egy része, jóllehet nem nagy része, magától értetődően a földterületet tekintve közép- és nagyfarmokhoz tartozik, úgy hogy a 45%-os szám még *kisebb* is a tőkenélküli és kevésföldű farmerek tényleges számánál.

Nem nehéz felismerni, hogy mennyivel *kedvezőbb színben van feltüntetve* ennek a negyvenöt százaléknyi — minimum 45% —, mind föld, mind tőke tekintetében leginkább kisemmizett farmernek helyzete azáltal, hogy velük egy csoportban szerepel vagy 12,10 stb. százaléknyi olyan gazda, akik átlagon felüli mértékben vannak ellátva tőkével, eszközökkel és gépekkel, átlagon felüli mértékben költenek trágyavásárlásra és munkaerő alkalmazásra stb.

Nem fogunk külön-külön kitérni e csoportosítás középés nagyfarmjaira. Ez azt jelentené, hogy valamelyest más kifejezésekkel megismételnők a kisfarmokkal kapcsolatban elmondottakat. Ha például a földjük területét tekintve kis farmok adatai szépítgetik a *kisüzem* nyomasztó helyzetét, úgy a földjük területét tekintve nagy farmok adatai nyilvánvalóan *kisebbnek* tüntetik fel a mezőgazdaság tényleges *összpontosítását* a nagyüzem által. Azonnal látni fogjuk az összpontosítás e kisebbítésének pontos statisztikai kifejezését.

A következő általános tételre jutunk, amely a gazdaságoknak a föld nagysága szerinti csoportosítására vonatkozólag minden tőkés országban törvénynek tekinthető:

minél nagyobb arányokban és minél gyorsabban fokozódik a földművelés belterjessége, annál inkább *szépítgeti* a földterület szerinti csoportosítás a mezőgazdasági kisüzem, a *mind* föld, *mind* tőke tekintetében kisemmizett kisföldműves nyomasztó helyzetét; annál inkább *letompítja* az eredményes nagyüzem és a tönkremenő kisüzem között fennálló osztályellentét igazi élességét; annál inkább *kisebbnek* tünteti fel a tőke összpontosítását a nagyüzem kezében és a kisüzem kiszorítását a nagyüzem által.

Szemléltetően támasztja alá ezt a tételt az utolsó, a harmadik csoportosítás: a termelvények értéke szerint történő csoportosítás. A nem-tőkés (vagy, ha a nyersjövedelmet tartjuk szem előtt, kisjövedelmű) gazdaságok számaránya 58,8%, vagyis valamelyest még magasabb is a „kis"-gazdaságok számarányánál (57,5%). Ezeknek sokkal *több* a földjük — 33,3% (a „kis"-farmerek csoportjának 17,5%-ával szemben). De a termelvények összértékének rájuk eső hányada *egyharmaddal kisebb:* 33,5%-kal szemben 22,1%!

Mi ennek a magyarázata? Az, hogy ebbe a csoportba nem kerültek be a kis földdarabokon erősen tőkés jellegű gazdálkodást folytató gazdaságok, amelyek *mesterségesen és megtévesztő módon* felemelik a gépek, trágya stb. formájában a kisföldműves birtokában levő *tőke* százalékarányát.

A mezőgazdasági *kisüzem* kisemmizettsége, nyomasztó helyzete — s ennek folytán tönkremenetele — ilymódon *sokkal erősebb*, mint a kis *farmokra* vonatkozó adatok alapján gondolhatnók.

A földterület nagyságát tekintve kis- és nagyfarmok adatai egyáltalán nem veszik számításba a *tőke szerepét*, — érthető, hogy a tőkés gazdaságban ilyen „csekélység" figyelmen kívül hagyása eltorzítja és megtévesztő módon szépítgeti a kisüzem helyzetét, mert eszerint ez elviselhető „lehetne", „ha" nem volna tőke, vagyis nem létezne a pénz hatalma, továbbá a bérmunkás és a tőkés, a farmer és a kereskedő meg hitelező stb. közt fennálló viszony!

Ezért a mezőgazdaság összpontosítása a nagyfarmok

által sokkal kisebb méretű, mint a nagy, *vagyis* tőkés üzemek által történő összpontosítás: 17,7%-nyi „nagy"-farm a termelvények értékének 39,2%-át (valamivel többet az átlag kétszeresénél) összpontosítja. Ugyanakkor a 17,2%-nyi *tőkés* farm a termelvények összértékének 52,3%-át, vagyis több mint az átlag *háromszorosát* összpontosítja.

Kiderül, hogy egy olyan országban, amelyben rengeteg el nem foglalt földet ingyenesen osztanak ki és amelyet a Manyilovok a „munkán alapuló" gazdaságok országának neveznek, az egész mezőgazdasági termelésnek *több mint fele* $^1/_6$-nyi *tőkés* gazdaság kezében összpontosul, amelyek egy átlagos farmra átszámítva, az átlag négyszeresét (17,2%-nyi farm 69,1%-ot), az egész föld 1 acre-jére átszámítva pedig az átlag másfélszeresét (az egész föld rájuk eső 43,1%-a mellett 69,1%-ot) költik bérmunkások alkalmazására.

A másik póluson a farmoknak több mint a fele, majdnem $^3/_5$ része (58,8%), a nem-tőkés farmok közé tartozik. Ezek az egész földterület harmadát (33,3%-át) birtokolják, de ez a föld az átlagosnál rosszabbul van ellátva gépekkel (a gépek értékének 25,3%-a), az átlagosnál rosszabbul van trágyázva (a trágyázásra fordított kiadások 29,1%-a) és ezért termelékenysége egyharmaddal *az átlagon alul* marad. Ez a tőke általános nyomása által leginkább sanyargatott nagyszámú farm, amely az egész föld harmadát birtokolja, a termelés egészének, a termelvények összértékének kevesebb mint negyedével (22,1%) rendelkezik. — — —

Tehát a földterület szerinti csoportosítás jelentőségének kérdésével kapcsolatban arra az általános következtetésre jutunk, hogy ezt a csoportosítást nem szabad teljesen használhatatlannak minősíteni. Csak sohasem szabad megfeledkezni arról, hogy kisebb méretűnek tünteti fel a kisüzem kiszorítását a nagyüzem által, és pedig annál kisebb méretűnek, minél nagyobb arányban és minél gyorsabban fokozódik a földművelés belterjessége, minél jelentősebbek a földterület egy és ugyanazon egységébe befektetett tőke nagysága tekintetében a gazdaságok között fennálló különbségek. A kutatás jelenlegi módszerei

mellett, amelyek minden egyes gazdaságra vonatkozólag igen jó és igen bőséges adathalmazt szolgáltatnak, elegendő volna például két csoportosítási módszer egyesítése; mondjuk az, hogy az egész föld nagysága szerinti öt csoport mindegyikét a bérmunka alkalmazásának méretei szerint három vagy két alcsoportra osztanák fel. Ha ezt nem teszik meg, annak jelentős mértékben éppen az az oka, hogy félnek a valóság túlságosan leplezetlen ábrázolásától, félnek attól, hogy túlságosan világos képet kapunk a kisföldművesek ama tömegének elnyomottságáról, nyomoráról, tönkremeneteléről, kisajátításáról, amelynek helyzetét a földterületük méreteit tekintve ugyancsak „kicsiny" és a kisemmizettek tömege között maroknyi kisebbséget alkotó tőkés „minta"-gazdaságok oly „megfelelően" és „feltűnés nélkül" szépítgetik. Nincs olyan ember, aki a tudomány szempontjából vitatni merné azt, hogy nemcsak a földnek, hanem a tőkének is van szerepe a modern mezőgazdaságban. A statisztikai technika vagy a statisztikai munka mennyisége szempontjából a 10—15 csoport egyáltalán nem túlságosan sok, például, az 1907-es német statisztika 18 + 7 földbirtokcsoportjához képest. Ez a statisztika, amely 5 736 082 gazdaság fölöttébb bőséges anyagát a föld területe szerint ennyi csoportba osztja be, a hivatalnoki bürokratizmus, a tudományos lim-lom, a számokkal való értelmetlen zsonglőrködés mintaképe, mert hiszen még csak *nyoma sem* található átgondolt, észszerű, a tudomány és az élet által igazolt okoknak, amelyek alapján az ilyen csoportok ily nagy számát tipikusnak ismerhetnők el.

14. A KISFÖLDMŰVESEK KISAJÁTÍTÁSA

A kisföldművesek kisajátításának kérdése óriási jelentőségű a mezőgazdasági kapitalizmus megértése és értékelése szempontjából. És igen jellemző a modern, polgári nézetekkel és előítéletekkel teljesen átitatott politikai gazdaságtanra és statisztikára, hogy éppen ezt a kérdést vagy úgyszólván egyáltalán nem, vagy legalábbis a legkevésbbé gondosan dolgozzák fel.

Az általános adatok minden tőkés országban azt

mutatják, hogy a városi lakosság a falusi lakosság rovására növekszik, hogy a lakosság menekül a falvakból. Az Egyesült Államokban ez a folyamat szüntelenül előrehalad. A városi lakosság számaránya 1880-tól 1890-ig 29,5%-ról 36,1%-ra, 1900-ig 40,5%-ra, 1910-ig pedig 46,3%-ra emelkedett. A városi lakosság országszerte gyorsabban növekszik, mint a falusi lakosság: 1900-tól 1910-ig az ipari Északon a falusi lakosság 3,9%-kal, a városi 29,8%-kal, az egykori rabszolgatartó Délen az előbbi 14,8%-kal, az utóbbi 41,4%-kal, a nyugati gyarmatosítási területen az előbbi 49,7%-kal, az utóbbi 89,6%-kal növekedett.

Azt hinné az ember, hogy egy ennyire általános jelenséget a mezőgazdasági összeírások végrehajtása során is feltétlenül tanulmányozni kell. Önmagától vetődik fel az a tudományos szempontból igen fontos kérdés, hogy a falusi lakosság milyen kategóriáiból, rétegeiből, csoportjaiból és milyen viszonyok között kerülnek ki a faluból elmenekülők. Ha már minden tíz évben részletes adatokat gyüjtenek minden egyes mezőgazdasági üzemről és ezek minden egyes darab jószágáról, egyáltalán nem volna nehéz felvetni a kérdést, hogy hány farmot és milyen farmokat adtak el vagy adtak bérbe városba költözés céljából, hogy a család hány tagja és milyen viszonyok között adja fel a földművelést átmenetileg vagy örökre. De ilyen kérdéseket nem vetnek fel, a kutatás nem terjed túl a bürokratikusan sablonos számadatokon: „a falusi lakosság 1900-tól 1910-ig 59,5%-ról 53,7%-ra csökkent." Mintha a kutatók még csak nem is gyanítanák, hogy mekkora nyomor, elnyomás és tönkremenetel rejtőzik a sablonos számok mögött. S a polgári és kispolgári közgazdászok lépten-nyomon még csak észre sem akarják venni azt a nyilvánvaló összefüggést, amely a lakosságnak a falvakból való menekülése és a kistermelők tönkremenetele között fennáll.

Nem marad számunkra más hátra, mint kisérletet tenni arra, hogy egybegyüjtsük a kistermelők kisajátítására vonatkozólag az 1910-es népszámlálás anyagában található, viszonylag igen szegényes és minden tekintetben rosszul feldolgozott adatokat.

Adataink vannak a farmok birtokformáiról: a tulajdonosok számáról, mégpedig úgy, hogy külön alcsoportokban vannak feltüntetve azok, akiknek tulajdona az *egész* farm, és azok, akiknek tulajdonában a farmnak csak *egy része* van, továbbá a részesbérlők számáról és az olyan bérlők számáról, akik pénz ellenében vesznek bérbe földet. Ezeket az adatokat vidékek szerint osztályozták, de gazdaságcsoportok szerinti osztályozásuk hiányzik.

Az 1900-as és 1910-es általános eredményekből indulunk ki és mindenekelőtt a következő képet kapjuk:

Az egész falusi lakosság növekedése	11,2%
A farmok számának növekedése	10,9%
A tulajdonosok számának növekedése	8,1%
Az *egész* farmot birtokló tulajdonosok számának növekedése	4,8%

Világos, hogy ez a kép a mezőgazdasági kisüzem növekvő kisajátítását mutatja. A falusi lakosság száma lassabban növekszik, mint a városi lakosságé. A farmerek száma — lassabban, mint a falusi lakosságé; a tulajdonosok száma — lassabban, mint a farmereké; az *egész* farmot birtokló tulajdonosok száma — lassabban, mint általában a tulajdonosoké.

A tulajdonosok számaránya a farmerek összességéhez képest már több évtized óta szakadatlanul csökken. Számarányuk a következőképpen alakult:

1880-ban	74,0%
1890-ben	71,6%
1900-ban	64,7%
1910-ben	63,0%

Ennek megfelelően növekszik a bérlők számaránya, mégpedig úgy, hogy a részes bérlők száma gyorsabban nő, mint a pénzhaszonbér ellenében bérlőké. A részesbérlők számaránya 1880-ban — 17,5%, majd 18,4% és 22,2%, 1910-ben pedig 24,0% volt.

Hogy a tulajdonosok százalékarányának csökkenése

és a bérlők százalékarányának növekedése nagyjában és egészében a kisföldművesek tönkremenetelét és kiszorítását jelenti, a következő adatokból látható:

Farmcsoportok	Háziállattal			Lóval		
	rendelkező farmok számaránya					
	1900	1910	±	1900	1910	±
Tulajdonosok	96,7	96,1	—0,6	85,0	81,5	—3,5
Bérlők	94,2	92,9	—1,3	67,9	60,7	—7,2

A tulajdonosok mindkét év valamennyi adata szerint kedvezőbb gazdasági helyzetben vannak. A bérlők helyzete *fokozottabban* rosszabbodik, mint a tulajdonosok helyzete.

Vegyük szemügyre az egyes vidékek adatait.

Mint már korábban kimutattuk, a bérlők száma Délen a legnagyobb és itt növekszik a leggyorsabban: 1900-tól 1910-ig 47,0%-ról 49,6%-ra növekedett. A tőke fél évszázaddal ezelőtt szétzúzta a rabszolgarendszert, hogy most megújított formában, mégpedig részes bérlet formájában *visszaállítsa.*

Északon a bérlők száma jóval kisebb és sokkal lassabban növekszik: 1900-tól 1910-ig 26,2%-ról mindössze 26,5%-ra növekedett. Nyugaton legkisebb a bérlők száma és *csak* ezen a vidéken nem emelkedett, hanem csökkent: 1900-tól 1910-ig 16,6%-ról 14,0%-ra. „A bérlő-farmok rendkívül alacsony százalékaránya" — olvassuk az 1910-es népszámlálás kiértékelésében — „figyelhető meg a hegyvidéken és a csendesóceáni vidéken" (ez a két vidék együttesen alkotja a „Nyugatot"); „ez a helyzet itt kétségtelenül elsősorban azáltal állt elő, hogy mindkét vidék csak nemrégiben népesedett be és hogy itt sok farmer homestead-tulajdonos" (vagyis az el nem foglalt földön ingyenesen vagy elenyésző díj ellenében szabad földhöz juttatott farmer), „aki a kormánytól kapta földjét" (V. köt. 104. old.).

Rendkívül szemléltető formában látjuk itt az Egyesült Államok általunk már nem egyszer említett sajátosságát, amely abban áll, hogy itt el nem foglalt, szabad földek vannak. Ez a sajátosság egyrészt megmagyarázza az amerikai kapitalizmus rendkívül nagy arányú és gyors fejlő-

dését. Az, hogy a hatalmas ország bizonyos vidékein nincs földmagántulajdon, nem szünteti meg a kapitalizmust — ezt a körülményt narodnyikjaink figyelmébe ajánljuk! —, hanem ellenkezőleg, kiszélesíti annak alapját és meggyorsítja fejlődését. Másrészt, ez a régi, régen benépesedett európai tőkés országokban teljesen ismeretlen sajátosság Amerikában *elleplezi* a kisföldművesek kisajátításának folyamatát, amely az országnak már benépesedett és legjobban iparosított vidékein megy végbe.

Nézzük Északot. Itt a következő kép tárul elénk:

	1900	1910	Növekedés vagy csökkenés
Az egész falusi lakosság (milliókban)	22,2	23,1	+ 3,9%
A farmok száma (ezrekben)	2 874	2 891	+ 0,6%
A tulajdonosok száma (ezrekben)	2 088	2 091	+ 0,1%
Az *egész* farmot birtokló tulajdonosok száma (ezrekben)	1 794	1 749	— 2,5%

Itt nemcsak azt látjuk, hogy a tulajdonosok száma viszonylagosan csökken, hogy a farmerek számához viszonyítva kiszorulnak stb., hanem már azt is, hogy a tulajdonosok száma *abszolúte csökken*, míg az Egyesült Államok fő részében, amelyre az ország egész megművelt földjének 60%-a jut, a termelés növekszik!

Emellett még arról sem szabad megfeledkezni, hogy az „Északot" alkotó négy vidék *egyikében*, mégpedig a központi északnyugati vidéken *mind a mai napig osztanak ki homesteadeket*, amelyek együttes nagysága tíz év alatt, 1901-től 1910-ig, elérte az 54 millió acre-et.

A kapitalizmusnak az a tendenciája, hogy kisajátítja a mezőgazdasági kisüzemet, itt olyan erővel érvényesül, hogy Amerika „Észak"-ja a földtulajdonosok számának *abszolút csökkenését* mutatja, *noha* több tízmillió acre-re menő el nem foglalt, szabad föld kerül kiosztásra.

Csak két további körülmény akadályozza az Egyesült Államokban e tendencia teljes érvényesülését: 1) a még el nem aprózódott rabszolgatartó ültetvények Délen, ahol megfélemlített és elnyomott néger lakosság él és 2) az a körülmény, hogy Nyugat még nincs benépesedve. Világos, hogy mindkét körülmény a kapitalizmus holnapi bázisá-

nak kiszélesítését, még gyorsabb és még nagyobb arányú fejlődése feltételeinek előkészítését mozdítja elő. Az ellentétek kiéleződése és a kisüzem kiszorítása nem szűnik meg, hanem még nagyobb területre terjed ki. A tőkés tűzvész, mintha „késlekedne" — temérdek új, még lobbanékonyabb gyujtóanyag felhalmozódása árán.

Továbbá. A mezőgazdasági kisüzem kisajátításának kérdését illetőleg vannak adataink a jószággal rendelkező farmok számára vonatkozólag. Nézzük ezeknek az adatoknak az Egyesült Államokra vonatkozó általános eredményeit:

Azoknak a farmoknak számaránya, amelyeknek	1900	1910	Növekedés vagy csökkenés
általában háziállatuk van	95,8	94,9	— 0,9
tejelő tehenük van	78,7	80,8	+ 2,1
lovuk van	79,0	73,8	— 5,2

Ezek az adatok nagyjában és egészében azt mutatják, hogy a tulajdonosok száma a farmok együttes számához viszonyítva csökken. A tejelő tehénnel rendelkezők százalékaránya növekedett, de kevésbbé, mint ahogyan a lóval rendelkezők százalékaránya csökkent.

Nézzük a gazdaságcsoportokra vonatkozó adatokat a két fő állatfajta tekintetében.

Farmcsoportok	A tejelő tehénnel rendelkező farmok számaránya 1900	1910	Növekedés vagy csökkenés
20 acre-ig	49,5	52,9	+ 3,4
20— 49 acre	65,9	71,2	+ 5,3
50— 99 «	84,1	87,1	+ 3,0
100—174 «	88,9	89,8	+ 0,9
175—499 «	92,6	93,5	+ 0,9
500—999 «	90,3	89,6	— 0,7
1 000 acre és ezen felül	82,9	86,0	+ 3,1
Az Egyesült Államokban átlagban	78,7	80,8	+ 2,1

Látjuk, hogy számszerűen a legnagyobb mértékben a tejelő tehenet tartó *kis*farmok, azután a latifundiumok, továbbá a középfarmok gyarapodtak. Az 500—999 acre földdel rendelkező nagygazdáknál csökkent a tejelő tehenet tartó farmok százalékaránya.

Általában itt nyilvánvalóan a mezőgazdasági kisüzem van előnyben. Emlékeztetünk azonban arra, hogy a tejelő tehenek tartásának a mezőgazdaságban kétféle jelentősége van: egyrészt, jelentheti a jólét általános emelkedését és a táplálkozási viszonyok javulását. Másrészt — és gyakrabban — a piacra termelő földművelés és állattenyésztés egyik ágának: a városokban és ipari központokban eladásra kerülő tej termelésének fejlődését jelenti. Fentebb láttuk, hogy az ilyenfajta farmokat, a „tej"-farmokat, az amerikai statisztikusok a fő jövedelmi forrás szerint külön csoportba sorozták. Ez a csoport azzal tűnik ki, hogy művelés alatt álló földje és egész földterülete *kisebb* az átlagnál, ugyanakkor, amikor termékeinek értéke *magasabb* az átlagnál és amikor egy acre földre átszámítva *kétszerannyi* bérmunkát alkalmaz, mint amennyi az átlag. A kisfarmok szerepének növekedése a tejgazdaságban nagyon könnyen jelentheti — és bizonyára jelenti is — az ismertetett típusú, kis földdarabbal rendelkező *tőkés* tejfarmok növekedését. Nézzük párhuzamba állítás céljából azokat az adatokat, amelyek Amerika tejelő állatainak *összpontosulását* tüntetik fel:

Vidékek	Az 1 farmra eső tejelő tehenek átlagos száma 1900	1910	Növekedés
Észak	4,8	5,3	+ 0,5
Dél	2,3	2,4	+ 0,1
Nyugat	5,0	5,2	+ 0,2
Átlagban	3,8	4,0	+ 0,2

Látjuk, hogy Észak, ahol legtöbb a tejelő állat, a legnagyobb mértékben növelte gazdagságát. Nézzük, hogyan oszlott meg ez a növekedés az egyes csoportok között.

Észak Farmcsoportok	A tejelő tehenek számának százalékszerű növekedése vagy csökkenése 1900-tól 1910-ig		
20 acre-ig	— 4%	(a farmok számának növekedése	+ 10,0%)
20—49 acre	— 3%	(« « « «	— 12,6%)
50 99 «	+ 9%	(« « « «	— 7,3%)
100—174 «	+ 14%	(« « « «	+ 2,2%)
175—499 «	+ 18%	(« « « «	+ 12,7%)
500—999 «	+ 29%	(« « « «	+ 40,4%)
1000 acre és ezen felül	+ 18%	(« « « «	+ 16,4%)
Átlagban	+ 14%	(a farmok számának növekedése	+ 0,6%)

A tejelő állatokkal rendelkező kisfarmok *számának* gyorsabb növekedése nem akadályozta a tejelő állatok gyorsabb *összpontosulását* a nagygazdaságokban.

Nézzük most a lóval rendelkező farmok számára vonatkozó adatokat. Itt az igásállatokra vonatkozólag olyan adataink vannak, amelyek a gazdaság általános rendszerére, nem pedig a piacra termelő földművelés külön ágára jellemzők.

Farmcsoportok	A lóval rendelkező gazdaságok számaránya 1900	1910	Csökkenés
20 acre-ig	52,4	48,9	— 3,5
20— 49 acre	66,3	57,4	— 8,9
50— 99 «	82,2	77,6	— 4,6
100—174 «	88,6	86,5	— 2,1
175—499 «	92,0	91,0	— 1,0
500—999 «	93,7	93,2	— 0,5
1 000 acre és ezen felül	94,2	94,1	— 0,1
Az Egyesült Államokban átlagban	79,0	73,8	— 5,2

Itt azt látjuk, hogy a lónélküli farmok százalékaránya annál nagyobb mértékben növekedett, minél kisebb a gazdaság. A legkisebb (20 acre-en aluli) gazdaságok kivételével — amelyek között, mint tudjuk, viszonylag több a tőkés farm, mint a szomszédos csoportokban — azt látjuk, hogy a lónélküli farmok száma gyorsan csökken, illetve sokkal lassabban emelkedik. Lehetséges, hogy a gazdag farmoknál a gőzekék és más, mechanikai erővel hajtott gépek alkalmazása részben kiegyensúlyozza az igásjószág számának csökkenését, de a legszegényebb gazdaságok tömege tekintetében az ilyen feltevés kizárt dolog.

Végül, a kisajátítás fokozódása a jelzáloggal megterhelt farmok számának adataiból is látható:

Vidékek	A jelzáloggal megterhelt farmok számaránya 1890	1900	1910
Észak	40,3	40,9	41,9
Dél	5,7	17,2	23,5
Nyugat	23,1	21,7	28,6
Az Egyesült Államokban átlagban	28,2	31,0	33,6

A jelzáloggal megterhelt farmok számaránya szakadatlanul növekszik az ország valamennyi vidékén, s a leginkább benépesedett, ipari és tőkés Északon ez a számarány a legnagyobb. Az amerikai statisztikusok megjegyzik (V. köt. 159. old.), hogy Délen a jelzáloggal megterhelt farmok számának növekedése valószínűleg az ültetvények „elaprózódásával" magyarázható, amelyeket parcellánként fekete és fehér farmereknek adnak el, akik a vételárnak csak egy részét fizetik ki, a fennmaradó résszel pedig jelzálog formájában megterhelik a parcellát. Szóval a rabszolgatartó Délnek megvan a maga sajátos *megváltási művelete.* Megjegyezzük, hogy négerek birtokában 1910-ben az Egyesült Államokban mindössze 920 883 farm, vagyis a farmok 14,5%-a volt; emellett a fehérek farmjainak száma 1900-tól 1910-ig 9,5%-kal, a négerek birtokában levő farmok száma pedig mégegyszer olyan gyorsan — 19,6%-kal növekedett. A négereknek az a törekvése, hogy megszabaduljanak az „ültetvényesektől", fél évszázaddal a rabszolgatartókon aratott „győzelem" után még mindig rendkívül erős.

Általánosságban szólva, a farmok jelzáloggal való megterhelése nem mindig ínséget jelent — írják ugyanott az amerikai statisztikusok —, olykor a talajjavításokhoz stb. szükséges tőke megszerzését is jelenti. Ez vitathatatlan. De ennek a vitathatatlan megállapításnak nem szabad elleplezni — mint a polgári közgazdászoknál nagyon gyakran előfordul — azt a tényt, hogy csak a farmerek egy kis részének: a vagyonosoknak áll módjukban a talajjavításokhoz stb. ilyenformán tőkét szerezni és ezt termelékenyen felhasználni — a többség a fináncktőke e formájának karmai közé kerülve még inkább tönkremegy.

A kutatók sokkal nagyobb figyelmet fordíthattak volna — és sokkal nagyobb figyelmet is kellett volna fordítaniok — arra, hogy a farmerek mennyire függő viszonyba kerültek a fináncktőkétől. De a kérdésnek ez a része, óriási fontossága ellenére, homályban maradt.

A jelzáloggal megterhelt farmok számának növekedése mindenesetre azt jelenti, hogy az ezek fölötti hatalom ténylegesen a tőke kezébe ment át. A hivatalosan és közjegyzőileg jelzáloggal megterhelt farmokon kívül

magától értetődően nem kevés olyan farm is van, amely a nem oly szigorúan szabályozott vagy az összeírás során számba nem vett magáneladósodás hálójába került.

15. AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ KÉPE

Az az anyag, amelyet az amerikai statisztika szolgáltat, minden fogyatékossága ellenére teljességével és adatgyűjtési módszereinek egyöntetűségével előnyösen különbözik attól az anyagtól, amely más országokra vonatkozólag rendelkezésre áll. Ennek folytán lehetséges az ipar és a mezőgazdaság 1900-as és 1910-es adatainak összehasonlítása, a nemzetgazdaság mindkét területének gazdasági rendszere és e rendszer fejlődése által nyujtott általános kép összehasonlítása. A polgári közgazdaságtan leginkább elterjedt eszméje — amelyet többek között Gimmer úr is szajkóz —, az ipar és a mezőgazdaság *szembeállítása*. Nézzük meg pontos és tömeges adatok alapján, hogy mennyiben jogosult ez a szembeállítás.

Kezdjük az ipari és mezőgazdasági vállalatok számával.

	Az üzemek száma ezrekben		Növekedés %-ban	A lakosság (városi és falusi) növekedése %-ban
	1900	1910		
Ipar	207,5	268,5	+ 29,4%	+ 34,8%
Mezőgazdaság	5 737	6 361	+ 10,9%	+ 11,2%

A mezőgazdaságban sokkal több az üzem és az üzemek sokkal kisebbek. Ebben jut kifejezésre a mezőgazdaság elmaradottsága, elaprózottsága, szétforgácsoltsága.

Az üzemek számának növekedése a mezőgazdaságban sokkal lassúbb, mint az iparban. Az Egyesült Államokban két, más előrehaladott országokban nem létező körülmény van, amelyek rendkívül fokozzák és gyorsítják a mezőgazdasági üzemek számának növekedését. Először, az a körülmény, hogy a déli rabszolgatartó latifundiumok mind a mai napig elaprózódnak és hogy négerek, valamint fehér farmerek kis földdarabokat „megváltanak" az „ültetvényesektől"; másodszor, az a körülmény, hogy óriási terjedelmű el nem foglalt, szabad földek vannak, amelyeket a kormány kioszt az igénylők között. Ennek ellenére az

üzemek száma a mezőgazdaságban sokkal lassabban növekszik, mint az iparban.

Ennek két oka van. Egyrészt a mezőgazdaság még meglehetősen nagy mértékben megőrizte naturális jellegét, és a földműveléstől továbbra is elválnak különféle olyan műveletek — például különféle munkaeszközök, szerszámok stb. készítése és javítása —, amelyek azelőtt a parasztcsalád munkakörébe tartoztak, most viszont külön iparágakat alkotnak. Másrészt, a mezőgazdaságra jellemző egy olyan monopólium, amelyet az ipar nem ismer és amely a tőkés társadalomban nem küszöbölhető ki; ez — a földbirtokmonopólium. Még ha nincs is földmagántulajdon — az Egyesült Államokban, az ország igen nagy vidékein, ténylegesen mind a mai napig nincsen ilyen —, a föld birtoklása, egyes magánvállalkozók részéről történő elfoglalása monopóliumot hoz létre. Az ország fő vidékein minden föld el van foglalva, a mezőgazdasági üzemek számának növekedése csak a már létező üzemek elaprózódása révén lehetséges; itt nem lehet a régiek mellett szabadon új üzemeket létrehozni. A földbirtok monopóliuma fékezőleg hat a mezőgazdaság fejlődésére, amely, az ipartól eltérően, a mezőgazdaságban meglassítja a kapitalizmus fejlődését.

Az ipari és a mezőgazdasági üzemekbe befektetett tőke nagyságát nem tudjuk pontosan összehasonlítani, mert a föld ára a földjáradékot is magában foglalja. Ezért az iparba befektetett tőkét és az ipari termékek összértékét kell összehasonlítanunk a farmok egész vagyonállományának összértékével és a fő mezőgazdasági termék összértékével. Összehasonlításra teljesen alkalmasak csak az egyik vagy a másik összérték növekedését feltüntető százalékarányok lesznek.

		Millió dollárban 1900	Millió dollárban 1910	Növekedés %-ban
Ipar	Az iparvállalatok össztőkéje	8 975	18 428	+ 105,3%
Ipar	Termékeik összértéke	11 406	20 671	+ 81,2%
Mezőgazdaság	A farmok egész vagyonállományának összértéke	20 440	40 991	+ 100,5%
Mezőgazdaság	A gabonaneműek hozamának összértéke	1 483	2 665	+ 79,8%
Mezőgazdaság	A hozam mennyisége millió bushelben	4 439	4 513	+ 1,7%

Azt látjuk, hogy mind az iparban befektetett tőkének, mind a farmok egész vagyonállományának értéke *megkétszereződött* az 1900-tól 1910-ig eltelt tíz év folyamán. Az óriási és gyökeres különbség abban áll, hogy a mezőgazdaságban a főterméknek, a gabonaneműeknek termelése, elenyészően csekély arányban, 1,7%-kal növekedett — mégpedig az egész népesség 21%-os növekedése mellett.

A mezőgazdaság elmarad fejlődésében az ipar mögött; olyan jelenség ez, amely *minden* tőkés országra jellemző és a nemzetgazdaság különböző ágai közötti arányosság megzavarásának, a válságoknak és a drágaságnak egyik legfontosabb oka.

A tőke megszabadította a mezőgazdaságot a feudalizmustól, bevonta a kereskedelmi forgalomba, és ezzel együtt a világgazdasági fejlődésbe, kiragadta a tespedésből s a középkoriság és a patriarchalizmus megcsontosodottságából. De a tőke nemcsak nem küszöbölte ki a tömegek elnyomását, kizsákmányolását és nyomorát, hanem ellenkezőleg, ezeknek a bajoknak új fajtáit hozza létre és „modern" alapon helyreállítja régi formáikat. Az ipar és a mezőgazdaság közötti ellentétet a kapitalizmus nemcsak nem küszöbölte ki, hanem ellenkezőleg, egyre inkább kiszélesíti és kiélezi. A mezőgazdaságra egyre súlyosabban nehezedik a tőke igája, amely főleg a kereskedelem és az ipar területén alakul ki.

A mezőgazdasági termékek mennyiségének jelentéktelen növekedése (+1,7%) és ezek árának óriási emelkedése (+79,8%) szemléltetően tárja elénk egyrészt a földjáradék szerepét, annak a sarcnak szerepét, amelyet a földtulajdonosok hajtanak be a társadalmon. Az ipar fejlődésével lépést nem tartó mezőgazdaság elmaradottságát a földbirtokosok, monopóliumos helyzetük következtében, arra használják ki, hogy milliókat meg milliárdokat vágjanak zsebre. A farmok egész vagyonállománya tíz év alatt 20½ *milliárd* dollárral növekedett. Ebben az összegben az épületek, valamint az élő és holt mezőgazdasági felszerelés értéknövekedése csak 5 milliárd dollár. *15 milliárd* dollárral (+118,1%) emelkedett tíz év folyamán a föld ára, a tőkésített földjáradék.

Másrészt különösen kézzelfoghatóan látjuk itt a kisföldművesek és a bérmunkások *osztály*helyzetének különbségét. Természetesen ezek is, meg azok is „munkálkodnak"; természetesen, bár teljesen eltérő formában, ezeket is, meg azokat is kizsákmányolja a tőke. De csak vulgáris polgári demokraták vehetik ezen az alapon egy kalap alá ezeket a különböző osztályokat és beszélhetnek „munkán alapuló" mezőgazdasági kisüzemről. Ez nem jelent egyebet, mint a gazdaság *társadalmi* rendszerének, burzsoá formájának leplezését és takargatását, olymódon, hogy azt az ismertetőjelet helyezik előtérbe, amely *minden* előző formára jellemző: azt, hogy a kisföldművesnek, hogy megélhessen, dolgoznia kell, személyes munkát, testi munkát kell végeznie.

A kisföldműves a tőkés társadalomban — ha akarja, ha nem, akár észreveszi, akár nem — árutermelővé válik. S ez a változás a dolog lényege. Ez a változás a kisföldművest, egymagában véve, már akkor is, amikor még nem zsákmányol ki bérmunkásokat, a proletariátus ellenfelévé, kisburzsoává teszi. A kisföldműves termékeit, a proletár munkaerejét adja el. A kisföldművesek mint osztály szükségszerűen a mezőgazdasági termékek árának emelésére törekednek, ez pedig egyértelmű azzal, hogy a nagyföldbirtokosokkal együtt résztvesznek a földjáradék felosztásában, hogy szolidárisak a földbirtokosokkal a társadalom más rétegeivel szemben. A kisföldműves, *osztály*helyzeténél fogva, az árutermelés fejlődésének arányában, elkerülhetetlenül *kis agráriussá* válik.

A bérmunkások között is előfordulnak olyan esetek, amikor egy töredékük összefog munkáltatóival az egész bérmunkásosztály ellen. Ez azonban nem egyéb, mint az osztály egy *töredékének* szövetsége saját ellenségével, az *egész* osztály ellen. Lehetetlen elképzelni a bérmunkások mint osztály helyzetének javulását anélkül, hogy a tömeg jóléte ne emelkedne, és hogy ne éleződne ki a mai társadalomban uralkodó tőkével, az egész tőkésosztállyal való kibékíthetetlen ellentéte. Ezzel szemben egészen jól el lehet képzelni egy olyan jelenséget, sőt ez valósággal tipikus a tőkés társadalomra, amikor a kisföldművesek mint osztály helyzetének javulása annak az eredménye,

hogy összefogtak a földbirtokosokkal, hogy részesednek az egész társadalmon behajtott felemelt földjáradékban, hogy ellentét áll fenn köztük és a teljesen vagy főleg munkaerejük eladásától függő proletárok és félproletárok között.

Íme az amerikai statisztika által a bérmunkások, illetőleg a kisföldművesek helyzetével és számával kapcsolatban közölt adatok összehasonlítása:

		1900	*1910*	Növekedés %-ban
Ipar	A bérmunkások száma (ezrekben)	713	6 615	+ 40,4%
	Munkabérük (millió dollárban)	2 008	3 427	+ 70,6%
Mezőgazdaság	A bérmunkások száma	?	?	kb. + 47,1%
	Munkabérük (millió dollárban)	357	652	+ 82,3%
	A farmerek száma (ezrekben)	5 737	6 361	+ 10,9%
	Főtermékük, a gabonaneműek értéke (millió dollárban)	1 483	2 665	+ 79,8%

Az ipari munkások *vesztettek*, mert munkabérük csak 70,6%-kal növekedett („csak“, mert hiszen a gabonaneműeknek majdnem ugyanolyan mennyisége, a korábbi mennyiség 101,7%-a, most a korábbi ár 179,8%-ába kerül!!), míg a bérmunkások száma kereken 40%-kal növekedett.

A kisföldművesek mint kis agráriusok *nyertek*, a proletariátus rovására. A kisföldművesek száma mindössze 10,9%-kal növekedett (sőt, a növekedés még az esetben is csak 11,9%-os, ha csupán a kisfarmokat választjuk külön) — termékeik mennyisége majdnem semmit sem növekedett (+ 1,7%), ezzel szemben termékeik ára 79,8%-kal magasabb lett.

A kereskedelmi és a finánctőke természetesen magának kaparintotta meg ennek a földjáradéknak oroszlánrészét, mindamellett a kisföldművesek és a bérmunkások osztályhelyzete, kölcsönös viszonyukat tekintve, teljesen megfelel a kisburzsoá és a proletár helyzetének.

A bérmunkások számának növekedése *túlszárnyalja* a lakosság növekedését (az előbbieké + 40%, az utóbbi + 21%-ával szemben). Fokozódik a kistermelők és a kis-

földművesek kisajátítása. Fokozódik a népesség proletarizálódása*.

A farmerek számának növekedése — de, mint tudjuk, méginkább a farmtulajdonosok számának növekedése — *elmarad* a lakosság növekedése mögött (21%-kal szemben 10,9%). A kisföldművesek egyre inkább monopolistákká, kis agráriusokká válnak.

Vessünk most egy pillantást az ipari és mezőgazdasági kisüzem és nagyüzem kölcsönös viszonyára. Az ipart illetőleg az adatok nem 1900-ra és 1910-re, hanem 1904-re és 1910-re vonatkoznak.

Az ipari üzemeket a termelés méretei szerint három fő csoportba osztjuk: a kisüzemek közé a 20 000 dollárnál kisebb, a középüzemek közé a 20—100 000 dollár, a nagyüzemek közé a 100 000 dollárnál nagyobb értékű termelést felmutató vállalatokat sorozzuk. A mezőgazdasági üzemek tekintetében nincs módunk arra, hogy másképpen csoportosítsuk őket, mint a földterület nagysága alapján. A kisfarmok közé a 100 acre-en aluli, a középfarmok közé a 100—175 acre-es, a nagyfarmok közé a 175 acre-en felüli farmokat sorozzuk.

	Üzemcsoportok	Az üzemek száma ezrekben				Növekedés
		1900	%	*1910*	%	%-ban
Ipar	Kisüzemek	144	66,6	180	67,2	+ 25,0%
	Középüzemek	48	22,2	57	21,3	+ 18,7%
	Nagyüzemek	24	11,2	31	11,5	+ 29,1%
	Összesen	216	100,0	268	100,0	+ 24,2%
Mezőgazdaság	Kisüzemek	3 297	57,5	3 691	58,0	+ 11,9%
	Középüzemek	1 422	24,8	1 516	23,8	+ 6,6%
	Nagyüzemek	1 018	17,7	1 154	18,2	+ 13,3%
	Összesen	5 737	100,0	6 361	100,0	+ 10,9%

Kiderül, hogy a fejlődés meglepően egyöntetű.

Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban éppen a középüzemek százalékaránya csökken, amelyek számszerű növekedése mind a kis-, mind a nagyüzemekénél lassúbb.

* A mezőgazdasági bérmunkások számát, helyesebben ennek növekedését, a következő aránypárból állapítottuk meg: 82,3 : 70,6 = x : 40,4, ennek megfelelően x = 47,1.

A kisüzemek száma az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt lassabban növekszik, mint a nagyüzemeké.

Milyen változásokat mutatnak fel a különböző üzemtípusok, gazdasági erejük vagy gazdasági szerepük tekintetében? Az ipart illetőleg a termékek árára, a mezőgazdaságot illetőleg a farmok egész vagyonállományának értékére vonatkozó adatok állanak rendelkezésünkre:

	Üzemcsoportok	Millió dollár 1900	%	1910	%	Növekedés %-ban
Ipar	Kisüzemek	927	6,3	1 127	5,5	+ 21,5%
	Középüzemek	2 129	14,4	2 544	12,3	+ 19,5%
	Nagyüzemek	11 737	79,3	17 000	82,2	+ 44,8%
	Összesen	14 793	100,0	20 671	100,0	+ 39,7%
Mezőgazdaság	Kisüzemek	5 790	28,4	10 499	25,6	+ 81,3%
	Középüzemek	5 721	28,0	11 089	27,1	+ 93,8%
	Nagyüzemek	8 929	43,6	19 403	47,3	+ 117,3%
	Összesen	20 440	100,0	40 991	100,0	+ 100,5%

Itt is meglepő a fejlődés egyöntetűsége.

Az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt csökken mind a kis-, mind a középüzemek százalékaránya, s csak a nagyüzemek százalékaránya növekszik.

Másszóval, a kisüzemet mind az iparban, mind a mezőgazdaságban kiszorítja a nagyüzem.

Az ipar és a mezőgazdaság közötti különbség ez esetben abban áll, hogy az iparban a kisüzemek számaránya valamelyest erősebben emelkedett, mint a középüzemeké (+ 19,5%-kal szemben + 21,5%), a mezőgazdaságban viszont fordítva történt. Persze, ez a különbség nem nagy és semmiféle általános következtetést sem vonhatunk le belőle. Mindamellett tény az, hogy a világ legelőrehaladottabb tőkés országában a legutóbbi évtized folyamán a kisüzem az iparban nagyobb mértékben erősödött, mint a középüzem, a mezőgazdaságban viszont ennek ellenkezője következett be. Ez a tény megmutatja, hogy mennyire komolytalanok a polgári közgazdászoknak azok az elterjedt állításai, hogy az ipar feltétlenül és kivétel nélkül igazolja, a mezőgazdaság viszont megcáfolja azt a törvényt, amely szerint a nagyüzem kiszorítja a kisüzemet.

Az Egyesült Államok mezőgazdaságában a kisüzemet

nemcsak hogy kiszorítja a nagyüzem, hanem ez a folyamat sokkal szigorúbb törvényszerűséggel, vagyis sokkal szabályszerűbben megy végbe, mint az iparban.

Emellett nem szabad megfeledkeznünk a fentebb bebizonyított körülményről, mégpedig arról, hogy a mezőgazdasági üzemeknek a földterület nagysága szerinti csoportosítása *kisebb méretűnek tünteti fel* a kisüzemnek a nagyüzem által történő kiszorítását.

Ami az összpontosulásnak már elért *fokát* illeti, ebben a tekintetben a mezőgazdaság igen erősen el van maradva. Az iparban a 11%-nyi nagyüzem az egész termelésnek több mint nyolctized részét tartja kezében. A kisüzemek szerepe elenyésző: a kétharmad részre menő kisüzemek termelése 5,5%-nak felel meg! Ehhez képest a mezőgazdaságban még szétforgácsoltság uralkodik: az 58%-nyi kisüzem a farmok vagyonállományának összértékéhez negyedrésszel járul hozzá, a 18%-ot tevő nagyüzem — kevesebb mint felerésszel (47%-kal). A mezőgazdaságban az üzemek száma több mint húszszorosa az ipari üzemek számának.

Ez alátámasztja azt a már régen levont következtetést, hogy a kapitalizmus a mezőgazdaságban, ha kifejlődését az ipar fejlődésével hasonlítjuk össze, közelebb áll a manufaktúraszakaszhoz, mint a gyáripar szakaszához. A mezőgazdaságban még túlsúlyban van a kézi munka, és a géphasználat viszonylag rendkívül kicsi. De az idézett adatok egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy a mezőgazdasági termelés, akár az adott fejlődésfokon is, nem társadalmasítható. Aki kezében tartja a bankokat, az *közvetlenül* kezében tartja az Egyesült Államok farmjainak egyharmadát, közvetve pedig egész tömegükön uralkodik. A termelésnek egyetlen általános terv alapján való megszervezése a termelés összértékének több mint felét szolgáltató milliónyi gazdaságban — a mindenfajta szövetkezetek, a közlekedési és szállítási technika mai fejlettsége mellett — feltétlenül megvalósítható.

16. EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az Egyesült Államok 1900-as és 1910-es mezőgazdasági összeírásai a társadalmi statisztika csúcsteljesítmé-

nyét jelentik a nemzetgazdaság adott területén. Ez a legjobb az előrehaladott országokban rendelkezésre álló anyag közt, kiterjed a gazdaságok millióira és lehetővé teszi a tényeken felépülő összefoglalásokat és következtetéseket a tőkés társadalomban végbemenő mezőgazdasági fejlődést illetőleg. E fejlődés törvényei ennek az anyagnak alapján különösen azért is tanulmányozhatók, mert az Amerikai Egyesült Államok a legnagyobb méretek és a legkülönfélébb viszonyok országa, s a tőkés mezőgazdaság árnyalatainak és formáinak legnagyobb bőségét tárja elénk.

Megfigyelhetjük itt egyrészt a mezőgazdaság rabszolgatartó — vagy ami a szóbanforgó esetben ugyanaz — feudális formájának átmenetét a piacra termelő és tőkés formára, másrészt a kapitalizmus különösen nagyarányú és különösen gyors fejlődését a legszabadabb, legelőrehaladottabb burzsoá országban. Emellett pedig megfigyelhetjük a demokratikus-kapitalista mederben folyó, rendkívül nagyarányú gyarmatosítást.

Egyaránt megfigyelhetünk itt régen benépesedett, nagymértékben iparosodott, magas fokon belterjes, a civilizált, már régen tőkés, nyugateurópai vidékek többségéhez hasonló vidékeket, továbbá olyan kezdetleges külterjes földműveléssel és állattenyésztéssel rendelkező vidékeket, mint amilyenek Oroszország egyes végvidékei vagy Szibéria bizonyos részei. A nagy- és kisfarmok legkülönbözőbb típusait figyelhetjük meg: nagy latifundiumokat, az egykori rabszolgatartó Dél és a gyarmatosított Nyugat ültetvényeit, az Atlanti-óceán erősen tőkés jellegű északi partvidékeit, továbbá néger részesbérlők birtokában levő kisfarmokat, és tőkés kisfarmokat, amelyek tejet vagy főzelékféléket termelnek piacra az iparosodott Északon, vagy gyümölcsöt a Csendes-óceán partvidékén; találkozunk bérmunkásokat foglalkoztató „búzagyárakkal" és „önálló" *homesteadekkel* is, mely utóbbiak kisföldműves birtokosai még el vannak telve naív illúziókkal a „saját kezük munkáján" alapuló élettel kapcsolatban.

A viszonyok rendkívül változatosak, átfogják a multat és jövőt, Európát és Oroszországot egyaránt. Az összehasonlítás Oroszországgal különösen tanulságos, egyebek

között azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen következményekkel járna, ha minden föld megváltás nélkül a parasztság kezébe menne át, ami haladó, de feltétlenül tőkés jellegű átmenet volna.

A mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének általános törvényei és e törvények megnyilvánulásának különféle formái a legjobban az Egyesült Államok példáján tanulmányozhatók. S az ilyen tanulmányozás bizonyos következtetésekre vezet, amelyek az alábbi rövid tételekben foglalhatók össze.

Az iparhoz viszonyítva a mezőgazdaságban a kézi munka mérhetetlen túlsúlyban van a gépivel szemben. De a gép szakadatlanul terjed, emeli a gazdaság technikai színvonalát, nagyobb üzeművé és fokozottabban tőkés jellegűvé teszi a gazdaságot. A gépeket a modern mezőgazdaságban tőkés alapon használják.

A kapitalizmus fő ismertetőjele és mutatója a mezőgazdaságban a bérmunka. A bérmunka elterjedését, éppen úgy, mint a géphasználat elterjedését, az ország *valamennyi* vidékén, a mezőgazdaság valamennyi ágában tapasztaljuk. A bérmunkások számának növekedése túlszárnyalja a falusi népességnek és az ország egész népességének növekedését. A farmerek számának növekedése elmarad a mezőgazdasági népesség növekedése mögött. Növekednek és kiéleződnek az osztályellentétek.

A kisüzemet a mezőgazdaságban mindinkább kiszorítja a nagyüzem. A farmok egész vagyonállományára vonatkozó 1900-as és 1910-es adatok összehasonlítása maradéktalanul bizonyítja ezt.

De ezt a kiszorítást kisebb méretűnek tünteti fel, a kisföldművesek helyzetét szépítgeti az a körülmény, hogy Amerikában a kutatók 1910-ben csak a földterület nagysága szerint osztályozták a gazdaságokat, mint ahogyan Európában is majdnem mindenütt erre szorítkoznak. S minél nagyobb arányú és minél gyorsabb a mezőgazdaság belterjességének fokozódása, annál fokozottabban tünteti fel kisebb méretűnek, annál inkább szépítgeti.

A kapitalizmus nemcsak azáltal növekszik, hogy a földterületüket tekintve nagy gazdaságok fejlődése a külterjes vidékeken gyorsul, hanem azáltal is, hogy kisebb

földdarabokon termelésüket tekintve nagyobb, erősen tőkés jellegű gazdaságok jönnek létre a belterjes vidékeken.

Ennek folytán a termelés összpontosulása a nagygazdaságokban ténylegesen erősebb, a kisüzem kiszorítása ténylegesen nagyobb fokú és mélyrehatóbb, mint amilyennek a földterületüket tekintve különböző nagyságú farmok szokásos adatai feltüntetik. Az 1900-as népszámlálás gondosabban, részletesebben, tudományosabban feldolgozott adatai e tekintetben a legkisebb kétséget sem hagyják.

Folytatódik a mezőgazdasági kisüzem kisajátítása. A legutóbbi évtizedek folyamán szakadatlanul csökken a farmerek között a tulajdonosok százalékaránya, ugyanakkor pedig a farmerek számának növekedése maga is elmarad a lakosság növekedése mögött. A legfőbb vidéken, amely a legtöbb mezőgazdasági terméket szolgáltatja és sem a rabszolgatartás csökevényeit, sem az óriási gyarmatosítást nem ismeri: Északon, abszolúte csökken azoknak a száma, akik egész farm tulajdonosai. A legutóbbi évtized folyamán csökkent azoknak a farmereknek a százalékaránya, akik általában jószággal rendelkeznek; a tejelő állatokkal rendelkező gazdák százalékarányának emelkedésével párhuzamosan emelkedett, mégpedig sokkal erősebben, a lónélküliek százalékaránya, különösen a kisfarmerek soraiban.

Nagyjában és egészében az ipar és a mezőgazdaság egy és ugyanazon időre vonatkozó minőségileg egyező adatainak összehasonlítása, bár a mezőgazdaság hasonlíthatatlanul elmaradottabb, az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a fejlődéstörvények feltűnő egyezését, a kisüzem kiszorítását mutatja.

ELŐSZÓ N. BUHARIN „VILÁGGAZDASÁG ÉS IMPERIALIZMUS“ C. BROSÚRÁJÁHOZ

Nem kell külön magyarázgatni, hogy mennyire fontos és időszerű N. I. Buharin művének témája. Az imperializmus kérdése nemcsak az egyik legfontosabb kérdés, hanem, bátran mondhatjuk, a legfontosabb kérdés a gazdaságtudománynak abban az ágában, amely a kapitalizmus legújabb formaváltozását dolgozza fel. Az idevágó tényeket, amelyeket a szerző a legújabb anyag alapján oly nagy bőségben válogatott össze, nemcsak azoknak kell feltétlenül ismerniök, akiket a gazdasági élet érdekel, hanem azoknak is, akik a mai társadalmi élet bármely területével foglalkoznak. Magától értetődik, hogy szó sem lehet a most folyó háború konkrét történelmi értékeléséről, ha ezt az értékelést nem arra építjük fel, hogy mind gazdasági, mind pedig politikai tekintetben teljesen tisztázzuk az imperializmus lényegét. Másképpen nem érthetjük meg a legutóbbi évtizedek gazdasági és diplomáciai történetét, enélkül pedig nevetséges volna mégcsak beszélni is arról, hogy a háborúról helyes felfogást lehessen kialakítani. A marxizmus szempontjából, amely ebben a kérdésben különösen élesen domborítja ki az egész modern tudomány követelményeit, csak mosolyogni lehet az olyan eljárások „tudományos“ értékén, amikor valaki diplomáciai „dokumentumokból“, politikai napi eseményekből stb. egyes, valamely ország uralkodó osztályainak szempontjából előnyös és hasznos tényecskéket ragad ki és ezt nevezi a háború konkrét történelmi értékelésének. G. Plehanov például kénytelen volt végleg búcsút mondani a marxizmusnak, hogy az imperializmusnak, mint a legújabb, magasan fejlett, érett, sőt túlérett kapitalizmus gazdasági

viszonyainak rendszerére jellemző alapvető sajátosságok és tendenciák elemzését egynéhány ilyen — Puriskevicsek és Miljukovok szájaíze szerint való — tényecske kiragadásával helyettesíthesse. Ennek megfelelően az imperializmus tudományos fogalmát holmi, az imént megnevezett két imperialista közvetlen konkurrenseinek, riválisainak és ellenfeleinek címére küldött szitkozódás színvonalára szállítják le, akik a riválisaikkal és ellenfeleikkel teljesen azonos osztályalapon állanak! Napjainkban, az elfelejtett szavak, a cserbenhagyott elvek, a megtagadott világszemléletek, a semmibevett határozatok és ünnepélyes ígéretek idején nem szabad ezen csodálkoznunk.

N. I. Buharin munkájának tudományos jelentősége különösen abban van, hogy a világgazdaságnak azokat az alapvető tényeit vizsgálja, amelyek az imperializmussal, mint egésszel, mint a legmagasabb fejlettségű kapitalizmus meghatározott fejlődésfokával függenek össze. Volt egy olyan kor, a viszonylag „békés" kapitalizmus kora, amikor a kapitalizmus Európa fejlettebb országaiban teljes győzelmet aratott a feudalizmuson s — *viszonylag* — a legnyugodtabban és a legsimábban fejlődhetett, „békésen" terjeszkedett a még el nem foglalt földek és a kapitalista örvénybe véglegesen még bele nem sodródott országok óriási területein. Természetesen, a „békés" kapitalizmus még ebben a körülbelül az 1871—1914-es évekkel megjelölhető korban is olyan életviszonyokat teremtett, amelyek mind katonai, mind pedig általános osztályszempontból igen-igen távol vannak az igazi „békétől". Ez a kor a fejlettebb országok lakosainak kilenctizedrésze számára, a gyarmatok és elmaradott országok népességének százmilliói számára nem „békét" jelentett, hanem elnyomást, kínszenvedést és borzalmat, amely talán még szörnyűbb volt azáltal, hogy „végnélküli borzalomnak" látszott. Ez a kor visszahozhatatlanul elmúlt, viszonylag sokkal viharosabb, ugrásszerűen fejlődő, katasztrófákban és konfliktusokban bővelkedő kor váltotta fel, amikor a lakosság tömegeire nézve nem annyira a „végnélküli borzalom", mint inkább a „borzalomteli vég" válik jellemzővé.

Emellett igen fontos szem előtt tartani azt a körül-

ményt, hogy ezt a változást éppen a kapitalizmus és általában az árutermelés legmélyebben gyökerező és leglényegesebb tendenciáinak közvetlen kibontakozása, elhatalmasodása és folytatása szülte. A csere növekedése, a nagyüzemű termelés növekedése — ezek azok a leglényegesebb tendenciák, amelyek évszázadok folyamán az egész világon mindenütt megfigyelhetők. És a csere fejlődésének bizonyos fokán, a nagyüzemű termelés növekedésének bizonyos fokán, nevezetesen a XIX. század és a XX. század fordulóján elért fokán, a csere annyira nemzetközivé tette a gazdasági viszonyokat és a tőkét, a nagyüzemű termelés olyan nagyméretűvé vált, hogy a szabadversenyt a monopólium váltotta fel. Most már nem — az országon belül és *az országok közötti viszonyokban* — „szabadon" konkurráló vállalatok voltak a tipikusak, hanem a vállalkozók monopolszervezetei, a trösztök. A világ tipikus „ura" már a finánctőke lett, amely különösen mozgékony és rugalmas, amely az országokon belül és nemzetközileg különösen egybefonódott, — különösen személytelen és különösen elszakadt a közvetlen termeléstől, különösen könnyen összpontosul és már különösen messzemenően összpontosult, úgy hogy az egész világ sorsát a szó szoros értelmében néhány száz milliárdos és milliomos tartja a kezében.

Ha valaki *elvontan* elméletileg gondolkodik, arra az eredményre juthat, amelyre Kautsky jutott — aki valamelyest más formában, de szintén búcsút mondott a marxizmusnak —, mégpedig arra az eredményre, hogy már nincs nagyon messze az az idő, amikor a tőkemágnások egységes világtrösztben egyesülnek, amely az államonként elkülönült finánctőkék versenyét és harcát a nemzetközileg egyesült finánctőkével váltja majd fel. Ez a következtetés azonban éppen olyan elvont, leegyszerűsített és helytelen, mint az az ehhez hasonló következtetés, amelyet a mult század kilencvenes éveiben a mi „sztruvistáink" és „ökonomistáink" vontak le, amikor a kapitalizmus haladó jellege, elkerülhetetlensége és Oroszországban aratott végleges győzelme alapján álláspontjuk hol apologetikus volt (behódoltak a kapitalizmusnak, kibékültek vele, magasztalták, ahelyett hogy harcoltak volna ellene), vagy apolitikus (azaz megtagadták a politikát, vagy tagadták a

politika fontosságát, tagadták az általános politikai megrázkódtatások valószínűségét stb.; ez az „ökonomisták" jellegzetes hibája volt), hol meg valósággal „sztrájkista" (az „általános sztrájk", mint a sztrájkmozgalom apoteózisa; ezt odáig vitték, hogy megfeledkeztek a mozgalom más formáiról vagy nem vették tudomásul azokat, és a kapitalizmustól közvetlenül annak tisztán sztrájk útján, csakis sztrájk útján való leküzdéséig „ugrottak"). Bizonyos jelek amellett szólnak, hogy a kapitalizmus haladó — mármint a szabadverseny félig kispolgári „paradicsomához" képest haladó — jellegének, az imperializmus elkerülhetetlenségének és a világ fejlett országaiban a „békés" kapitalizmuson aratott végleges győzelmének vitathatatlan ténye manapság is alkalmas arra, hogy ugyanilyen nagyszámú és különféle politikai és apolitikai hibára és helytelen következtetésre vezessen.

Ami Kautskyt illeti, nyilvánvaló szakítása a marxizmussal nem olyan formában jelentkezett, hogy megtagadta a politikát, vagy megfeledkezett róla, hogy *keresztül* „ugrotta" a különösen az imperializmus korszakában nagyszámú és különféle politikai összeütközéseket, megrázkódtatásokat és átalakulásokat, hogy az imperializmus védelmezőjének csapott fel, hanem olyan formában, hogy *„békés" kapitalizmusról álmodozik.* A „békés" kapitalizmust nem-békés, harcias, katasztrófákban bővelkedő imperializmus váltotta fel; ezt Kautsky kénytelen elismerni, hiszen ezt már 1909-ben elismerte egy külön műben[4], amelyben utoljára lépett fel átfogó következtetésekkel, marxistaként. De ha nem lehet csak úgy egyszerűen, nyíltan, kertelés nélkül az imperializmustól a „békés" kapitalizmushoz való visszatérésről álmodozni, vajjon nem lehet-e ugyanezeknek a lényegében nyárspolgári álmodozásoknak egy „*békés*" „ultraimperializmusról" szóló ártatlan bölcselkedések formáját kölcsönözni? Ha ultraimperializmusnak nevezzük a nemzeti (helyesebben: államonként elkülönült) imperializmusok nemzetközi egyesülését, amely ki „tudná" küszöbölni az olyan különösen kellemetlen, a kispolgárokat különösen aggasztó és nyugtalanító konfliktusokat, mint a háborúk, a politikai megrázkódtatások stb., ugyan miért ne térhetnénk ki az imperializmus

jelenlegi, már elkövetkezett, meglevő konfliktusokban és katasztrófákban bővelkedő korszaka elől olyanformán, hogy ártatlan álmokat szövögetünk egy viszonylag békés, viszonylag konfliktusmentes, viszonylag katasztrófamentes „ultraimperializmusról"? Nem lehet-e azok elől a „durva" feladatok elől, amelyeket az Európa számára már elkövetkezett imperialista korszak tűz ki, és már ki is tűzött, olyan álmodozásokkal kitérni, hogy ez a korszak talán hamar elmúlik, s hogy talán ez után a korszak után még elképzelhető egy olyan viszonylag „békés" „ultraimperialista" korszak, amely nem követel „durva" taktikát? És Kautsky meg is mondja, hogy „a kapitalizmusnak egy ilyen (ultraimperialista) új szakasza mindenesetre elképzelhető", de „hogy megvalósítható-e, kellő előfeltételek hiányában még nem dönthető el" („Neue Zeit"[5] 1915. IV. 30., 144. old.).

Ha valaki kitér a már elkövetkezett imperializmus elől és álmodozással holmi „ultraimperializmusba" menekül, amelyről nem lehet tudni, hogy vajjon megvalósítható-e — ebben a törekvésben szemernyi marxizmus sincs. A marxizmust ebben a fogalmazásban elismerik a kapitalizmusnak egy olyan „új szakaszára" nézve, amelynek *megvalósíthatóságáért* még maga a feltalálója sem kezeskedik, de a mostani, már elkövetkezett szakaszban marxizmus helyett egy, az ellentmondások tompítására irányuló kispolgári és ízig-vérig reakciós törekvést tálalnak fel. Kautsky *megígérte*, hogy majd abban a közelgő viharos és katasztrófákban bővelkedő korszakban, amelyet kénytelen volt teljesen határozottan előrelátni és elismerni, amikor erről a közelgő korszakról szóló 1909-es művét megírta — marxista lesz. Most, amikor már teljesen vitathatatlanná vált, hogy ez a korszak elkövetkezett, Kautsky ismét csak *ígéri*, hogy az eljövendő ultraimperialista szakaszban, amelyről nem lehet tudni, hogy vajjon megvalósítható-e — marxista lesz! Egyszóval, végnélküli ígéretek, hogy marxista lesz egy *másik* korszakban, csak nem most, nem a mai viszonyok között, nem a jelenlegi korszakban! Marxizmus — hozomra, marxizmus — majd máskorra, marxizmus — holnapra; mára viszont az ellentmondások tompításának kispolgári, opportunista elmélete — *és nem csak elmélete.*

Holmi „mostanság" igen elterjedt internacionalizmus féle exportcélokra, amikor a szenvedélyes — ó, nagyon is szenvedélyes! — internacionalisták és marxisták rokonszenveznek az internacionalizmus minden megnyilvánulásával ... az ellenfelek táborában, mindenütt, csak nem náluk, nem a szövetségeseiknél; rokonszenveznek a demokráciával ... ha az a „szövetségesek" ígérete marad; rokonszenveznek „a nemzetek önrendelkezési jogával", csak azokéval *nem*, amelyek attól a nemzettől függenek, amelyiknek az a szerencse jutott osztályrészül, hogy a rokonszenvező egyént soraiba tartozónak számítja... Egyszóval, egy az alakoskodás ezeregy válfajából.

De vajjon vitatható-e, hogy a kapitalizmus egy újabb szakasza az imperializmus *után*, nevezetesen: az ultraimperializmus, elvontan „elgondolható"? Nem. Elvontan egy ilyen szakasz elgondolható. Csakhogy a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy opportunistává válunk, elzárkózunk a jelen égető feladatai elől a jövő egyáltalán nem égető feladatairól szőtt álmodozások kedvéért. Az elmélet terén ez azt jelenti, hogy nem a valóságban végbemenő fejlődésre támaszkodunk, hanem ezeknek az álmodozásoknak kedvéért önkényesen *elszakadunk* tőle. Kétségtelen, hogy a fejlődés egy egyetlen, kivétel nélkül minden vállalatot és kivétel nélkül minden államot átfogó világtröszt *irányában* halad. De a fejlődés efelé olyan viszonyok között, olyan ütemben, olyan — egyáltalán nemcsak gazdasági, hanem politikai, nemzeti stb. stb. — ellentmondások, konfliktusok és megrázkódtatások közepette megy végbe, hogy az imperializmusnak, *még mielőtt* egy egyetlen világtröszt kialakulna, még mielőtt a nemzeti fináncтőkék „ultraimperialista" világegyesülése létrejönne, elkerülhetetlenül össze kell majd roppannia, a kapitalizmusnak saját ellentétébe kell átcsapnia.

V. Iljin

1915 december.

Először a „Pravda"
1927 január 21-i,
17. számában jelent meg.

AZ OPPORTUNIZMUS ÉS A II. INTERNACIONÁLE CSŐDJE[6]

I

Valóban megszűnt-e létezni a II. Internacionále? Legtekintélyesebb képviselői, mint Kautsky és Vandervelde, csökönyösen tagadják ezt. Hiszen semmi sem történt, csak a kapcsolatok szakadtak meg; minden rendben van; ez az ő álláspontjuk.

Az igazság kiderítése céljából forduljunk az 1912-es *Bázeli Kongresszus Kiáltványához*, amely éppen a jelenlegi imperialista világháborúra vonatkozik és amelyet a világ valamennyi szocialista pártja elfogadott. Meg kell jegyezni, hogy egyetlen szocialista sem merészeli elméletben tagadni, hogy minden háborút feltétlenül konkrét történelmi szempontból kell megítélni.

Most, hogy a háború kitört, sem a nyilt opportunisták, sem a kautskysták nem merik sem a Bázeli Kiáltványt megtagadni, sem pedig a szocialista pártoknak a háború alatt tanusított magatartását a Kiáltvány követelményeivel egybevetni. Miért? Azért, mert a Kiáltvány ezeket is, amazokat is teljesen leleplezi.

A Kiáltványban egy árva szó sincs sem a haza védelméről, sem pedig a támadó és a védelmi háború közötti különbségről, egyetlen szó sincs mindarról, amit most Németország és a négyes antant[7] opportunistái és kautskystái* úton-útfélen világgá kürtölnek. A Kiáltvány nem is beszélhetett erről, minthogy az, amiről szól, teljesen

* Nem Kautsky németországi személyes híveiről van szó, hanem azoknak az állítólagos marxistáknak nemzetközi típusáról, akik az opportunizmus és a radikalizmus között ingadoznak, a valóságban azonban csupán fügefalevélül szolgálnak az opportunizmus számára.

kizárja ezeknek a fogalmaknak bárminemű alkalmazását. A Kiáltvány egészen konkrétan rámutat számos gazdasági és politikai konfliktusra, amelyek ezt a háborút évtizedek során előkészítették, amelyek 1912-ben teljesen világossá váltak és az 1914-es háborút előidézték. A Kiáltvány emlékeztet „a balkáni hegemónia“ miatt keletkezett orosz-osztrák konfliktusra; az Anglia, Franciaország és Németország között (*mindezen* országok között!) „kisázsiai hódító politikájukkal“ kapcsolatban kirobbant konfliktusra; az Albánia fölötti „uralomra irányuló törekvés“ miatt kitört osztrák-olasz konfliktusra stb. A Kiáltvány mindezeket az összeütközéseket egy szóval „a kapitalista imperializmus“ talaján bekövetkezett összeütközésekként határozza meg. Ilyképpen a Kiáltvány teljesen világosan elismeri a most folyó háború hódító, imperialista, reakciós, rabszolgatartó jellegét, vagyis olyan jellegét, amely azt az elgondolást, hogy a haza védelme megengedhető, elméleti szempontból értelmetlenséggé, gyakorlati szempontból pedig ostobasággá teszi. Nagy cápák harcolnak itt azért, hogy idegen „hazákat“ elnyeljenek. A Kiáltvány a vitathatatlan történelmi tényekből elkerülhetetlen következtetéseket von le: ez a háború „a népérdek leghalványabb látszatával sem igazolható“; ezt a háborút „a tőkések profitja és a dinasztiák becsvágya“ érdekében készítik elő. „Bűntett“ volna, ha a munkások „egymásra lőnének“. Ezt mondja a Kiáltvány.

A kapitalista imperializmus korszaka az érett, sőt túlérett kapitalizmus korszaka, annak a kapitalizmusnak a korszaka, amely összeomlás előtt áll és megérett arra, hogy helyét átengedje a szocializmusnak. Az 1789-től 1871-ig terjedő időszak a haladó kapitalizmus kora volt, amikor a történelem napirendjén a feudalizmus, az abszolutizmus megdöntése, az idegen uralom alóli felszabadulás állott. Ezen és *csakis* ezen az alapon volt megengedhető a „haza védelme“, vagyis a védekezés az elnyomással szemben. Ezt a fogalmat most is lehetne alkalmazni az imperialista nagyhatalmak *elleni* háborúra, de képtelenség volna, ha az imperialista nagyhatalmak *közötti* háborúra alkalmaznók, amelyben arról van szó, hogy a Balkán országait, Kis-Ázsiát stb. ki tudja jobban kirabolni. Ezért

semmi csodálni való sincs azon, hogy azok a „szocialisták“, akik a „honvédelmet“ a mostani háborúban elismerik, a Bázeli Kiáltványt úgy kerülgetik, mint a tolvaj a tett színhelyét. Hiszen a Kiáltvány bebizonyítja, hogy ők szociálsoviniszták, vagyis szavakban szocialisták, a valóságban soviniszták, akik „saját“ burzsoáziájuknak segédkeznek idegen országok kirablásában, más nemzetek leigázásában. A „sovinizmus“ fogalmában éppen az a lényeges, hogy valaki „saját“ hazáját még akkor is védelmezi, ha annak cselekedetei idegen hazák leigázására irányulnak.

Más taktikát kell folytatnunk, ha a háborút nemzeti felszabadító háborúnak ismerjük el, és mást, ha imperialista háborúnak tekintjük. A Kiáltvány világosan rámutat erre a másik taktikára. A háború „gazdasági és politikai válságot idéz elő“, amelyet „ki kell használni“ — nem a válság enyhítésére, nem a haza védelmére, hanem éppen ellenkezőleg, a tömegek „*felrázására*“, a „tőkés uralom megszüntetésének meggyorsítására“. Nem lehet meggyorsítani azt, aminek történelmi feltételei még nem értek meg. A Kiáltvány elismerte, hogy a szociális forradalom *lehetséges*, hogy előfeltételei *megértek*, hogy ez a forradalom éppen a háborúval *kapcsolatban* fog bekövetkezni: „az uralkodó osztályok“ félnek a „proletárforradalomtól“, hangoztatja a Kiáltvány, és a *Párizsi Kommünre meg* az oroszországi *1905-ös forradalom* példájára, vagyis a tömegsztrájkok és a polgárháború példájára hivatkozik. Hazugság az, ha — mint ahogy Kautsky teszi — azt állítják, hogy a szocializmus álláspontját *ezzel* a háborúval kapcsolatban nem tisztázták. Ezt a kérdést nemcsak megvitatták, de el is döntötték Bázelben, ahol elfogadták a forradalmi proletár tömegharc taktikáját.

Felháborító képmutatás az, amikor a Bázeli Kiáltványt teljesen vagy annak leglényegesebb részeit megkerülik és ehelyett egyes pártok vezéreinek beszédeit vagy egyes pártok határozatait idézik, amelyek, először is, a bázeli kongresszus *előtt* hangzottak el, másodszor, nem az egész világ pártjainak voltak a határozatai, harmadszor, különféle *lehetséges* háborúkra, csak éppen nem erre a mostani háborúra vonatkoztak. A kérdés veleje az, hogy az európai

nagyhatalmak közötti nemzeti háborúk korszakát a közöttük folyó imperialista háborúk korszaka váltotta fel, és hogy ezt a tényt a Bázeli Kiáltványnak kellett először hivatalosan leszegeznie.

Hiba volna, ha azt gondolnánk, hogy a Bázeli Kiáltvány üres szónoklat, hivatalos frázis, komolytalan fenyegetőzés. Így szeretnék kiforgatni a kérdést azok, akiket ez a Kiáltvány leálcáz. Ez azonban nem igaz. A Kiáltvány nem egyéb, mint a II. Internacionále egész korszakában kifejtett nagy propagandamunka eredménye, csak összefoglalása mindannak, amit a szocialisták száz- meg százezer beszédükben, cikkükben és felhívásukban a világ minden nyelvén a tömegek közé dobtak. A Kiáltvány csak azt ismétli, amit például *Jules Guesde* írt 1899-ben, amikor ostorozta azokat a szocialistákat, akik háború esetén hajlandók belépni a kormányba: arról a háborúról beszélt, amelyet a „kapitalista utonállók" idéznek elő (*„En garde!"**. 175. old.); csak azt ismétli meg, amit *Kautsky* írt 1909-ben „A hatalomhoz vezető út"-ban, ahol elismerte, hogy a „békés" korszak véget ért s kezdetét vette a háborúk és forradalmak korszaka. Ha valaki a Bázeli Kiáltványt frázisnak vagy hibának tünteti fel, az azt jelenti, hogy frázisnak vagy hibának minősíti a legutóbbi 25 év egész szocialista tevékenységét. A Kiáltvány tartalma és alkalmazásának mellőzése közötti ellentmondás az opportunisták és kautskysták számára éppen azért olyan elviselhetetlen, mert ez az ellentmondás feltárja a II. Internacionále tevékenységében rejlő mélységes ellentmondást. Az 1871-től 1914-ig terjedő időszak aránylag „békés" jellege tápot adott az opportunizmusnak — kezdetben mint *hangulatnak*, később mint *irányzatnak*, végül pedig mint munkásmozgalmi bürokraták és kispolgári törleszkedők *csoportjának, illetve rétegének*. Ezek az elemek a munkásmozgalmat csak azáltal tudták maguknak alávetni, hogy szóban elismerték a forradalmi célokat és a forradalmi taktikát. A tömegek bizalmát csak olyan ünnepélyes fogadkozásokkal tudták megnyerni, hogy az egész „békés" tevékenység csupán *előkészítése* a proletárforradalomnak. Ez az ellent-

* „A vártán!" — *Szerk.*

mondás kelevény volt, amelynek valamikor fel kellett fakadnia, és fel is fakadt. Az a kérdés, meg kell-e kísérelni — mint Kautsky és Társai teszik — ezt a gennyet az „egyesülés“ (a gennyel való egyesülés) nevében újra a szervezetbe vinni, vagy pedig, a munkásmozgalom szervezete teljes gyógyulásának elősegítése érdekében minél gyorsabban és gondosabban el kell-e távolítani, még ha ez ideig-óráig égő fájdalommal is jár.

Nyilvánvaló, hogy azok, akik a hadihiteleket megszavazták, a kormányba beléptek és 1914—1915-ben a haza védelmének eszméje mellett kardoskodtak, elárulták a szocializmust. Ezt a tényt csak képmutatók tagadhatják. Ezt a tényt meg kell magyarázni.

II

Ostobaság volna az egész kérdést személyek kérdésének tekinteni. Milyen opportunizmusról lehet szó, amikor olyan emberek, mint *Plehanov* és *Guesde* stb.? — kérdezte *Kautsky* („Die Neue Zeit“*. 1915 május 28). Milyen opportunizmusról lehet szó Kautskynál stb.? — felelte *Akszelrod* a négyes antant opportunistáinak nevében („Die Krise der Sozialdemokratie“**. Zürich 1915. 21. old.). Mindez komédia. *Hogy az egész mozgalom válságát megmagyarázzuk, meg kell vizsgálni, előszöris, ennek a politikának gazdasági jelentőségét, másodszor, azokat az eszméket, amelyeken ez a politika alapszik, és harmadszor, összefüggését a szocialista irányzatok történetével.*

Mi az 1914—1915-ös háború idején a „honvédő“ irányzat gazdasági tartalma? *Valamennyi* nagyhatalom burzsoáziája a világ felosztása és kizsákmányolása, a népek elnyomása céljából visel háborút. A munkásmozgalmi bürokraták, a munkásarisztokrácia és a kispolgári törleszkedők nem valami nagy körének juthatnak olyan-amilyen morzsák a burzsoázia hatalmas profitjából. A szociálsovinizmus és az opportunizmus osztályháttere egy

* — „Új Kor“. — *Szerk.*
** — „A szociáldemokrácia válsága“. — *Szerk.*

és ugyanaz: a kiváltságos munkások kis rétegének szövetsége „saját“ nemzeti burzsoáziájával a munkásosztály tömegei *ellen*, a burzsoázia lakájainak szövetsége magával a burzsoáziával az ellen az osztály *ellen*, amelyet a burzsoázia kizsákmányol.

Az opportunizmus és a szociálsovinizmus politikai tartalma egy és ugyanaz: az osztályegyüttműködés, lemondás a proletariátus diktatúrájáról, lemondás a forradalmi akciókról, a burzsoá törvényesség feltétlen elismerése, bizalmatlanság a proletariátussal szemben, bizalom a burzsoázia iránt. *A szociálsovinizmus — az angol liberális munkáspolitikának, a millerandizmusnak és a bernsteinizmusnak egyenes folytatása és betetőzése.*

Az egész 1889—1914-es időszakot a munkásmozgalom két fő irányzatának, a forradalmi és az opportunista szocializmusnak a harca tölti be. És most is minden országban két fő áramlat van a háborúhoz való viszony kérdésében. Tegyük félre azt a burzsoá és opportunista szokást, hogy egyes személyekre hivatkoznak. Vegyük szemügyre több országban az *irányzatokat*. Tíz európai államot veszünk szemügyre: Németországot, Angliát, Oroszországot, Olaszországot, Hollandiát, Svédországot, Bulgáriát, Svájcot, Belgiumot és Franciaországot. Az első nyolc országban az opportunista és forradalmi irányzatra való megoszlás megfelel a szociálsovinisztákra és internacionalistákra való megoszlásnak. Németországban a szociálsovinizmus támaszpontja a „Sozialistische Monatshefte“[8] meg Legien és Társai; Angliában a fábiánusok[9] és a Munkáspárt[10] (az ILP[11] mindig blokkot alkotott velük, támogatta lapjukat és ebben a blokkban mindig gyengébb volt, mint a szociálsoviniszták, a BSP-ben[12] viszont az internacionalisták a tagok háromhetedét teszik); Oroszországban ezt az áramlatot a „Nasa Zarja“[13] (most „Nase Gyelo“), a Szervező Bizottság[14], a Csheidze vezetése alatt álló dumafrakció képviseli; Olaszországban — a reformisták Bissolatival az élükön; Hollandiában — Troelstra pártja; Svédországban — a pártnak Branting által vezetett többsége; Bulgáriában — a „nagylelkűek“ pártja; Svájcban — Greulich és Társai. Mindezeknek az országoknak forradalmi szociáldemokratái körében már

többé-kevésbbé éles tiltakozások hangzottak el a szociálsovinizmus ellen. Csak két ország kivétel ez alól: Franciaország és Belgium, ahol azonban szintén van valamelyes internacionalista irányzat, csakhogy nagyon gyenge.

A szociálsovinizmus az opportunizmus betetőzése. Megérett arra, hogy a burzsoáziával és a vezérkarokkal nyilt, gyakran közönséges szövetséget kössön. És éppen ez a szövetség ad a szociálsovinizmusnak nagy erőt, ez adja meg neki a legális nyomtatott szónak és a néptömegek megtévesztésének monopóliumát. *Ostoba dolog az opportunizmust még most is párton belüli jelenségnek tekinteni.* Ostoba dolog azt gondolni, hogy a bázeli határozatot végre lehet hajtani Daviddal, Legiennel, Hyndman-nel, Plehanovval és Webb-bel együtt. A szociálsovinisztákkal való egység — egység a más nemzeteket kizsákmányoló „saját" nemzeti burzsoáziával, a nemzetközi proletariátus kettészakítása. Ez nem azt jelenti, hogy az opportunistákkal való szakítás mindenütt azonnal lehetséges, ez csupán azt jelenti, hogy a szakítás történelmi szempontból megérett, hogy a proletariátus forradalmi harca érdekében ez a szakítás szükséges és elkerülhetetlen, hogy a történelem, amely a „békés" kapitalizmustól elvezetett az imperialista kapitalizmushoz, előkészítette ezt a szakítást. *Volentem ducunt fata, nolentem trahunt.**

III

A burzsoázia okos képviselői ezt nagyszerűen megértették. Ezért dícsérik annyira a mostani szocialista pártokat, amelyek élén a „haza védelmezői", vagyis az imperialista rablás védelmezői állanak. Ezért is fizetik meg a kormányok a szocialista vezéreket, hol miniszteri állásokkal (Franciaországban és Angliában), hol az akadálytalan legális tevékenység monopóliumával (Németországban és Oroszországban). Ezért van az, hogy Németországban, ahol a szociáldemokrata párt a legerősebb volt és ahol nemzeti-liberális *ellenforradalmi* munkáspárttá való át-

* — Aki haladni akar, azt a sors vezeti, aki ellenkezik, azt vonszolja. — *Szerk.*

alakulása a legnyilvánvalóbb volt, már odáig fajult a dolog, hogy a „kisebbség“ és a „többség“ között folyó harcban az ügyészség „osztálygyűlöletre való izgatást“ lát! Az okos opportunisták legfőbb gondja ezért az, hogy megőrizzék a korábbi „egységet“ azok között a régi pártok között, amelyek 1914—1915-ben olyan nagy szolgálatot tettek a burzsoáziának. A német szociáldemokrácia egyik tagja, aki 1915 áprilisában a „*Preussische Jahrbücher*“[15] c. reakciós folyóiratban „*Monitor*“ álnéven cikket tett közzé, ezeknek a világ minden országában fellelhető opportunistáknak nézeteit köszönetet érdemlő őszinteséggel fejezi ki. Monitor szerint a burzsoáziára nézve igen veszélyes volna, ha a szociáldemokrácia *még tovább jobbra* tolódna: „A szociáldemokráciának olyan jellegű munkáspártnak kell maradnia, amelynek szocialista eszményei vannak. Azon a napon ugyanis, amikor erről lemondana, új párt támadna, amely a korábbi régi párt programját radikálisabb fogalmazásban tenné magáévá“ („Preussische Jahrbücher“. 1915. 4. sz. 50—51. old.).

Monitor pontosan célbatalált. Az angol liberálisok és a francia radikálisok mindig is éppen ezt akarták: forradalmian hangzó frázisokat, hogy félrevezessék a tömegeket, hogy azok bízzanak a Lloyd George-okban, Sembat-kban, Renaudelekben, Legienekben és Kautskykban, vagyis az olyan emberekben, akik képesek rablóháború idején a „haza védelmét“ prédikálni.

Monitor azonban az opportunizmusnak csak egyik válfaját: a nyilt, durva, cinikus opportunizmust képviseli. Mások leplezetten, finoman, „becsületesen“ járnak el. Engels mondta egy alkalommal, hogy a „becsületes“ opportunisták a legveszélyesebbek a munkásosztályra nézve . . .[16] Íme egy példa:

Kautsky a „*Neue Zeit*“-ben (az 1915 november 26-i számban) a következőket írja: „A többséggel szemben az ellenzék egyre nő: a tömegek ellenzékiek.“ „A háború után“ (csak a háború *után? — N. L.)* „az osztályellentétek annyira kiéleződnek, hogy a tömegekben a radikalizmus kerekedik felül.“ „A háború után“ (csak a háború *után? — N. L.)* „az a veszély fenyeget majd bennünket, hogy a radikális elemek menekülni fognak a pártból és a parlament-

ellenes" (?? értsd: parlamentenkívüli) „tömegakciók pártjába fognak özönleni." „Ilymódon pártunk két szélsőséges táborra szakad, amelyeknek semmi közösségük sincs egymással." Kautsky az egység megmentése érdekében a Reichstagban a többséget arra igyekszik rábeszélni, hogy engedjen meg a kisebbségnek néhány radikális parlamenti beszédet. Ez azt jelenti, hogy Kautsky néhány radikális parlamenti beszéddel akarja a forradalmi tömegeket kibékiteni azokkal az opportunistákkal, akiknek „semmi közösségük sincs" a forradalommal, akik már régen vezetik a szakszervezeteket és most a burzsoáziával és a kormánnyal kötött szoros szövetségre támaszkodva, a párt vezetését is kezükbe kerítették. Miben különbözik ez lényegileg Monitor „programjától"? A marxizmust prostituáló édeskés frázisokon kívül semmiben sem.

1915 március 18-án a Reichstag-frakció ülésén a kautskysta *Wurm* „óva intette" a frakciót, hogy „ne feszítse túl a húrt; a munkástömegekben nő az ellenzék a frakciótöbbséggel szemben; ki kell tartani a marxista" (?! valószínűleg sajtóhiba, olvasd: „monitorista") „centrum" álláspontja mellett („Klassenkampf gegen den Krieg! Material zum «Fall Liebknecht»". Als Manuskript gedruckt*. 67. old.). Látjuk tehát, hogy a *tömegek* forradalmiságának *tényét valamennyi* kautskysta (az úgynevezett „centrum") nevében *már 1915 márciusában* elismerték!! Nyolc és fél hónappal később pedig Kautsky újból azzal a javaslattal áll elő, hogy „békítsék ki" azokat a tömegeket, amelyek az opportunista, az ellenforradalmi párt ellen küzdeni akarnak, méghozzá néhány forradalmian hangzó frázis segítségével!!

A háború gyakran azért hasznos, mert feltárja a rothadtságot és elsöpri az üressé vált formákat.

Hasonlítsuk össze az angol fábiánusokat a német kautskystákkal. Egy *igazi* marxista, Friedrich Engels, 1893 január 18-án a következőket írta a fábiánusokról: „... törtetők bandája, akiknek elég eszük van ahhoz, hogy belássák a szociális átalakulás elkerülhetetlenségét,

* — „Osztályharc a háború ellen! Adatok a «Liebknecht-ügyhöz»". Kézirat gyanánt. — *Szerk.*

de semmiképpen sem akarják rábízni ezt az óriási munkát magára a durva proletariátusra... Alapelvük a forradalomtól való rettegés..." (Levélváltás Sorgéval, 390. old.[17]).

1893 november 11-én pedig a következőket írja: „Ezek a fennhéjázó burzsoák, akik kegyesen hajlandók leereszkedni a proletariátushoz, hogy felülről szabadítsák fel, feltéve, hogy a proletariátus hajlandó lesz megérteni, hogy egy ilyen durva, műveletlen tömeg nem képes önmagát felszabadítani és nem érhet el semmit az efféle okos ügyvédek, irodalmárok és érzelgős fehérnépek jóindulata nélkül..." (ugyanott, 401. old.[18]).

Elméletben Kautsky megvetéssel tekint a fábiánusokra, akárcsak a farizeus a szegény vámosra. Mert hiszen ő a „marxizmusra" esküszik. De mi különbség van köztük a gyakorlatban? Mind a ketten aláírták a Bázeli Kiáltványt és mind a ketten úgy bántak vele, mint II. Vilmos a belga semlegességgel. Marx ellenben egész életén át ostorozta azokat, akik a munkásosztály forradalmi szellemét elfojtani igyekeznek.

Kautsky a forradalmi marxistákkal egy új elméletet szegezett szembe, amely az „ultraimperializmus"-ról szól. „Ultraimperializmuson" azt érti, hogy „a nemzeti finánctőkék egymásközti harcát" kiszorítja és felváltja „a világ együttes kizsákmányolása a nemzetközi finánctőke által" („N. Z." 1915 április 30). De hozzáteszi: „Hogy megvalósítható-e a kapitalizmusnak ez az új szakasza, kellő előfeltételek hiányában még nem dönthető el." Tehát puszta feltevések, az „új szakaszról" alkotott feltevések alapján, anélkül, hogy merné határozottan kijelenteni, hogy ez az „új szakasz" „megvalósítható", ennek a „szakasznak" a feltalálója elveti saját forradalmi kijelentéseit, elveti a proletariátus forradalmi feladatait és forradalmi taktikáját, *most, a már megkezdődött* válság, a háború, az osztályellentétek hallatlan kiéleződése „szakaszában"! Hát nem a leghitványabb fábiánizmus ez?

Az orosz kautskysták vezére, *Akszelrod*, szerint „a proletariátus szabadságmozgalmának nemzetközivé tétele terén a probléma súlypontja a mindennapi gyakorlat nemzetközivé tétele": például, „a munkásvédelmi és a munkásbiztosítási törvényeknek a munkások nemzetközi

akcióinak és szervezésének tárgyává kell válniok"(Akszelrod. „A szociáldemokrácia válsága". Zürich 1915. 39—40. old.). Teljesen nyilvánvaló, hogy nem csupán Legien, David és a Webb házaspár, hanem még maga Lloyd George, Naumann, Briand és Miljukov is teljesen egyetértenek az ilyen „nemzetköziséggel". Éppúgy mint 1912-ben, Akszelrod a távoli, nagyon távoli jövőre vonatkozóan hajlandó akár a legforradalmibb frázisokat hangoztatni, ha majd az eljövendő Internacionále „szembeszáll" (a kormányokkal háború esetén) „és felkorbácsolja a forradalom viharát". No lám, milyen bátrak vagyunk! De amikor arról van szó, hogy *most* támogassuk és fejlesszük a tömegekben kezdődő forradalmi erjedést, akkor Akszelrod azt feleli, hogy a forradalmi tömegakciók e taktikája „némileg talán még igazolható volna, ha közvetlenül a szociális forradalom küszöbén állnánk, mint ahogy ez például Oroszországban volt, az 1901-es diáktüntetések óta, amelyek az abszolutizmus elleni döntő harcok közelgésének előhírnökei voltak". A jelen pillanatban azonban mindez csak „utópia", „bakunizmus" stb., teljesen Kolb, David, Südekum és Legien szellemében.

A drágalátos Akszelrod csupán azt felejti el, hogy Oroszországban 1901-ben senki sem tudta és nem is tudhatta, hogy az első „döntő harc" négy év mulva fog bekövetkezni — jól jegyezzük meg: *négy* év mulva —, és hogy „*nem* dől el". És mégis csak nekünk, forradalmi marxistáknak, volt akkor igazunk: kinevettük a Kricsevszkijeket és Martinovokat, akik haladéktalan rohamra hívtak fel. Mi a munkásoknak csak azt tanácsoltuk, hogy mindenütt kergessék el az opportunistákat és hogy minden erővel támogassák, élezzék és szélesítsék ki a tüntetéseket és más forradalmi tömegmozdulásokat. Teljesen hasonló a helyzet ma Európában: értelmetlenség volna „haladéktalan" rohamra hívni fel. De szégyen volna ránk nézve, ha szociáldemokratáknak neveznők magunkat és nem tanácsolnók a munkásoknak, hogy szakítsanak az opportunistákkal és minden erejükkel erősítsék, mélyítsék, szélesítsék és élezzék ki a kezdődő forradalmi mozgalmat és tüntetéseket. A forradalom sohasem pottyan le készen az égből és a forradalmi erjedés kezdetén soha nem tudhatja senki,

elvezet-e ez az erjedés és mikor vezet el a „valóságos", az „igazi" forradalomhoz. Kautsky és Akszelrod a munkásoknak régi, elkoptatott, ellenforradalmi tanácsokat adnak. Kautsky és Akszelrod azzal a reménnyel táplálják a tömegeket, hogy az *eljövendő* Internacionále már egészen biztosan forradalmi lesz — csak hogy *most* megőrizzék, leplezzék és szépítgessék az ellenforradalmi elemek: a Legienek, Davidok, Vanderveldék, Hyndmanek uralmát. Hát nem világos, hogy a Legiennel és kompániájával való „egység" a legjobb eszköz az „eljövendő" forradalmi Internacionále előkészítésére?

„Őrület lett volna arra törekedni, hogy a világháborút polgárháborúvá változtassuk" — jelenti ki a német opportunisták vezére, *David* („Die Sozialdemokratie und der Weltkrieg" — „A szociáldemokrácia és a világháború". 1915. 172. old.), feleletül pártunk Központi Bizottságának 1914 november 1-én kibocsátott kiáltványára. Ez a kiáltvány többek között a következőket mondja:

„Bármilyen nagynak látszanak is ennek az átváltoztatásnak a nehézségei az egyik vagy másik pillanatban, a szocialisták — ha már a háború ténnyé lett — sohasem fognak lemondani arról, hogy ebben az irányban rendszeres, szívós, lankadatlan előkészítő munkát végezzenek"*.

(David is idézi, 171. old.). Egy hónappal David könyvének megjelenése előtt pártunk nyilvánosságra hozta azokat a határozatokat, amelyekben a „rendszeres előkészítést" a következőképpen magyarázta meg: 1. Meg kell tagadni a hiteleket. 2. Szakítani kell az osztálybékével. 3. Illegális szervezeteket kell alakítani. 4. Elő kell segíteni a lövészárkokban megnyilvánuló szolidaritást. 5. Támogatni kell a proletariátus mindennemű forradalmi tömegmegmozdulását**.

David csaknem ugyanolyan hős, mint Akszelrod: 1912-ben nem tartotta „őrületnek", hogy háború esetére a Párizsi Kommünre hivatkozzék.

Plehanov, az antant szociálsovinisztáinak tipikus

---

* Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 1951. 20. old. — *Ford.*
** Ugyanott, 153. old. — *Ford.*

képviselője, a forradalmi taktikát éppúgy ítéli meg, mint David. „Ábrándos hóbortnak" nevezi. De hallgassuk meg *Kolbot*, a nyilt opportunistát, aki azt írta: „Liebknecht híveinek taktikája azt eredményezné, hogy a német nemzeten belül folyó harc forrpontig fokozódna." („Die Sozialdemokratie am Scheidewege" — „A szociáldemokrácia válaszúton". 50. old.)

De mi mást jelent a forrpontig fokozott harc, mint polgárháborút?

Ha Központi Bizottságunk taktikája, mely alapvonásaiban egybevág a zimmerwaldi Baloldal[19] taktikájával, „őrület", „ábránd", „kalandorság", „bakunizmus" volna — mint David, Plehanov, Akszelrod, Kautsky és mások állították—,akkor sohasem vezethetett volna el a „nemzeten belül folyó harchoz", s még kevésbbé a forrpontig fokozott harchoz. Anarchista frázisok sehol a világon nem vezettek a nemzeten belül folyó harcokra. Ellenben a tények amellett szólnak, hogy éppen 1915-ben, a háborúszülte válság talaján nő a forradalmi erjedés a tömegekben, növekednek a sztrájkok és politikai tüntetések Oroszországban, a sztrájkok Olaszországban és Angliában, az éhségtüntetések és politikai tüntetések Németországban. Hát ez nem a forradalmi tömegmegmozdulások kezdete?

A forradalmi tömegakciók erősítése, fejlesztése, kiszélesítése, kiélezése, illegális szervezetek létesítése, amelyek nélkül még a „szabad" országokban sincs meg a lehetőség arra, hogy a néptömegeknek megmondjuk az igazságot: *ez ebben a háborúban a szociáldemokrácia gyakorlati programja.* Minden egyéb hazugság vagy frázis, akármilyen opportunista vagy pacifista elméletekkel díszitik is*.

Amikor azt mondják nekünk, hogy ez az „orosz

* 1915 márciusában, a berni nemzetközi nőkongresszuson, pártunk Központi Bizottságának képviselői rámutattak arra, hogy okvetlenül illegális szervezeteket kell alakítani. Ezt a kongresszus elvetette. Az angol nők nevettek ezen a javaslaton és magasztalták az angol „szabadságot". Néhány hónappal később azonban az angol ujságok, például a „Labour Leader"[20], fehér foltokkal kerültek az olvasó kezébe, majd hírek érkeztek rendőrségi házkutatásokról, brosúrák elkobzásáról és arról, hogy letartóztatnak és drákói ítéletekkel sujtanak olyan elvtársakat, akik Angliában békéről — csupán békéről — beszéltek!

taktika“ (David kifejezése) Európában nem alkalmazható, akkor mi rendszerint azzal válaszolunk, hogy a tényekre utalunk. Október 30-án Berlinben a párt vezetőségénél megjelent a berlini elvtársnők egy küldöttsége és kijelentette, hogy „ma, amikor a szervezeti apparátus oly nagy, könnyebben lehet a cenzúra mellőzésével röplapokat és nyomtatványokat terjeszteni, «engedély nélkül gyűléseket» tartani, mint a szocialista törvény idején“. „Az eszközök és módok megvannak, de nyilvánvalóan nincs meg az akarat“ („Berner Tagwacht“[21]. 1915. 271. old.).

Talán ezeket a rossz elvtársnőket az orosz „szektások“ stb. térítették le az igaz útról? Talán az igazi *tömegeket* nem ezek az elvtársnők, hanem Legien és Kautsky képviselik? Legien, aki 1915 január 27-én tartott előadásában az illegális szervezetek alakításának „anarchista“ eszméje ellen mennydörgött; Kautsky, aki olyan mértékben vált ellenforradalmárrá, hogy november 26-án, *négy* nappal a tízezres berlini tüntetés előtt, „kalandnak“ minősítette az utcai tüntetéseket!!

Elég a frázisokból, elég a prostituált Kautsky-féle „marxizmusból“! A II. Internacionále 25 éves fennállása után, a Bázeli Kiáltvány után, a munkások nem hisznek többé a frázisokban. Az opportunizmus túlérett, véglegesen átment a burzsoázia táborába és szociálsovinizmussá vált: eszmeileg és politikailag szakított a szociáldemokráciával. Szakítani fog vele szervezetileg is. A munkások immár „nem cenzúrázott“ sajtót és „nem engedélyezett“ gyűléseket, vagyis illegális szervezeteket követelnek a tömegek forradalmi mozgalmának támogatására. Csakis ez a „háború a háború ellen“ tekinthető szociáldemokrata tettnek, nem pedig a frázis. És ez a tett minden nehézség, átmeneti vereség, hiba, tévelygés, fennakadás ellenére elvezeti az emberiséget a győzelmes proletárforradalomhoz.

Megjelent 1916 januárjában,
a „Vorbote“ c. folyóirat 1. számában.
Aláírás: N. Lenin.
Orosz nyelven először 1929-ben,
Lenin Művei 2—3. kiadásának
XIX. kötetében jelent meg.

HATÁROZATI JAVASLAT A II. SZOCIALISTA KONFERENCIA ÖSSZEHÍVÁSÁRÓL[22]

Az Iroda (ISK[23]), egyes országok képviselőivel folytatott tanácskozás alapján elhatározza, hogy:

összehívja a zimmerwaldi határozatok alapján álló szocialisták második *konferenciáját*.

Napirend:

1) a háború elleni harc;

2) a háborúval és a nacionalizmussal ellenségesen szembenálló szocialisták nemzetközi egyesítése;

3) a kormányok elleni szervezkedés, agitáció és harc gyakorlati rendszabályai;

4) a zimmerwaldi határozatok továbbfejlesztése.

A konferencia időpontjául 1916 április 15-ét kell kitűzni.

Ezt a határozatot nyilvánosságra kell hozni (az időpontot a nyilvános közleményben március 15-re változtatva).

Fel kell hívni a zimmerwaldi határozatok alapján álló szocialisták szervezeteit, hogy tárgyalják (vitassák) meg a napirendi pontokat és a határozati javaslatokat[24]. A határozati javaslatok (2—3 küldött aláírásával) a „Berner Tagwacht"-ban* jelennek meg.

A megírás ideje: 1916 január 23—26 (február 5—8).
Először e kötet orosznyelvű kiadásában jelent meg.

---

* — „Berni Őrszem". — *Szerk.*

AZ 1916 ÁPRILIS 24-I KONFERENCIÁHOZ

A KÜLDÖTTSÉG JAVASLATA[86]

1. Csak azoknak a politikai szervezeteknek vagy szakszervezeteknek a képviselői, illetve csak olyan egyes személyek vehetnek részt, akik a Zimmerwaldi Konferencia határozatainak alapján állanak.

2. Azokból az országokból, amelyekben a hivatalos pártok vagy a szakszervezetek csatlakoztak az ISK*-hoz, csak az e szervezetek által kijelölt képviselők vehetnek részt.

3. Azokból az országokból, amelyekben a hivatalos pártok vagy a szakszervezetek nem csatlakoztak az ISK-hoz, csak azoknak a szervezeteknek és csoportoknak a képviselői vehetnek részt, akik:

a) az illető országban élőszóval és írásban a zimmerwaldi határozatok szellemében lépnek fel;

b) tevékenységükkel támogatják az ISK-t.

4. Egyes személyek csak kivételes esetekben vehetnek részt, és csak tanácskozási joggal.

5. A mandátumok érvényességével kapcsolatos vitákat, az indokok meghallgatása után és a körülmények számbavételével, a konferencia által választott kilenctagú bizottság fogja véglegesen eldönteni, amelyben az ISK négy tagja is résztvesz.

6. A szavazás módozatát a konferencia állapítja meg.

[[A toldalékot nem kell közzétenni — fel van véve a jegyzőkönyvbe:

* — Internationale Sozialistische Kommission — Nemzetközi Szocialista Bizottság. — *Szerk.*

Azoknak az elvtársaknak, akik ott voltak Zimmerwaldban, *joguk* van („le droit" — a francia szövegben) a második konferencián tanácskozási joggal résztvenni.]]

Az eredeti nyelve német.
A megírás ideje: 1916 január 23—26
(február 5—8).

Megjelent 1916 február 29-én, a „Bulletin. Internationale Sozialistische Kommission zu Bern" c. kiadvány 3. számában.

Oroszul először e kötet orosznyelvű kiadásában jelent meg.

BESZÉD A BERNI NEMZETKÖZI NAGYGYŰLÉSEN, 1916 FEBRUÁR 8-ÁN[26]

Elvtársak! Már több mint másfél éve dúl az európai háború. És a munkástömegek számára a háború minden további hónapjával, minden további napjával egyre világosabbá válik, hogy a Zimmerwaldi Kiáltvány[27] igazat mondott, amikor azt mondta, hogy a „haza védelme" és ehhez hasonló frázisok nem egyebek tőkés ámításnál. Napról-napra világosabbá válik, hogy ez a háború *a kapitalisták, a nagy rablók háborúja*, akik azon marakodnak, hogy melyik jusson nagyobb zsákmányhoz, melyik raboljon ki több országot, melyik nyomjon el és igázzon le több nemzetet.

Különösen a svájci elvtársak előtt valószínűtlenül hangzik, mindamellett az az igazság, hogy nálunk, *Oroszországban* is, nemcsak a véres cárizmus, nemcsak a kapitalisták, hanem még az úgynevezett vagy volt szocialisták egyrésze is azt mondja, hogy Oroszország „védelmi háborút" folytat, hogy Oroszország csak a német invázió ellen harcol. Ám a valóságban az egész világ tudja, hogy a cárizmus már évtizedek óta több mint százmillió idegen nemzetiségű embert nyom el Oroszországban, hogy Oroszország már évtizedek óta Kína, Perzsia, Örményország és Galícia ellen irányuló rablópolitikát folytat. *Sem Oroszországnak, sem Németországnak, sem pedig bármely más nagyhatalomnak nincs joga „védelmi háborúról" beszélni:* a nagyhatalmak imperialista, kapitalista háborút, rablóháborút folytatnak a kis és idegen népek leigázása céljából, a tőkések profitja érdekében, akik a tömegek

szörnyű szenvedései árán, proletárvérből merítik milliárdos hasznuk színaranyát.

Négy évvel ezelőtt, 1912 novemberében, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy közeleg a háború, az egész világ szocialistáinak képviselői nemzetközi szocialista kongresszusra gyűltek össze Bázelben. Már akkor sem lehetett kételkedni abban, hogy a közeledő háború a nagyhatalmak, a nagy rablók háborúja lesz, hogy a háborúért *valamennyi* nagyhatalom kormánya és tőkés osztálya felelős. És a Bázeli Kiáltvány, amelyet az egész világ szocialista pártjai *egyhangúlag* fogadtak el, nyiltan megmondta ezt az igazságot. *A Bázeli Kiáltvány egy árva szóval sem említi a „védelmi háborút", a „haza védelmét".* Kivétel nélkül *minden* nagyhatalom kormányát és burzsoáziáját ostorozza. Nyiltan megmondja, hogy a háborút a legnagyobb bűnnek tekinti, hogy a munkások szemében bűn egymásra lőni, hogy a háború borzalmainak, a munkások e borzalmak elleni felháborodásának, feltétlenül *proletárforradalomra* kell vezetnie.

Amikor a háború valóban kitört, akkor látták, hogy Bázelben helyesen határozták meg e háború jellegét. A szocialista és munkásszervezetek azonban nem követték egységesen a bázeli határozatokat, hanem kettészakadtak. Most a világ minden országában azt látjuk, hogy a szocialista és a munkásszervezetek két nagy táborra oszlottak. A kisebbik rész, mégpedig a vezérek, a funkcionáriusok, a hivatalnokok, elárulták a szocializmust és a kormányok mellé álltak. A másik rész, amelyhez az öntudatos munkástömegek tartoznak, folytatja az erőgyüjtést és harcol a háború ellen a proletárforradalomért.

Ennek a másik résznek nézetei jutottak kifejezésre többek között a Zimmerwaldi Kiáltványban.

Nálunk, Oroszországban, a duma *munkásképviselői* már a háború kezdete óta erélyes forradalmi harcot folytattak a háború és a cári monarchia ellen. Öt munkásképviselő: Petrovszkij, Badajev, Muranov, Sagov és Szamojlov háborúellenes forradalmi felhívásokat terjesztett és erélyes forradalmi agitációt folytatott. A cárizmus parancsot adott ennek az öt képviselőnek letartóztatására,

bíróság elé állította és életfogytiglani szibériai száműzetésre ítélte őket. Már hónapok óta sínylődnek Szibériában Oroszország munkásosztályának vezérei, de nem dolgoztak hiába, művüket egész Oroszország öntudatos munkásai ugyanabban az irányban folytatják.

Elvtársak! Önök itt különböző országok képviselőit hallották, akik a munkások háborúellenes forradalmi harcáról beszéltek önöknek. Én csak a leghatalmasabb és leggazdagabb ország, mégpedig az Amerikai Egyesült Államok példáját szeretném még felhozni. Ennek az országnak a tőkései óriási hasznot húznak most az európai háborúból. És ők is agitálnak a háború érdekében. Azt mondják, hogy Amerikának szintén fel kell készülnie a háborúra, hogy száz- és százmillió dollárt kell kisajtolni a népből újabb fegyverekre, végnélküli fegyverkezésre. A szocialisták egy része Amerikában is követi ezt a hazug, ezt a bűnös felhívást. Én azonban felolvasom önöknek, mit ír *Eugen Debs* elvtárs, az amerikai szocialisták igen népszerű vezére, aki az amerikai szocialista párt jelöltje a köztársaság elnöki tisztjére.

Az „Appeal to Reason“[28] („Felhívás az Értelemhez“) című amerikai ujság 1915 szeptember 11-i számában a következőket írja: „*Nem vagyok tőkés zsoldos, proletárforradalmár vagyok, nem a plutokrácia reguláris hadseregéhez, hanem a nép irreguláris hadseregéhez tartozom. Nem vagyok hajlandó olyan háborúba menni, amelyet a tőkés osztály érdekeiért folytatnak. Ellene vagyok minden háborúnak, egy kivételével; ezért az egy háborúért szívvel-lélekkel kiállok: a szociális forradalom nevében indított világháborúért. Ebben a háborúban kész vagyok resztvenni, ha már az uralkodó osztályok teljesen elkerülhetetlenné teszik e háborút.*“

Így ír az amerikai munkásokhoz szeretett vezérük, az amerikai Bebel, *Eugen Debs* elvtárs.

És ez ismét csak azt bizonyítja önöknek, elvtársak, hogy a *világ minden országában valóban*

előkészítik a munkásosztály erőinek összegyüjtését. A háborús borzalmak és szenvedések rettenetesen sujtják a népet, nekünk azonban nem szabad kétségbeesetten néznünk a jövőbe és erre nincs is semmi okunk.

Az emberek milliói nem hiába esnek áldozatul a háborúban és a háborúért. Az éhező, a lövészárkokban életüket feláldozó milliók nemcsak szenvednek, hanem erőt is gyüjtenek, gondolkoznak a háború igazi okain, acélozzák akaratukat, egyre világosabb és világosabb forradalmi belátásra jutnak. A tömegek növekvő elégedetlensége, a növekvő forrongás, a sztrájkok, a tüntetések, a háborúellenes tiltakozások — mindez a világ *minden* országában tapasztalható. *És mindez kezeskedik azért, hogy az európai háború után jönni fog a proletárforradalom a kapitalizmus ellen.*

„Berner Tagwacht" 33. sz.
1916 február 9.

Orosz nyelven először 1929-ben,
Lenin Művei 2—3. kiadásának XIX.
kötetében jelent meg.

A FRANCIAORSZÁGI ELLENZÉK FELADATAIRÓL

(LEVÉL SZAFAROV ELVTÁRSNAK)

1916 február 10.

Kedves Elvtárs! Az ön kiutasítása Franciaországból, amelyről többek között még a soviniszta „*La Bataille*“[29] is a tiltakozás hangján ír, bár az igazat, hogy tudniillik az ellenzék iránt tanusított rokonszenve miatt utasították ki, ez az ujság sem akarta megmondani — ez a kiutasítás újból és újból eszembe juttatta a franciaországi ellenzék helyzetének és feladatainak fájó kérdését.

Zimmerwaldban láttam Bourderont és Merrheimet. Hallottam beszámolóikat és az ujságokban olvastam munkájukról. Egyáltalán nincs okom kételkedni abban, hogy őszintén és odaadóan szolgálják a proletariátus ügyét. Mindamellett nyilvánvaló, hogy taktikájuk hibás. Mindketten mindennél jobban a szakadástól félnek. Bourderon és Merrheim jelszava: egyetlen lépést sem, egyetlen szót sem, amely a francia szocialista párt vagy a szakszervezetek szakadására, illetőleg a II. Internacionále szakadására és a III. Internacionále megalakítására vezethetne.

Márpedig befejezett tény, hogy a munkásmozgalomban és a szocializmusban világszerte szakadás állt be. A munkásosztálynak a háborúval kapcsolatos állásfoglalását tekintve, két, egymással kibékíthetetlen taktikával és politikával van dolgunk. Nevetséges dolog efölött szemet húnyni. A kibékíthetetlen kibékítésének minden kísérlete munkánk tehetetlenségre kárhoztatását jelenti. Németországban még Otto Rühle képviselő is, Liebknecht fegyvertársa, nyiltan elismerte, hogy a pártszakadás elkerülhetetlen, mivel a párt mai többsége, a német párt hivatalos „vezető körei“ a burzsoázia oldalára állottak. Azok az ellenvetések, amelyeket az úgynevezett „centrum“ vagy

„mocsár" (le marais) képviselői, Kautsky és a „Vorwärts"[30], Rühle és a szakadás ellen felhoztak, nem egyebek hazugságnál és alakoskodásnál, akármilyen „jószándékú" is ez az alakoskodás. Kautsky és a „Vorwärts" nem tudják, de még csak nem is próbálják megcáfolni azt a tényt, hogy a német párt többsége a valóságban *burzsoá* politikát folytat. Az egység egy ilyen többséggel káros a munkásosztályra nézve. Az ilyen egység nem egyéb, mint a munkásosztály alárendelése „saját" nemzeti burzsoáziájának, a nemzetközi munkásosztály kettészakítása. És Rühlének valóban igaza van abban, hogy Németországban *két párt* van. Az egyik, a hivatalos párt, burzsoá politikát folytat. A másik, a kisebbség, illegális felhívásokat ad ki, tüntetéseket rendez stb. Ugyanezt látjuk szerte a világon és a tehetetlen diplomaták, vagyis a „mocsár" — Németországban Kautsky, Franciaországban Longuet, Oroszországban Martov és Trockij — óriási kárt okoznak a munkásmozgalomnak, amikor az egység *fikcióját* védik és ezzel *akadályozzák* valamennyi ország *ellenzékének* megérlelődött és égetően szükségessé vált egyesülését, a III. Internacionále megteremtését. Angliában még az olyan mérsékelt ujság is, mint a „Labour Leader"*, leközli Russel Williams levelét, amelyben kifejti, hogy *szakítani* kell a munkásszakszervezetek „vezéreivel" és a munkásosztály érdekeit „áruba bocsátó" „Munkáspárttal" („Labour Party"). És a „Független Munkás Párt" („Independent Labour Party") számos tagja sajtónyilatkozatban kijelenti, hogy rokonszenvez Russel Williams-szel. Oroszországban még a „békítgető" Trockij is kénytelen most elismerni, hogy elkerülhetetlen a szakítás a „patriótákkal", azaz a „Szervező Bizottság", a SzB pártjával, azokkal, akik mentegetik a munkások részvételét a hadiipari bizottságokban. És Trockij csak álnok hiúságból védi továbbra is az „egységet" Csheidze dumafrakciójával, amely a „patrióták" meg a „SzB" leghűségesebb barátja, pártfogója és védelmezője.

Még az Amerikai Egyesült Államokban is gyakorlatilag teljes a szakadás. A szocialisták közül ugyanis ott egyesek a hadsereg, a „felkészülés" („prepared-

* — „Munkásvezér". — *Szerk.*

ness"), a háború mellett kardoskodnak. Mások, közöttük a munkások legnépszerűbb vezére, Eugen Debs, a szocialista párt jelöltje a köztársasági elnöki tisztségre, polgárháborút hirdet a népek háborúja ellen!

És nézzék magának Bourderon-nak és Merrheimnek a *tetteit!* Szóban ellenzik a szakadást. De olvassák csak el Bourderon-nak a Francia Szocialista Párt kongresszusán[31] beterjesztett határozati javaslatát. Ez a határozati javaslat azt követeli, hogy a szocialisták lépjenek ki a kormányból!! A határozati javaslat egyenesen „désapprouve" mind a CAP-t, mind pedig a GP-t (CAP = Com. Adm. Perm., GP = Groupe Parlem.)*!!! Napnál világosabb, hogy ennek a határozati javaslatnak elfogadása szakadást jelentene *mind* a szocialista pártban, *mind* a szakszervezetekben, mert hiszen Renaudel, Sembat, Jouhaux urék és társaik ezzel sohasem békülhetnek ki.

Bourderon és Merrheim szintén osztja a Zimmerwaldi Konferencia *többségének* hibáját, gyengeségét, habozását. Egyfelől ez a többség kiáltványában *közvetve forradalmi* harcra szólít, de fél ezt nyíltan megmondani. Egyfelől azt írja: *valamennyi* ország tőkései *hazudnak*, amikor „honvédelemről" beszélnek a mostani háborúban. Másfelől azonban a többség félt hozzátenni azt a nyilvánvaló igazságot, amelyet minden gondolkodó munkás úgyis hozzátesz: hogy ugyanis nemcsak a tőkések *hazudnak*, hanem Renaudel, Sembat, Longuet, Hyndman, Kautsky, Plehanov és társaik is!! A Zimmerwaldi Konferencia többsége ismét ki *akar* békülni Vanderveldével, Huysmans-szel, Renaudellel és társaikkal. Ez *árt* a munkásosztálynak, és a „Zimmerwaldi Baloldal" helyesen járt el, amikor *nyíltan* megmondta a munkásoknak az igazat.

Nézzék, hogy alakoskodnak les socialistes-chauvins**: Franciaországban a *német* „minorité"-t***, Németországban — a *franciát* dicsérik!!

Milyen óriási jelentősége volna a francia ellenzék

* — „Helytelenítí" mind az Állandó Adminisztratív Bizottságot, mind pedig a parlamenti csoportot. — *Szerk.*

** — a szociálsoviniszták. — *Szerk.*

*** — „kisebbséget". — *Szerk.*

fellépésének, ha kertelés nélkül, bátran és nyiltan kijelentené az egész világ szine előtt: *csak a német* ellenzékkel vagyunk szolidárisak, ***csak Rühlével*** és elvbarátaival!! Csak azokkal, akik nem félnek szakitani mind a nyilt, mind a leplezett szociálsovinizmussal, a socialisme-chauvin-nel, azaz a mostani háború minden „honvédőjével"!! Mi magunk *nem félünk* szakitani a francia „patriótákkal", akik „honvédelemnek" nevezik a gyarmatok védelmét, és *ugyanilyen szakitásra* hívjuk fel valamennyi ország szocialistáit és szakszervezeti tagjait!! Mi kezet nyujtunk Otto Rühlének és Liebknechtnek, nekik és *csakis* a velük egy nézetet vallóknak, mi megbélyegezzük mind a francia és a német „majorité"-t*, mind „le marais"-t**. Mi az egész világ mindazon szocialistáinak nagy nemzetközi egyesülését hirdetjük, akik a mostani háborúban szakitottak a „haza védelmének" hazug frázisával és a proletár világforradalom hirdetése és előkészitése érdekében dolgoznak!

Az ilyen felhívásnak óriási jelentősége volna. Szétkergetné az alakoskodókat, feltárná és leleplezné a nemzetközi csalást, az egész világon igen nagy lökést adna az internacionalizmus mellett *valóban* híven kitartó munkások közeledésének.

Franciaországban mindig sokat ártottak az anarchista frázisok. Most azonban a patrióta anarchisták, a chauvin anarchisták, mint amilyen Kropotkin, Grave, Cornelissen és a „Bataille *Chauviniste*"*** más bajnokai, igen-igen sok munkásnak könnyítik meg a kijózanodást az anarchista frázisokból. Le a patrióta szocialistákkal és a chauvin szocialistákkal — s ugyanúgy „le a patrióta anarchistákkal" és a chauvin anarchistákkal! — ez a jelszó visszhangra *fog* találni a francia munkások szivében. Nem anarchista frázis a forradalomról, hanem tartós, komoly, szívós, állhatatos és rendszeres munka annak érdekében, hogy a *munkások* között *mindenütt* illegális szervezeteket teremt-

* — „többség". — *Szerk.*

** — „mocsár". — *Szerk.*

*** — „*Soviniszta* Csata" (a szakszervezetek központi lapjának — a Bataille Syndicaliste-nek — gúnyneve). — *Szerk.*

sünk, terjesszük a *szabad*, azaz illegális irodalmat, előkészítsük a *tömegek* mozgalmát saját kormányaik ellen. Erre van szüksége minden ország munkásosztályának!

Nem igaz, hogy a „franciák képtelenek" a rendszeres illegális munkára. Ez nem igaz! A franciák gyorsan megtanulták, hogyan kell fedezni magukat a lövészárkokban. Gyorsan meg fogják tanulni azt is, hogyan kell az illegális munka *új* viszonyai között dolgozni és rendszeresen előkészíteni a *tömegek forradalmi* mozgalmát. Én bízom a francia forradalmi proletariátusban. Mozgásba fogja hozni a francia ellenzéket is.

A legjobbakat kívánom. *Leninje*

P. S.* A francia elvtársaknak azt ajánlom, adják ki levelem fordítását (teljes fordítását) *külön röpirat* formájában[32].

Megjelent 1916-ban, francia nyelven, röpirat formájában.

Orosz nyelven először 1924-ben, a „Proletarszkaja Revoljucija" c. folyóirat 4. (27.) számában jelent meg.

---

* — Postscriptum — utóirat. — *Szerk.*

VAN-E SAJÁT VONALA A SZERVEZŐ BIZOTTSÁGNAK ÉS CSHEIDZE FRAKCIÓJÁNAK?

A szervezőbizottságiak mind gyüjteményükben[33], mind pedig még határozottabban a Nemzetközi Szocialista Bizottságnak tett beszámolójukban (a Bulletin 2. száma, amely német nyelven jelent meg 1915 november 27-én)[34] azt igyekeznek elhitetni a közönséggel, hogy a Csheidze-frakciónak[35] és a Szervező Bizottságnak van saját, teljesen internacionalista vonala, amely nem egyezik a „Nase Gyelo" vonalával. Ez az állítás kirívó valótlanság. Először is, a Szervező Bizottság megalakulása (1912 augusztusa) óta *sok éven át* láttuk, hogy a Csheidze-frakció és a Szervező Bizottság valamennyi döntő fontosságú kérdésben politikailag teljesen szolidáris és politikailag a legszorosabban együttműködik a „Nasa Zarja" csoporttal, ugyanakkor azonban *csak* a „Nasa Zarja" csoport végzett rendszeres munkát a tömegek között (a likvidátorok napilapjai). Az ilyen közeli „barátok" csak valamelyest is lényeges meghasonlását nem szavakkal, hanem komoly tényekkel kell bebizonyítani. *Egyetlen ilyen tény sincs.* Másodszor, a Csheidze-frakció és a SzB *több éven át*, 1912—1914-ben, csak báb volt a „Nasa Zarja" kezében, rendszeresen védelmezték annak politikáját, amit igen jól tudnak Pétervár és más helyek munkásai, ugyanakkor azonban a Csheidze-frakció és a Szervező Bizottság *egyetlen egyszer sem* volt semmi néven nevezendő befolyással a „Nasa Zarjá"-ra, a „Lucs"-ra[36] stb. politikájának megváltoztatása érdekében.

A *tömegeket* érintő politikában — például, a „sztrájkláz" elleni harcban, a legnagyobb szakszervezetek (a vasasok és más szakszervezetek) és a legfontosabb biztosítási

intézmények (az Összoroszországi Biztosítási Tanács) vezetőinek választása idején — a „Nasa Zarja" csoport és csakis ez lépett fel önállóan, a Szervező Bizottság és a Cseidze-frakció csak segítette, hűségesen és becsülettel szolgálta. Harmadszor, a háború másfél éve alatt nincs *egyetlen egy tény sem*, amely arról tanuskodna, hogy a Cseidze-frakciónak és a Szervező Bizottságnak ez a hosszú évek folyamán kialakult viszonya a „Nasa Zarjá"-val megváltozott volna. Fordítva, még azok között a tények között is, amelyeket nyilvánosságra hozhatunk (az idevágó tények többségét nem hozhatjuk nyilvánosságra), vannak olyanok, amelyek ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Tény, hogy Oroszországban sem a Szervező Bizottság részéről, sem a Cseidze-frakció részéről *nincs egyetlen* olyan fellépés *sem*, amely a „Nasa Zarja" politikája ellen irányulna, már pedig ahhoz, hogy ezt a politikát tényleg megváltoztassák, nem egyetlen fellépésre van szükség, hanem hosszas és győzelmes harcra, mert a „Nase Gyelo" politikai nagyság, amelyet liberális összeköttetések táplálnak, a Szervező Bizottság és a Cseidze-frakció pedig nem egyéb politikai dekorációnál. Tény, hogy az „Utro" és a „Rabocseje Utro"[37] c. ujságok, amelyek teljesen a „Nase Gyelo" politikáját követik, még kifelé is hangsúlyozzák politikai közelállásukat a Cseidze-frakcióhoz és az egész augusztusi blokk nevében beszélnek. Tény, hogy a Cseidze-frakció gyüjtéseket rendez a „Rabocseje Utro" számára. Tény, hogy az egész Cseidze-frakció együttműködést kezdett a „Nas Golosz" c. szamarai szociálsoviniszta ujsággal (lásd 17. sz.). Tény, hogy a Cseidze-frakció legkimagaslóbb tagja, mégpedig Cshenkeli, a sajtóban, a „honvédők", vagyis a szociálsoviniszták folyóiratában, a „Szovremennij Mir"-ben[38], Plehanov és Alekszinszkij úr folyóiratában, teljesen Plehanov, a „Nase Gyelo", Kautsky és Akszelrod szellemében nyilatkozott elvi kérdésekben. Mi már régen idéztük Cshenkelinek ezt a nyilatkozatát, de sem a szervezőbizottságiak nem vállalkoztak a gyüjteményükben, sem Trockij nem vállalkozott „Nase Szlovó"-jában[39] ennek a nyilatkozatnak védelmére, bár szívesen védik és reklámozzák a Cseidze-frakciót. Negyedszer, az egész Cseidze-frakció és az

egész Szervező Bizottság nevében tett közvetlen politikai nyilatkozatok a mi tételeinket igazolják. Vegyük a Szervező Bizottság gyüjteményében újból megjelent legfontosabb nyilatkozatokat: Cscidze és Társai nyilatkozatát és a Szervező Bizottság felhívását. Mindkét okmány szempontja *azonos*, álláspontjuk egy és ugyanaz. Minthogy a Szervező Bizottság a pártunk ellen összehozott „augusztusi blokk" legfelső vezető intézménye és minthogy a Szervező Bizottság illegális felhívást adott ki, azaz szabadabban és nyiltabban beszélhetett, mint Csheidze a dumában, vizsgáljuk meg ezt a felhívást.

Érdekes egyébként, hogy erről a felhívásról már vita folyt a németnyelvű szociáldemokrata sajtóban, a berni szociáldemokrata ujságban. Az ujság munkatársa „patriotikusnak" nevezte ezt a felhívást. A Szervező Bizottság külföldi titkársága felháborodott, tiltakozást tett közzé, kijelentette, hogy „mi, külföldi titkárság" szintén „bűnösek vagyunk az ilyen patriotizmusban", mintegy döntőbírónak szólította fel a szerkesztőséget és megküldte neki a felhívás teljes német fordítását. A magunk részéről megjegyezzük, hogy a szerkesztőség tudatosan részrehajló a Szervező Bizottság irányában és reklámozza. Ugyan mit mondott ez a Szervező Bizottság irányában részrehajló szerkesztőség?

„Elolvastuk a Szervező Bizottság felhívását" — mondta a szerkesztőség (250. sz.) — „és el kell ismernünk, hogy annak szövege kétségtelenül félreértésre adhat alkalmat és az egésznek olyan értelmet adhat, amely meglehet, távol áll a felhívás szerzőitől."

Miért nem közölték a szervezőbizottságiak gyüjteményükben annak a szerkesztőségnek ezt a véleményét, amelyet ők maguk szólítottak fel döntőbírónak? Azért, mert ez — a Szervező Bizottság barátainak a véleménye, de ezek a barátok a nyilvánosság előtt nem voltak hajlandók védelmezni a Szervező Bizottságot. A nyilatkozatot választékos diplomatikus udvariassággal írták, ami különösen kihangsúlyozza a szerkesztőségnek azt a kívánságát, hogy „kellemeset" mondjon Akszelrodnak meg Martovnak. És kitűnt, hogy a „legkellemesebb" a következő volt: „meglehet" (*csak* „meglehet"!), „hogy a Szervező Bizott-

ság nem azt mondta, amit mondani akart; de az, amit mondott, «kétségtelenül félreértésre adhat alkalmat»"!!

Mi nyomatékosan felhívjuk olvasóinkat, hogy ismerkedjenek meg a Szervező Bizottság felhívásával, amely a Bund Lisztokjában (9. sz.) újból megjelent. Mindenki, aki figyelmesen elolvassa, látni fogja az egyszerű és világos tényeket: (1) a felhívás egyetlen olyan szót sem tartalmaz, amely elvileg elvetné az ország minden néven nevezendő védelmét ebben a háborúban; (2) a felhívásban egyáltalán semmi olyan nincs, ami elvileg elfogadhatatlan a „honvédők" vagyis a „szociálsoviniszták" számára; (3) a felhívásban egész sereg olyan frázis van, amely teljesen egyértelmű a „honvédelemmel": „a proletariátus nem nézheti közömbösen a fenyegető pusztulást" (majdnem szószerint ugyanezt írja a „Rabocseje Utro" 2. száma is: „nem maradhatunk közömbösek", amikor arról van szó, hogy „az országot meg kell menteni a pusztulástól"); „az ország önfenntartása a proletariátusnak létérdeke"; „az egész népet átfogó forradalomnak" kell megmentenie az országot a „kívülről fenyegető pusztulástól" stb. Annak, aki valóban ellensége a szociálsovinizmusnak, az ilyen frázisok helyett azt kellett volna mondania: a földbirtokosok, a cár és a burzsoázia hazudnak, amikor az ország önfenntartásának nevezik a nagyorosz elnyomás fenntartását Lengyelországban, Lengyelország erőszakos visszatartását; — hazudnak, amikor olyan frázisokkal, hogy az „országot" meg kell menteni a pusztulástól, takargatják a nagyhatalmi kiváltságok „megmentésére" irányuló törekvést és elterelik a proletariátust a *nemzetközi* burzsoázia elleni harc feladataitól. Ha valaki egy és ugyanabban az időben hangoztatja a rabló imperialista háborút viselő országok proletariátusának nemzetközi szolidaritását és megengedhetőnek tartja az olyan frázisokat, hogy ezeknek az országoknak *egyikét* „meg kell menteni a pusztulástól", az azt jelenti, hogy alakoskodik, azt jelenti, hogy üres, hazug szavalattá változtatja minden nyilatkozatát. Mert hiszen ez azt jelenti, hogy a proletariátus taktikáját egy bizonyos ország egy bizonyos időpontjának katonai helyzetétől teszi függővé, ha pedig ez így van, akkor a francia szociálsovinisztáknak is igazuk van, akik

Ausztriát vagy Törökországot segítenek „megmenteni a pusztulástól".

A Szervező Bizottság külföldi titkársága egy további szofizmát is feltálalt a *német*nyelvű szociáldemokrata sajtóban (a berni ujságban), amely annyira szemérmetlen és annyira durva volt, annyira speciálisan a németek horograkerítésére volt „beállítva", hogy az orosz közönség előtt a szervezőbizottságiak bölcs belátással tartózkodtak ennek a szofizmának megismétlésétől.

„Ha patriotizmus az — írják a nemes felháborodás hangján a *németek előtt* —, hogy a proletariátusnak rámutatnak a forradalomra, mint az egyetlen olyan eszközre, amely megmentheti az országot a pusztulástól" akkor mi is ilyen patrióták vagyunk, „szeretnénk, ha az Internacionálénak minél több ilyen «patriótája» volna minden egyes szocialista pártban: meg vagyunk győződve arr l, hogy Liebknecht, Rosa Luxemburg és Merrheim nagyon meg volnának elégedve, ha minél több ilyen «patriótát» látnának maguk körül, akik a német és a francia munkásokhoz *ilyen* felhívásokkal fordulnak."

A szédelgés nyilvánvaló: az öt titkár nagyon jól tudja, hogy a szocialista forradalom felé haladó Franciaországban és Németországban a leghalványabb jelét sem látjuk a *burzsoá* forradalmiságnak, a leghalványabb jelét sem látjuk az olyan *burzsoá* társadalmi mozgalomnak, amely forradalomra törekedne az *ellenség legyőzése* érdekében. Ezzel szemben Oroszországban, éppen azért, mert Oroszország *burzsoá*-demokratikus forradalom felé halad, mint tudjuk, van *ilyen* mozgalom. Az öt titkár mulatságos szofizmával vezeti félre a németeket: a Szervező Bizottság és Csheidze meg Társai nem lehetnek *forradalmár-sovinisztták* Oroszországban, mivel Európában képtelenség egybekapcsolni a forradalmiságot a sovinizmussal!

Igen, Európában ez képtelenség. Oroszországban ellenben tény. Önök szemükre vethetik a „prizivistáknak"[40], hogy rossz burzsoá forradalmárok, de azt nem tagadhatják, hogy ők a maguk módján egybekapcsolják a sovinizmust a forradalmisággal. Az oroszországi narodnyikok júliusi konferenciája[41], a „Nase Gyelo" és a „Rabocseje Utro" ebben a tekintetben teljességgel a

„prizivisták" álláspontján vannak, ugyancsak egybekapcsolják a sovinizmust a forradalmisággal.

A Csheidze-frakció nyilatkozatában (a Szervező Bizottság gyüjteménye, 141—143. old.) *ugyanilyen* álláspontot foglalt el. Csheidze ugyanilyen soviniszta frázisokat szajkóz a „pusztulás veszélyéről", és ha elismeri is a háború imperialista jellegét, az „annexiók nélküli békét", az „egész nemzetközi proletariátus közös feladatait", a „békeharcot" stb. stb., meg kell mondani, hogy ezt a „Rabocseje Utro" is elismeri, ezt a kispolgári orosz narodnyikok is elismerik. A Szervező Bizottságnak ugyanebben a gyüjteményében, a 146. oldalon azt olvashatjuk, hogy a kispolgári narodnyikok elismerték mind a háború imperialista jellegét, mind az „annexiók nélküli békét", mind pedig azt, hogy a szocialistáknak (hiszen a narodnyikok, akárcsak a „Rabocseje Utro", szocialistáknak akarják magukat feltüntetni) „a háború befejezése érdekében a szocialista szervezetek nemzetközi szolidaritásának minél gyorsabb helyreállítására kell törekedniök" stb. A kispolgári narodnyikoknál, mindezekkel a frázisokkal a „nemzeti védelem" jelszavát leplezgetik, amelyet ők nyiltan kiadtak, míg Csheidzénél és a Szervező Bizottságnál, akárcsak a „Rabocseje Utró"-nál is, ugyanezt a jelszót úgy fogalmazzák meg, hogy „meg kell menteni az országot a pusztulástól"!!

Végeredményben tehát Csheidze is, a Szervező Bizottság is olyan forradalmi frázisokkal dobálódzott, amelyek egyáltalán semmire sem köteleznek, amelyek egyáltalán nem zavarják a prizivisták és a nasegyelósok gyakorlati politikáját, ellenben *erről a politikáról mélyen hallgattak*. A hadiipari bizottságokban[42] való részvételt egy vagy más módon támogatják.

Kevesebb forradalmi frázist uraim, és több világosságot, nyiltságot és becsületességet a gyakorlati napi politikában. Önök *ígérik*, hogy forradalmárok lesznek, ma ellenben a soviniszták, a burzsoázia, a cárizmus szekerét tolják olyanformán, hogy vagy nyiltan a munkásoknak a hadiipari bizottságokban való részvétele mellett kardoskodnak, vagy hallgatólag fedezik a résztvevőket azzal, hogy nem harcolnak ellenük.

Martov ravaszkodhat, ahogy akar. Trockij acsarkod-

hat a mi frakciózásunk ellen és leplezheti ezzel az acsarkodással (régi receptje ez Turgenyev ... hősének![43]) azokat az állítólag nem-frakciós „kilátásait“, hogy a Csheidze-frakció valamelyik tagja „egyetért“ majd vele, Trockijjal, és felesküszik a baloldaliságra, az internacionalizmusra stb. Ami tény, az tény. Nyoma *sincs* a komoly politikai különbségnek, nemcsak a Szervező Bizottság és a Csheidze-frakció között, hanem még e két intézmény és a „Rabocseje Utro“, illetőleg a „Priziv“ között sem.

Ezért vannak a *valóságban* valamennyien, pártonkívüli munkásokkal és narodnyikokkal együtt, pártunk ellen, a mellett a burzsoá politika *mellett*, hogy a munkások vegyenek részt a hadiipari bizottságokban. A „külföldi titkárok“ mentegetőzése és esküdözése, hogy ők „nem értenek egyet“, üres frázis marad, amely ugyanúgy nem befolyásolja a tömegek gyakorlati politikáját, mint ahogy Südekum, Legien és David esküdözése, hogy ők „békepártiak“ és „háborúellenesek“, nem mossa le róluk a sovinizmust.

„Szocial-Demokrat“ 50. sz.
1916 február 18.

AZ ANNEXIÓK NÉLKÜLI BÉKÉRŐL ÉS LENGYELORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉRŐL, MINT OROSZORSZÁGI NAPI JELSZAVAKRÓL

„A munkásosztály elholondításának egyik formája a pacifizmus és a béke absztrakt hirdetése ... Ma a békének olyan propagálása, mely a tömegeket nem szólítja forradalmi akciókra, csak illúziókat szülhet, csak megfertőzheti a proletariátust, mert bizalmat kelt benne a burzsoázia humanitása iránt, csak arra vezethet, hogy a proletariátus a hadviselő országok titkos diplomáciájának játékszerévé lesz." Ezt olvashatjuk pártunk berni határozatában (lásd „Szocial-Demokrat" 40. sz.[44] és „A szocializmus és a háború")*.

Sokan — az orosz emigráció, nem pedig az orosz munkások soraiban — azok közül, akik ellenfelei annak, ahogyan mi vetjük fel a béke kérdését, még egyetlen egyszer sem szánták rá magukat, hogy elemezzék ezeket a tételeket. Ezeket az elméletileg megdönthetetlen tételeket most, éppen az országunkban végbemenő események fordulata, gyakorlatilag különösen szemléltetően igazolja.

A pétervári legalista likvidátorok lapja, a Szervező Bizottság által eszmeileg támogatott „Rabocseje Utro", mint tudjuk, mindjárt az első számban szociálsoviniszta, „honvédő" álláspontot foglalt el. Közölte a pétervári és a moszkvai szociálsoviniszták „honvédő" kiáltványait. Egyébként mind a két kiáltványban kifejezésre jut az „annexiók nélküli béke" eszméje is, s a „Rabocseje Utro" 2. száma különösen előtérbe helyezi ezt a jelszót, dőlt betűkkel nyomtatja, olyan „vonalnak" nevezi, amely „az

* Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 1951. 154—155. és 319. old. — *Ford.*

országnak kivezető utat biztosít a zsákutcából". Micsoda rágalom az, úgymond, hogy mi soviniszták vagyunk; mi teljes mértékben elismerjük az „annexiók nélküli béke" teljesen „demokratikus", sőt „mélységesen szocialista" jelszavát!

Semmi kétség, Véreskezű Miklósnak most igen kapóra jön, hogy hűséges alattvalói ilyen jelszót tűznek ki. A cárizmus, a földbirtokosokra és a burzsoáziára támaszkodva, hadba indította csapatait Galícia kirablására és leigázására (nem is szólva a Törökország felosztására vonatkozó szerződésről stb.). Az ugyanilyen rabló német imperialisták haderői visszaverték az orosz rablókat és kiverték őket nemcsak Galíciából, hanem „Orosz-Lengyelországból" is. (Közben a két klikk érdekeiért az orosz meg a német munkások és parasztok százezrei estek el a halálmezőkön.) Ilyenformán az „annexiók nélküli béke" jelszaváról kitűnt, hogy a cárizmus „titkos diplomáciájának" csodálatos „játékszere": hiszen mindenki láthatja, velünk jogtalanság történt, megraboltak minket, elvették tőlünk Lengyelországot, mi ellene vagyunk az annexióknak!

Hogy a „Rabocseje Utro" szociálsovinisztáinak menynyire „ínyükre van" a cárizmus lakájainak szerepe, különösen az 1. számban, „A lengyel emigráció" címmel megjelent cikkből látható. „A háború elmúlt hónapjai — olvassuk a cikkben — a lengyel nép széles rétegeinek tudatában erős függetlenségi törekvést szültek." A háború előtt ez a törekvés, természetesen, nem volt meg!! „A lengyel demokrácia széles rétegeinek társadalmi tudatában diadalmaskodott Lengyelország nemzeti függetlenségének tömege" (nyilvánvalóan sajtóhiba; helyesen: eszméje, gondolata stb.) ... „Az orosz demokrácia előtt elháríthatatlanul, teljes nagyságában felmerül a lengyel kérdés..." „Az orosz liberálisok" vonakodnak világos feleletet adni a „Lengyelország függetlenségével kapcsolatos" átkozott kérdésekre ...

Hát persze, Véreskezű Miklós, Hvosztov, Cselnokov, Miljukov és társaik feltétlenül Lengyelország függetlensége mellett vannak, szívvel-lélekkel mellette vannak *most*, amikor ez a jelszó a *gyakorlatban* egyet jelent Németország *legyőzésének* jelszavával, hiszen Németország elvette

Oroszországtól Lengyelországot. Ne feledjük, hogy a „sztolipini munkáspárt"[45] vezetői *a háború előtt* minden fenntartás nélkül és határozottan a nemzetek önrendelkezésének jelszava, Lengyelország különválásának szabadsága ellen léptek fel és annak a nemes célnak érdekében, hogy Lengyelország cári elnyomását védelmezze, felléptették az opportunista Szemkovszkijt. Most pedig, amikor Lengyelországot elvették Oroszországtól, Lengyelország „függetlensége" *mellett* vannak (Németországtól való függetlensége mellett; erről szerényen hallgatnak . . .).

Nem fogják félrevezetni az öntudatos orosz munkásokat, szociálsoviniszta urak! Az önök Lengyelország függetlenségét és az annexiók nélküli békét hangoztató 1915-ös „októbrista"[46] jelszava gyakorlatilag lakájkodás a cárizmus előtt, amelynek éppen most, éppen 1916 februárjában szüksége van arra, hogy *saját* háborúját az „annexiók nélküli békének" (ki kell kergetni Hindenburgot Lengyelországból) és Lengyelország függetlenségének (Vilmostól való függetlenségének, de II. Miklóstól való függésének) fennkölt szavaival leplezze.

Az az orosz szociáldemokrata, aki nem feledkezett meg programjáról, másképp gondolkozik. Az orosz demokrácia, mondja, és itt mindenekelőtt a nagyorosz demokráciára gondol, mert hiszen csak ennek volt Oroszországban mindig szabad nyelvhasználati joga — ez a demokrácia feltétlenül *nyert* azzal, hogy Oroszország *most* nem nyomja el Lengyelországot, nem tartja vissza erőszakkal Lengyelországot. Az orosz proletariátus feltétlenül nyert azzal, hogy nem nyomja el az egyik olyan népet, amelyet tegnap segített elnyomni. A német demokrácia feltétlenül vesztett: amíg a német proletariátus tűrni fogja, hogy Németország elnyomja Lengyelországot, rosszabb helyzetben lesz, mint a rabszolga, börtönőr lesz, aki segít másokat rabszolgaságban tartani. Feltétlenül csak a német junkerek és burzsoák nyertek.

Ebből az következik, hogy az orosz szociáldemokratáknak le kell rántaniok a leplet a cárizmusról, amely *félrevezeti* a népet, amikor Oroszországban *most* az „annexiók nélküli békének" és „Lengyelország függetlenségének" jelszavát tűzi ki, mert ez a két jelszó a mostani helyzetben

azt jelenti, hogy a háborút folytatni akarják és ezt igazolni igyekeznek. Nekünk azt kell mondanunk: semmiféle háborút Lengyelország miatt! Az orosz nép nem akar újra Lengyelország elnyomójává válni!

Mármost hogyan segíthetünk Lengyelországnak abban, hogy felszabaduljon Németország uralma alól? Vagy talán ebben nem kell segítségére lennünk? Természetesen segítségére kell lennünk, csakhogy nem a cári, vagy akár a burzsoá, sőt a burzsoá-köztársasági Oroszország imperialista háborújának támogatásával, hanem Németország forradalmi proletariátusának *támogatásával*, a németországi szociáldemokrata párt azon elemeinek támogatásával, akik harcban állanak a Südekumok, Kautskyk és társaik *ellenforradalmi* munkáspártjával. Kautsky a közelmultban is különösen szemléltető módon bizonyította be ellenforradalmiságát: 1915 november 26-án „*kalandnak*“ nevezte az utcai tüntetéseket (mint ahogy Sztruve 1905 január 9-e előtt azt mondta, hogy Oroszországban nincs forradalmi nép). 1915 november 30-án pedig 10 000 munkásnő tüntetett Berlinben!

Mindenkinek, aki nem *képmutató*, aki nem Südekum módjára, nem Plehanov módjára, nem kautskysta módra akarja elismerni a népek szabadságát és a nemzetek önrendelkezési jogát, *ellene* kell lennie a Lengyelország elnyomásáért folytatott háborúnak; azoknak a népeknek Oroszországtól való különválási joga *mellett* kell lennie, amelyeket Oroszország *most* elnyom, mint Ukrajna, Finnország stb. Mindenkinek, aki nem akar *ténylegesen* szociálsoviniszta lenni, a világ szocialista pártjainak csak azokat az elemeit szabad támogatnia, akik nyiltan, közvetlenül, már most saját országuk proletárforradalmáért dolgoznak.

Nem „annexiók nélküli béke“, hanem béke a kunyhóknak, háború a palotáknak, béke a proletároknak és a dolgozóknak, háború a burzsoáziának!

„Szocial-Demokrat“ 51. sz.
1916 február 29.

WILHELM KOLB ÉS GEORGIJ PLEHANOV

Wilhelm Kolb, nyilt német opportunista: „A szociáldemokrácia válaszúton“ c. brosúrája (Karlsruhe, 1915) éppen jókor jelent meg Plehanovnak „A háború“ című cikkgyüjteménye után. A kautskysta Rudolf Hilferding egészen enyhe választ ad Kolbnak a „Neue Zeit“-ben, elhallgatja a lényeget és siránkozik Kolbnak azon a találó kijelentésén, hogy a német szociáldemokraták egysége immáron „tisztán formai“.

Annak, aki komolyan meg akarja érteni a II. Internacionále csődjének jelentőségét, csak azt ajánlhatjuk, hogy hasonlítsa össze Kolb és Plehanov *eszmei* állásfoglalását. Mindketten (akárcsak Kautsky) megegyeznek a *leglényegesebb* dologban: elvetik és kigúnyolják a mostani háborúval kapcsolatos forradalmi akciók gondolatát; mindketten — a plehanovisták kedvenc szójárását használva — „vereségpolitikával“ vádolják a forradalmi szociáldemokratákat. Plehanov a mostani háborúval kapcsolatos forradalom gondolatát „ábrándos hóbortnak“ nevezi és kígyót-békát kiált a „forradalmi frazeológiára“. Kolb, mellesleg, átkozza a „forradalmi frázist“, a „forradalmi képzelgést“, a „hisztérikusokat“, a „radikáliskodókat (Radikalinski)“, a „szektáskodást“ stb. Kolb és Plehanov a legfőbb dologban egyetért, mindketten ellene vannak a forradalomnak. És az a körülmény, hogy Kolb általában ellene van a forradalomnak, Plehanov és Kautsky pedig „általában mellette“ van, csak árnyalati, szóbeli különbséget jelent: gyakorlatilag Plehanov Kautskyval együtt Kolb szekértolója.

Kolb becsületesebb — nem egyéni, hanem politikai

értelemben, azaz állásfoglalásának következetessége nála nem csap át képmutatásba. Ezért nem fél elismerni az igazságot, hogy az egész Internacionálénak, az ő szempontjából, bűnül róható fel a „forradalmi képzelgés szelleme", hogy az Internacionále a háborúval kapcsolatban „fenyegetőzött" (forradalommal fenyegetőzött — Plehanov és Kolb úr!). Kolbnak igaza van, ostoba dolog „elvileg tagadni" a tőkés társadalmat azután, hogy az európai szociáldemokrata pártok védelmére keltek abban a pillanatban, amikor a kapitalista állam minden eresztékében recsegett-ropogott, amikor „léte forgott kockán". Az objektív forradalmi helyzetnek ez az elismerése az igazságot tükrözi.

„Ez" (Liebknecht híveinek taktikájáé) — írja Kolb — „azt eredményezné, hogy a német nemzeten *belül* folyó harc forrpontig fokozódna és ezzel a német nemzet katonailag és politikailag gyengülne" ... „az imperialista hármas antant" *előnye és győzelme érdekében!!* Ez a veleje a „vereségpolitika"-ellenes opportunista dörgedelmeknek!!

Valóban ez a kérdés veleje. A „forrpontig fokozott belső harc" az, amit polgárháborúnak nevezünk. Kolbnak igaza van abban, hogy a baloldaliak taktikája erre *vezet;* igaz, hogy ez Németország „katonai gyengítése", azaz Németország vereségének kívánása és elősegítése — vereségpolitika. Kolbnak csak — csak! — abban nincs igaza, hogy nem akarja látni a baloldaliak ilyen taktikájának nemzetközi jellegét. Valamennyi hadviselő országban *lehetséges* „a belső harc forrpontig fokozása", az imperialista burzsoázia „katonai hatalmának gyengítése" és (ennek következtében, ezzel kapcsolatban, ennek révén) az imperialista háború polgárháborúvá változtatása. Ez a kérdés veleje. Köszönjük Kolbnak a hasznos kívánságokat, beismeréseket és szemléltető magyarázatokat: amikor mindez a forradalom legkövetkezetesebb, legbecsületesebb és legnyiltabb ellenségétől származik, ez különösen alkalmas arra, hogy leleplezzük a munkások előtt a Plehanovok és Kautskyk undorító képmutatását és gyalázatos jellemtelenségét.

„Szocial-Demokrat" 51. sz.
1916 február 29.

A SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA

(TÉZISEK)

1. AZ IMPERIALIZMUS, A SZOCIALIZMUS ÉS AZ ELNYOMOTT NEMZETEK FELSZABADÍTÁSA

Az imperializmus a kapitalizmus fejlődésének legfelsőbb foka. A legfejlettebb országokban a tőke túlnőtt a nemzeti államok keretein, a verseny helyébe a monopóliumot tette és megteremtette a szocializmus megvalósításának minden objektív előfeltételét. Ezért Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a proletariátusnak a kapitalista kormányok megdöntéséért, a burzsoázia kisajátításáért folytatott forradalmi harca van napirenden. Az imperializmus e felé a harc felé tereli a tömegeket, azzal, hogy óriási mértékben kiélezi az osztályellentéteket, lerontja a tömegek helyzetét mind gazdasági tekintetben — trösztök, drágaság —, mind politikai tekintetben: a militarizmus növekedése, az egyre gyakoribbá váló háborúk, a reakció fokozódása, a nemzeti elnyomás és a gyarmati fosztogatás erősödése és elharapódzása. A győzelmes szocializmusnak elengedhetetlenül meg kell valósítania a teljes demokráciát, tehát nemcsak a nemzetek teljes egyenjogúságát kell valóra váltania, hanem az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogát, vagyis a szabad politikai különválás jogát is meg kell valósítania. Azok a szocialista pártok, amelyek egész tevékenységükkel, most, a forradalom idején és annak győzelme után egyaránt nem bizonyítják be, hogy felszabadítják a leigázott nemzeteket és szabad szövetség alapján építik ki velük való viszonyukat — márpedig a szabad szövetség hazug frázis a különválás szabadsága nélkül —, az ilyen pártok árulást követnének el a szocializmussal szemben.

Természetesen a demokrácia is államforma, amelynek el kell majd tűnnie, amikor az állam eltűnik, de ez csak akkor fog bekövetkezni, amikor a véglegesen győztes és megszilárdult szocializmus átmegy a teljes kommunizmusba.

2. A SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A DEMOKRÁCIÁÉRT FOLYÓ HARC

A szocialista forradalom nem egyetlen aktus, nem egyetlen arcvonal egyetlen ütközete, hanem a legélesebb osztálykonfliktusok egész korszaka, az ütközetek hosszú sorozata valamennyi arcvonalon, vagyis a gazdaság és politika minden kérdésében, olyan ütközetek sorozata, amelyek csak a burzsoázia kisajátításával érhetnek véget. Súlyos hiba volna azt hinni, hogy a demokráciáért folyó harc képes elvonni a proletariátust a szocialista forradalomtól, vagy hogy képes elfedni előle háttérbe szorítani stb. a szocialista forradalmat. Ellenkezőleg, ahogyan lehetetlen az olyan győzelmes szocializmus, amely nem valósítja meg a teljes demokráciát, ugyanúgy nem készülhet fel a burzsoázia legyőzésére az a proletariátus, amely nem folytat mindenre kiterjedő, következetes és forradalmi harcot a demokráciáért.

Nem kisebb hiba volna a demokratikus program valamelyik pontját, például a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló pontot törölni azon az alapon, hogy az az imperializmus korszakában „megvalósíthatatlan", vagy „illuzórius". Azt az állítást, hogy a nemzetek önrendelkezési joga a kapitalizmus keretei között megvalósíthatatlan, felfoghatjuk vagy abszolút, gazdasági értelemben, vagy feltételes, politikai értelemben.

Az első esetben ez az állítás elméletileg gyökerében hibás. Először, ilyen értelemben a kapitalizmus keretei között megvalósíthatatlan például a munkapénz, vagy a válságok megszüntetése stb. Egyáltalán nem igaz az, hogy a nemzetek önrendelkezési joga *ugyanígy* megvalósíthatatlan. Másodszor, már egymaga az a tény, hogy 1905-ben Norvégia különvált Svédországtól, elegendő ahhoz, hogy megcáfolja az ilyen értelemben vett „megvalósíthatatlanságot". Harmadszor, nevetséges volna két-

ségbe vonni, hogy például Németország és Anglia kölcsönös politikai és stratégiai viszonyának csekély megváltozása esetén ma vagy holnap teljes mértékben „megvalósítható“ egy új lengyel, indiai stb. állam megalakulása. Negyedszer, a finánctőke terjeszkedési törekvései során „szabadon“ vásárolja és vesztegeti meg bármely, akár „független“ ország legszabadabb demokratikus és köztársasági kormányát és választott tisztviselőit. A finánctőke uralmát, éppúgy, mint a tőke uralmát általában, nem lehet megszüntetni a politikai demokrácia területén végrehajtott *semmiféle* reformmal sem; márpedig az önrendelkezés teljesen és kizárólag erre a területre tartozik. De a finánctőke uralma a legkevésbbé sem szünteti meg a politikai demokráciának, mint az osztályelnyomás és az osztályharc szabadabb, átfogóbb és világosabb *formájának* jelentőségét. Ezért minden olyan érvelés, hogy a politikai demokrácia valamelyik követelése a kapitalista társadalomban gazdasági értelemben „megvalósíthatatlan“, nem egyéb, mint a kapitalizmus és az általában vett politikai demokrácia közötti általános és alapvető viszonyok elméletileg helytelen meghatározása.

A második esetben ez az állítás nem teljes és nem szabatos. Hiszen az imperializmus korszakában nemcsak a nemzetek önrendelkezési joga, hanem a politikai demokrácia *valamennyi* lényegbevágó követelése is csak hiányosan, eltorzítva és ritka kivételképpen „valósítható meg“ (például Norvégia különválása Svédországtól 1905-ben). A gyarmatok haladéktalan felszabadításának követelése, amelyet valamennyi forradalmi szociáldemokrata felállít, szintén „megvalósíthatatlan“ a kapitalizmusban a forradalmak egész sora nélkül. De ebből egyáltalán nem az következik, hogy a szociáldemokráciának le kell mondania arról, hogy haladéktalanul és a legerélyesebben harcoljon *mindezekért* a követelésekért — ez csak a burzsoázia és a reakció malmára hajtaná a vizet —, hanem éppen ellenkezőleg, ebből az következik, hogy mindezeket a követeléseket nem reformista, hanem forradalmi módon kell megfogalmaznia és keresztülvinnie, hogy nem szabad beérnie a burzsoá legalitás kereteivel, hanem össze kell törnie ezeket a kereteket, hogy nem szabad megelégednie a

parlamenti felszólalásokkal és szóbeli tiltakozásokkal, hanem be kell vonnia az aktív cselekvésbe a tömegeket, ki kell szélesítenie és fel kell szítania a harcot minden lényegbevágó demokratikus követelésért mindaddig, míg az nem csap át a proletariátusnak a burzsoázia ellen indított közvetlen támadásába, vagyis a burzsoáziát kisajátító szocialista forradalomba. A szocialista forradalom nemcsak valamely nagy sztrájkból, utcai tüntetésből, éhséglázadásból, katonai felkelésből vagy gyarmati zendülésből kifolyólag lángolhat fel, hanem bármely politikai válsággal kapcsolatban, mint amilyen például a Dreyfus-ügy[47], a zaberni incidens[48], vagy valamely elnyomott nemzet különválásának kérdésében rendezett népszavazás stb.

A nemzeti elnyomás fokozódása az imperializmus korában a szociáldemokrácia számára nem azt jelenti, hogy le kell mondania a nemzetek szabad különválásáért való, a burzsoázia szerint „utópisztikus" harcról, hanem ellenkezőleg azt, hogy az ezen a talajon *is* felmerülő konfliktusokat fokozottan ki kell használnia mint alkalmat a tömegcselekvésre és a burzsoázia elleni forradalmi fellépésekre.

3. AZ ÖNRENDELKEZÉSI JOG JELENTŐSÉGE ÉS VISZONYA A FÖDERÁCIÓHOZ

A nemzetek önrendelkezési joga kizárólag a politikai értelemben vett függetlenségre való jogot, az elnyomó nemzettől való szabad politikai különválás jogát jelenti. Konkrétan, a politikai demokráciának ez a követelése azt jelenti, hogy teljesen szabadon lehet agitálni a különválás érdekében és hogy a különválás kérdését népszavazás útján a különváló nemzet dönti el. Ilyenformán ez a követelés egyáltalán nem egyértelmű a különválásnak, felaprózásnak, kis államok alakításának követelésével. Ez a követelés csupán következetes kifejezése a minden nemzeti elnyomás ellen folyó harcnak. Minél közelebb áll valamely állam demokratikus rendszere a különválás teljes szabadságához, annál ritkábbak és gyengébbek lesznek a gyakorlatban a különválásra való törekvések, mivel kétségtelen, hogy a nagy államoknak mind a gazdasági haladás, mind pedig a tömegek érdekei szempontjából előnyei vannak s ezek a

kapitalizmus fejlődésével egyre nagyobbak lesznek. Az önrendelkezés elismerése még nem jelenti a föderációnak, mint elvnek elismerését. Lehet valaki ennek az elvnek határozott ellenzője és a demokratikus centralizmus híve, a nemzeti egyenlőtlenségnél mégis kívánatosabbnak tartja a föderációt, mint az egyetlen utat a teljes demokratikus centralizmus felé. Éppen ebből a szempontból Marx, bár centralista volt, még Írországnak Angliával való föderációját is kívánatosabbnak tartotta, mint Írország erőszakos alárendelését az angoloknak[49].

A szocializmus célja nemcsak az emberiség kis államokra tagoltságának és a nemzetek minden elkülönültségének megszüntetése, nemcsak a nemzetek egymáshoz való közeledése, hanem egybeolvadásuk is. És éppen azért, hogy ezt a célt elérjük, egyrészt meg kell magyaráznunk a tömegeknek, mennyire reakciós Renner és Otto Bauer úgynevezett „kulturális nemzeti autonómiájának"[50] eszméje, másrészt pedig követelnünk kell az elnyomott nemzetek felszabadítását, mégpedig nem általános semmitmondó frázisokban, nem tartalmatlan szónoklatokban, nem a kérdésnek a szocializmusig való „elhalasztása" formájában, hanem világosan és pontosan megfogalmazott politikai programban, amely külön számításba veszi az elnyomó nemzetek szocialistáinak képmutatását és gyávaságát. Mint ahogyan az osztályok megszüntetéséhez csak az elnyomott osztály diktatúrájának átmeneti időszakán át juthat el az emberiség, ugyanúgy a nemzetek elkerülhetetlen egybeolvadásához is csak valamennyi elnyomott nemzet teljes felszabadulásának, vagyis különválási szabadságának átmeneti időszakán át juthat el.

4. A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA KÉRDÉSÉNEK PROLETÁR-FORRADALMI FELTEVÉSE

Nemcsak a nemzetek önrendelkezési jogának a követelését, hanem demokratikus minimális programunk *valamennyi* pontját, *azelőtt*, még a XVII. és XVIII. században, a kispolgárság állította fel. A kispolgárság utópisztikusan mind a mai napig is hangoztatja *mindezeket* a követeléseket, s nem látja az osztályharcot és annak erősödését a demo-

kráciában, hisz a „békés" kapitalizmusban. Pontosan ilyen a kautskysták által hangoztatott népámító utópia — egyenjogú nemzetek békés szövetsége az imperializmus korszakában. Ennek a nyárspolgári, opportunista utópiának ellensúlyozására a szociáldemokrácia programjának igen fontos, lényegbevágó és az imperializmusban elkerülhetetlen tényként a nemzeteknek elnyomott és elnyomó nemzetekre való felosztását kell előtérbe helyeznie.

Az elnyomó nemzetek proletariátusa nem érheti be azzal, hogy az annexiók ellen és általában a nemzetek egyenjogúsítása mellett olyan általános, sablonos frázisokkal foglal állást, amelyeket bármely pacifista burzsoá a szájára vesz. A proletariátus nem hallgathatja el a nemzeti elnyomáson alapuló állam *határainak* az imperialista burzsoázia számára különösen „kellemetlen" kérdését. A proletariátusnak feltétlenül harcolnia kell az ellen, hogy az elnyomott nemzeteket erőszakosan visszatartsák az illető ország határai között, már pedig ez az önrendelkezési jogért való harcot jelenti. A proletariátusnak követelnie kell a „saját" nemzete által elnyomott gyarmatok és nemzetek politikai különválásának szabadságát. Ellenkező esetben a proletariátus nemzetközisége üres és csak szavakban megnyilvánuló nemzetköziség marad; lehetetlenné válik az elnyomott és az elnyomó nemzet munkásai között minden bizalom, minden osztályszolidaritás; leleplezetlen marad az önrendelkezési jog reformista és kautskysta védelmezőinek képmutatása, akik hallgatnak azokról a nemzetekről, amelyeket az ő „saját" nemzetük nyom el s amelyeket erőszakkal tartanak vissza az ő „saját" államuk kereteiben.

Másrészt, az elnyomott nemzetek szocialistáinak az elnyomott nemzet munkásságának teljes és feltétlen egységét az elnyomó nemzet munkásságával kell különösen hangsúlyozniok és megvalósítaniok, a szervezeti egységet is beleértve. Enélkül lehetetlen megvédeni a proletariátus önálló politikáját és más országok proletariátusával való osztályszolidaritását a burzsoázia ezerféle fortélya, árulása és gazsága közepette. Mert hiszen az elnyomott nemzetek burzsoáziája a nemzeti felszabadulás jelszavait mindig a munkásság becsapásának eszközévé változtatja: a belpolitikában ezeket a jelszavakat az ural-

kodó nemzetek burzsoáziájával való reakciós megalkuvásokra használja fel (így például az ausztriai és az oroszországi lengyelek, akik egyességre léptek a reakcióval a zsidók és az ukránok elnyomása céljából); a külpolitikában igyekszik egyességre lépni az egymással vetélkedő imperialista hatalmak valamelyikével, hogy megvalósíthassa saját rabló céljait (a balkáni kis államok politikája stb.).

Az a körülmény, hogy az egyik imperialista állam ellen a nemzeti szabadságért folyó harcot bizonyos viszonyok között egy másik „nagy"-hatalom kihasználhatja a saját ugyanolyan imperialista céljaira, éppoly kevéssé bírhatja rá a szociáldemokráciát arra, hogy lemondjon a nemzetek önrendelkezési jogának elismeréséről, mint ahogy az a gyakori jelenség, hogy a burzsoázia a köztársasági jelszavakat politikai megtévesztésre és pénzügyi rablásra használja ki, például a latin országokban, nem bírhatja rá a szociáldemokratákat arra, hogy lemondjanak republikanizmusukról*.

5. MARXIZMUS ÉS PROUDHONIZMUS A NEMZETI KÉRDÉS TERÉN

A kispolgári demokratákkal ellentétben Marx kivétel nélkül valamennyi demokratikus követelésben nem abszolútumot látott, hanem annak a harcnak történelmi kifejezését látta bennük, amelyet a burzsoázia által vezetett néptömegek a feudalizmus ellen folytattak. Nincs e követelések között egyetlenegy sem, amely bizonyos körülmé-

* Mondani is fölösleges, hogy egészen nevetséges dolog volna, ha valaki elvetné az önrendelkezési jogot annál az oknál fogva, hogy — állítólag — a „haza védelme" következik belőle. Ugyanilyen joggal, azaz ugyanilyen alaptalanul hivatkoznak 1914—1916-ban a szociálsoviniszták mind a demokrácia bármely követelésére (például republikanizmusára), mindpedig a nemzeti elnyomás elleni harc bármely jelszavára, a „haza védelmének" igazolása céljából. A marxizmus azt, hogy bizonyos háborúkban, például Európában a nagy francia forradalom háborúiban vagy a Garibaldi-féle háborúkban, elismeri a haza védelmét, valamint azt, hogy az 1914—1916-os imperialista háborúban a haza védelmét elveti, minden egyes háború konkrét történelmi sajátosságainak elemzéséből vezeti le és semmiesetre sem valamely „általános elvből", vagy valamely külön programpontból.

nyek között ne szolgálhatott volna és ne szolgált volna eszközül arra, hogy a burzsoázia félrevezesse a munkásokat. Ebben a tekintetben a politikai demokrácia egyik követelésének, nevezetesen a nemzetek önrendelkezési jogának kiragadása és a többivel való szembeállítása — elméleti szempontból gyökerében helytelen. A gyakorlatban a proletariátus csak úgy óvhatja meg önállóságát, ha a demokratikus követelésekért folytatott harcát, a köztársaság követelését is beleértve, alárendeli a burzsoázia megdöntéséért folytatott forradalmi harcának.

Másrészt, a proudhonistákkal ellentétben, akik a „szociális forradalom nevében" „tagadták" a nemzeti kérdés létezését, Marx elsősorban az előrehaladott országokban élő proletariátus osztályharcának érdekeit tartotta szem előtt, s az internacionalizmusnak és a szocializmusnak azt az alapvető elvét helyezte előtérbe, hogy: nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom[51]. Éppen a német munkások forradalmi mozgalmának érdekei szempontjából követelte Marx 1848-ban, hogy Németorszag győzelmes demokráciája hirdesse ki és valósítsa meg a németek által elnyomott népek szabadságát[52]. Éppen az angol munkások forradalmi harca szempontjából követelte Marx 1869-ben Írország különválását Angliától, és hozzátette: „még akkor is, ha a különválás után föderáció jönne létre"[53]. Marx csakis ennek a követelésnek felállításával nevelte valóban internacionalista szellemben az angol munkásságot. Csakis így állíthatta szembe az opportunistákkal és a burzsoá reformizmussal, amely mindezideig, fél évszázad multán sem valósította meg az írországi „reformokat", ennek a történelmi feladatnak forradalmi megoldását. Csakis ilymódon volt képes Marx arra, hogy a tőke szószólóival szemben, akik azzal kürtölték tele a világot, hogy a kis nemzetek különválási szabadsága utópikus és megvalósíthatatlan, és hogy nemcsak a gazdasági, hanem a politikai koncentráció is haladó jellegű, megvédelmezze ennek a koncentrációnak haladó jellegét *nem* imperialista módra, megvédelmezze a nemzetek nem erőszakon, hanem a világ proletárjainak szabad szövetségén alapuló közeledésének eszméjét. Csakis ilymódon volt képes Marx arra, hogy a nemzetek egyenjogúságának

és önrendelkezési jogának üres szavakban megnyilatkozó és gyakran képmutató elismerésével a nemzeti kérdések megoldása terén *is* a tömegek forradalmi cselekvését állítsa szembe. Az 1914—1916-os imperialista háború és az opportunisták meg a kautskysták képmutatásainak Augiász-istállói, amelyeket ez a háború tárt fel, szemléltetően megmutatták, mennyire helyes Marxnak ez a politikája, amelynek mintaképül kell szolgálnia valamennyi előrehaladott ország számára, mert hiszen manapság mindegyikük elnyom idegen nemzeteket*.

6. HÁROM ORSZÁGTÍPUS A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSE TEKINTETÉBEN

Ebben a tekintetben az országok három fő típusát kell megkülönböztetni:

Először. Nyugat-Európa előrehaladott tőkés országai és az Egyesült Államok. A haladó polgári nemzeti mozgalmak itt rég befejeződtek. Ezek közül a „nagy" nemzetek közül mindegyik elnyom idegen nemzeteket a gyarmatokon és saját országában. Az uralkodó nemzetek proletariátusának feladatai itt ugyanolyanok, amilyenek a proletariátus feladatai Angliában a XIX. században Írországgal kapcsolatban voltak**.

---

* Gyakran hivatkoznak — az utóbbi időben például a „Glocke"[54] 8. és 9. számában a német soviniszta Lensch — arra, hogy Marxnak egyes népek, például 1848-ban a csehek, nemzeti mozgalmával szemben tanusított elutasító magatartása megdönti annak szükségességét, hogy a marxizmus szempontjából elismerjük a nemzetek önrendelkezési jogát. De ez nem igaz, mert 1848-ban megvoltak a történelmi és politikai okai annak, hogy különbséget tegyenek „reakciós" és forradalmi-demokratikus nemzetek között. Marxnak igaza volt, amikor az előbbieket elítélte, az utóbbiaknak pedig pártját fogta[55]. Az önrendelkezési jog a demokráciának egyik olyan követelése, amelyet természetesen alá kell rendelni a demokrácia általános érdekeinek. 1848-ban és a következő években ezek az általános érdekek elsősorban a cárizmus elleni harcot követelték meg.

** Egyes kis államokban, amelyek kívül maradtak az 1914—1916-os háborún, például Hollandiában és Svájcban, a burzsoázia fokozottan kihasználja a „nemzetek önrendelkezési jogának" jelszavát az imperialista háborúban való részvétel igazolása érdekében. Ez egyike azoknak az indokoknak, amelyek az ilyen országok

Másodszor, Európa keleti része: Ausztria, a Balkán és különösen Oroszország. Ezekben az országokban éppen a XX. század különösen kifejlesztette a burzsoá-demokratikus nemzeti mozgalmakat és kiélezte a nemzeti harcot. Ezeknek az országoknak proletariátusa sem az ország burzsoá-demokratikus átalakulásának betetőzése terén, sem pedig más országok szocialista forradalmának támogatása terén nem teljesítheti feladatait, ha nem száll síkra a nemzetek önrendelkezési joga mellett. Különösen nehéz és különösen fontos itt az elnyomó és az elnyomott nemzetek munkássága részéről folytatott osztályharc egybeolvasztásának feladata.

Harmadszor, a félgyarmati országok, mint Kína, Perzsia, Törökország és valamennyi gyarmat, összesen vagy 1 000 millió lakossal. Itt a burzsoá-demokratikus mozgalmak részben alig hogy elkezdődnek, részben pedig még korántsem fejeződtek be. A szocialistáknak nemcsak hogy követelniök kell a gyarmatok feltétlen, megváltásnélküli és haladéktalan felszabadítását — már pedig ez a követelés politikai értelemben nem jelent egyebet, mint éppen az önrendelkezési jog elismerését; a szocialistáknak a leghatározottabban támogatniok kell ezekben az országokban a burzsoá-demokratikus nemzeti szabadságmozgalmak legforradalmibb elemeit és segíteniök kell felkelésüket — alkalomadtán pedig forradalmi háborújukat is — az őket elnyomó imperialista hatalmak *ellen*.

---

szociáldemokratáit az önrendelkezési jog elvetésére késztetik. A helyes proletár politikát, nevezetesen a „haza védelmének" az *imperialista* háborúban való elvetését, helytelen érvekkel védelmezik. Ennek eredménye elméletileg a marxizmus kiforgatása, gyakorlatilag pedig bizonyos fajta kisnemzeti szűkkeblűség, megfeledkezés a „nagyhatalmi" nemzetek által leigázott nemzetek lakosságának *százmillióiról*. Gorter elvtárs „Az imperializmus, a háború és a szociáldemokrácia' című kitűnő brosúrájában helytelenül elveti a nemzetek önrendelkezésének elvét, de helyesen *alkalmazza* azt, amikor követeli Holland-India *haladéktalan* „politikai és *nemzeti* függetlenségét" és leleplezi a holland opportunistákat, akik vonakodnak attól, hogy felállítsák ezt a követelést és harcoljanak érte.

7. A SZOCIÁLSOVINIZMUS ÉS A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSE

Az imperialista korszak és az 1914—1916-os háború különösen előtérbe állította az előrehaladott országokban tapasztalható sovinizmus és nacionalizmus elleni harc feladatát. A nemzetek önrendelkezési jogának kérdésében a szociálsoviniszták, vagyis az opportunisták és a kautskysták között, akik az imperialista, reakciós háborút azzal szépítgetik, hogy „a haza védelmének" fogalmát alkalmazzák rá, két főárnyalat van.

Egyfelől a burzsoázia meglehetősen nyilt szolgáit látjuk, akik azzal a megokolással védelmezik az annexiókat, hogy az imperializmus és a politikai koncentráció haladó jellegű, és elvetik az állítólag utópikus, illuzórius, kispolgári stb. önrendelkezési jogot. Ide tartoznak Cunow, Parvus és a szélső opportunisták Németországban, a fábiánusoknak és a trade-unionok vezéreinek egy része Angliában, az opportunisták Oroszországban: Szemkovszkij, Libman, Jurkevics stb.

Másfelől a kautskystákat látjuk, akikhez Vandervelde, Renaudel, továbbá Anglia és Franciaország sok pacifistája és mások is tartoznak. Ezek az előbbiekkel való egység mellett szállnak síkra és a gyakorlatban teljesen egyetértenek velük, amikor az önrendelkezési jogot csupán szavakban és képmutatóan védelmezik: „túlzottnak" tartják („zu viel verlangt": Kautsky a „Neue Zeit" 1915 május 21-i számában) a politikai különválás szabadságának követelését, nem szállnak síkra a mellett az álláspont mellett, hogy éppen az elnyomó nemzetek szocialistáinak feltétlenül forradalmi taktikát kell követniök, hanem ellenkezőleg, elkenik azok forradalmi kötelességeit, mentegetik opportunizmusukat, megkönnyítik számukra a nép becsapását, megkerülik éppen az állam *határainak* kérdését, amikor olyan államról van szó, amely nem egyenjogú nemzeteket erőszakkal tart vissza keretében stb.

Ezek is, amazok is, egyaránt opportunisták, akik prostituálják a marxizmust és elvesztették minden képességüket arra, hogy megértsék az elméleti jelentőségét és gyakorlati szükségességét Marx taktikájának, amelyet ő az írországi példával kapcsolatban megvilágított.

Ami mármost az annexiókat illeti, ez a kérdés a háborúval kapcsolatban különösen aktuálissá vált. De mi is voltaképpen az annexió? Könnyű meggyőződni arról, hogy az annexiók elleni tiltakozás vagy a nemzetek önrendelkezésének elismerését jelenti, vagy pedig csak pacifista frázis, amely a status quo-t védelmezi és ellene van *mindenféle* erőszaknak, még a forradalmi erőszaknak is. Az ilyen frázis gyökerében hamis és nem egyeztethető össze a marxizmussal.

8. A PROLETARIÁTUS KONKRÉT FELADATAI A LEGKÖZELEBBI JÖVŐBEN

A szocialista forradalom megindulhat a legközelebbi jövőben. Ebben az esetben a proletariátus haladéktalan feladata lesz a hatalom meghódítása, a bankok kisajátítása és más diktatórikus rendszabályok foganatosítása. A burzsoázia — s különösen a fábiánusok és a kautskysták fajtájából való intelligencia — az ilyen pillanatokban igyekezni fog szétforgácsolni és fékezni a forradalmat azáltal, hogy korlátozott, demokratikus célokat igyekszik majd ráerőszakolni. Abban az esetben, ha a proletárok rohama a burzsoázia hatalmának alapjai ellen már megkezdődött, *valamennyi* tisztán demokratikus követelés bizonyos értelemben a forradalom akadálya lehet; ezzel szemben *valamennyi* elnyomott nép szabadságának (vagyis önrendelkezési jogának) proklamálása és megvalósítása a szocialista forradalomban ugyanolyan égetően szükséges lehet, mint amilyen égetően szükséges volt a burzsoá-demokratikus forradalom győzelme szempontjából, például 1848-ban Németországban, vagy 1905-ben Oroszországban.

Lehetséges azonban, hogy a szocialista forradalom kezdetéig eltelik még 5, 10, vagy ennél is több esztendő. A soronlevő feladat a tömegek forradalmi nevelése lesz, mégpedig olyan szellemben, hogy lehetetlenné tegyük a szociálsovinisztáknak és opportunistáknak a munkáspárthoz való tartozását és az 1914—1916-os győzelemhez hasonló győzelmüket. A szocialistáknak meg kell majd magyarázniok a tömegeknek, hogy azok az angol szocialisták, akik

nem követelik a gyarmatok és Írország különválásának szabadságát; azok a német szocialisták, akik nem követelik a gyarmatok, az elzásziak, a dánok és a lengyelek különválásának szabadságát, akik nem terjesztik ki a közvetlen forradalmi propagandát és forradalmi tömegakciókat a nemzeti elnyomás ellen folyó harc területére is, akik a zaberni incidenshez hasonló incidenseket nem használják ki az elnyomó nemzet proletariátusának soraiban, hogy egészen nagyarányú illegális propagandát folytassanak, utcai tüntetéseket és forradalmi tömegmegmozdulásokat szervezzenek; azok az orosz szocialisták, akik nem követelik Finnország, Lengyelország, Ukrajna stb. stb. különválásának szabadságát — hogy az ilyen szocialisták soviniszta módra, a vérben és szennyben gázoló imperialista monarchiák és az imperialista burzsoázia lakájaiként járnak el.

9. AZ OROSZORSZÁGI ÉS A LENGYEL SZOCIÁLDEMOKRÁCIA, VALAMINT A II. INTERNACIONÁLE ÁLLÁSFOGLALÁSA AZ ÖNRENDELKEZÉS KÉRDÉSÉBEN

Az oroszországi forradalmi szociáldemokraták és a lengyel szociáldemokraták közötti nézeteltérések az önrendelkezés kérdésében már 1903-ban felmerültek, azon a kongresszuson, amely elfogadta az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programját és amely, a lengyel szociáldemokraták küldöttségének tiltakozása ellenére, felvette ebbe a programba a nemzetek önrendelkezési jogát elismerő 9. §-t. Ettől az időtől fogva a lengyel szociáldemokraták egyszer sem ismételték meg pártjuk nevében azt a javaslatot, hogy pártunk programjából töröljük a 9. §-t, vagy hogy valamilyen más formulával cseréljük fel.

Oroszországban, ahol az elnyomott nemzetekhez a lakosságnak mintegy 57%-a — több mint 100 millió ember — tartozik, ahol ezek a nemzetek főképpen a végvidékeket lakják, ahol ezeknek a nemzeteknek egy része kulturáltabb, mint a nagyoroszok, ahol a politikai rendszer különösen barbár és középkori jellegű, ahol a burzsoádemokratikus forradalom még nem fejeződött be, — Oroszországban a cárizmus által elnyomott nemzetek Oroszországtól való szabad különválási jogának elismerése a

szociáldemokratákra nézve, demokratikus és szocialista feladataiknál fogva, feltétlenül kötelező. Pártunk, amelyet 1912 januárjában újjáteremtettünk, 1913-ban határozati javaslatot fogadott el[56], amely megerősíti és éppen a fentebb említett konkrét jelentésében magyarázza az önrendelkezési jogot. A nagyorosz sovinizmus tombolása 1914—1916-ban mind a burzsoázia, mind az opportunista szocialisták soraiban (Rubanovics, Plehanov, a „Nase Gyelo" stb.) — még inkább arra ösztönöz bennünket, hogy kitartsunk e mellett a követelés mellett és leszegezzük, hogy azok, akik elvetik, a gyakorlatban a nagyorosz sovinizmust és a cárizmust támogatják. Pártunk kijelenti, hogy a leghatározottabban elhárít magától minden felelősséget az önrendelkezési jog ellen irányuló ilyen fellépésért.

A lengyel szociáldemokrácia által a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspont legújabb megfogalmazása (a lengyel szociáldemokrácia nyilatkozata a Zimmerwaldi Konferencián) a következő gondolatokat tartalmazza:

Ez a nyilatkozat megbélyegzi a német és a többi kormányt, amelyek „a lengyel területeket" zálognak tekintik a közelgő kárpótlási játékhoz és „*megfosztják a lengyel népet attól a lehetőségtől, hogy maga döntse el sorsát*". „A lengyel szociáldemokrácia határozottan és ünnepélyesen tiltakozik *az egész ország részekre való felszabdalása és feldarabolása* ellen"... Ostorozza azokat a szocialistákat, akik a Hohenzollernekre bízták ... „*az elnyomott népek felszabadításának* ügyét". Annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy csak a forradalmi nemzetközi proletariátus közeledő harcában, a szocializmusért folyó harcban való részvétel „*tépi majd szét a nemzeti elnyomás bilincseit* és semmisíti meg *az idegen uralom minden formáját*, csak az fogja biztosítani a *lengyel népnek*, mint olyannak, amely *egyenjogú* tagja a népek szövetségének — a minden irányú szabad fejlődés lehetőségét". A nyilatkozat a háborút „*a lengyelek számára*" „*kétszeres* testvérgyilkosságnak" nyilvánítja. (A Nemzetközi Szocialista Bizottság Közleményei, 2. sz. 1915. IX. 27. 15. old.; orosz fordítása az „Интернационал и война"* c. cikkgyüjteményben, 97. old.).

* — „Az Internacionále és a háború". — *Ford.*

Ezek a megállapítások lényegileg semmiben sem különböznek a nemzetek önrendelkezési jogának elismerésétől, csak politikailag még terjengősebben és homályosabban vannak megfogalmazva, mint a II. Internacionále programjainak és határozatainak többsége. Minden kísérlet, amely ezeket a gondolatokat pontos politikai fogalmazásban akarja kifejezni és meg akarja határozni a kapitalista, vagy csak a szocialista rendre való alkalmazhatóságukat, még kirívóbban mutat majd rá arra, hogy milyen hibát követnek el a lengyel szociáldemokraták, amikor elvetik a nemzetek önrendelkezési jogát.

Az 1896-os londoni nemzetközi szocialista kongresszus határozatát, amely elismeri a nemzetek önrendelkezését, a fent ismertetett tézisek alapján ki kell egészíteni s rá kell mutatni: 1) ennek a követelésnek különös fontosságára az imperializmus korszakában; 2) a politikai demokrácia valamennyi követelésének politikai viszonylagosságára és osztálytartalmára, a szóbanforgó követelést is beleértve; 3) az elnyomó nemzetek szociáldemokratáira és az elnyomott nemzetek szociáldemokratáira háruló konkrét feladatok megkülönböztetésének szükségességére; 4) arra, hogy milyen következetlen, tisztán szavakban megnyilvánuló és ennek folytán politikai jelentése tekintetében képmutató az önrendelkezési jog elismerése az opportunisták és kautskysták részéről; 5) arra, hogy azok a szociáldemokraták, különösen a nagyhatalmi nemzetek (nagyoroszok, angolok, amerikaiak, németek, franciák, olaszok, japánok stb.) szociáldemokratái, akik nem szállnak síkra a „saját“ nemzetük által elnyomott gyarmatok és nemzetek különválásának szabadságáért, ténylegesen egyetértenek a sovinisztákkal; 6) arra, hogy a szóbanforgó követelésért, éppúgy, mint a politikai demokrácia valamennyi lényegbevágó követeléséért folyó harcot alá kell rendelni a burzsoá kormányok megdöntéséért és a szocializmus megvalósításáért folyó közvetlen forradalmi tömegharcnak.

Átvinni az Internacionáléra egyes kis nemzetek és különösen a lengyel szociáldemokraták álláspontját, akiket a népet nacionalista jelszavakkal bolondító lengyel burzsoáziával való harcuk helytelenül az önrendelkezés elvetésére vezetett, elméleti hiba, a marxizmusnak proud-

honizmussal való felcserélése volna, a gyakorlatban pedig a nagyhatalmi nemzetek legveszedelmesebb sovinizmusának és opportunizmusának akaratlan támogatását jelentené.

A „Szocial-Demokrat",
az Oroszországi Szociáldemokrata
Munkáspárt Központi Lapja
szerkesztősége

Utóirat. A „Neue Zeit" éppen most megjelent 1916 március 3-i számában Kautsky nyiltan keresztényi béke-jobbot nyujt a legszennyesebb német sovinizmus képviselőjének, Austerlitznek, olyanformán, hogy a Habsburgok Ausztriáját illetőleg elveti az elnyomott nemzetek különválásának szabadságát, de elismeri ezt a szabadságot az *orosz* Lengyelországra vonatkozólag, hogy lakájszolgálatot tegyen Hindenburgnak és II. Vilmosnak. A kautskyzmus jobb önleleplezését kívánni is nehéz volna!

A megírás ideje: 1916 január—február.
1916 áprilisában jelent meg, a „Vorbote" c. folyóirat 2. számában.

Orosz nyelven megjelent 1916 októberében, a „Szbornyik Szocial-Demokrata" 1. számában.

A KÜLFÖLDI SZERVEZETEK BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE AZ OSzDMP SZEKCIÓIHOZ

Tisztelt elvtársak! A „Gazeta Robotnicza"[57] nemrég megjelent 25. (a háború kitörése óta *második*) számában, a Lengyel Szociáldemokrácia *ellenzékének* lapjában, leközölték az értekezletükön (a szerkesztőbizottság értekezletén) még 1915 *júniusában* elfogadott határozatokat.

Ezek a határozatok világosan mutatják, hogy a Lengyel Szociáldemokrácia, *mint szervezet* (nem beszélünk egyes tagjairól, akik közül egyik-másik igen hasznos munkát végez a német szociáldemokrata sajtóban) *ismét minden tekintetben* gerinctelenül ingadozik.

Egyetlen szó sincs a *kautskyzmus* ellen, egyetlen szó sincs az *opportunizmus*, a szociálsovinizmus *forrása* és *t á m a s z a* elleni határozott és elszánt harcról!! Ennek a magatartásnak csak egy és csakis egy tényleges értelme van: készek újra „kacérkodni" a kautskystákkal (mint Brüsszelben 1914 július 3—16-án[58]).

A legfontosabb (a IV.) határozatot teljes egészében idézzük. Íme a szövege:

A PSD* (az ellenzéknek) „Gazeta Robotnicza" c. ujságja. 25. sz. (1916 január). „A szerkesztőbizottság 1915 június 1—2-án megtartott értekezletén elfogadott határozatok."

...IV. *A Lengyel és Litván Szociáldemokrácia viszonya az OSzDMP-hoz***.

* — Lengyel Szociáldemokrácia. — *Szerk.*

** A „Gazeta Robotnicza" határozatát N. K. Krupszkaja fordította le. A szövegben vastagon szedett szavak Lenin kiegészítései és javításai a lengyelből készült fordításban. — *Szerk.*

„A lengyel forradalmi szociáldemokrácia Oroszországban az OSzDMP Központi Bizottságát tekinti a legforradalmibb internacionalista elemekből álló kollektívának, egyben megbízza az országos szervezetet, hogy szabályozza a jövőben a Központi Bizottsággal való szervezeti kapcsolatokat és kijelenti, hogy a jövőben politikailag támogatni fogja a Központi Bizottságot és tevékenységét koordinálja a Központi Bizottság tevékenységével.

Az a körülmény, hogy a lengyel szociáldemokraták és a Központi Bizottság forradalmi álláspontja politikájuk fő, lényeges (wytycznych [**döntő?**]) pontjaiban azonos, Lengyelország és Litvánia Szociáldemokráciájának kötelességévé teszi, hogy a jövőben is kritikát gyakoroljon a Központi Bizottság taktikájának kétségtelen szertelenségei (wybujałości [**a gabona stb. „szertelen"** növekedése]) fölött.

A Központi Bizottságnak igaza van, amikor hangsúlyozni kívánja, hogy a proletariátus feltétlenül ellensége a cárizmus **rabló**politikájának és ezért *Oroszország vereségének* jelszavát tűzi ki, amelyet a cárizmusnak Európában játszott különösen reakciós szerepével és az orosz forradalom rendkívüli jelentőségével indokol; csakhogy a Központi
!! Bizottság ilyenformán ellentmondásba kerül az internacionalizmus módszerével, amellyel nem fér össze, hogy a proletariátus várakozásait és feladatait a háború ilyen
!! vagy olyan kimenetelétől tegyék függővé, sőt érveket ad a német szociálpatrióták kezébe.

A Központi Bizottságnak igaza van, amikor megjegyzi, hogy az új Internacionále megteremtéséhez forradalmi akciók szükségesek, igaza van, amikor szembefordul a konfliktusok **elkenésének**, a régi, széthullott Internacionále összetákolásának minden kísérletével, csakhogy
!!! túlbecsüli az azoktól a kevésbbé határozott elemektől való gépies elkülönülés szerepét, akik nem fogadják el a priori* a Központi Bizottság álláspontját, és **elfelejti (przeocza)**, hogy a forradalmi **tábornak (obozu)** nem az a feladata, hogy eltaszítsa ezeket az elemeket, hanem az, hogy bevonja őket a szociálpatriotizmus **szélhámossága (csalása)** (s zal-

* — már eleve. — *Szerk.*

bierstwem) elleni harcba és elősegítse radikalizálódásukat azáltal, hogy élesen bírálja eszmei állhatatlanságukat.

Ami az OSzDMP Szervező Bizottságát illeti, **az értekezlet (narada) megállapítja,** hogy a Szervező Bizottság Oroszországban tartózkodó fő **csoportja,** valamint **irodalmi képviselete is** (ekspozytura literacka) szociálpatrióta álláspONTON van, hogy gyenge internacionalista szárnyának nincs ereje és bátorsága szakítani a szociálpatriótákkal, hogy a Szervező Bizottság központja pacifista álláspontot foglal el; **az értekezlet** azon a véleményen van, hogy Lengyelország és Litvánia Szociáldemokráciájának viszonya a Szervező Bizottsághoz egyesegyedül csakis az lehet, hogy bírálja a Szervező Bizottság álláspontját, elősegítse bomlasztását (rozkładu) és elszakítsa tőle internacionalista **elemeit,** akik a «Nase Szlovo» körül, a körül a szerv körül csoportosulnak, amely sokat tett az internacionalista forradalmi nézetek kimunkálása (kikristályosítása) terén az OSzDMP-n belül.

Ugyanez vonatkozik többek között a hozzátartozó (a Szervező Bizottsághoz tartozó) Bundra is, amelynek álláspontja a szociálpatrióta és pacifista, oroszbarát és németbarát elemek még zavarosabb keveréke."

A lengyel szociáldemokraták itt azt mondják, hogy tevékenységüket „koordinálni" akarják a Központi Bizottság tevékenységével.

Úgy véljük, hogy feltétlenül kötelességünk megmondani a Központi Bizottságnak: a Központi Bizottságnak nem szabad „koordinálnia" és a Központi Bizottságnak *nem lehet koordinálnia* tevékenységét a Lengyel Szociáldemokrácia tevékenységével.

Miért?

Azért, mert a Lengyel Szociáldemokrácia újból és újból, ezeregyedszer *i n g a d o z i k* (vagy, ami objektív jelentőségét tekintve ugyanaz, taktikázik) pártunk *legfontosabb* kérdésében. Kétségtelen, hogy az oroszországi szociáldemokrata mozgalom legfontosabb kérdése most a *szakadás* kérdése.

Engesztelhetetlenek vagyunk ebben a kérdésben, mert az oroszországi szociáldemokrata mozgalom minden tapasztalata, különösen az 1903—1909-es, méginkább az 1910—

1914-es és leginkább az 1915—1916-os évek tapasztalatai arról *győztek meg* minket, hogy a Szervező Bizottsággal (vagy ami ugyanaz: a Csheidze-frakcióval) való egység *káros* a munkásmozgalomra nézve, *biztosítja* a munkásmozgalom alárendelését a burzsoáziának.

A háború és a „gvozgyevizmus“[59] ezt véglegesen bebizonyította.

És a lengyel szociáldemokraták éppen ebben a legfontosabb, alapvető, döntő kérdésben újra meg újra csak *köntörfalaznak*.

Arról, hogy a háború meggyőzte őket a szakadás szükségszerűségéről és brüsszeli taktikájuk (1914. VII. 3—16) *helytelenségéről, egy árva szót sem* szólnak.

Ellenkezőleg, olyan *mondatot* vettek fel a határozatba, amelyet kizárólag csak azért fabrikáltak, hogy „brüsszeli módra“ újból a Szervező Bizottság vagy Csheidze oldalára táncolhassanak át és ezt igazolhassák. Ez a mondat a következő:

„. . . a Központi Bizottság túlbecsüli a gépies elkülönülés szerepét . . .“

Ez a lényeg. Minden egyéb csak frázis. Ha a Központi Bizottság „túlbecsüli“ a szakadás szükségességét, akkor világos, hogy a Lengyel Szociáldemokráciának holnap vagy holnapután joga lesz *ismét* egy újabb brüsszeli-kautskysta „egység“-határozatra szavazni.

Ez még mindig a régi Tyszka-vonal[60], a régi taktikázás a Központi Bizottság és a Szervező Bizottság között, az inga helyzetének régi (hogy enyhén fejezzem ki magam) eklektikus kihasználása.

Mi egyáltalán nem vagyunk a Lengyel Szociáldemokráciával való *együttműködés* ellen, sem általában, sem pedig a Zimmerwaldi Baloldal keretében; mi nem védjük határozataink minden egyes *betűjét;* de (1) az *oroszországi szakadás* és (2) az európai kautskyzmus elleni engesztelhetetlen magatartásunk kérdésében *hajthatatlanok vagyunk*. Kötelességünknek tartjuk figyelmeztetni az elvtársakat a lengyel szociáldemokraták *megbízhatatlanságára* és ragaszkodni ahhoz, hogy a Központi Bizottság ne engedje magát újra „brüsszeli“ kísérletekre csábí-

tani, ne higyjen azoknak, akik ezeket a kísérleteket rendezik vagy azokban résztvesznek.

Elvtársi üdvözlettel
A Külföldi Szervezetek Bizottsága

A megírás ideje: 1916 február—március.
Először 1937-ben, a „Leninszkij Szbornyik"
XXX. kötetében jelent meg.

A „BÉKEPROGRAM"-RÓL

A „zimmerwaldisták" második nemzetközi konferenciájának[61] napirendjére tűzött egyik legfontosabb kérdés — a szociáldemokrata „békeprogram" kérdése. Hogy az olvasót azonnal rávezessük ennek a kérdésnek igazi *lényegére*, idézzük Kautskynak, a II. Internacionále legtekintélyesebb képviselőjének és a világ szociálsovinisztái legtekintélyesebb védelmezőjének idevágó nyilatkozatát. „Az Internacionále nem alkalmas eszköz a háború idején; az Internacionále lényegében a béke eszköze... Harc a békéért, osztályharc a béke idején" („Neue Zeit". 1914. XI. 27.). „Az Internacionáléban eddig megszövegezett békeprogramok: a koppenhágai, a londoni, a bécsi, mind követelik a nemzetek önállóságának elismerését, és jogosan. Ez a követelés legyen a mi iránytűnk a most folyó háborúban" (ugyanott, 1915. V. 21.).

Ebben a néhány szóban pompásan ki van fejezve a szociálsoviniszták nemzetközi egyesülésének és megalkuvásának „programja". Mindenki tudja, hogy Bécsben Südekum barátai és hívei üléseztek, akik teljesen Südekum szellemében működnek, s a „haza védelmének" leple alatt a német imperializmust védelmezik. Londonban pedig a francia, az angol és az orosz Südekumok üléseztek, akik ugyanezzel az ürüggyel védelmezik „saját" imperializmusukat. Mind a londoni, mind pedig a bécsi szociálsoviniszta hősök igazi politikája abban áll, hogy igazolják részvételüket az imperialista háborúban, igazolják a német munkások legyilkolását a francia munkások által és fordítva azért, hogy melyik nemzet burzsoáziájáé legyen az elsőbbség idegen országok kifosztásában. És

a londoni meg a bécsi hősöknek ahhoz, hogy leplezzék ezt az igazi politikájukat, hogy megtévesszék a munkásokat, az a *frázis* szolgál, hogy hiszen mi „elismerjük" a „nemzetek önállóságát", vagy más szavakkal, elismerjük a nemzetek önrendelkezési jogát, elvetjük az annexiókat stb. stb.!

Világos, mint a nap, hogy ez az „elismerés" égbekiáltó hazugság, a leggyalázatosabb képmutatás, mert hiszen egy olyan háborúban való részvételt igazolnak vele, amely *mindkét* részről a nemzetek leigázását, nem pedig önállóságukat szolgálja. És akkor a nagytekintélyű Kautsky, ahelyett, hogy feltárná, leleplezné, megbélyegezné a képmutatást, *szentesíti* azt. A szocializmus árulóivá lett sovinisztáknak az az egyetértő törekvése, hogy becsapják a munkásokat, Kautskynál érvül szolgál arra, hogy az Internacionále bebizonyította „egyetértését" és életrevalóságát a béke kérdésében!!! A nacionalista, durva, kézenfekvő, szembeötlő, a munkások számára nyilvánvaló képmutatást Kautsky nemzetközi, körmönfont, leplezett képmutatássá változtatja és ezzel port hint a munkások szemébe. A kautskysta politika százszorta károsabb és veszélyesebb a munkásmozgalomra nézve, mint a Südekum-politika, a kautskysta képmutatás százszorta visszataszítóbb.

És egyáltalán nemcsak Kautskyról van szó, hiszen a dolog lényegét tekintve, Akszelrod, Martov, Csheidze Oroszországban, Longuet és Pressemane Franciaországban, Treves Olaszországban stb. ugyanilyen politikát folytat. Ennek a politikának objektív jelentősége az, hogy támogatja a munkásosztály soraiban a burzsoá hazugságot, hogy burzsoá eszméket visz be a proletariátusba. Hogy egyfelől Südekum, másfelől pedig Plehanov csak „saját" nemzete tőkéseinek burzsoá hazugságait szajkózza, az nyilvánvaló, de az már nem olyan nyilvánvaló, hogy Kautsky *ugyanezt* a hazugságot szentesíti és az „egyetértő" Internacionále „legfőbb igazságává" avatja. A burzsoáziának pedig éppen arra van szüksége, hogy a munkások a Südekumokat és a Plehanovokat tekintélyes, egyetértő „szocialistáknak" tartsák, akik csak átmenetileg különböztek össze egymással. A burzsoáziának éppen arra van szük-

sége, hogy képmutató békefrázisokkal, üres, semmire sem kötelező frázisokkal *elvonják* a munkásokat a háború idején a forradalmi harctól, álomba ringassák őket és az „annexiók nélküli béke“, a demokratikus béke stb. stb. reményével vigasztalják őket.

Huysmans csak népszerűsítette a kautskysta békeprogramot, amikor a döntőbíróságokkal, a külpolitika demokratizálásával stb. egészítette ki. Márpedig a szocialista békeprogram első és legfontosabb pontja a proletariátusra gyakorolt burzsoá befolyást *erősítő* kautskysta békeprogram *képmutatásának leleplezése* kell hogy legyen.

Gondoljunk a szocialista tanítás alapvető fogalmaira, amelyeket a kautskysták elferdítettek. A háború annak a politikának folytatása erőszakos eszközökkel, amelyet a hadbanálló hatalmak uralkodó osztályai már jóval a háború előtt folytattak. A béke *ugyanennek* a politikának a folytatása, azoknak a változásoknak *tekintetbe vételével*, amelyeket a hadműveletek idéztek elő az ellenfelek erőviszonyaiban. A háború egymagában véve még nem változtatja meg azt az irányt, amelyben a politika a háború előtt fejlődött, hanem csak *meggyorsítja* ezt a fejlődést.

Az 1870—1871-es háború a Németország felszabadítására és egyesítésére irányuló, burzsoá értelemben haladó (évtizedekre terjedő) politika folytatása volt. III. Napoleon leverése és megdöntése meggyorsította ezt a felszabadulást. Az akkori szocialisták békeprogramja figyelembe vette ezt a burzsoá értelemben haladó eredményt, és támogatta a demokratikus burzsoáziát: ne rabolják meg Franciaországot, kössenek tisztességes békét a köztársasággal.

Nézzük csak, micsoda komédia lesz abból, ha valaki az 1914—1916-os imperialista háború viszonyai között próbálja szolgai hűséggel „megismételni“ ezt a példát. Ez a háború a túlérett, reakciós burzsoázia politikáját folytatja, amely az egész világot fosztogatja, gyarmatokat foglal el stb. Ez a háború, a burzsoá viszonyok talaján, *nem vezethet*, az objektív helyzet folytán nem vezethet semilyen demokratikus „haladásra“, hanem csak általában mindenfajta elnyomás, különösen pedig a nemzeti elnyomás erősödésére és kiterjedésére — mégpedig a háború bármilyen kimenetele esetén.

Az a háború demokratikus, burzsoá értelemben haladó irányban gyorsította meg a fejlődést: III. Napoleon megdöntése, Németország egyesítése. *Ez* a háború *csak* a szocialista forradalom felé való fejlődést gyorsítja meg. *Akkor* a demokratikus (burzsoá) békeprogramnak *objektív* történelmi alapja volt. *Most* ez az alap *nincs* meg és a demokratikus békéről szóló üres fecsegés burzsoá hazugság, amelynek objektív jelentősége abban van, hogy elvonják a munkásokat a szocializmusért folytatott forradalmi harctól! *Akkor* a szocialisták a demokratikus békeprogrammal a meglevő, élyreható, évtizedeken át megnyilvánuló (III. Napoleon megdöntésére, Németország egyesítésére irányuló) demokratikus burzsoá *tömeg*mozgalmat támogatták. *Most*, a burzsoá viszonyok talaján, a szocialisták a demokratikus békeprogrammal a burzsoáziát, amely el akarja vonni a proletariátust a *szocialista* forradalomtól, a nép *becsapásában* támogatják.

A „haza védelméről" szóló frázisok a nemzeti felszabadító háború ideológiáját viszik be hazugul a tömegekbe, a demokratikus békéről szóló frázisok *kerülő úton* ugyanezt a burzsoá hazugságot hurcolják be!

„Szóval önöknek nincs semmiféle békeprogramjuk, szóval önök nem teszik magukévá a demokratikus követeléseket" — vetik közbe ellenünk a kautskysták, arra spekulálva, hogy a felületes emberek nem veszik észre ebben az ellenvetésben a létező szocialista feladatoknak nemlétező burzsoá-demokratikus feladatokkal való felcserélését.

Ó nem, uraim — válaszoljuk a kautskystáknak. — Mi a demokratikus követelések *mellett* vagyunk, *csak* mi harcolunk azokért *alakoskodás nélkül;* hiszen az objektív történelmi helyzet nem engedi meg a demokratikus követelések különválasztását a szocialista forradalomtól. Vegyék például azt az „iránytűt", amely Kautsky és Társai számára a munkásságnak a burzsoázia érdekében való megtévesztését szolgálja.

Südekum és Plehanov „egyetértenek" a „békeprogramban", az annexiók ellen! a nemzetek önállósága mellett! És jól jegyezzék meg, a Südekumoknak *igazuk van*, amikor azt mondják, hogy Oroszország viszonya Lengyelország-

hoz, Finnországhoz stb. annexiós viszony. Plehanovnak is igaza van, amikor azt mondja, hogy Németországnak is ugyanez a viszonya Elzász-Lotharingiához, Szerbiához, Belgiumhoz stb. Mind a kettőnek igaza van, nemde? És Kautsky „kibékíti“ a német Südekumot az orosz Südekummal!!!

De minden értelmes munkás azonnal észreveszi, hogy Kautsky is, *mind a két* Südekum is — képmutató. Ez világos. Ha valaki szocialista akar lenni, nem szabad megbékélnie a képmutató demokratizmussal, hanem *le* kell *lepleznie*. De hogyan leplezze le? Igen egyszerűen: a nemzetek önállóságának „elismeréséről“ *csak* akkor mondhatjuk el, hogy nem képmutató, ha az elnyomó nemzet képviselője a háború előtt is, a háború alatt is követelte a *saját* „hazája“ által elnyomott nemzet különválási jogát.

Csak ez a követelés felel meg a marxizmusnak. Ezt a követelést támasztotta Marx, az angol proletariátus érdekeiből kiindulva, amikor Írország szabadságát követelte, s ugyanekkor a különválás után valószínűnek tartotta a föderációt, vagyis a különválás jogát nem az elaprózódás és az elkülönülés érdekében, hanem a tartósabb és demokratikusabb kapcsolat érdekében követelte. Minden olyan esetben, amikor elnyomott és elnyomó nemzetekről van szó és amikor nem forognak fenn rendkívüli körülmények, amelyek a nemzeteket forradalmi-demokratikus és reakciós nemzetekre osztanák (ilyen körülmények forogtak fenn például a XIX. század negyvenes éveiben), Marx írországi politikájának kell a proletárpolitika előtt példaként lebegnie. Márpedig az imperializmus éppen az a korszak, amelyben a nemzeteknek elnyomó és elnyomott nemzetekre oszlása a lényeges, a tipikus, a reakciós és forradalmi nemzetek szerinti megkülönböztetés viszont Európában teljesen lehetetlen.

Pártunk már 1913-ban, a nemzeti kérdésről szóló határozatában, kötelezővé tette a szociáldemokraták számára, hogy az önrendelkezés fogalmát ebben az értelemben alkalmazzák. És az 1914—1916-os háború teljes egészében bennünket igazolt.

Olvassák el Kautskynak a „Neue Zeit“ 1916. III. 3-i számában megjelent legutóbbi cikkét. Kautsky kereken

kijelenti, hogy *egyetért* a közismert, szélsőséges ausztriai német sovinisztával — Austerlitz-cel, a soviniszta bécsi „Arbeiter-Zeitung“[62] szerkesztőjével, egyetért vele abban, hogy nem szabad a „nemzet önállóságát a nemzet szuverenitásával összekeverni“. Másszóval: az elnyomott nemzetek számára elegendő a nemzeti autonómia is a „nemzetiségi állam keretein“ belül, nem kell számukra feltétlenül egyenlő jogot követelni a politikai önállóságra. És ugyanitt, ugyanebben a cikkben, Kautsky azt állítja, hogy nem lehet bebizonyítani, hogy a „lengyelek számára az orosz államhoz való tartozás szükségszerűség“!!!

Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy Hindenburg, Südekum, Austerlitz és társaik érdekében Kautsky elismeri Lengyelország Oroszországtól való *különválásának jogát*, bár Oroszország „nemzetiségi állam“, de a lengyelek Németországtól való különválásának jogáról hallgat!!! A francia szocialistákat Kautsky ugyanebben a cikkben azon az alapon vádolja az internacionalizmus útjáról való letéréssel, hogy *háborúval* igyekeznek kivívni Elzász-Lotharingia szabadságát. Arról, hogy a német Südekumok és társaik letérnek az internacionalizmus útjáról, amikor nem követelik Elzász-Lotharingia *Németországtól* való különválásának jogát, Kautsky hallgat!

Kautsky a „nemzetiségi állam“ szócskát — ezt a szócskát Angliára is lehet alkalmazni, ha Írországot tartjuk szem előtt, Németországra is, ha Lengyelországot, Elzászt stb. tartjuk szem előtt! — a szociálsovinizmus nyilt védelmére használja ki. Az „annexiók elleni harcot“ Kautsky a ... sovinisztákkal való „*béke* programjává“, felháborító képmutatássá változtatta. És Kautsky ugyanebben a cikkben megismétli a mézes-mázos júdásbeszédet: „Az Internacionále sohasem mondott le arról, hogy az államhatárok megváltoztatásához követelje az érdekelt lakosság beleegyezését.“ Nem világos-e, hogy Südekum és Társai azt követelik, hogy az elzásziakat és a belgákat csak „beleegyezésükkel“ csatolják Németországhoz, Austerlitz és Társai azt követelik, hogy a lengyeleket és a szerbeket csak „beleegyezésükkel“ csatolják Ausztriához?

Hát az orosz kautskysta Martov? Ő a gvozgyevisták „Nas Golosz“[63] (Szamara) című lapjában próbálja bebizo-

nyítani azt a vitathatatlan igazságot, hogy a nemzetek önrendelkezéséből még nem következik a „honvédelem“ az imperialista háborúban. De arról, hogy az orosz szociáldemokrata elárulja az önrendelkezés elvét, ha nem követeli a nagyoroszok által elnyomott nemzetek *különválási jogát*, Martov hallgat, és ezzel békejobbot nyujt az Alekszinszkijeknek, a Gvozgyeveknek, a Potreszovoknak és a Plehanovoknak! Martov erről még az illegális sajtóban is hallgat! Vitatkozik a holland Gorterrel, bár Gorter, ugyanakkor, amikor hibát követ el azzal, hogy tagadja a nemzetek önrendelkezésének elvét, helyesen *alkalmazza* ezt az elvet, amikor Holland-India *politikai függetlenségét* követeli és leleplezi a holland opportunistákat, akik ezzel nem értenek egyet s így elárulják a szocializmust. Martov azonban nem kíván vitatkozni titkártársával, Szemkovszkijjal, az 1912—1915-ben a likvidátor sajtóban *egymaga* foglalkozott ezzel a kérdéssel és *elvetette* a különválás jogát, elvetette általában az önrendelkezést!

Nem világos-e, hogy Martov ugyanolyan képmutatóan „védi“ az önrendelkezést, akárcsak Kautsky? Éppen úgy azt a kívánságát leplezi, hogy *kibéküljön* a sovinisztákkal?

Hát Trockij? Ő nagy hűhóval az önrendelkezés *mellett* száll síkra, de ez nála is üres szólam, mert hiszen nem követeli az olyan nemzetek különválási jogát, amelyeket valamely *adott* nemzethez tartozó szocialista „hazája“ nyom el; *hallgat* Kautsky és a kautskysták képmutatásáról!

Az effajta „harc az annexiók ellen“ a munkások félrevezetése, nem pedig a szociáldemokraták programjának *magyarázata*, — *semmitmondó fecsegés*, nem pedig az internacionalisták kötelességének konkrét ismertetése, — a nacionalizmus előítéleteinek és önző érdekeinek tett engedmény („mi“ mindnyájan, a burzsoák is, a szociálsoviniszták is, „hasznot“ húzunk abból, hogy a „mi“ hazánk elnyom valamely nemzetet), nem pedig harc a nacionalizmus ellen.

A szociáldemokrácia „békeprogramjának“ elsősorban a burzsoá, szociálsoviniszta és kautskysta hazug békefrázisok leleplezésében kell állania. Ez az első és a legfontosabb. Máskülönben — akarva nem akarva — cinkosok vagyunk a tömegek *félrevezetésében*. A mi „béke-

programunk" megköveteli, hogy a demokrácia legfontosabb pontját ebben a kérdésben — az annexiók elvetését — ténylegesen, nem pedig csak szavakban alkalmazzák, hogy az az internacionalista propagandát, nem pedig a nemzeti képmutatást szolgálja. Ennek érdekében meg kell magyarázni a tömegeknek, hogy az annexiók elvetése, *azaz* az önrendelkezés elismerése — csak akkor őszinte, ha *mindegyik* nemzet szocialistája követeli a különválás jogát az olyan nemzetek számára, amelyeket az ő nemzete nyom el. — Pozitív jelszóként, amely forradalmi harcra mozgósítja a tömegeket, és megmagyarázza, hogy a „demokratikus" béke érdekében forradalmi rendszabályokra van szükség, a következő jelszót kell kitűzni: az államadósságok fizetésének megtagadása.

Végül, „békeprogramunknak" annak megmagyarázásában kell állania, hogy az imperialista hatalmaktól és az imperialista burzsoáziától *nem várhatunk* demokratikus békét. Ezt keresni *kell*, ezt ki *kell* harcolni, de *nem a multban*, a *nem*-imperialista kapitalizmus reakciós utópiájában vagy az egyenjogú nemzetek szövetségében, a kapitalizmus *viszonyai között*, hanem — a *jövőben*, a proletariátus szocialista forradalmában. Egyetlen döntő jelentőségű demokratikus követelést sem lehet megvalósítani csak valamelyest is átfogó méretekben és tartósan az előrehaladott imperialista államokban másként, mint a szocializmus zászlaja alatt megvívott forradalmi ütközetek *útján*.

És aki „demokratikus" békét ígér a népeknek, de ugyanakkor nem hirdeti a szocialista forradalmat és elveti a szocialista forradalomért folytatott harcot, az érette már a háború idején folytatott harcot, az félrevezeti a proletariátust.

„Szocial-Demokrat" 52. sz.
1916 március 25.

AZ OSzDMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK JAVASLATA A MÁSODIK SZOCIALISTA KONFERENCIÁNAK

(*Tézisek* a napirend 5, 6, 7*a*, 7*b*. és 8. pontjához: harc a háború befejezéséért, állásfoglalás a béke kérdéseihez, a parlamenti tevékenységhez és a tömegharchoz és a Nemzetközi Szocialista Iroda egybehívásához.)

(Az ISK*, amikor közzétette, hogy egybehívja a második konferenciát, felszólította a szervezeteket, hogy vitassák meg ezeket a kérdéseket és küldjék el javaslataikat. Az alábbi tézisek pártunk válasza erre a felszólításra.)

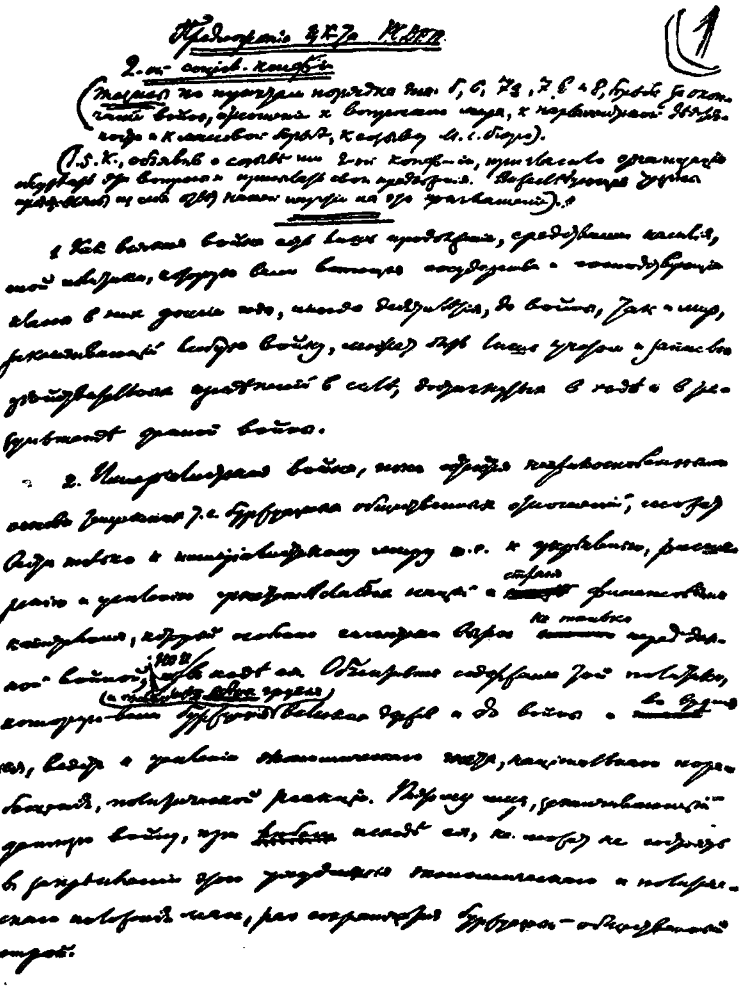
---

1. Mintahogy minden háború csak az erőszak eszközeivel való folytatása annak a politikának, amelyet a hadviselő államok és uralkodó osztályaik a háború előtt hosszú éveken, néha évtizedeken át folytattak, a béke is, bármilyen háború befejeződése legyen, csak az illető háború során és annak eredményeképpen elért erőváltozások számbavétele és leszegezése lehet.

2. Az imperialista háború mindaddig, amíg a mostani, azaz burzsoá társadalmi viszonyok alapjai érintetlenek maradnak, csak imperialista békére, azaz arra vezethet, hogy erősödik, terjed és fokozódik a gyenge nemzetek és országok elnyomása a finánctőke által, amely nemcsak az illető háború előtt, hanem annak folyamán is óriási méretekben megnőtt. Annak a politikának objektív tartalma, amelyet a nagyhatalmak *mindkét* csoportjának burzsoáziája

---

* — Internationale Sozialistische Kommission — Nemzetközi Szocialista Bizottság. — *Szerk.*



Lenin: „Az OSzDMP Központi Bizottságának javaslata a második szocialista konferenciának", — a kézirat első oldala. — 1916 február—március

Kisebbítve

és kormányai mind a háború előtt, mind pedig a háború alatt folytattak, a gazdasági elnyomás, a nemzeti leigázás és a politikai reakció fokozódására vezet. Ezért az a béke, amely a mostani háborút be fogja fejezni, bármilyen lesz is a háború kimenetele, nem lehet egyéb, mint ennek a tömegek gazdasági és politikai helyzetében bekövetkezett rosszabbodásnak lerögzítése, ha a burzsoá társadalmi rend megmarad. Aki az imperialista háború eredményeképpen lehetségesnek tartja a demokratikus békét, az az elmélet terén annak a politikának történelmi tanulmányozása helyébe, amelyet a mostani háború előtt folytattak és annak során folytatnak, útszéli frázist helyez, az a gyakorlatban félrevezeti a néptömegeket, elhomályosítja politikai tudatukat, leplezgeti és szépítgeti a jövendő békét előkészítő uralkodó osztályok igazi politikáját és takargatja a tömegek előtt a legfontosabbat: azt, hogy demokratikus béke lehetetlen a forradalmak egész sora nélkül.

3. A szocialisták nem mondanak le a reformokért folytatott harcról. Így például a parlamentekben most is a tömegek helyzetének minden, akár legcsekélyebb javítása mellett, az elpusztított területek lakosainak folyósított segélyek felemelése mellett, a nemzeti elnyomás enyhítése mellett stb. kell szavazniok. De reformok hirdetése az olyan kérdések megoldására, amelyeket a történelem és a tényleges politikai helyzet forradalmi módon vetett fel, közönséges burzsoá megtévesztés. Ilyenek azok a kérdések, amelyeket a mostani háború tűzött napirendre. Ezek az imperializmusnak, azaz a kapitalista társadalom létének döntő jelentőségű kérdései, azok a kérdések, amelyek azzal függnek össze, hogy a kapitalizmus összeomlását úgy akarják elodázni, hogy a világot az új erőviszonyoknak megfelelően újonnan felosztják a „nagyhatalmak" között, amelyek az utóbbi évtizedekben nemcsak óriási gyorsasággal, hanem — ami különösen fontos — rendkívül egyenlőtlenül is fejlődtek. Igazi, tehát olyan politikai tevékenység, amely megváltoztatja a társadalmi erőviszonyokat, nem pedig abban áll, hogy szavakkal ámítgatja a tömegeket, most csak e két forma egyikében lehetséges: vagy segítünk „saját" nemzeti burzsoáziánknak idegen országok kifosztásában (és ezt a segítséget „a haza védelmének" vagy „az ország meg-

mentésének" nevezzük), vagy pedig elősegítjük a proletariátus szocialista forradalmát, olyanformán, hogy támogatjuk és fejlesztjük a tömegeknek azt a forrongását, amely valamennyi hadviselő államban kezdődik, elősegítjük a kezdődő sztrájkokat és tüntetéseket stb., kiszélesítjük és kiélezzük a forradalmi tömegharcnak ezeket az egyelőre még gyenge megnyilvánulásait olyan mértékben, hogy a proletariátusnak a burzsoázia megdöntésére irányuló általános támadásává fokozódjanak.

Ahogy most a szociálsoviniszták egytől-egyig ámítják a népet, amikor azon vannak, hogy a tőkések igazi, azaz imperialista politikáját, amelyet a mostani háborúban folytatnak, „becstelen" támadásról és a kapitalista rablók egyik-másik csoportjának „becsületes" védekezéséről szóló képmutató frázisokkal elhomályosítsák, ugyanúgy kizárólag a nép félrevezetését szolgálják azok a „demokratikus békéről" szóló frázisok is, amelyek szerint a jövendő béke, melyet a kapitalisták és diplomaták már most előkészítenek, „egyszerűen" kiküszöbölheti a „becstelen" támadást és visszaállíthatja a „becsületes" kölcsönös viszonyt, azok a frázisok, amelyek szerint ez a béke nem ugyanannak az imperialista politikának, azaz a pénzügyi fosztogatásban, gyarmati rablásokban, nemzeti elnyomásban, politikai reakcióban és a tőkés kizsákmányolás minden módon való fokozásában rejlő politikának folytatása, továbbfejlesztése és állandósítása. A kapitalistáknak és diplomatáiknak most éppen a burzsoázia olyan „szocialista" szolgái kellenek, akik a népet a „demokratikus békéről" szóló frázisokkal elkábítják, félrevezetik és elaltatják, akik ezekkel a frázisokkal a burzsoázia igazi politikáját leplezgetik, megnehezítik azt, hogy a tömegeknek kinyíljon a szemük és meglássák ennek a politikának lényegét, akik elterelik a tömegeket a forradalmi harctól.

4. Ilyen burzsoá megtévesztés és képmutatás a „demokratikus" békének az a programja, amelynek összeállításával most a II. Internacionále legtekintélyesebb képviselői foglalkoznak. Így például Huysmans az arnheemi kongresszuson[64], és Kautsky a „Neue Zeit"-ben, mint ennek az Internacionálénak egyik legtekintélyesebb hivatalos és „elméleti" képviselője, a következőképpen foglalta össze

ezt a programot: lemondás a forradalmi harcról mindaddig, míg az imperialista kormányok meg nem kötötték a békét, egyelőre pedig az annexiók és hadisarcok szavakban való elvetése, a népek önrendelkezése, a külpolitika demokratizálása, döntőbíróságok az államok közötti nemzetközi konfliktusok megvizsgálására, leszerelés, Európai Egyesült Államok[65] stb. stb. Ennek a „békeprogramnak" igazi politikai jelentőségét különösen éles megvilágításba helyezte Kautsky, amikor annak bizonyítékaként, hogy ebben a kérdésben az „Internacionále egyetért", azt a tényt hozta fel, hogy a londoni konferencia (1915 február) és a bécsi konferencia (1915 április) egyhangúlag elismerte ennek a programnak fő pontját, nevezetesen — a „nemzetek önállóságát". Kautsky ilyenformán nyiltan, az egész világ előtt szentesítette, hogy a szociálsoviniszták — akik a nemzetek „önállóságának" vagy önrendelkezésének szavakban való, képmutató, semmire sem kötelező és semmire sem vezető elismerését az imperialista háborúban a „saját" kormányuknak nyujtott támogatással egyesítik, jóllehet ez a háború *mindkét* részről a gyenge nemzetek „önállóságának" rendszeres megsértés*ével* és elnyomásuk megszilárdításának és kiszélesítésének *érdekében* folyik — tudatosan félrevezessék a népet.

Ennek a leginkább elterjedt „békeprogramnak" objektív jelentősége az, hogy még jobban alárendeli a munkásosztályt a burzsoáziának azáltal, hogy a forradalmi harc útjára lépő munkásokat „kibékíti" soviniszta vezéreikkel, hogy elpalástolja a szocializmusban dúló válság mélységét annak érdekében, hogy a szocialista pártok visszatérhessenek ahhoz a háború előtti állapothoz, amely előidézte a vezérek többségének átállását a burzsoázia oldalára. Ennek a „kautskysta" politikának veszedelme a proletariátus számára annál is nagyobb, mert ezt a politikát tetszetős frázisokkal leplezgetik és nemcsak Németországban, hanem minden országban folytatják. Például Angliában ezt a politikát a vezérek többsége folytatja, Franciaországban Longuet, Pressemane és mások; Oroszországban Akszelrod, Martov, Csheidze és mások; Csheidze azt a soviniszta gondolatot, hogy a mostani háborúban „az ország védelméről" van szó, „az ország megmentése" kifejezéssel leplezi és,

egyrészt, szavakban helyesli Zimmerwaldot, másrészt a frakció hivatalos nyilatkozatában magasztalja Huysmansnak Arnheemben mondott hírhedt beszédét, és gyakorlatilag sem a duma szószékéről, sem pedig a sajtóban nem kifogásolja a munkásoknak a hadiipari bizottságokban való részvételét, s továbbra is munkatársa marad azoknak az ujságoknak, amelyek e mellett a részvétel mellett kardoskodnak. Olaszországban hasonló politikát folytat Treves: az „*Avanti!*“[66], az olasz szocialista párt központi lapja, 1916 március 5-i számában leleplezéssel fenyegeti Trevest és a többi „reformistát-posszibilistát“, annak leleplezésével, hogy „ki ragadott meg minden eszközt, hogy megakadályozza a pártvezetőségnek és Oddino Morgarinak a zimmerwaldi egyesülés és egy új Internacionále létesítése érdekében kifejtett működését“ stb. stb.

5. A legfőbb „békekérdés“ most az annexiók kérdése. S éppen ebben a kérdésben látható a legvilágosabban mind a most dívó szocialista képmutatás, mind pedig az, hogy melyek az igazi szocialista propaganda és agitáció feladatai.

Meg kell magyarázni, hogy mi az annexió, hogy miért és miképpen kell a szocialistáknak az annexiók ellen harcolni. Nem tekinthető annexiónak sem *minden* olyan eset, amikor „idegen“ területet bekebeleznek, mert hiszen a szocialisták, általánosságban szólva, rokonszenveznek a nemzetek közötti határok eltávolításával és nagyobb államok alakításával; sem a status quonak minden megszegése, mert hiszen ez fölöttébb reakciós felfogás és a történelemtudomány alapfogalmainak megcsúfolása volna; sem mindenféle háborús bekebelezés, mert hiszen a szocialisták nem vethetik el a lakosság többségének érdekében alkalmazott erőszakot és az ennek érdekében folyó háborúkat. Annexiónak csak azt lehet tekinteni, ha valamely területet lakosságának *akarata ellenére* csatolnak más országokhoz; másszóval, az annexió fogalma elválaszthatatlanul összefügg a nemzetek önrendelkezésének fogalmával.

De a mostani háború talaján, éppen azért, mert ez a háború a hadviselő államok *mindkét* csoportjának részéről imperialista háború, be kellett következnie annak, és be is következett az, hogy a burzsoázia és a szociálsoviniszták buzgón „harcolnak“ az annexiók ellen, amikor azokat az

ellenséges állam hajtja vagy hajtotta végre. Világos, hogy az ilyen „harc az annexiók ellen“ és az ilyen „egyetértés“ az annexiók kérdésében nem egyéb képmutatásnál. Világos, hogy a *valóságban* azok a francia szocialisták, akik az Elzász-Lotharingiáért folytatott háború mellett kardoskodnak, azok a német szocialisták, akik nem követelik Elzász-Lotharingia, Német-Lengyelország stb. Németországtól való különválásának szabadságát és azok az orosz szocialisták, akik azt a háborút, amely azért folyik, hogy a cárizmus újból leigázza Lengyelországot, „az ország megmentésének“ nevezik, s az „annexió nélküli béke“ nevében Lengyelország Oroszországhoz való csatolását követelik stb. stb. — egyaránt *annexionisták*.

Ahhoz, hogy az annexiók elleni harc ne legyen képmutatás vagy üres frázis, hogy ez a harc valóban az internacionalizmus szellemében nevelje a tömegeket, ahhoz úgy kell felvetni ezt a kérdést, hogy ez a kérdésfelvetés kinyissa a tömegek szemét és megmutassa nekik az annexiók kérdésében most divó megtévesztést, és ne takargassa ezt a megtévesztést. Nem elég az, hogy az egyes nemzetekhez tartozó szocialisták szavakban elismerjék a nemzetek egyenjogúságát, vagy pedig arról szavaljanak és arra esküdözzenek, hogy ők az annexiók ellen vannak. Arra van szükség, hogy az egyes nemzetek szocialistái haladéktalanul és feltétlenül követeljék a *saját* „hazájuk“ által elnyomott gyarmatok és nemzetek *különválásának szabadságát*.

E nélkül a feltétel nélkül a nemzetek önrendelkezésének és az internacionalizmus elveinek elismerése a Zimmerwaldi Kiáltványban is a legjobb esetben holt betű marad.

6. A szocialisták „békeprogramjának“, s ugyanígy „a háború befejezéséért folytatott harcuk“ programjának abból kell kiindulnia, hogy leleplezze azt a „demokratikus békéről“, a hadviselő felek békeszerető szándékairól stb. szóló hazugságot, amellyel valamennyi ország demagóg miniszterei, pacifista burzsoái, szociálsovinisztái és kautskystái most a néphez fordulnak. Minden „békeprogram“ népámítás és képmutatás, ha nem alapul elsősorban azon, hogy megmagyarázza a tömegeknek a forradalom szükségességét, valamint azon, hogy támogatja, elősegíti, fejleszti a tömegeknek mindenütt megkezdődő forradalmi harcát

(forrongás, tiltakozások, barátkozás a lövészárkokban, sztrájkok, tüntetések, katona-levelek a frontról, amelyekben — például Franciaországban — arra szólítják fel a hozzátartozókat, hogy ne jegyezzenek hadikölcsönt stb. stb.).

A háború befejezésére törekvő minden néven nevezendő népmozgalom támogatása, kiszélesítése és kimélyítése a szocialisták kötelessége. A valóságban azonban ezt a kötelességet csak azok a szocialisták teljesitik, akik, mint Liebknecht, a parlamenti szószékről arra szólítják fel a katonákat, hogy tegyék lábhoz a fegyvert, akik a forradalmat, az imperialista háborúnak a szocializmusért folytatott polgárháborúvá való átváltoztatását hirdetik.

Mint pozitív jelszót, amely a tömegeket bevonja a forradalmi harcba és megmagyarázza a forradalmi eszközök szükségességét a „demokratikus" béke lehetővé tétele céljából, azt a jelszót kell kiadni, hogy meg kell tagadni az államadósságok fizetését.

Nem elég az, hogy a Zimmerwaldi Kiáltvány célzást tesz a forradalomra, amikor azt mondja, hogy a munkásoknak a maguk ügyéért és nem idegen ügyért kell áldozatokat hozniok. Világosan és határozottan meg kell mutatni a tömegeknek útjukat. A tömegeknek tudniok kell, hogy hová és miért menjenek. Hogy a forradalmi tömegakciók háború idején, ha sikeresen fejlődnek, csak az imperialista háborúnak a szocializmusért folytatott polgárháborúvá való átváltoztatására vezethetnek, az nyilvánvaló és ezt elleplezni a tömegek előtt — káros dolog. Ellenkezőleg, ezt a célt világosan meg kell mutatni, bármily nehéznek tűnjék is fel elérése, amikor az útnak még csak az elején vagyunk. Nem elég azt mondani, mint ahogy a Zimmerwaldi Kiáltvány mondja, hogy „a kapitalisták hazudnak, amikor a haza védelméről beszélnek" a mostani háborúban, és hogy a munkásoknak a forradalmi harcban nem kell számolniok országuk hadihelyzetével; világosan meg kell mondani azt, ami itt csak célzás formájában van kifejezve, mégpedig azt, hogy nemcsak a tőkések, hanem a szociálsoviniszták és a kautskysták is hazudnak, amikor a mostani, imperialista háborúban megengedik a honvédelem fogalmának alkalmazását, hogy a forradalmi akciók

háború idején lehetetlenek anélkül, hogy „saját" kormányunkat vereséggel ne fenyegetnék, és hogy a kormánynak a reakciós háborúban elszenvedett minden veresége megkönnyíti a forradalmat, amelyen kívül más nem képes meghozni a tartós és demokratikus békét. Végül meg kell mondani a tömegeknek, hogy ha ők maguk nem teremtenek illegális szervezeteket és a katonai cenzúrától mentes, azaz illegális sajtót, akkor elképzelhetetlen a kezdődő forradalmi harc komoly támogatása, továbbfejlesztése, egyes lépéseinek bírálata, tévedéseinek helyreigazítása, a harc rendszeres kiszélesítése és kiélezése.

7. A szocialisták parlamenti harcának (Aktion) kérdését illetőleg figyelembe kell venni, hogy a zimmerwaldi határozat nemcsak rokonszenvéről biztosítja az Állami Duma öt, pártunkhoz tartozó és szibériai száműzetésre ítélt szociáldemokrata képviselőjét, hanem szolidáris is taktikájukkal. Elismerni a tömegek forradalmi harcát és egyúttal megbékélni azzal, hogy a szocialisták a parlamentekben kizárólag legális tevékenységet fejtsenek ki, lehetetlen. Ez csak a munkások jogos elégedetlenségére vezet és arra, hogy elfordulnak a szociáldemokráciától és az antiparlamentáris anarchizmus vagy szindikalizmus oldalára állnak. Világosan és mindenki fülehallatára meg kell mondani, hogy a szociáldemokratáknak a parlamentekben nemcsak parlamenti beszédek elmondására kell kihasználniok helyzetüket, hanem arra is, hogy a parlamenten kívül minden módon támogassák a munkások illegális szervezetét és forradalmi harcát s hogy maguknak a tömegeknek kell illegális szervezetük útján ellenőrizniök vezéreiknek ezt a tevékenységét.

8. A Nemzetközi Szocialista Iroda összehívásának kérdése azt az alapvető elvi kérdést jelenti, hogy lehetséges-e a régi pártok és a II. Internacionále egysége. Minden lépés, amelyet a nemzetközi munkásmozgalom a Zimmerwald által megjelölt úton tesz, egyre világosabban mutatja meg annak az álláspontnak következetlenségét, amelyre a zimmerwaldi többség helyezkedett: egyfelől a régi pártok és a II. Internacionále politikáját azonosítják a munkásmozgalomban követett *burzsoá* politikával, amely a burzsoázia érdekeit, nem pedig a proletariátus érdekeit

igyekszik érvényre juttatni (ide tartoznak például a Zimmerwaldi Kiáltványnak azok a szavai, hogy a „kapitalisták" hazudnak, amikor a mostani háborúban a „haza védelméről" beszélnek, továbbá, számos, még határozottabb kijelentés az Internationale Sozialistische Kommission 1916 február 10-i körlevelében[67]); másfelől az Internationale Sozialistische Kommission fél a Nemzetközi Szocialista Irodával való szakítástól és hivatalosan azt ígéri, hogy az Internationale Sozialistische Kommission fel fog oszlani, ha ez az iroda újra összeül[68].

Megállapítjuk, hogy ilyen ígéret Zimmerwaldban nemcsak hogy szavazásra nem került, de még csak vita tárgya sem volt.

A Zimmerwald óta eltelt félév bebizonyította, hogy az a munka, amelyet *ténylegesen* Zimmerwald szellemében folytatnak — nem az üres szavakról beszélünk, hanem csak a munkáról —, az egész világon együtt jár a szakadás kimélyítésével és kiszélesítésével. Németországban a háborúellenes illegális kiáltványokat a párt határozatai ellenére, azaz szakadár módon adják ki. Amikor Otto Rühle képviselő, Karl Liebknecht legközelebbi fegyvertársa, nyiltan kijelentette, hogy ténylegesen már két párt van: az egyik, amely a burzsoáziát segíti, és a másik, amely harcol ellene, akkor sokan, köztük a kautskysták is, szidták ezért Rühlét, de senki sem cáfolta meg. Franciaországban Bourderon a szocialista párt tagja, a szakadás határozott ellenzője, és ugyanakkor olyan határozati javaslatokat terjeszt pártja elé, amelynek értelmében dezavuálni kell a párt Központi Bizottságát és a Parlamenti Csoportot (désapprouver Comm. Adm. Perm. et Gr. Parl.), amely, ha elfogadnák, feltétlen és haladéktalan szakadást idézne elő. Angliában a mérsékelt „Labour Leader"* hasábjain T. Russel Williams, az ILP** tagja nyiltan elismeri a szakadás elkerülhetetlenségét és helyi funkcionáriusok leveleiben támogatásra talál. Amerika példája talán még tanulságosabb, mert ott, tehát még egy semleges ország-

* — „Munkásvezér". — *Szerk.*

** — Independent Labour Party — Független Munkáspárt. — *Szerk.*

ban is, a szocialista pártban már két egymással engesztelhetetlenül ellenségesen szembenálló áramlat nyilvánult meg: egyrészt az úgynevezett „preparadness“, azaz a háború, a militarizmus és a marinizmus hívei, másrészt pedig az olyan szocialisták, mint Eugen Debs, a szocialista párt volt jelöltje az elnöki tisztségre, aki éppen a közelgő háborúval kapcsolatban nyíltan a szocializmusért folytatott polgárháborút hirdeti.

Az egész világon ténylegesen van már szakadás, a munkásosztálynak két, egymással teljesen kibékíthetetlen politikája a háborúhoz való állásfoglalás tekintetében már megmutatkozott. Efölött szemet húnyni nem szabad; ez csak a munkástömegek megtévesztésére, öntudatuk elhomályosítására, annak a forradalmi tömegharcnak, amellyel a zimmerwaldiak valamennyien hivatalosan rokonszenveznek, megnehezítésére és arra fog vezetni, hogy nőni fog azoknak a vezéreknek a tömegekre gyakorolt befolyása, akiket az Internationale Sozialistische Kommission 1916 február 10-i körlevelében egyenesen azzal vádol, hogy a tömegeket „megtévesztik“ és a szocializmus *ellen* irányuló „összeesküvést“ („Pakt“) készítenek elő.

A csődbejutott Nemzetközi Szocialista Irodát minden ország szociálsovinisztái és kautskystái fogják majd helyreállítani. A szocialisták feladata — megmagyarázni a tömegeknek, hogy elkerülhetetlen a szakítás azokkal, akik a szocializmus zászlaja alatt a burzsoázia politikáját folytatják.

A megírás ideje: 1916 február—március.
Megjelent: 1916 április 22-én, a „Bulletin. Internationale Sozialistische Kommission zu Bern“ c. kiadvány 4. számában.

Orosz nyelven 1916 június 10-én jelent meg, a „Szocial-Demokrat“ c. ujság 54—55. számában.

SZAKÍTÁS VAGY ROTHADÁS?

Így vetette fel a kérdést a Szocial-Demokrat már a 35. számban*, amelyben, a német szociáldemokrata pártra alkalmazva, fejtegette a pártunk Központi Bizottsága által a háborúval kapcsolatban kibocsátott kiáltvány** alapgondolatait. És lám, mennyire igazolják a *tényck* ezt a következtetést.

A német szociáldemokrata párt szemmelláthatóan rothad. Nem is szólva a képmutató kautskysták ellen *következetesen* harcoló „Németország Internacionalista Szocialistái" elnevezésű csoportról (ISD[69]), *Otto Rühle*, K. Liebknecht legközelebbi fegyvertársa is *nyiltan* a szakítás mellett nyilatkozott. A „Vorwärts" Rühlének adott válaszában egyetlen komoly, egyetlen tisztességes érvet sem tudott felhozni. Németországban gyakorlatilag *két* munkáspárt van.

Angliában még a mérsékelt, pacifista „Labour Leader"-ben (a „Független Munkáspárt" központi lapjában) is a szakítás mellett nyilatkozott T. Russel Williams, és sok helyi funkcionárius támogatta. A békítő irányzathoz tartozó párizsi „Nase Szlovó"-ban *Ornatszkij* elvtárs[70], aki angliai internacionalista tevékenységével nagy érdemeket szerzett, az ottani azonnali szakítás mellett nyilatkozott. Mondani sem kell, teljesen egyetértünk *Ornatszkijjal*, a „Kommunyiszt"[71] kautskysta álláspontra helyezkedett munkatársával, *F. Rothsteinnel* folytatott vitájában.

---

* Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 1951. 85—92. old. — *Ford.*
** Ugyanott, 11—21. old. — *Ford.*

Franciaországban Bourderon szenvedélyesen ellenzi a szakítást, *de* ... a pártkongresszus elé olyan határozati javaslatot terjeszt, amely egyenesen dezavuálja a párt Központi Bizottságát és a parlamenti frakciót! Ennek a határozati javaslatnak elfogadása azonnali pártszakadást jelentene.

Amerikában a „szocialista párt" egysége formai. Valójában egyes tagjai, mint Russel és mások, a „felkészülést" hirdetik, a háború, a hadsereg és a flotta mellett vannak. Mások, mint Eugen Debs, a párt jelöltje a köztársasági elnöki tisztségre, nyiltan *polgárháborút* hirdetnek „arra az esetre", ha imperialista háború törne ki, helyesebben, ilyen háborúval kapcsolatban.

Most ténylegesen az egész világon két párt van. Ténylegesen most már két Internacionále van. És ha a zimmerwaldi többség fél ezt elismerni, a szociálsovinisztákkal való egységről álmodozik, ha kijelenti, hogy hajlandó ilyen egységre lépni, akkor ezek a „jámbor óhajok" a valóságban csak óhajok, csak a következetlenség és zavaros gondolkozás megnyilvánulásai maradnak. A tudat elmarad a lét mögött.

A megírás ideje: 1916 február—április.

Először 1931-ben, a „Leninszkij Szbornyik" XVII. kötetében jelent meg.

A NÉMET ÉS A NEM NÉMET SOVINIZMUSRÓL[72]

A német soviniszták, mint tudjuk, befolyásuk alá kerítették az úgynevezett szociáldemokrata — a valóságban most nemzeti liberálissá vedlett — munkáspárt vezéreinek és hivatalnokainak óriási többségét. Hogy milyen mértékben mondható ugyanez a nem német sovinisztákról, például Potreszov meg Levickij urékról és társaikról, azt alább fogjuk látni. Most a német sovinisztákkal vagyunk kénytelenek foglalkozni, és igazság szerint ezek közé kell sorolni Kautskyt is, bár P. B. Akszelrod német nyelven megjelent brosúrájában nagy buzgalommal, de igen helytelenül védelmébe veszi Kautskyt és „internacionalistának" nyilvánítja.

A német sovinizmus egyik ismertetőjele az, hogy „szocialisták" — idézőjelben szocialisták — más népek függetlenségéről beszélnek, kivéve azokat, amelyeket saját nemzetük nyom el. Az, hogy ők maguk mondják-e ezt, vagypedig védik, mentegetik, fedezik azokat, akik ezt mondják — nem nagyon lényeges különbség.

A német soviniszták — és ezek közé tartozik Parvus is, aki „A Harang" címmel egy kis folyóiratot ad ki, amelyben Lensch, Haenisch, Grunwald és az imperialista burzsoázia „szocialista" lakájainak egész bandája ír — igen sokat és igen szívesen beszélnek például az Anglia által elnyomott népek függetlenségéről. Azzal, hogy milyen gyalázatosan, erőszakosan, reakciós módon stb. garázdálkodik Anglia a gyarmatain, a német szociálsoviniszták — vagyis szavakban szocialisták, tettekben soviniszták — is, Németország egész burzsoá sajtója is telekürtöli a világot. Az indiai szabadságmozgalomról a német ujságok

most káröröммel, elragadtatással és mámorban úszva nem győznek eleget írni.

Nem nehéz megérteni a német burzsoázia káröröménék okát: olyanformán reméli megjavítani katonai helyzetét, hogy elégedetlenséget szít és Anglia-ellenes mozgalomra tüzel Indiában. Természetesen ezek igen bárgyú remények, mert hiszen hatást gyakorolni egy sokmilliós és igen sajátos nép életére, távolról, idegen nyelven, nem is rendszeresen, hanem csak alkalmilag, csak a háború idején — teljesen komolytalan, a szó szoros értelmében komolytalan dolog. Ezzel a német imperialista burzsoázia inkább csak önmagát szeretné megvigasztalni, inkább csak a német népet szeretné rászedni, a belső helyzetről külső ügyekre szeretné irányítani figyelmét, semmint hatást gyakorolni Indiára.

De önmagától felvetődik egy általános elméleti kérdés: miben gyökereznek az ilyen hibás elgondolások? mi a biztos, csalhatatlan módja annak, hogy leleplezzük a német imperialisták képmutatását? Mert hiszen, ha helyes elméleti feleletet adunk arra a kérdésre, hogy miben gyökerezik a turpisság, ez egyszersmind a képmutatók leleplezésére is szolgál, akik — könnyen érthető okokból — hajlamosak arra, hogy elleplezzék, elpalástolják a turpisságot, különféle pompásnál pompásabb frázisokkal kendőzzék, mindenféle frázissal, ami éppen kapóra jön, akár az internacionalizmusról szóló frázisokkal is. Szavakban internacionalistáknak mondják magukat a Lenschek is, a Südekumok is, a Scheidemannok is, a német burzsoáziának mindezek az ügynökei, akik — sajnos — a német úgynevezett „szociáldemokrata“ párt tagjai között szerepelnek. Az embereket nem szavaik, hanem tetteik alapján kell megítélni. Ezt már régen tudjuk. Ugyan ki fogja Oroszországban Potreszov, Levickij meg Bulkin urékat és társaikat szavaik alapján megítélni? Természetesen — senki.

A német soviniszták turpissága abban gyökerezik, hogy amikor nagy hangon a katonai ellenfelük, Anglia, által elnyomott népek függetlensége iránt táplált rokonszenvükről beszélnek, szerényen — néha már túlságosan szerényen — hallgatnak azoknak a népeknek a függetlenségéről, amelyeket *az ő saját* nemzetük nyom el.

Nézzük például a dánokat. Amikor Poroszország bekebelezte Schleswiget, mint minden „nagy"-hatalom, dánok lakta területet is elfoglalt. Hogy ennek a lakosságnak jogait megsértették, az annyira nyilvánvaló volt, hogy amikor Ausztria az 1866 augusztus 23—30-i párizsi béke értelmében Poroszországra ruházta Schleswiget illető „jogait", a békeszerződésbe bevették, hogy Schleswig északi körzeteinek lakosságát szabad választások útján meg kell kérdezni, akar-e Dániához csatlakozni és igenlő válasz esetén Dániához kell csatolni. Poroszország ezt nem hajtotta végre és 1878-ban elérte ennek a számára annyira „kellemetlen" feltételnek törlését.

Engels Frigyes, aki nem nézte közömbösen a nagyhatalmi nemzetek sovinizmusát, külön rámutatott arra, hogy Poroszország lábbal tiporja ennek a kis nemzetnek jogait[73]. De a mai német szociálsoviniszták, amikor szavakban elismerik a nemzetek önrendelkezését, mint ahogy szavakban Kautsky is elismeri, a valóságban sohasem folytattak és nem is folytatnak következetesen demokratikus és határozottan demokratikus agitációt az elnyomott nemzetek felszabadítása érdekében, ha az elnyomásban „saját" nemzetük volt a ludas. Itt van „a kutya elásva"! Ez a veleje a sovinizmus és a sovinizmus leleplezése kérdésének.

Nálunk sokat élcelődtek azon, hogy a „Russzkoje Znamja"[74] igen gyakran úgy lépett fel, mintha „Prusszkoje Znamja" volna*. De nemcsak a „Russzkoje Znamjá"-ról van szó, mert hiszen nálunk Potreszov meg Levickij urék és kompániájuk az elvet tekintve ugyanolyan szellemben érvelnek, mint Lensch, Kautsky és kompániájuk. Vessenek egy pillantást például a likvidátor „Rabocseje Utró"-ba és ugyanazokra a porosz, helyesebben mondva — nemzetközi soviniszta érvekre és érvelési módszerekre bukkannak. A sovinizmus sovinizmus marad, akármilyen nemzeti védjegy legyen rajta, akármilyen pacifista ízű frázisokkal leplezzék.

Megjelent 1916 május 31-én, a „Voproszi Sztrahovanyija" c. folyóirat 5. (54.) számában.

---

* — Russzkoje Znamja — Orosz Lobogó; Prusszkoje Znamja — Porosz Lobogó. — *Ford.*

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGFELSŐBB FOKA[75]

NÉPSZERŰ TANULMÁNY

A megírás ideje: 1916 január—június.
Először 1917 áprilisában, külön brosúra formájában, Petrográdban jelent meg.

Н. ЛЕНИНЪ (ВЛ. ИЛЬИНЪ).

ИМПЕРІАЛИЗМЪ, КАКЪ НОВѢЙШІЙ ЭТАПЪ КАПИТАЛИЗМА.

(Популярный очеркъ).

СКЛАДЪ ИЗДАНІЯ·
Книжный складъ и магазинъ „Жизнь и Знаніе"
Петроградъ. Поварской пер., 2, кв. 9 и 10. Тел. 227—42.
1917 г.

Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsöbb foka" c. könyvének borítólapja. — 1917

Kisebbítve

ELŐSZÓ

Ezt a brosúrát, amelyet az olvasó figyelmébe ajánlok, 1916 tavaszán Zürichben írtam. Az ottani munkakörülmények között, természetesen, bizonyos mértékben hiányt szenvedtem francia és angol irodalmi anyagban, és igen nagy mértékben orosz irodalmi anyagban. Ellenben az imperializmusról szóló legfontosabb angol munkát, J. A. Hobson könyvét, olyan figyelemmel használtam fel, amilyet ez a munka meggyőződésem szerint megérdemel.

A brosúrát a cári cenzúra figyelembevételével írtam. Ezért kénytelen voltam nemcsak kizárólag elméleti — különösen közgazdasági — elemzésre szorítkozni, hanem a szükséges, nem nagyszámú, politikára vonatkozó megjegyzést is a legnagyobb óvatossággal, célzások formájában kellett megfogalmaznom, azon az aesopusi — átkozott aesopusi — nyelven, amelyre a cárizmus minden forradalmárt rákényszerített, aki „legális" mű megírása céljából vette kezébe a tollat.

Nehéz ma, a szabadság napjaiban, a brosúrának ezeket a cenzúrára való tekintettel megnyomorított, rövidre fogott, vasfogóba szorított helyeit elolvasni. Arról, hogy az imperializmus a szocialista forradalom előestéje, arról, hogy a szociálsovinizmus (szocializmus szavakban, sovinizmus tettekben) a szocializmus teljes elárulása, teljes átpártolás a burzsoázia oldalára, hogy a munkásmozgalomnak ez a kettészakadása az imperializmus objektív viszonyaival függ össze stb. — minderről „rabszolgai" nyelven kellett beszélnem, s kénytelen vagyok az olvasót, akit ez a kérdés érdekel, az 1914—1917-es években külföldön írott cikkeim hamarosan megjelenő új kiadására utalni. Külön ki kell

emelnem egy helyet a 119—120. oldalon*: hogy a cenzúrát kiálló formában megmagyarázhassam az olvasónak, milyen szemérmetlenül hazudnak a kapitalisták és a hozzájuk átpártolt szociálsoviniszták (akik ellen Kautsky olyan következetlenül harcol) az annexiók kérdésében, milyen szemérmetlenül *takargatják saját* kapitalistáik annexióit, példaképpen . . . Japánt voltam kénytelen felhozni! A figyelmes olvasó könnyen helyettesíti majd Japánt Oroszországgal, Koreát pedig Finnországgal, Lengyelországgal, Kurlanddal, Ukrajnával, Khivával, Buharával, Észtországgal és a többi nem-nagyoroszlakta területtel.

Remélni szeretném, hogy brosúrám elősegíti a tájékozódást abban az alapvető gazdasági kérdésben, amelynek tanulmányozása nélkül semmit sem lehet megérteni a most folyó háború és a mai politika értékelésében, nevezetesen: az imperializmus gazdasági lényegének kérdésében.

A szerző

Petrográd, 1917 április 26.

---

* Lásd ebben a kötetben a 310. old. — *Szerk.*

ELŐSZÓ A FRANCIA ÉS A NÉMET KIADÁSHOZ[76]

I

Ezt a kis könyvet, mint az orosz kiadás előszavában arra utalás is történik, 1916-ban, a cári cenzúra figyelembevételével írtam. Jelenleg nem vagyok abban a helyzetben, hogy az egész szöveget átdolgozzam, de ez talán nem is volna célszerű, mert a könyv fő feladata változatlanul az, ami volt: a vitán felül álló burzsoá statisztika összefoglaló adatai és az egész világ burzsoá tudósainak beismerései alapján megmutatni, milyen volt — nemzetközi kapcsolatait tekintve — a kapitalista világgazdaság *általános képe* a huszadik század elején, az első imperialista világháború előestéjén.

Sok kommunista számára, aki fejlett kapitalista országban él, bizonyos fokig még hasznos is lesz, ha ennek a *cári cenzúra szempontjából legális* könyvnek példáján meggyőződik, hogy lehetséges — és szükséges — kihasználni a legalitásnak még azokat a szánalmas maradványait is, amelyek például a mai Amerikában vagy Franciaországban, majdnem minden kommunistának nemrégiben történt letartóztatása után, a kommunisták számára még megmaradnak a szociálpacifista nézetek és a „világdemokráciába" vetett remények egész hazug voltának megvilágítására. A legszükségesebb kiegészítéseket pedig ehhez a cenzúra alatt készült könyvhöz igyekszem ebben az előszóban megadni.

II

Könyvemben kimutatom, hogy az 1914—1918-as háború mindkét fél részéről imperialista (vagyis hódító, fosztogató, rabló) háború volt, háború a világ felosztásáért,

a gyarmatoknak, a finánctőke „érdekszféráinak" stb. felosztásáért és újrafelosztásáért.

Mert annak a bizonyítékát, hogy mi a háború igazi szociális, vagy helyesebben igazi osztályjellege, természetesen nem a háború diplomáciai történetében találjuk meg, hanem a *valamennyi* hadviselő állam uralkodó *osztályainak objektív* helyzetét felölelő elemzésben. Ennek az objektív helyzetnek megrajzolásához nem példákat és nem egyes adatokat kell vennünk (a társadalmi élet jelenségeinek rendkívüli bonyolultsága folytán bármely tétel alátámasztására mindig találhatunk akármennyi példát vagy egyes adatot), hanem feltétlenül mindazoknak az adatoknak *összességét*, amelyek *valamennyi* hadviselő állam és az *egész* világ gazdasági életének *alapjaira* vonatkoznak.

Ilyen megcáfolhatatlan összefoglaló adatokat idézek, amikor a *világ* 1876-os és 1914-es *felosztását* (VI. fejezet) és az egész világ *vasutainak* 1890-es és 1913-as megoszlását (VII. fejezet) szemléltetem. A vasutak a tőkés ipar legfontosabb ágainak, a kőszén- és a vasiparnak az eredményei, a világkereskedelem és a burzsoá-demokratikus civilizáció fejlődésének eredményei — és legszemléltetőbb fokmérői. Hogyan függnek össze a vasutak a nagyiparral, a monopóliumokkal, a szindikátusokkal, a kartellekkel, a trösztökkel, a bankokkal, a fináncoligarchiával, azt a könyv előző fejezeteiben mutattam ki. A vasúti hálózat megoszlása, a megoszlás egyenlőtlensége, e hálózat fejlődésének egyenlőtlensége — mindez világméretekben a jelenlegi monopolista kapitalizmus eredménye. És ez az eredmény azt bizonyítja, hogy az imperialista háborúk *ilyen* gazdasági alapon, *amíg* a termelési eszközök magántulajdona fennáll, teljesen elkerülhetetlenek.

A vasutak építése egyszerű, természetes, demokratikus, kulturális, civilizáló vállalkozásnak tűnik fel: ilyen a burzsoá professzorok szemében, akiket azért fizetnek, hogy szépítgessék a tőkés rabszolgaságot, és ilyen a kispolgári filiszterek szemében. Valójában azonban a tőkés viszonyok, amelyek ezernyi szállal kötik össze ezeket a vállalkozásokat a termelési eszközök magántulajdonával általában, ezt az építést az elnyomás eszközévé tették: elnyomnak vele *egymilliárd* embert (gyarmatok plusz fél-

gyarmatok), vagyis a világ lakosságának több mint a felét a függő országokban, elnyomják vele a tőke bérrabszolgáit a „civilizált" országokban.

A kistermelő munkáján nyugvó magántulajdon, a szabadverseny, a demokrácia — mindezek a jelszavak, amelyekkel a kapitalisták és sajtójuk a munkásokat és parasztokat becsapják, rég túlhaladott dolgok. A kapitalizmus olyan világrendszerré fejlődött, amelyben maroknyi „előrehaladott" ország gyarmati elnyomásban tartja és pénzügyileg fojtogatja a föld lakosságának óriási többségét. Az ilyen módon szerzett „zsákmányt" 2—3 világhatalommal rendelkező, állig felfegyverzett rabló (Amerika, Anglia, Japán) osztja fel egymás közt, amelyek a *saját* zsákmányuk felosztásáért folyó *saját* háborújukba belerántják az egész földkerekséget.

III

A bresztlitovszki béke, amelyet a monarchikus Németország diktált, majdpedig a még sokkal barbárabb és aljasabb versailles-i béke, melyet a „demokratikus" köztársaságok, Amerika és Franciaország, valamint a „szabad" Anglia diktáltak, igen hasznos szolgálatot tett az emberiségnek azzal, hogy leleplezte mind az imperializmus bérfirkászait, mind pedig azokat a reakciós kispolgárokat, akik, noha pacifistáknak és szocialistáknak nevezik magukat, dicshimnuszt zengedeztek a „wilsonizmusról" és azt bizonygatták, hogy béke és reformok az imperializmus korában lehetségesek.

A hullák és nyomorékok tízmilliói, annak a háborúnak áldozatai, amelynek azt kellett eldöntenie, hogy a pénzharamiák angol vagy német csoportja kapjon-e nagyobb zsákmányt, továbbá ez a két „békeszerződés" eddig ismeretlen gyorsasággal nyitják fel a burzsoázia által megfélemlített, fojtogatott, becsapott és elbolondított emberek millióinak és tízmillióinak szemét. A háború okozta világínség talaján így forradalmi világválság bontakozik ki, amely, akármilyen hosszadalmas és nehéz szakaszokon kell is átmennie, nem végződhet másképp, mint proletárforradalommal és a proletárforradalom győzelmével.

A II. Internacionále 1912-es Bázeli Kiáltványa, amely éppen annak a háborúnak az értékelését tartalmazta, amely 1914-ben kitört, nem pedig általában a háború értékelését (a háborúk különfélék, vannak forradalmi háborúk is), ez a kiáltvány ma is emlékeztető, leálcázza a II. Internacionále hőseinek szégyenteljes összeomlását, renegátságát.

Ezért e kiadás mellékleteként újból közzéteszem ezt a kiáltványt, és újra meg újra felhívom az olvasók figyelmét arra, hogy a II. Internacionále hősei éppoly gondosan kerülik e kiáltványnak azokat a helyeit, ahol szabatosan, világosan és félreérthetetlenül éppen ennek a közelgő háborúnak a proletárforradalommal való összefüggéséről van szó — éppoly gondosan kerülik, mint a tolvaj a tett színhelyét.

IV

Különös figyelmet fordít ez a kis könyv a „kautskyzmus"-nak, annak a nemzetközi eszmeáramlatnak a bírálatára, amelyet a világ minden országában a II. Internacionále „legtekintélyesebb teoretikusai", vezérei (Ausztriában Otto Bauer és Társai, Angliában Ramsay MacDonald és mások, Franciaországban Albert Thomas stb. stb.) és egész sereg szocialista, reformista, pacifista, polgári-demokrata meg pap képviselnek.

Ez az eszmeáramlat egyfelől a II. Internacionále bomlásának, rothadásának terméke, másfelől az olyan kispolgárok ideológiájának elkerülhetetlen gyümölcse, akiket egész életmódjuk a burzsoá és demokrata előítéletek rabságában tart.

Kautskynál és a hozzá hasonlóknál az efféle nézet lemondás a marxizmusnak éppen azokról a forradalmi alapelveiről, amelyekért ez az író évtizedeken át síkra szállt, egyebek között különösen a szocialista opportunizmus (Bernstein, Millerand, Hyndman, Gompers stb.) elleni harcban. Ezért nem véletlen, hogy a „kautskysták" ma gyakorlatilag és politikailag az egész világon egyesültek a szélső opportunistákkal (a II. vagy sárga Internacionále útján) és a burzsoá kormányokkal (a szocialisták részvételével alakult koalíciós burzsoá kormányok útján).

Az egész világon növekedőben levő proletár forradalmi mozgalom általában, és különösen a kommunista mozgalom, nem lehet meg a „kautskyzmus" elméleti hibáinak elemzése és leleplezése nélkül. Ez annál is inkább igaz, mert a pacifizmus és az általánosságban vett „demokratizmus" — ezek az áramlatok, amelyek a legkevésbbé sem tartanak igényt arra, hogy marxizmusnak tekintsék őket, de ugyanúgy takargatják az imperializmus ellentmondásainak mélységét és az imperializmus szülte forradalmi válság elkerülhetetlenségét, mint Kautsky és Társai — még rendkívül erősen el van terjedve az egész világon. És a proletariátus pártja köteles felvenni a harcot ezekkel az áramlatokkal, mert el kell hódítania a burzsoáziától a becsapott kistermelőket és sokmillió dolgozót, akik többé-kevésbbé kispolgári viszonyok között élnek.

V

Néhány szót kell még mondanunk „A kapitalizmus élősdisége és rothadása" c. VIII. fejezetről. Mint a könyv szövegében említettem, Hilferding, az egykori „marxista", ma pedig Kautsky fegyvertársa és a burzsoá reformista politika egyik fő képviselője a „Németországi Független Szociáldemokrata Pártban"[77], ebben a kérdésben visszafelé tett egy lépést az angol Hobsonhoz, ehhez a *nyílt* pacifistához és reformistához képest. Az egész munkásmozgalom nemzetközi kettészakadása ma már teljesen nyilvánvaló (II. és III. Internacionále). Nyilvánvaló lett a két áramlat közti fegyveres harc és polgárháború ténye is: a mensevikek és a „szociálforradalmárok" Oroszországban Kolcsakot és Gyenyikint támogatják a bolsevikok ellen, a scheidemannisták és Noske meg társai Németországban a burzsoáziát támogatja a spartakisták[78] ellen, ugyanez történik Finnországban, Lengyelországban, Magyarországon stb. Mi lehet a gazdasági alapja ennek a világtörténelmi jelenségnek?

Éppen a kapitalizmus élősdisége és rothadása, amely a kapitalizmus legmagasabb történelmi fokának, vagyis az imperializmusnak jellegzetessége. Mint ebben a kis könyvben bebizonyítottam, a kapitalizmus *maroknyi* (a

föld lakosságának kevesebb mint egytized részét, a „legbőkezűbb“ és legtúlzottabb számítás szerint kevesebb mint ötödrészét tevő) különösen gazdag és hatalmas államot választott ki, amelyek — egyszerű „szelvényvágás útján“ — az egész világot fosztogatják. A tőkekivitel évenként 8—10 milliárd frank jövedelmet biztosít, a háború előtti árak és a háború előtti burzsoá statisztika szerint. Ma természetesen sokkal többet.

Érthető, hogy ebből az óriási *extraprofitból* (mert hiszen ezt azon a profiton felül nyerik, amelyet a kapitalisták „saját“ országuk munkásaiból sajtolnak ki) *meg lehet vásárolni* a munkásvezéreket és a munkásarisztokrácia felső rétegét. Az „előrehaladott“ országok kapitalistái meg is vásárolják ezt a réteget — megvásárolják ezernyi közvetlen és közvetett, nyilt és leplezett módon.

Az elpolgáriasodott munkásoknak vagy a „munkásarisztokráciának“ ez a rétege, amely életmódja, keresetének nagysága, egész világnézete szerint teljesen kispolgári, a II. Internacionále főtámasza, napjainkban pedig a *burzsoázia* legfőbb *szociális* (nem katonai) *támasza.* Mert ezek az elemek igazi *burzsoá ügynökök a munkásmozgalmon belül,* a tőkésosztály munkás ügyvivői (labor lieutenants of the capitalist class), a reformizmus és a sovinizmus igazi közvetítői. A proletariátusnak a burzsoáziával vívott polgárháborújában, elkerülhetetlenül, és nem kis számban, a burzsoázia oldalára, a „kommunárdok“ ellen a „versailles-iak“ oldalára állnak.

Aki ennek a jelenségnek gazdasági gyökereit nem értette meg, aki politikai és társadalmi jelentőségét nem értékeli kellően, az egy lépést sem tehet a kommunista mozgalom és a közelgő szociális forradalom gyakorlati feladatainak megoldása terén.

Az imperializmus a proletariátus szociális forradalmának előestéje. Ez 1917 óta világméretekben beigazolódott.

1920 július 6.

N. Lenin

Az utóbbi 15—20 esztendőben, különösen a spanyol-amerikai (1898) és az angol-búr (1899—1902) háború után, a régi és az új világ közgazdasági, valamint politikai irodalma korunk jellemzése céljából egyre gyakrabban foglalkozik az „imperializmus“ fogalmával. 1902-ben Londonban és New-Yorkban megjelent J. A. Hobson angol közgazdász „Imperializmus“ című műve. A szerző, aki a polgári szociálreformizmus és pacifizmus álláspontját képviseli — amely lényegileg miben sem különbözik a volt marxista K. Kautsky mai álláspontjától —, igen jól és részletesen írta le az imperializmus alapvető gazdasági és politikai sajátosságait. 1910-ben Bécsben megjelent Rudolf Hilferding osztrák marxista műve: „A finánctőke“ (orosz fordítása: Moszkva 1912). Bár a szerző a pénzelmélet kérdésében hibát követett el és bár bizonyos hajlandóságot mutat arra, hogy a marxizmust kibékítse az opportunizmussal, ez a mű „a kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszá“-nak — ez Hilferding könyvének alcíme — rendkívül értékes elméleti elemzése. Lényegében mindaz, amit az utóbbi években az imperializmusról mondottak — különösen az ezzel a témával foglalkozó rengeteg hírlapi és folyóiratcikkben, valamint például az 1912 őszén megtartott chemnitzi és bázeli kongresszus határozataiban —, alig lépte túl azoknak az eszméknek a körét, amelyeket a két említett szerző kifejt vagy helyesebben szólva, összegez . . .

A továbbiakban megkíséreljük röviden, a lehető legnépszerűbb formában kifejteni az imperializmus *alapvető* gazdasági sajátosságainak összefüggését és kölcsönös kap-

csolatát. A kérdés nem-gazdasági részére, bármennyire megérdemelné is, nem térhetünk ki. Az irodalomra való utalásokat és egyéb megjegyzéseket, amelyek nem minden olvasót érdekelnek, a brosúra végére tesszük.

I. A TERMELÉS KONCENTRÁCIÓJA ÉS A MONOPÓLIUMOK

Az ipar óriási növekedése és a termelésnek mind nagyobb üzemekben való rendkívül gyors összpontosulása a kapitalizmus egyik legjellemzőbb sajátossága. Erről a folyamatról a legteljesebb és legpontosabb adatokat a legújabb ipari összeírások nyujtják.

Így például Németországban minden ezer ipari üzem közül 1882-ben — 3, 1895-ben — 6, 1907-ben pedig — 9 nagyüzem, vagyis több mint 50 bérmunkást foglalkoztató üzem volt. Ezekre minden száz munkásból 22, 30, illetőleg 37 munkás jutott. De a termelés koncentrációja sokkal nagyobb, mint a munkások koncentrációja, mert a munka a nagyüzemekben sokkal termelékenyebb. Erről tanuskodnak a gőzgépekről és a villanymotorokról szóló adatok. Ha azt vesszük alapul, amit Németországban tágabb értelemben vett iparnak neveznek, vagyis az iparhoz a kereskedelmet, a közlekedést stb. is hozzászámítjuk, akkor a következő képet kapjuk. 3 265 623 üzemből 30 588, vagyis mindössze 0,9%-uk volt nagyüzem. Ezekhez 14,4 millió munkásból 5,7 millió, vagyis a munkások 39,4%-a, 8,8 millió gőzlóerőből 6,6 millió, vagyis a gőzlóerő 75,3%-a, 1,5 millió kilowatt villanyenergiából 1,2 millió, vagyis a villanyenergia 77,2%-a tartozott.

Az üzemek kevesebb mint századrésze az egész gőz- és villanyerőnek *több mint ¾ részét* használja! 2,97 millió kisüzemre (5 bérmunkásig), amelyek az üzemek 91%-át teszik, a gőz- és villanyerőnek mindössze 7%-a jut! A legnagyobb üzemek tízezrei jelentenek mindent, a kicsinyek milliói — semmit.

Azoknak az üzemeknek a száma, amelyekben ezer vagy több munkás dolgozik, Németországban 1907-ben 586 volt. A munkásoknak majdnem *tizedrésze* (1,38 millió) s a gőz- és villanyerőnek *majdnem harmadrésze* (32%) jut

rájuk*. A pénztőke és a bankok, mint látni fogjuk, még nyomasztóbbá teszik a maroknyi óriásüzemnek ezt a túlsúlyát, mégpedig a szó legszorosabb értelmében, vagyis ténylegesen a kis- és közép-, sőt részben a nagy- „vállalkozók“ milliói is néhányszáz milliomos pénzember rabságában vergődnek.

A mai kapitalizmus egy másik előrehaladott országában, az Északamerikai Egyesült Államokban, a termelés koncentrációjának növekedése még erősebb. Itt a statisztika különválasztja a szó szoros értelmében vett ipart, és az évi termelés értékének nagysága szerint csoportosítja az üzemeket. 1904-ben az 1 millió dollár vagy ennél nagyobb értéket termelő legnagyobb üzemek száma 1900 volt (216 180 közül, vagyis 0,9%), a bennük foglalkoztatott munkások száma 1,4 millió (5,5 millió közül, vagyis 25,6%), termelésük pedig 5,6 milliárd (14,8 milliárdból, vagyis 38%). Öt évvel később, 1909-ben a megfelelő számok a következők voltak: 3 060 üzem (268 491 közül; — 1,1%) 2 millió munkással (6,6 millió közül; — 30,5%) és 9 milliárd értékű termeléssel (20,7 milliárdból; — 43,8%)**.

Az ország valamennyi vállalata össztermelésének majdnem a fele a vállalatok *egy századrészének* kezében van! És ez a háromezer vállalatóriás 258 iparágat ölel fel. Ebből világosan kitűnik, hogy a koncentráció, előrehaladásának bizonyos fokán, mondhatni magától, a monopólium közvetlen közelébe vezet el. Mert néhány tucat óriásvállalatnak könnyű egymásközt megegyezésre jutnia, másrészt pedig a konkurrencia megnehezítését, a monopóliumra való törekvést éppen a vállalatok hatalmas méretei szülik. A konkurrenciának ez a monopóliumba való átcsapása a legújabb kapitalizmus gazdasági rendszerének egyik legfontosabb — ha nem a legfontosabb — jelensége, s nekünk részletesebben kell vele foglalkoznunk. Előbb azonban egy esetleg felmerülő félreértést kell tisztáznunk.

---

* Az adatokat az Annalen des Deutschen Reichs. (— A Német Birodalom Évkönyve. — *Szerk.)* 1911, Zahn, alapján összesítettük.

** Statistical Abstract of the United States. (— Az Egyesült Államok Statisztikai Gyüjteménye. — *Szerk.)* 1912. 202. old.

Az amerikai statisztika azt mondja: 3 000 óriásvállalat 250 iparágban. Eszerint mintha mindössze 12 óriási méretű vállalat jutna egy-egy iparágra.

De ez nem így van. Nem minden iparágban van nagyvállalat; másrészt pedig a fejlődés legmagasabb fokára hágott kapitalizmusnak rendkívül fontos sajátossága az úgynevezett *kombináció*, vagyis az, hogy egy vállalatban az ipar különböző ágait egyesítik, amelyek vagy a nyersanyag feldolgozásának egymásután következő fokait képviselik (mint pl. a vasolvasztás ércből és a nyersvas átalakítása acéllá, továbbá — esetleg — bizonyos késztermékek előállítása acélból), vagy amelyek közül az egyik a másikkal szemben segédszerepet tölt be (mint például a hulladékok vagy a melléktermékek feldolgozása; csomagolócikkek gyártása stb.).

„A kombináció — írja Hilferding — kiegyenlíti a konjunktúra-különbségeket és ezáltal a kombinált üzem számára biztosítja a profitráta nagyobb állandóságát. Másodszor, a kombináció a kereskedelem kikapcsolására vezet. Harmadszor, előmozdítja a technikai tökéletesítéseket és ezáltal extraprofit elérését a «tiszta»" (vagyis nem kombinált) „üzemmel szemben. Negyedszer, megszilárdítja a kombinált üzem helyzetét a «tisztával» szemben, erősíti a konkurrenciaharcban erős depresszió" (üzleti pangás, válság) idején, ha a nyersanyagárak csökkenése nem tart lépést a késztermékek árának csökkenésével"*.

Heymann német burzsoá közgazdász, aki külön művet szentelt a „vegyes", vagyis kombinált német vasipari vállalatok leírásának, a következőket mondja: „A tiszta vállalatok felőrlődnek a magas anyagárak és alacsony késztermék-árak közt..." A következő kép alakul ki: „Megmaradtak egyfelől a szindikátusukban szilárdan megszervezett, hatalmas kőszéntársaságok, amelyek termelőképessége többmillió tonna szénre rúg; és másfelől a velük szoros kapcsolatban álló hatalmas acélöntőüzemek a maguk acélszindikátusával. Ezek az óriásvállalatok, amelyeknek évi acéltermelése 400 000 tonna, és kőszén- meg vasérckitermelésük, valamint késztermékgyártásuk ennek

* „A finánctőke". Orosz ford. 286—287. old.

megfelelően óriási méretű, amelyeknek 10 000 munkásuk van, akik a gyári telepek bérkaszárnyáiban laknak, néha saját vasutaik és kikötőik is vannak — ezek az óriási vállalatok ma a német vasművek jellegzetes képviselői. S a koncentráció egyre nagyobb méreteket ölt. Az egyes üzemek mind nagyobbá válnak; ugyanannak az iparágnak vagy különböző iparágaknak egyre több üzeme tömörül óriásvállalatokba, amelyeknek féltucat berlini nagybank a támasza és vezetője. A németországi bánya- és kohóipar tekintetében pontosan beigazolódott Marx koncentrációs tanának helyessége, igaz, egy olyan országban, amelyben az ipart vámok és szállítási tarifák védik. Németország bánya- és kohóipara megérett a kisajátításra"*.

Erre a következtetésre kellett jutnia ennek a kivételképpen lelkiismeretes polgári közgazdásznak. Meg kell jegyezni, hogy Heymann Németországot, tekintettel a magas ipari védővámokra, mintegy különválasztja. Ez a körülmény azonban csak meggyorsíthatta a koncentrációt és a vállalkozók monopolista szövetségeinek, a kartelleknek, a szindikátusoknak stb. alakulását. Rendkívül fontos, hogy a szabadkereskedelem hazájában, Angliában, a koncentráció *szintén* monopóliumra vezet, jóllehet valamivel később és talán más formában. Hermann Levy egyetemi tanár „A monopóliumokról, a kartellekről és a trösztökről" szóló speciális tanulmányában, Nagybritannia gazdasági fejlődésének adatai alapján, a következőket írja:

„Nagybritanniában a vállalatok hatalmas mérete és teljesítő képessége az, ami a monopóliumra való törekvés alapja. Először is azáltal, hogy az egyes vállalatok nagy tőkebefektetései, mihelyt a koncentrációs mozgalom elkezdődött, fokozódó követelményeket támasztanak az új vállalatokkal szemben a tőkebeszerzés terén, és ez megnehezíti keletkezésüket. Továbbá (és ezt a pontot tekintjük fontosabbnak), minden új vállalat, amely a koncen-

---

* *Hans Gideon Heymann.* „Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe". (— „A vegyes vállalatok a német vas-nagyiparban". — *Szerk.)* Stuttgart 1904. 256. és 278. old.

trációs folyamat alapján keletkezett óriásvállalatokkal lépést akar tartani, árukban olyan nagy többletkínálatot képvisel, hogy, ha az árut el akarja helyezni, vagy csak óriási mértékben növekvő kereslet mellett adhatná el haszonnal, vagy pedig azonnal a maga és a monopolista szövetségek számára egyaránt veszteséget jelentő színvonalra nyomná le az árakat.“ Más országoktól eltérően, ahol a védővámok megkönnyítik a kartellképződést, Angliában a vállalkozók monopolista szövetségei, a kartellek és a trösztök, legtöbbnyire csak akkor keletkeznek, amikor a főbb konkurráló vállalatok száma „nem több néhány tucatnál“. „Itt ... a koncentrációs folyamatnak a nagyipari monopolista szervezetek alakulására gyakorolt befolyása kristálytisztán mutatkozik meg“*.

Fél évszázaddal ezelőtt, amikor Marx a „Tőké“-t megírta, a szabadverseny a közgazdászok túlnyomó többségének szemében „természeti törvénynek“ tűnt fel. A hivatalos tudomány megkísérelte agyonhallgatni a „Tőkét“, melyben Marx a kapitalizmus elméleti és történelmi elemzésével bebizonyította, hogy a szabadverseny létrehozza a termelés koncentrációját, ez a koncentráció viszont fejlődése bizonyos fokán monopóliumra vezet. A monopólium ma már ténnyé lett. A közgazdászok könyvhegyeket írnak össze, leírják a monopólium egyes megnyilvánulásait és továbbra is kórusban hangoztatják, hogy „a marxizmust megcáfolták“. De a tények, mint az angol közmondás mondja, makacs dolgok, és akarva, nem akarva számolni kell velük. A tények azt mutatják, hogy az egyes kapitalista országok közti különbségek, például a védővámrendszer vagy a szabadkereskedelem, csak lényegtelen eltéréseket hoznak létre a monopóliumok formáját vagy megjelenésük idejét illetőleg, ezzel szemben az a körülmény, hogy a termelés koncentrációja létrehozza a monopóliumot, általában a kapitalizmus jelenlegi fejlődési szakaszának általános és alapvető törvénye.

Európára vonatkozólag meglehetősen pontosan meg lehet állapítani, hogy mikor váltotta fel a régi kapitaliz-

* *Hermann Levy.* „Monopole, Kartelle und Trusts“. (— „Monopóliumok, kartellek és trösztök“. — *Szerk.)* Jena 1909. 286, 290, 298. old.

must *véglegesen* az új: ez a XX. század elején történt. A „monopólium-alakulás“ történetéről szóló egyik legújabb összefoglaló munkában a következőket olvassuk:

„Az 1860 előtti évekből fel lehet sorolni a tőkés monopóliumok egyes példáit, fel lehet fedezni bennük azoknak a formáknak a csíráját, amelyek számunkra ma annyira megszokottak; mindez azonban a kartellek szempontjából mégis csak előtörténet. A modern monopóliumok tulajdonképpeni kezdete legkorábban a hatvanas évekre tehető. Első nagy fejlődési időszakuk a 70-es évek nemzetközi pangásával kezdődik és a 90-es évek kezdetéig tart.“ „Európai méretekben a szabadverseny a 60-as és 70-es években éri el fejlődésének tetőpontját. Akkor fejezte be Anglia régivágású kapitalista szervezetének kiépítését. Németországban ez a szervezet erősen előretört a kézműves- és a háziiparral szemben, és hozzákezdett saját létformáinak megteremtéséhez.“

„A nagy fordulat az 1873-as gazdasági összeomlással, vagy helyesebben, az ezt követő pangással kezdődik, amely — alig érezhető megszakítással a nyolcvanas évek elején és szokatlanul heves, de rövid fellendüléssel 1889 körül — az európai gazdaságtörténet 22 esztendejére terjed.“ „Az 1889—1890-es rövid fellendülési időszak folyamán erősen igénybevették a kartellrendszert a konjunktúra kihasználására. Egy meggondolatlan politika még gyorsabban és még erősebben hajtotta fel az árakat, mint ez talán a kartellek nélkül is történt volna, s ezek a kartellek majdnem kivétel nélkül dicstelenül és a «csőd sírjában» végezték. Még öt évig rosszul ment az üzlet és alacsonyak voltak az árak, de az iparban már nem a korábbi hangulat uralkodott. A pangást nem tartották többé magától értetődőnek, hanem csak az új kedvező konjunktúrát megelőző szünetet látták benne.“

„Így lépett a kartellalakítási mozgalom a második szakaszába. A kartellek átmeneti jelenségből az egész gazdasági élet egyik alapjává válnak. Egyik iparágat a másik után hódítják meg, de elsősorban a nyersanyagipart. A koksz-szindikátus szervezetében, amelynek mintájára később megalakult a szénszindikátus, már a 90-es évek elején olyan egyesülési technikát találtak ma-

guknak, amelyet azóta is alig szárnyaltak túl. A századvégi nagy fellendülés és az 1900—1903-as válság — legalább is a bánya- és kohóiparban — először áll teljesen a kartellek jegyében. S ha akkor ez még ujdonságnak tűnt is fel, utóbb a nagyközönség számára magától értetődő igazsággá vált, hogy a gazdasági élet igen nagy része rendszerint ki van kapcsolva a szabad versenyből"*.

Eszerint a monopóliumok története a következőképpen foglalható össze: 1) a XIX. század hatvanas és hetvenes évei — a szabad verseny fejlődésének csúcspontja. A monopóliumok csak alig észrevehető csírák. 2) Az 1873-as válság után a kartellek hosszú fejlődési szakasza következik, de a kartellek még csak kivételek. Még nem szilárdak. Még átmeneti jelenségek. 3) A XIX. század végi fellendülés és az 1900—1903-as válság: a kartellek az egész gazdasági élet egyik alapjává válnak. A kapitalizmus átváltozott imperializmussá.

A kartellek megegyeznek az eladási feltételekre, a fizetési határidőkre stb. vonatkozólag. Felosztják egymás között az árupiacokat. Megállapítják, hogy mennyi árut fognak termelni. Megszabják az árakat. Felosztják az egyes vállalatok közt a profitot stb.

A kartellek számát Németországban 1896-ban körülbelül 250-re, 1905-ben pedig 385-re becsülték, körülbelül 12 000 üzem részvételével**. De mindenki elismeri, hogy

---

* *Th. Vogelstein.* „Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen" (— „A kapitalista ipar pénzügyi szervezete és a monopólium-alakulatok". — *Szerk.)*, a „Grundriss der Sozialökonomik" (— „A társadalmi gazdaságtan alapvonalai". — *Szerk.)* c. műben, Tübingen 1914. VI. rész. V. ö. ugyanettől a szerzőtől: „Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika". (— „A vasipar és a textilipar szervezeti formái Angliában és Amerikában". — *Szerk.)* I. köt. Leipzig 1910.

** *Dr. Riesser.* „Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland". (— „A német nagybankok és koncentrációjuk Németország összgazdaságának fejlődésével kapcsolatban". — *Szerk.)* 4. kiad. 1912. 149. old. — *R. Liefmann.* „Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation". (— „Kartellek és trösztök és a közgazdasági szervezet továbbfejlesztése". — *Szerk.)* 2. kiad. 1910. 25. old.

ezek a számok a valóság mögött maradnak. Az 1907-es németországi iparstatisztika fentebb közölt adataiból kitűnik, hogy már a 12 000 legnagyobb üzem is valószínűleg a gőz- és villanyerőnek több mint felét összpontosítja. Az Északamerikai Egyesült Államokban a trösztök számát 1900-ban 185-re, 1907-ben 250-re becsülték. Az amerikai statisztika az iparvállalatokat egyes személyek, cégek, illetőleg trösztök tulajdonában levő vállalatokra osztja. Ez utóbbiak kezében 1904-ben a vállalatoknak 23,6%-a, 1909-ben pedig 25,9%-a, vagyis több mint a negyede volt. A munkások száma ezekben az üzemekben 1904-ben az iparban foglalkoztatott munkások 70,6%-ának, 1909-ben pedig 75,6%-ának, vagyis háromnegyedének felelt meg; össztermelésük 10,9, illetőleg 16,3 milliárd dollárra, vagyis az ipari össztermelés 73,7, illetőleg 79%-ára rúgott.

A kartellek és trösztök kezében gyakran egy-egy iparág össztermelésének hét—nyolc tizede összpontosul. A Rajna-Wesztfáliai Kőszénszindikátus 1893-ban, alapítása idején, e terület széntermelésének 86,7 százalékát, 1910-ben pedig már 95,4 százalékát összpontosította*. Az így létrejött monopólium óriási jövedelmet biztosít és hatalmas méretű technikai és termelési egységek alakulására vezet. Az Egyesült Államok híres petróleumtrösztje (a Standard Oil Company) 1900-ban alakult. „Tőkéje 150 millió dollárra rúgott. Törzsrészvényt 100 millió dollár, elsőbbségi részvényt pedig 106 millió dollár értékben bocsátottak ki. Ez utóbbi részvényekre 1900-tól 1907-ig 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%-os osztalékot, összesen 367 millió dollárt fizettek ki. 1882-től 1907-ig a tiszta nyereség 889 millió dollár volt; ebből 606 milliót osztalékként fizettek ki, a többiből tartaléktőkét létesítettek“**.

---

* *Dr. Fritz Kestner.* „Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern“. (— „A szervezkedési kényszer. Tanulmány a kartellek és a kívülállók közötti harcokról“. — *Szerk.)* Berlin 1912. 11. old.

** *R. Liefmann.* „Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen“. (— „Részesedési és finanszírozó társaságok. Tanulmány a modern kapitalizmusról és az értékpapírokról“. — *Szerk.)* 1. kiad. Jena 1909. 212. old.

„Az acéltröszt (United States Steel Corporation) üzemeiben 1907-ben nem kevesebb, mint 210 180 munkás és alkalmazott dolgozott. A németországi bányaipar legnagyobb vállalata, a Gelsenkircheni Bányatársaság (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft), 1908-ban 46 048 munkást és alkalmazottat foglalkoztatott"*. Az acéltröszt már 1902-ben 9 millió tonna acélt termelt**. Acéltermelése 1901-ben az Egyesült Államok egész acéltermelésének 66,3%-a, 1908-ban pedig 56,1%-a***, érckitermelése ugyanezekben az években az össztermelés 43,9%-a, illetőleg 46,3%-a volt.

Az amerikai trösztellenőrző kormánybizottság a következőket mondja jelentésében: „A trösztök fölénye versenytársaikkal szemben üzemeik nagy méretein és kitűnő technikai berendezésén alapszik. A dohánytröszt alapítása óta minden erejével azon volt, hogy a kézi erőt mindenütt nagy arányokban gépi erővel váltsa fel. E célból összevásárolta mindazokat a szabadalmakat, amelyeknek valami közük volt a dohány feldolgozásához, és erre óriási összegeket költött. Sok szabadalom eleinte használhatatlan volt és a tröszt szolgálatában álló mérnököknek át kellett azokat dolgozniok. 1906 végén két fióktársaságot alapítottak, kizárólag szabadalmak összevásárlására. A szabadalmak kidolgozása céljából a tröszt saját öntődéket, gépgyárakat és javítóműhelyeket létesített. Az egyik ilyen üzem, Brooklynban, átlag 300 munkást foglalkoztat: itt kísérleteket folytatnak a cigaretták, cigarellok, burnót, a csomagoláshoz szükséges ezüstpapír, dobozok stb. gyártását illető találmányokkal, és ha szükséges, tökéletesítik azokat"****. „Más trösztök is alkalmaznak úgynevezett develo-

---

* Ugyanott, 218. old.

** *Dr. S. Tschierschky.* „Kartelle und Trusts". (— „Kartellek és trösztök". — *Szerk.)* Göttingen 1903. 13. old.

*** *Th. Vogelstein.* „Organisationsformen". (— „Szervezeti formák". — *Szerk.)* 275. old.

**** Report of the Commission of Corporations on the Tobacco Industry. (— A dohányipari trösztök bizottságának jelentése. — *Szerk.)* Washington 1909. 266. old. — idézve *Dr. Paul Tafel.* „Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik" (— „Az északamerikai trösztök és a technika haladására gyakorolt befolyásuk". — *Szerk.)* c. könyve alapján, Stuttgart 1913. 48. old.

ping engineereket (mérnökök a technika fejlesztésére), akiknek feladata az, hogy új termelési módszereket dolgozzanak ki és kipróbálják a technikai újításokat. Az acéltröszt magas jutalmakat fizet mérnökeinek és munkásainak az olyan találmányokért, amelyek alkalmasak a technika tökéletesítésére, vagy az előállítási költségek csökkentésére"*.

Hasonlóképpen szervezték meg a technikai tökéletesítések ügyét a német nagyiparban is, például a vegyiiparban, amely a legutóbbi évtizedekben olyan óriási léptekkel fejlődött. A termelés koncentrációjának folyamata ebben az iparban már 1908-ban két fő „csoportot" hozott létre, amelyek a maguk módján szintén közeljártak a monopóliumokhoz. Ezek a csoportok eleinte két-két hatalmas gyár „kettős szövetségét" jelentették s mindegyikük 20—21 millió márka tőkével rendelkezett: egyrészt a höchsti gyár, azelőtt Meister, és a Cassella gyár a majnamenti Frankfurtban, másrészt a ludwigshafeni anilin- és szódagyár és a volt Bayer gyár Elberfeldben. 1905-ben aztán az egyik csoport, 1908-ban pedig a másik, megegyezésre lépett még egy-egy nagy gyárral. Így két „hármas szövetség" keletkezett, mindegyik 40—50 millió márka tőkével, s e két „szövetség" közt már megkezdődött a „közeledés", megkezdődtek az ár-„megállapodások" stb.**.

A konkurrencia monopóliumba csap át. Az eredmény a termelés társadalmasításának óriási előrehaladása. Egyebek között a technikai találmányok és újítások folyamata is társadalmasodik.

Ez már egészen másvalami, mint az elaprózott és egymásról nem tudó, ismeretlen piacra termelő vállalkozók régi szabadversenye. A koncentráció odáig fejlődött, hogy megközelítőleg számba lehet venni az illető ország valamennyi nyersanyagforrását (például vasérc lelőhelyeit), sőt, mint látni fogjuk, több országét, az egész világét is. De nemcsak számbavétel történik, hanem az óriási monopo-

* Ugyanott, 49. old.

** *Riesser*, id. mű, 3. kiad. 547. és a köv. old. Az ujságok (1916 június) egy új, óriási trösztről írnak, amely egyesíti Németország vegyiiparát.

lista szövetségek ezeket a forrásokat egy kézbe is ragadják. Megközelítőleg számbaveszik a piac méreteit, amelyet ezek a szövetségesek szerződés alapján egymás közt „felosztanak“. Monopolizálják a szakképzett munkaerőt, felfogadják a legjobb mérnököket, birtokukba kerítik a közlekedési utakat és eszközöket — a vasutakat Amerikában, a gőzhajózási társaságokat Európában és Amerikában. A kapitalizmus, imperialista fejlődési szakaszában, a termelés mindenirányú társadalmasításának közvetlen közelébe vezet el, akaratuk ellenére és tudtuk nélkül úgyszólván belerántja a kapitalistákat egy új társadalmi rendbe, amely átmenet a teljes szabadversenyről a teljes társadalmasításra.

A termelés társadalmivá válik, de az elsajátítás magánjellegű marad. A társadalmi termelési eszközök kisszámú ember magántulajdonában maradnak. A formálisan elismert szabadverseny általános keretei megmaradnak s a maroknyi monopolistának a lakosság többi részére nehezedő nyomása százszor súlyosabbá, érezhetőbbé, elviselhetetlenebbé válik.

Kestner német közgazdász külön művet szentelt a „kartellek és a kívülállók harcának“, vagyis a kartellbe nem tartozó vállalkozók harcának. Ezt a művét „Szervezkedési kényszer“-nek nevezte el, holott, persze, ha nem akarnák szépítgetni a kapitalizmust, arról kellene beszélni, hogy a vállalatokat arra kényszerítik, hogy alávessék magukat a monopolista szövetségeknek. Tanulságos dolog egyszerűen csak egy pillantást vetni, ha egyébre nem, azoknak az eszközöknek a felsorolására, amelyekhez a „szervezkedésért“ folytatott modern, legújabb, civilizált harcban a monopolisták szövetségei folyamodnak: 1) nyersanyagmegvonás („. . . a kartellbe való belépésre kényszerítés egyik legfontosabb módszere“); 2) a munkaerő megvonása „alliance“-ok útján (vagyis úgy, hogy a tőkések szerződést kötnek a munkásszakszervezetekkel arra vonatkozólag, hogy ez utóbbiak csak kartellhez tartozó vállalatoknál vállalnak munkát); 3) a szállítás megvonása; 4) a piac elzárása; 5) szerződés a vevővel arra vonatkozólag, hogy kizárólag a kartellekkel lép kereskedelmi kapcsolatba; 6) tervszerű árleszorítás (a „kívülállók“, vagyis az olyan

vállalatok tönkretétele céljából, amelyek nem vetik alá magukat a monopolistáknak, milliókat költenek arra, hogy bizonyos ideig önköltségi áron alul árusítsanak: a benziniparban előfordult olyan eset, hogy az árakat 40 márkáról 22-re, vagyis majdnem a felére szállították le!); 7) hitelmegvonás; 8) bojkott.

Ez már nem a kis- és a nagyüzemek, nem a technikailag elmaradott és a technikailag fejlett üzemek versenyharca. Ez már azt jelenti, hogy a monopolisták megfojtják azokat, akik nem vetik magukat alá a monopóliumnak, a monopólium nyomásának, önkényének. Ez a folyamat a polgári közgazdász tudatában a következőképpen tükröződik vissza:

„Még a tisztán gazdasági tevékenység terén is — írja Kestner — bizonyos eltolódás megy végbe a régi értelemben vett kereskedelmi tevékenységtől a szervező-spekulatív tevékenység felé. A legnagyobb sikert nem az a kereskedő éri el, aki technikai és kereskedelmi tapasztalatai alapján a legjobban megérti vevői szükségleteit, aki a lappangó keresletet meg tudja találni és eredményesen elő tudja idézni, hanem a spekulatív zseni" (?!), „aki előre ki tudja számítani vagy legalábbis előre meg tudja érezni a szervezeti fejlődést, az egyes vállalatok közötti kapcsolatok és a bankokkal való kapcsolatok lehetőségét . . ."

Emberi nyelvre lefordítva ez azt jelenti: a kapitalizmus fejlődése odáig jutott, hogy noha az árutermelés továbbra is „uralkodik" és az egész gazdaság alapjának számít, a valóságban már alá van ásva és a hasznot a pénzügyi fortélyok „zsenijei" fölözik le. Ezeknek a fortélyoknak és szélhámosságoknak az alapja a termelés társadalmasítása, de az emberiségnek az az óriási haladása, amely ebben a társadalmasításban rejlik . . . a spekulánsok javára szolgál. Alább látni fogjuk, hogyan ábrándozik „ezen az alapon" a kapitalista imperializmus fölött gyakorolt kispolgári reakciós kritika a „szabad", „békés", „tisztességes" versenyhez való *vissza*térésről.

„Az árak tartós emelkedését, mint a kartellek alakulásának eredményét — írja Kestner —, eddigelé csak a fontosabb termelési eszközöknél, különösen a kőszénnél, a vasnál, a kálinál észleltük, viszont a kész gyártmányoknál

sohasem. A jövedelmezőségnek ezzel kapcsolatos növekedése hasonlóképpen a termelési eszközöket gyártó iparra korlátozódott. Ezt a megfigyelést ki kell még egészíteni azzal, hogy a nyersanyagipar“ (nem pedig a félgyártmányokat feldolgozó ipar) „az eddigi kartellalakulás eredményeképpen nemcsak a jövedelem és a rentabilitás tekintetében szerez magának előnyöket a félgyártmányokat feldolgozó ipar rovására, hanem az utóbbival szemben *uralkodó helyzetre* tett szert, aminek a szabadverseny idején híre-hamva sem volt“*.

Az általunk kiemelt szavak a dolog lényegére mutatnak rá, amit egyáltalán nem szívesen és csak ritkán ismernek el a polgári közgazdászok, és amit oly buzgón igyekeznek mentegetni és megkerülni az opportunizmus mai védelmezői K. Kautskyval az élükön. Az uralmi viszony és az ezzel kapcsolatos erőszak — ez a jellegzetes „a kapitalizmus legújabb fejlődési fokára“, ennek kellett elkerülhetetlenül következnie és ez is következett a mindenható gazdasági monopóliumok kialakulásából.

Még egy példát hozunk fel a kartellek basáskodására vonatkozólag. Ott, ahol kézbe lehet kaparintani a nyersanyagok valamennyi forrását vagy fő forrásait, a kartellek keletkezése és a monopóliumok alakulása különösen könnyen megy. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy monopóliumok nem keletkeznek más iparágakban is, ahol a nyersanyagforrások kézbekerítése lehetetlen. A cementipar számára mindenütt akad nyersanyag. De Németországban ez az ipar is erősen kartellbe van szervezve. A gyárak vidékenként szindikátusokban tömörültek: a délnémetországi, a rajna-wesztfáliai stb. szindikátusban. Monopolárakat szabtak meg: egy vagon cement 230—280 márka, ugyanakkor, amikor az önköltség 180 márka! A vállalatok 12—16% osztalékot fizetnek s ne feledjük, hogy a mai spekulációs „zsenik“ értenek ahhoz, hogy nagy nyereségeket vágjanak zsebre azon felül, amit osztalékként fizetnek ki. Hogy a versenyt ebből a jövedelmező iparágból kiküszöböljék, a monopolisták fortélyokkal is élnek: álhíreket terjesztenek az ipar rossz helyzetéről, névtelen hirdeté-

* *Kestner*, id. mű, 254. old.

seket adnak le az ujságokban: „tőkések! óvakodjatok attól, hogy a cementiparba tőkét fektessetek be"; végül összevásárolják a „kívülállók" (vagyis a szindikátusokban részt nem vevők) üzemeit, 60—80—150 000 márka „lelépési díjat" fizetnek nekik*. A monopólium utat tör magának mindenütt és minden eszközzel, kezdve a „szerény" lelépési díjtól egészen a dinamitig, amit Amerikában „alkalmaznak" a konkurrenssel szemben.

A válságoknak kartellek útján való kiküszöbölése nem egyéb a polgári közgazdászok meséjénél, akik a kapitalizmust mindenáron szépítgetik. Ellenkezőleg, az ipar *egyes* ágaiban kialakult monopólium fokozza és kiélezi az *egész* tőkés termelésnek mint rendszernek lényegéhez tartozó fejetlenséget. A földművelés és az ipar fejlődése közötti aránytalanság, ami a kapitalizmusra általában jellemző, még nagyobbá válik. Az a kiváltságos helyzet, amelybe a leginkább kartellbe szervezett, úgynevezett *nehéz*ipar, különösen a szén- és vasipar kerül, a többi iparágban „a tervszerűség még fokozottabb hiányára" vezet, mint Jeidels, „a német nagybankoknak az iparhoz való viszonyáról" szóló egyik legjobb munka szerzője, elismeri**.

„Minél fejlettebb a közgazdaság — írja Liefmann, a kapitalizmus legszemérmetlenebb szószólója —, annál inkább fordul kockázatosabb vagy külföldi vállalkozások felé, olyanok felé, amelyeknek fejlődése igen hosszú időt követel, vagy végül olyanok felé, amelyek csak helyi jelentőségűek"***. A kockázat növekedése végeredményben a tőke óriási növekedésével kapcsolatos, amely, hogy úgy mondjuk, kicsordul, külföldre folyik stb. Ugyanakkor pedig a technika egyre gyorsabb fejlődése a nemzetgazdaság különböző ágai közötti aránytalanságnak, a káosznak és a válságnak egyre több elemét hozza magával. „Az emberiségre — kénytelen elismerni ugyanez a Liefmann — a nem túlsá-

---

* *L. Eschwege.* „Zement". (— „A cement". — *Szerk.)* „Die Bank". 1909. 1. köt. 115. és köv. old.

** *Jeidels.* „Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie, mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie". (— „A német nagybankok viszonya az iparhoz, különös tekintettel a vasiparra". — *Szerk.)* Lipcse 1905. 271. old.

*** *Liefmann.* „Beteiligungs- etc. Ges." 434. old.

gosan távoli jövőben valószínűleg ismét hatalmas technikai átalakulások várnak, amelyek a nemzetgazdasági szervezeten is éreztetni fogják hatásukat"... villamosság, léghajózás... „Gyökeres gazdasági változások idején rendszerint erősen elharapózik a spekuláció"*.

Márpedig a válságok — mindenféle válság, leggyakrabban a gazdasági, de nemcsak a gazdasági válságok — a maguk részéről óriási mértékben fokozzák a koncentrációra és a monopóliumra irányuló törekvést. Rendkívül tanulságosak Jeidels fejtegetései az 1900-as válság jelentőségéről, amely válság, mint tudjuk, fordulópontot jelentett a legújabb monopóliumok történetében:

„Az 1900-as válság a legfőbb iparágakban az óriásvállalatokon kívül sok olyan vállalatot is sujtott, amelyeknek a szervezete a mai fogalmak szerint elavult volt — «tiszta»" (azaz nem kombinált) „vállalatokat, amelyek az ipari fellendülés hullámhegyén emelkedtek a magasba. Az áresés, a kereslet csökkenése, ezeket a «tiszta» vállalatokat olyan nyomorúságos helyzetbe juttatta, amilyenbe a kombinált óriásvállalatok részben egyáltalán nem, részben csak igen rövid időre kerültek. Ennek következtében az 1900-as válság sokkal nagyobb mértékben vezetett ipari koncentrációra, mint a korábbiak, mint az 1873-as válság, amely ugyan előidézett kiválasztódást, de a technika akkori színvonalán ez a kiválasztódás nem vezetett a győztesen kikerült vállalatok monopóliumára. Ilyen tartós monopóliumuk van bonyolult technikájuk, nagyszabású szervezetük és hatalmas tőkéjük révén igen nagy mértékben a mai vas- és villamossági ipar óriásvállalatainak, kisebb mértékben a gépipar, továbbá bizonyos fém- és közlekedési, valamint egyéb iparágak óriásüzemeinek"**.

A monopólium — „a kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának" legújabb vívmánya. De a jelenkori monopóliumok tényleges erejéről és jelentőségéről alkotott fogalmaink szerfölött elégtelenek, hiányosak, túlságosan szűkek volnának, ha nem vennők tekintetbe a bankok szerepét.

* Ugyanott, 465—466. old.

** Jeidels, 108. old.

II. A BANKOK ÉS ÚJ SZEREPÜK

A bankok alapvető és eredeti művelete az, hogy fizetéseket közvetítenek. Ezzel kapcsolatban a bankok a parlagon heverő pénztőkét működő, vagyis hasznothajtó tőkévé változtatják, minden néven nevezendő pénzjövedelmet összegyüjtenek és ezt a tőkésosztály rendelkezésére bocsátják.

Abban a mértékben, ahogy a bankügy fejlődik és egynéhány vállalatban összpontosul, a bankok szerény közvetítőkből mindenható monopolistákká fejlődnek, amelyek a tőkések és a kistulajdonosok összességének majdnem egész pénztőkéjével, valamint az illető országban és egész sereg országban a termelési eszközök és nyersanyagforrások nagyobb részével is rendelkeznek. Az a folyamat, amellyel a nagyszámú szerény közvetítő maroknyi monopolistává alakul át, egyik fő folyamata a kapitalizmus kapitalista imperializmusba való átnövésének, s ezért elsősorban a bankügy koncentrációjával kell foglalkoznunk.

1907—1908-ban Németország egymilliónál nagyobb tőkével rendelkező részvénytársasági bankjainak együttes betétállománya 7 milliárd márka, 1912—1913-ban pedig már 9,8 milliárd volt. A növekedés öt esztendő alatt 40%, s ebből a 2,8 milliárdnyi növekedésből 2,75 milliárd 57 olyan bankra esik, amelyek több mint tízmillió márka tőkével rendelkeztek. A betétek a nagy- és a kisbankok között a következőképpen oszlottak meg*:

A betétállomány százalékaránya

	a kilenc legnagyobb berlini banknál	a többi, 10 millió márkán felüli tőkével rendelkező 48 banknál	115, egyenként 1—10 millió tőkével rendelkező banknál	a kisbankoknál (1 millión aluli tőkével)
1907/08	47	32,5	16,5	4
1912/13	49	36	12	3

A kisbankokat háttérbe szorítják a nagyok, amelyek közül összesen kilenc a betétállománynak majdnem a felét

---

* *Alfred Lansburgh.* „Fünf Jahre d. Bankwesen". (— „A német bankügy öt éve". — *Szerk.)* „Die Bank". 1913. 8. sz. 728. old.

összpontositja. Itt azonban még igen sok tényezőt nem vettünk tekintetbe, így például azt, hogy egész sor kisbank valójában nagybankok fiókjává alakult át stb., amiről alább lesz szó.

1913 végén Schulze-Gaevernitz a kilenc berlini nagybank betétállományát a körülbelül 10 milliárdot kitevő összbetétállományból 5,1 milliárd márkára becsülte. Ugyanez a szerző, nemcsak a betétállományt, hanem az egész banktőkét figyelembe véve, a következőket írta: „1909 végén a kilenc berlini nagybank, az *érdekeltségükhöz tartozó pénzintézetekkel együtt*, 11,3 milliárd márkával, vagyis az egész német banktőkének kereken 83%-ával rendelkezett. A «Német Bank» („Deutsche Bank“), amely az *érdekeltségéhez tartozó bankokkal együtt* mintegy 3 milliárd márkával rendelkezik, a porosz államvasutak üzletvezetősége mellett az óvilág legnagyobb — és emellett igen erősen decentralizált — tőketömörülése“*.

Kiemeltük az „érdekeltségéhez tartozó“ bankokra való utalást, mert ez a legújabb tőkés koncentráció egyik legfontosabb megkülönböztető sajátossága. A nagyvállalatok, különösen a bankok, nemcsak azt teszik, hogy közvetlenül felfalják a kisebbeket, hanem olymódon is eljárnak, hogy a kisebb bankokat magukhoz „kapcsolják“, alárendelik maguknak, besorozzák „saját“ csoportjukba, — ahogy azt banknyelven nevezik — a maguk „konszernjébe“, tőke-„részesedés“, részvényeik összevásárlása vagy kicserélése, a hitelviszonyok bizonyos rendszere stb. stb. útján. Liefmann professzor egy egész, félezer oldalas, óriási „munkát“ szentelt a jelenlegi „részesedési és finanszírozó társaságok“ leírásának** — sajnos, olymódon, hogy szerfölött alacsonyszínvonalú „elméleti“ fejtegetésekkel egészítette ki a sokhelyütt meg nem emésztett nyers

---

* *Schulze-Gaevernitz.* „Die deutsche Kreditbank“ in „Grundriss der Sozialökonomik“. (— „A német hitelbankok“ a „Társadalmi gazdaságtan alapvonalai“-ban. — *Szerk.)* Tübingen 1915. 12. és 137. old.

** *R. Liefmann.* „Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen“. (— „Részesedési és finanszírozó társaságok. Tanulmány a modern kapitalizmusról és az értékpapírokról“. — *Szerk.)* 1. kiad. Jena 1909. 212. old.

anyagot. Hogy ez a „részesedési“ rendszer a koncentráció szempontjából milyen eredményekre vezet, azt legjobban Riesser „bankembernek“ a német nagybankokról szóló műve mutatja ki. De mielőtt áttérnénk Riesser adataira, a „részesedési“ rendszer egy konkrét példáját hozzuk fel.

A „Német Bank“ „csoportja“ a nagybankok egyik legnagyobb, ha ugyan nem a legnagyobb csoportja. Hogy számításba vehessük a legfontosabb szálakat, amelyek ennek a csoportnak valamennyi bankját egybefűzik, különbséget kell tennünk az első-, másod- és harmadfokú „részesedés“, vagy ami ugyanaz, az első-, másod- és harmadfokú függőség (a kisebb bankoknak a „Német Bank“-tól való függése) között. A következő képet kapjuk*:

A „Német Bank“ részesedik	Elsőfokú függőség	Másodfokú függőség	Harmadfokú függőség
állandóan	17 bankban	ezek közül 9 bank 34 bankban	ezek közül 4 bank 7 bankban
meg nem határozott időre	5 „	—	—
időről-időre	8 „	ezek közül 5 bank 14 bankban	ezek közül 2 bank 2 bankban
Összesen	30 bankban	ezek közül 14 bank 48 bankban	ezek közül 6 bank 9 bankban

A nyolc „első fokon függő“ bank közé, amely a „Német Bank“-nak „időről-időre“ van alárendelve, három külföldi bank tartozik: egy osztrák (a bécsi „Bankegyesület“ — „Bankverein“) és két orosz (a Szibériai Kereskedelmi Bank — Szibirszkij Torgovij Bank — és az Orosz Külkereskedelmi Bank — Russzkij Bank dlja Vnyesnyej Torgovli). A „Német Bank“ csoportjához közvetlenül vagy közvetve, teljesen vagy részben összesen 87 bank tartozik: a saját és idegen tőke együttes összege pedig, amellyel a csoport rendelkezik, 2—3 milliárd márkára tehető.

* *Alfred Lansburgh.* „Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen“. (— „A részesedési rendszer a német bankügyben“. — *Szerk.)* „Die Bank“. 1910. 1. köt. 500. old.

Világos, hogy az a bank, amely egy ilyen csoport élén áll és féltucat más, nem sokkal mögötte maradó bankkal különösen nagy és előnyös pénzügyi műveletek céljából, mint amilyenek például az állami kölcsönök, egyességet köt, kinőtt már a „közvetítő“ szerepéből és maroknyi monopolista szövetségévé változott.

Hogy milyen gyorsasággal haladt előre éppen a XIX. század végén és a XX. század elején Németországban a bankügy koncentrációja, Riesser következő, általunk rövidített formában közölt adataiból látható:

Hat berlini nagybanknak volt

Év	fiókja Németországban	letétpénztára és váltóüzlete	állandó részesedése német részvénybankokban	Az intézetek száma összesen
1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1911	104	276	63	450

Látjuk, milyen gyorsan jön létre egy olyan sűrű csatornahálózat, amely kiterjed az egész országra, központosít minden tőkét és pénzjövedelmet, és az elaprózott gazdaságok ezreit meg ezreit egységes tőkés nemzetgazdasággá, majdpedig tőkés világgazdasággá változtatja. Az a „decentralizáció“, amelyről a fentebb közölt idézetben Schulze-Gaevernitz napjaink polgári politikai gazdaságtana nevében beszélt, a valóságban abban áll, hogy egyre nagyobb- és nagyobbszámú, azelőtt aránylag „önálló“ vagy helyesebben lokálisan (helyileg) elhatárolt gazdasági egységet egyetlen egységes központnak vetnek alá. A valóságban tehát ez — *centralizáció*, a monopolista óriások szerepének, jelentőségének, hatalmának fokozódása.

A régebbi tőkés országokban ez a „bankhálózat“ még sűrűbb. Angliában Írországgal együtt 1910-ben a bankfiókok száma 7151-re rúgott. Négy nagybanknak egyenként több mint 400 (447—689) fiókja, ezenfelül további négy banknak egyenként több mint 200, más 11 banknak pedig több mint 100 fiókja volt.

Franciaországban a három legnagyobb bank, a Crédit

Lyonnais, a Comptoir National és a Société Générale* műveleteiket és fiókjaik hálózatát a következőképpen fejlesztették**:

	A fiókok és pénztárak száma			A tőke méretei	
	vidéken	Párizsban	összesen	saját tőke	idegen tőke
				(millió frankban)	
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1 245
1909	1 033	196	1 229	887	4 363

Riesser egy modern nagybank „kapcsolatainak" jellemzésére adatokat sorol fel a „Leszámítoló Társaság" („Disconto-Gesellschaft"), Németország és az egész világ egyik legnagyobb bankja (tőkéje 1914-ben elérte a 300 millió márkát), elküldött és beérkezett leveleinek számáról:

	Beérkezett	Elküldött
	levelek száma	
1852	6 135	6 292
1870	85 800	87 513
1900	533 102	626 043

A „Lyoni Hitel"-ben, ebben a párizsi nagybankban a számlák száma 1875-től 1912-ig 28 535-ről 633 539-re emelkedett***.

Ezek az egyszerű számok talán minden hosszadalmas fejtegetésnél szemléltetőbben bizonyítják, hogy a tőke koncentrációjával és a bankforgalom növekedésével milyen gyökeresen megváltozik a bankok jelentősége. A különálló tőkésekből egyetlen kollektív tőkés jön létre. Amikor a bank néhány tőkés számára folyószámlát vezet, látszólag merőben technikai műveletet, kizárólag segédműveletet hajt végre. Amikor azonban ez a művelet óriási méreteket ölt, kiderül, hogy maroknyi tőkés az egész kapitalista társadalom kereskedelmi és ipari műveleteit alárendeli magának és hogy — bankkapcsolatok, folyószámlák és

* — „Lyoni Hitel", „Nemzeti Leszámítoló Iroda", „Általános Társaság". — *Szerk.*

** *Eugen Kaufmann.* „Das französische Bankwesen". (— „A francia bankügy". — *Szerk.)* Tübingen 1911. 356. és 362. old.

*** *Jean Lescure.* „L'épargne en France". (— „A takarékbetétek Franciaországban". — *Szerk.)* Párizs 1914. 52. old.

pénzügyi műveletek útján — lehetővé válik számára, hogy eleinte *pontosan tájékozódjék* az egyes tőkések üzleti helyzete felől, utóbb *ellenőrizze* őket, befolyást gyakoroljon rájuk a hitel növelése vagy megszorítása, megkönnyítése vagy megnehezítése által, és végül *teljesen meghatározza* sorsukat, meghatározza jövedelmük méreteit, megfossza őket tőkéjüktől, vagy lehetővé tegye számukra, hogy gyorsan és óriási méretekben növeljék tőkéjüket stb.

Az imént említettük a berlini „Leszámítoló Társaság" 300 millió márkás tőkéjét. A „Leszámítoló Társaságnak" ez a tőkeemelése egyik mozzanata volt annak a harcnak, amelyet a két legnagyobb berlini bank, a „Német Bank" és a „Leszámítoló Társaság" vívott egymással a hegemóniáért. 1870-ben az előbbi még új volt és mindössze 15 millió tőkével rendelkezett, az utóbbi pedig 30 millió tőkével. 1908-ban az elsőnek 200 millió, a másodiknak 170 millió tőkéje volt. 1914-ben az első 250 millióra emelte tőkéjét, a második egy másik elsőrendű nagybankkal, a „Schaffhauseni Bankegyesülettel" való egybeolvadása útján 300 millióra. Ezzel a hegemóniáért vívott harccal párhuzamosan természetesen egyre gyakoribbak és egyre szilárdabbak e két bank „megállapodásai". Nézzük, milyen következtetések levonására késztette a fejlődésnek ez a menete még azokat a bankspecialistákat is, akik a gazdasági kérdéseket olyan szemszögből nézik, amely semmiképpen sem lépi túl a legmérsékeltebb és legpedánsabb burzsoá reformtörekvések kereteit:

„Más bankok ugyanezt az utat fogják követni" — írta a „Bank" című német folyóirat a „Leszámítoló Társaság" tőkéjének 300 millióra való emelése alkalmából —, „és abból a 300 emberből, aki ma Németországot gazdaságilag kormányozza, idővel 50, 25 vagy még kevesebb marad. Az se várható, hogy a legújabb koncentrációs mozgalom a bankügyre fog szorítkozni. Az egyes bankok közötti szorosabb kapcsolatok természetszerűen az általuk pártfogolt ipari konszernek között is közeledésre vezetnek . . . s egy szép napon csodálkozva arra ébredünk majd, hogy körülöttünk csupa tröszt van, hogy a magánmonopóliumokat állami monopóliumokkal kell felváltanunk. Mindamellett alapjában véve csak azt a szemrehányást tehet-

jük magunknak, hogy a dolgok fejlődésének szabad folyást engedtünk, amit aztán a részvény kicsit meggyorsított".*

A burzsoá publicisztika gyámoltalanságának példája ez, s ettől a publicisztikától a burzsoá tudomány csak annyiban különbözik, hogy kevésbbé őszinte és elhomályosítani igyekszik a dolgok lényegét, hogy a sok fától ne lássuk az erdőt. Ha valaki „csodálkozik" a koncentráció következményein, „szemrehányást tesz" a kapitalista Németország kormányának vagy a tőkés „társadalomnak" („magunknak"), fél a koncentrációnak a részvények bevezetése következtében beálló „meggyorsulásától", mint ahogy egy német „kartell"-szakértő, Tschierschky, fél az amerikai trösztöktől és „többre becsüli" a német kartelleket, mert azok állítólag „nem olyan rohamosan gyorsítják a technikai és a gazdasági haladást, mint a trösztök"** — mi ez, ha nem gyámoltalanság?

De ami tény, az tény. Németországban nincsenek trösztök, „csak" kartellek vannak, de nem több mint 300 tőkemágnás *igazgatja* az országot. És számuk egyre csökken. A bankok mindenesetre valamennyi tőkés országban — a banktörvényhozás minden különbözősége mellett — sokszorosan fokozzák és gyorsítják a tőkekoncentrációt és a monopóliumalakulást.

A bankok útján „adva van az általános könyvvitelnek és a termelési eszközök általános megoszlásának társadalmi formája, de éppen csak a formája" — írta Marx fél évszázaddal ezelőtt a „Tőké"-ben (Orosz fordítás. III. köt. 2. rész. 144. old.[79]). Azok az adatok, amelyeket a banktőke növekedésével, a nagybankok irodáinak és fiókjainak, a nagybankok számláinak szaporodásával stb. kapcsolatban felsoroltunk, konkrétan megmutatják az *egész* tőkésosztálynak ezt az „általános könyvvitelét", sőt nemcsak a tőkésekét, mert a bankok, ha csak átmenetileg is, egyaránt összegyüjtik a kistulajdonosoknak, a hivatalnokoknak és a munkások egészen vékony felső rétegének minden pénz-

* *A. Lansburgh.* „Die Bank mit den 300 Millionen". (— „A 300 milliós bank". — *Szerk.)* „Die Bank". 1914. 1. köt. 426. old.

** *Tschierschky*, id. mű, 128. old.

jövedelmét. A „termelési eszközök általános megoszlása“ — ez az, ami, a dolgok formai oldalát tekintve, a jelenlegi bankokból *kinő*, amelyek (Franciaországban mintegy 3—6 legnagyobb bank, Németországban pedig mintegy 6—8) milliárdokkal meg milliárdokkal rendelkeznek. *Tartalma* szerint azonban a termelési eszközöknek ez a megoszlása egyáltalán nem „általános“, hanem magánjellegű, vagyis a nagytőke — és elsősorban a legnagyobb tőke, a monopolista tőke — érdekeinek felel meg, amely olyan viszonyok között működik, amikor a lakosság tömegei állandó éhséggel viaskodva tengődnek, amikor a mezőgazdaság fejlődése reménytelenül elmarad az ipar fejlődése mögött, az iparban pedig a „nehézipar“ megsarcolja az ipar valamennyi többi ágát.

A tőkés gazdaság társadalmasítása tekintetében a takarékpénztárak és a postatakarékok kezdik felvenni a versenyt a bankokkal, mert az előbbiek „decentralizáltabbak“, vagyis több helységet, nagyobbszámú istenhátamögötti zugot, szélesebb néprétegeket vonnak be érdekkörükbe. Vizsgáljuk meg azokat az adatokat, amelyeket egy amerikai bizottság gyüjtött össze a bank- és takarékbetétek növekedésével kapcsolatban*:

Betétek (milliárd márkában)

	Angliában		Franciaországban		Németországban		
	a bankokban	a takarékpénztárakban	a bankokban	a takarékpénztárakban	a bankokban	a hitelszövetkezetekben	a takarékpénztárakban
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

A takarékpénztárak, melyek 4, meg $4^1/_4$%-ot fizetnek a betétek után, kénytelenek tőkéjük számára „jövedelmező“ elhelyezést keresni, váltó-, jelzálog- és egyéb

* Az amerikai National Monetary Commission (— Nemzeti Pénzügyi Bizottság. — *Szerk.)* adatai. „Die Bank“. 1910. 1. köt. 1200. old.

műveletekbe bocsátkozni. A bankok és takarékpénztárak közötti határok „egyre inkább elmosódnak". A kereskedelmi kamarák, például a bochumi, az erfurti, azt követelik, hogy „tiltsák meg" a takarékpénztáraknak az olyan „tiszta" bankműveleteket, mint amilyen például a váltók leszámítolása, hogy korlátozzák a postahivatalok „bank"-tevékenységét*. A bankmágnások, úgylátszik, attól félnek, hogy az állami monopólium nem várt oldalról lopódzik a közelükbe. Ez a félelem, természetesen, semmivel sem több, mint — mondjuk — két osztályvezető vetélkedése ugyanabban az irodában. Mert hiszen, egyrészt, a takarékpénztárak milliárdos tőkéivel a valóságban és végeredményben *ugyancsak* a banktőke mágnásai rendelkeznek; másrészt, az állami monopólium a tőkés társadalomban nem egyéb, mint eszköz arra, hogy növeljék és biztosítsák az egyik vagy a másik iparág csőd szélén álló milliomosainak jövedelmét.

Az a tény, hogy a régi kapitalizmust, amelyben a szabadverseny uralkodott, felváltotta az új kapitalizmus, amelyben a monopólium uralkodik, többek között a tőzsde jelentőségének csökkenésében nyilvánul meg. „A tőzsde — írja a „Bank" c. folyóirat — már régen nem nélkülözhetetlen közvetítője a forgalomnak, mint azelőtt volt, amikor a bankok még nem tudták a kibocsátott értékpapírok legnagyobb részét ügyfeleik körében elhelyezni"**.

„«Minden bank tőzsde» — ez a mondás annál inkább igaz, minél nagyobb a bank, minél inkább fokozódik a bankok koncentrációja"***. „Régebben, a 70-es években, a tőzsde a maga fiatalkori kilengéseivel" (ez „gyöngéd" célzás az 1873-as tőzsdeösszeomlásra, a gründolási botrányokra[80] stb.) „nyitotta meg Németország iparosodásának korszakát, ma ellenben a bankok és az ipar «önállóan is megállnak a lábukon». Nagybankjaink uralma a tőzsde fölött ... nem egyéb, mint a teljesen megszervezett német ipari állam kifejezése. Ezáltal szűkül az automatikusan

---

* Ugyanott, 1913. 811. és 1022. old. 1914. 713. old.

** Die Bank. 1914. 1. köt. 316. old.

*** *Dr. Oscar Stillich.* „Geld- und Bankwesen". (— „Pénz- és bankügy". — *Szerk.)* Berlin 1907. 169. old.

ható gazdasági törvények érvényesülési területe és rendkívül bővül a bankok útján történő tudatos szabályozás területe, viszont ezzel kapcsolatban mérhetetlenül megnövekszik néhány vezető személy nemzetgazdasági felelőssége" — írja Schulze-Gaevernitz német professzor*, a német imperializmus szószólója, aki az egész világ imperialistái előtt tekintély, s csak egy „csekélységet" szeretne elpalástolni, mégpedig azt, hogy ez a bankok útján való „tudatos szabályozás" nem egyéb, mint a nagyközönség kifosztása maroknyi „teljesen szervezett" monopolista által. A burzsoá professzor feladata nem a rejtett összefüggések feltárása, nem a bankmonopolisták valamennyi üzelmének leleplezése, hanem azok szépítgetése.

Riesser, egy még tekintélyesebb közgazdász és „bankember", ugyancsak semmitmondó frázisokkal igyekszik túltenni magát azokon a tényeken, amelyeket tagadni lehetetlen: „a tőzsde egyre inkább elveszti azt az egész gazdaság és az értékpapírforgalom szempontjából feltétlenül szükséges tulajdonságát, hogy a nála összeáramló gazdasági mozgásoknak ne csak a legfontosabb mérőeszköze, hanem majdnem automatikusan működő szabályozója is legyen"**.

Másszóval: a régi kapitalizmus, a szabadverseny kapitalizmusa, a számára elengedhetetlen szabályozóval, a tőzsdével, a multba vész. Új kapitalizmus lépett a helyébe, amely bizonyos átmeneti valaminek, a szabadverseny és a monopólium bizonyos keverékének nyilvánvaló vonásait viseli magán. Természetszerűen felmerül a kérdés, hogy *mibe* „megy át" ez a legújabb kapitalizmus, a polgári tudósok azonban nem merik felvetni ezt a kérdést.

„Harminc esztendővel ezelőtt szabadon versenyző vállalkozók $^{9}/_{10}$ részét végezték el annak a gazdasági munkának, amely nem a «munkások» fizikai munkájának területéhez tartozik. Jelenleg ennek a gazdasági szellemi munkának $^{9}/_{10}$ részét *hivatalnokok* végzik. Ennek a fejlő-

---

* *Schulze-Gaevernitz.* „Die deutsche Kreditbank", a „Grundriss der Sozialökonomik" c. munkában. Tübingen 1915. 101. old.

** *Riesser*, id. mű, 4. kiad. 629. old.

désnek az élén a bankok állanak"*. Schulze-Gaevernitznek ez a beismerése újra meg újra felveti azt a kérdést, hogy vajjon mibe megy át a legújabb kapitalizmus, a kapitalizmus imperialista szakasza. — — —

Az a néhány bank, amely a koncentrációs folyamat következtében az egész tőkés gazdaság élén marad, természetesen mindjobban monopóliumos megegyezésre, *banktrösztre* törekszik. Amerikában nem kilenc, hanem *két* óriási bank, Rockefeller és Morgan milliárdos bankja uralkodik 11 milliárd márka tőkén**. Amikor Németországban — mint fentebb említettük — a „Leszámítoló Társaság" elnyelte a „Schaffhauseni Bankegyesületet", a tőzsdeérdekeltségek lapja, a „Frankfurter Zeitung"[81], ezt a tényt a következőképpen ítélte meg:

„A bankok koncentrációjának előrehaladásával egyre szűkül azoknak az intézeteknek a köre, amelyekhez nagy hitelekért fordulni lehet, úgyhogy ennek következtében növekszik a nagyipar függése néhány bankcsoporttól. Az ipar és a pénzvilág szoros belső kapcsolatai következtében korlátozódik a banktőkére ráutalt ipari társaságok mozgási szabadsága. A nagyipar ezért vegyes érzelmekkel szemléli a bankok fokozódó trösztösödését" (egyesülését trösztökben vagy átalakulását trösztökké); „hiszen máris ismételten mutatkoznak a nagybankok egyes konszernjei között bizonyos megegyezések csírái, amelyek a konkurrencia korlátozására vezetnek"***.

A bankügy fejlődése terén a legújabb vívmány megint csak — a monopólium.

Ami a bankok és az ipar között fennálló szoros kapcsolatot illeti, éppen ezen a téren alighanem a legkézzelfoghatóbban mutatkozik meg a bankok új szerepe. Ha a bank valamelyik vállalkozó váltóit leszámítolja, folyószámlát nyit számára stb., ezek a műveletek egyenként véve hajszálnyira se csökkentik ennek a vállalkozónak önállóságát, és a bank nem lépi túl a közvetítő szerény

* *Schulze-Gaevernitz*. „Die deutsche Kreditbank", a „Grundriss der Sozialökonomik"-ban. Tübingen 1915. 151. old.

** Die Bank. 1912. 1. köt. 435. old.

*** Idézve *Schulze-Gaevernitz* Grundr. d. S.-ök. c. munkájában. 155. old.

szerepének kereteit. Ha azonban ezek a műveletek gyakoribbakká és tartósabbakká válnak, ha a bank óriási méretű tőkét „gyüjt" össze kezében, ha az illető vállalat folyószámlájának vezetése módot ad a banknak arra — és ez így szokott lenni —, hogy egyre behatóbban és teljesebben megismerje ügyfelének gazdasági helyzetét, ennek az lesz az eredménye, hogy az ipari tőkés egyre jobban függ a banktól.

Ezzel együtt fejlődik ki, hogy úgy mondjuk, a bankok és a legnagyobb ipari meg kereskedelmi vállalatok közötti perszonál-unió, a bankok és vállalatok egybeolvadása a részvények megszerzése útján, a bankigazgatóknak a kereskedelmi és ipari vállalatok felügyelő bizottságába (vagy igazgatóságába) való belépése útján és viszont. Jeidels német közgazdász igen részletes adatokat gyüjtött össze a tőkék és a vállalatok koncentrációjának erre a formájára vonatkozóan. A hat legnagyobb berlini bank igazgatói révén *344* ipari vállalatban, igazgatósági tagjai révén pedig további *407*, összesen *751* vállalatban volt képviselve. *289* vállalatban vagy 2—2 felügyelőbizottsági tagjuk volt, vagy az elnöki tisztség volt az övék. Ezek között a kereskedelmi és ipari vállalatok között megtaláljuk az ipar legkülönfélébb ágait, a biztosítást éppúgy, mint a közlekedést, találunk vendéglőket és színházakat, iparművészetet stb. Másrészt ugyanennek a hat banknak a felügyelő bizottságában ott ült (1910-ben) 51 nagyiparos, köztük a Krupp cég igazgatója, a „Hapag" (Hamburg—Amerika) óriási gőzhajózási társaság igazgatója stb. stb. 1895-től 1910-ig a hat bank mindegyike sokszáz, mégpedig 281—419 ipari társaság részvény- és kötvénykibocsátásában vett részt*.

A bankok és az ipar „perszonál-uniójához" járul mind az előbbi, mind az utóbbi társaságoknak a kormánnyal való „perszonál-uniója". „Felügyelőbizottsági állásokat — írja Jeidels — önként adnak előkelő nevű egyéneknek, valamint volt államhivatalnokoknak, akik a hatóságoknál egy és más könnyebbséget (!!) tudnak kijárni..." A nagybank felügyelő bizottságában rendszerint találunk „parlamenti képviselőt vagy berlini városatyát".

---

* *Jeidels* és *Riesser* id. művei.

A nagytőkés monopóliumok kialakítása és kiépítése tehát valamennyi „természetes“ és „természetfölötti“ úton teljes gőzzel folyik. A modern tőkés társadalom néhányszáz pénzkirálya között rendszeresen bizonyos munkamegosztás alakul ki:

„Párhuzamosan azzal, hogy egyes nagyiparosok működési területe kiszélesedik“ (ezek a nagyiparosok belépnek a bankok igazgatóságába stb.) „és azzal, hogy vidéki bankigazgatók hatáskörét kizárólag egy meghatározott ipari körzetre korlátozzák, bizonyos mértékben nő a specializálódás a nagybankok vezetői között. Ilyen specializálódás általában csak úgy képzelhető el, ha az egész banküzlet és különösen az iparral való kapcsolata nagyméretű. Ez a munkamegosztás két irányban folyik: az iparral mint egésszel való érintkezést az igazgatók egyikére bízzák, mint külön munkaterületet, emellett minden igazgató mint felügyelőbizottsági tag elvállalja a felügyeletet egyes elszigetelt, vagy az iparág és az érdekek alapján egymáshoz közelálló vállalat felett...“ (A kapitalizmus már megérett arra, hogy az egyes vállalatok fölött szervezett *felügyeletet* gyakoroljon.) „...Az egyik igazgató munkaterülete a belföldi ipar, sőt néha csupán a nyugatnémetországi“ (Nyugat-Németország ipari tekintetben Németország legfejlettebb része), „a többieké a külföldi államokkal és iparral való kapcsolat, az ipari vállalatok személyi ügyeire vonatkozó adatgyüjtés, tőzsdeügyletek stb. Ezenkívül a bankigazgatók mindegyikének gyakran van még valami külön iparága vagy külön vidéke is, ahol mint felügyelőbizottsági tag bizonyos szerepet játszik; az egyik főleg villamossági társaságok, a másik vegyészeti gyárak, sörfőzők vagy cukorgyárak felügyelő bizottságaiban működik, a harmadik csak néhány elszigetelt iparvállalat felügyelő bizottságában, de annál több nem-ipari vállalat, mondjuk, biztosító társaságok felügyelő bizottságában... Egyszóval kétségtelen, hogy a nagybankokban, műveleteik méreteinek és sokféleségének növekedése arányában, a vezetők között egyre nagyobb a munkamegosztás — abból a célból, hogy így, mondhatni, némileg a tisztán bankügyletek fölé emelkedjenek és az ipar általános kérdései-

ben valamint egyes iparágak speciális kérdéseiben nagyobb ítélőképességre és szakértelemre tegyenek szert, s ezáltal a bank ipari érdekkörében nagyobb akcióképességgel rendelkezzenek. A bankoknak ezt a rendszerét kiegészíti az a törekvés, hogy saját bankjuk, illetve az alájuk tartozó bankok ellenőrző bizottságaiba olyan embereket válasszanak, akik jól ismerik az ipart: ipari vállalkozókat, volt hivatalnokokat, különösen olyanokat, akik a vasúti igazgatóságnál, a bányafelügyelőségnél szolgáltak" stb.*.

Ugyanilyen intézményeket találunk, csak egy kissé más formában, a francia bankügy terén. A három legnagyobb francia bank egyike, a „Lyoni Hitel", például, külön osztályt szervezett a „pénzügyi értesülések gyüjtésére" (service des études financières). Ebben az osztályban állandóan több mint 50 mérnök, statisztikus, közgazdász, jogász stb. dolgozik. Az osztály fenntartása 6—700 000 frankba kerül évente. Nyolc alosztályra tagozódik: az egyik külön az ipari vállalatokról gyüjt értesüléseket, a másik az általános statisztikát tanulmányozza, a harmadik a vasúti és gőzhajózási társaságokat, a negyedik az értékpapírokat, az ötödik a pénzügyi jelentéseket stb.**

Ennek következménye egyrészt a bank- és az ipari tőke egyre nagyobb mérvű egybeolvadása, N. I. Buharin találó kifejezésével élve, egybenövése, másrészt az, hogy a bankok valóban „egyetemes jellegű" intézményekké terebélyesednek. Szükségesnek tartjuk, hogy erre vonatkozóan szószerint idézzük Jeidelst, aki ezt a kérdést a legalaposabban tanulmányozta:

„Ha az ipari kapcsolatokat összességükben vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az iparnak dolgozó pénzintézetek *egyetemes jellegűek*. A bankok egyéb formáival ellentétben, ellentétben azzal az irodalomban néha felmerülő követeléssel, hogy a bankok specializálják magukat egy bizonyos területen vagy iparágban, nehogy elveszítsék a talajt a lábuk alól — a nagybankok arra törekednek, hogy az

* *Jeidels*, id. mű, 157. old.
** *Eug. Kaufmann* cikke a francia bankokról. „Die Bank". 1909. 2. köt. 851. és a köv. oldalak.

ipari vállalatokkal való kapcsolataikat hely és termelési ágak szerint minél változatosabbá tegyék, azon vannak, hogy egyre inkább kiküszöböljék a tőke egyes helyek és iparágak szerinti megoszlásának egyenlőtlenségeit, amelyek az egyes vállalatok fejlődéstörténetében lelik magyarázatukat." „A bankok egyik törekvése például az, hogy az iparral való kapcsolatot általánossá tegyék, a másik az, hogy tartóssá és intenzívvé tegyék; mindkét törekvés a hat nagybanknál, ha nem is teljesen, de alapjában véve egyenlő mértékben már messzemenően megvalósult."

Kereskedelmi és ipari körök részéről nem ritkán hallani panaszokat a bankok „terrorizmusa" miatt. Nem is csoda, hogy hasonló panaszok merülnek fel, amikor a nagybankok úgy „parancsolgatnak", amint azt a következő példa mutatja. 1901 november 19-én az úgynevezett berlini *D*-bankok egyike (a négy legnagyobb bank neve *D*-vel kezdődik) a következő levelet küldte az Északnyugat-Középnémetországi Cementszindikátus igazgatóságának: „Társaságuknak f. hó 18-án a «Reichsanzeiger»-ben közzétett közleménye alapján számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a közgyűlés, amely f. hó 30-án ül össze, olyan határozatokat fog hozni, amelyek vállalatuknál számunkra elfogadhatatlan változásokat idézhetnek elő. Ezért legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk eddig nálunk élvezett hitelüket beszüntetni ... Ha azonban ezen a közgyűlésen nem hoznak számunkra elfogadhatatlan határozatokat és ha erre vonatkozóan megfelelő biztosítékokat kapunk a jövőre nézve is, készek vagyunk önökkel újabb hitel ügyében tárgyalásokba bocsátkozni"*.

Alapjában véve ezek ugyanolyan panaszok, amilyenek a kistőke részéről hangzanak el a nagytőke nyomásával kapcsolatban, csakhogy itt egy egész szindikátus került a „kicsinyek" sorába! A kis- és nagytőke régi harca új, hasonlíthatatlanul magasabb fejlődési fokon újul ki. Érthető, hogy a nagybankok milliárdos vállalkozásai a technikai haladást is olyan eszközökkel mozdíthatják elő, amelyek a korábbiakkal még csak össze sem hasonlíthatók.

---

* *Dr. Oscar Stillich.* „Geld- und Bankwesen". Berlin 1907. 148. old.

A bankok, például, külön technikai kutatótársaságokat alapítanak, amelyeknek eredményeit természetesen csak a „baráti" ipari vállalatok hasznosíthatják. Ide tartozik a „Villamos vasutakat tanulmányozó társaság", a „Tudományos technikai kutatások központi irodája" stb.

Maguknak a nagybankok vezetőinek is feltétlenül látniok kell, hogy a közgazdaság terén valamilyen új viszonyok alakulnak ki, de tehetetlenül állnak ezekkel szemben.

„Aki az utóbbi évek során — írja Jeidels — megfigyelte a nagybankok igazgatóságaiban és felügyelő bizottságaiban beállott személyi változásokat, annak észre kellett vennie, hogyan kerül a gyeplő mindinkább olyanok kezébe, akik a nagybankok szükséges és egyre aktuálisabb feladatának tartják, hogy aktívan beavatkozzanak az ipar általános fejlődésébe, s hogyan alakulnak ki ebből az új és a régi bankigazgatók közt tárgyi, sőt gyakran személyi ellentétek is. Alapjában véve arról van szó, hogy nem árt-e az ipari termelésbe való beavatkozás a bankoknak, mint hitelintézeteknek, nem áldozzák-e fel a megbízható elveket és biztos nyereséget egy olyan tevékenység kedvéért, amelynek semmi köze sincs a hitelközvetítéshez és amely a bankot olyan területre viszi, ahol méginkább alá van vetve az ipari konjunktúra vak uralmának, mint eddig. Míg a bankok idősebb vezetői közül sokan így beszélnek, a fiatalok többsége az ipar kérdésébe való aktív beavatkozásban ugyanazt a szükségszerűséget látja, amely a mai nagyipari fejlődéssel együtt a nagybankokat és a jelenlegi ipari bankügyleteket életrehívta. Csak abban az egyben egyezik meg mindkét fél, hogy a nagybankok új tevékenysége számára még sem szilárd elvek, sem konkrét cél nincsenek"*.

A régi kapitalizmus idejét múlta. Az új — átmenet valami máshoz. Az persze reménytelen, hogy a monopólium és a szabadverseny „kibékítéséhez" „szilárd elveket és konkrét célt" találjanak. A gyakorlat embereinek beismerése egészen másképpen hangzik, mint azok a „szervezett" kapitalizmus gyönyörűségeiről szóló hivatalos dicshimnu-

---

* *Jeidels,* id. mű, 183—184. old.

szok, amelyeket védelmezői, Schulze-Gaevernitz, Liefmann és a hozzájuk hasonló „teoretikusok“ zengenek.

Hogy mikor alakult ki véglegesen a nagybankok „új tevékenysége“ — erre a fontos kérdésre Jeidelsnél meglehetősen pontos feleletet találunk:

„Az új tartalmú, új formájú és új szervekkel, mégpedig az egyidejűleg centralizáltan és decentralizáltan szervezett nagybankokkal rendelkező ipari kapcsolatok, mint jellegzetes nemzetgazdasági jelenségek, aligha alakulnak ki a 90-es évek előtt; sőt, bizonyos értelemben, ezt a kezdeti pontot csak 1897-re tehetjük, amikor hatalmas vállalat-«fúziók» voltak, amelyek ipari bankpolitikai okokból először vezették be az új decentralizált szervezetet, — vagy esetleg még későbbi időpontra, mert csak az 1900-as válság gyorsította és erősítette meg óriási mértékben a koncentrációs folyamatot mind az iparban, mind a bankügyben; ez tette az iparral való kapcsolatot csak igazán a nagybankok monopóliumává, ez tette ezt a kapcsolatot sok tekintetben jóval szorosabbá és intenzívebbé“*.

Eszerint a régi kapitalizmusból az újba, a tőke uralmából a finánctőke uralmába való átmenet során a XX. század beköszöntése a fordulópont.

III. A FINÁNCTŐKE ÉS A FINÁNCOLIGARCHIA

„Az ipari tőke egyre növekvő része — írja Hilferding — nem azoké a nagyipari vállalkozóké, akik felhasználják. A tőkével való rendelkezés jogához csak annak a banknak a révén jutnak, amely velük szemben a tulajdonost képviseli. Másrészt a bank kénytelen tőkéjének egyre növekvő részét az iparban megrögzíteni. Ennek következtében egyre fokozódó mértékben válik ipari kapitalistává. Azt a banktőkét — tehát pénzformában levő tőkét —, amely ilymódon a valóságban ipari tőkévé változott, fináncttőkének nevezem.“ „A fináncttőke tehát olyan tőke, amellyel a bankok rendelkeznek és amelyet a nagyipari vállalkozók használnak“**.

---

* Ugyanott, 181. old.

** *R. Hilferding.* „Fináncttőke“. Moszkva 1912. 338—339. old.

Ez a meghatározás nem teljes abban az értelemben, hogy nincs benne utalás az egyik legfontosabb mozzanatra, mégpedig a termelés és a tőke koncentrációjának olyan erős növekedésére, hogy a koncentráció monopóliumra vezet és vezetett. De Hilferding általában egész fejtegetésében, különösen pedig abban a két fejezetben, amely ezt a meghatározást megelőzi, kiemeli a *tőkés monopóliumok* szerepét.

A termelés koncentrációja; az ebből eredő monopóliumok; a bankoknak az iparral való egybeolvadása, illetve összenövése — ez a finánctőke keletkezésének története és a finánctőke fogalmának tartalma.

Most át kell térnünk annak leírására, hogyan válik a tőkés monopóliumok „gazdálkodása" az árutermelés és a magántulajdon általános viszonyai között elkerülhetetlenül a fináncoligarchia uralmává. Megjegyzendő, hogy a német — és nemcsak a német — burzsoá tudomány képviselői, mint Riesser, Schulze-Gaevernitz, Liefmann és mások, kivétel nélkül az imperializmus és a finánctőke védelmezői. Nem leplezik le, hanem leplezgetik és szépítgetik az oligarchia kialakulásának „mechanikáját", módszereit, „megengedett és meg nem engedett" jövedelmének méreteit, a parlamentekkel való kapcsolatait stb. stb. Az „átkozott kérdéseket" fontoskodó, homályos frázisokkal hárítják el maguktól, a bankigazgatók „felelősségérzetéhez" fellebbeznek, egekig dícsérik a porosz államhivatalnokok „kötelességérzetét", komoly ábrázattal apróságokkal, „felügyeletről", „szabályozásról" szóló teljesen komolytalan törvényjavaslatokkal foglalkoznak, elméleti gyerekjátékokkal foglalkoznak, mint amilyen például a következő „tudományos" meghatározás, amelyre Liefmann professzor vetemedett: „*. . . **a kereskedelem a javak gyüjtésére, tárolására és rendelkezésre bocsátására irányuló kereseti tevékenység***"* (dőlt és kövér betűkkel nyomtatva a professzor művében) . . . Eszerint a kereskedelem megvolt már az ősembernél is, aki még nem ismerte a cserét, és meglesz a szocialista társadalomban is!

De a fináncoligarchia szörnyű uralmának szörnyű

---

* *Liefmann,* id. mű, 476. old.

tényei annyira szembeötlők, hogy valamennyi tőkés országban, Amerikában éppúgy, mint Franciaországban és Németországban, egész irodalom keletkezett, amely ugyan *polgári* álláspontón van, mindamellett nagyjából hűen festi le, és — persze kispolgári szempontból — az igazságnak megfelelően bírálja a fináncoligarchiát.

A fő figyelmet arra a „részesedési rendszerre“ kell fordítani, amelyről fentebb néhány szóban már említést tettünk. Heymann német közgazdász, aki alighanem mindenki mást megelőzve foglalkozott ezzel a rendszerrel, a következőképpen vázolja a dolog lényegét:

„A vezető ellenőrzi a központi társaságot (szószerint „anya-társaságot“), ez a tőle függő társaságokat („leánytársaságokat“), ezek viszont az «unoka-társaságokat» stb., úgyhogy nem is igen nagy tőkével a termelés óriási területein lehet uralkodni; mert hiszen ha a tőke 50%-a elegendő valamely részvénytársaság ellenőrzéséhez, akkor a vezetőnek csak egy millióval kell rendelkeznie, hogy az «unoka-társaságoknál» már nyolc milliónyi tőkét ellenőrizhessen. S ha ezt a skatulyázást még tovább folytatja, akkor egy millióval ellenőrizhet 16 milliót, 32 milliót stb.“*.

A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy a részvények 40%-a is elegendő a részvénytársaság ügyeinek intézéséhez**, mert a szétforgácsolt kisrészvényesek egy bizonyos részének gyakorlatilag egyáltalán nincs módjában résztvenni a közgyűléseken stb. A részvénytulajdon „demokratizálódása“, amelytől a burzsoá szofisták és az opportunista „szintén-szociáldemokraták“ a „tőke demokratizálódását“, a kistermelés szerepének és jelentőségének fokozódását várják (vagy azt erősitgetik, hogy várják), a valóságban csak egyik módja annak, hogy a fináncoligarchia növelje hatalmát. Egyebek közt ezért engedélyez az előrehaladottabb, vagyis régibb és „tapasztaltabb“ tőkés államokban a törvényhozás kisebb részvényeket. Németországban a törvény nem enged meg 1 000 márkánál kisebb

* *Hans Gideon Heymann.* „Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe“. Stuttg. 1904. 268—269. old.

** *Liefmann.* Beteiligungsges. etc. 1. kiad. 258. old.

részvényeket, és a német pénzmágnások irígykedve tekintenek Angliára, ahol a törvény egy font (= 20 márka, körülbelül 10 rubel) értékű részvényeket is megenged. Siemens, Németország egyik legnagyobb ipari vállalkozója és „pénzkirálya“ 1900 június 7-én a Reichstagban kijelentette, hogy „az egyfontos részvény a brit imperializmus alapja“*. Ennek az üzletembernek, úgylátszik, alaposabb, „marxistább“ fogalma van arról, hogy mi is voltaképpen az imperializmus, mint egy bizonyos nem éppen tiszteletreméltó írónak, akit az orosz marxizmus megalapítójának tartanak[82], és aki úgy véli, hogy az imperializmus csak egy bizonyos nép rossz tulajdonsága...

A „részesedési rendszer“ azonban nemcsak a monopolisták hatalmának óriási növelésére szolgál, hanem ezenkívül lehetővé teszi, hogy büntetlenül mindenféle sötét és piszkos üzleteket kössenek és kifosszák a közönséget, mert az „anya-társaság“ vezetői formailag, a törvény értelmében, nem felelnek a „leány-társaságért“, amely „önállónak“ számít és amelyen *keresztül mindent* „el lehet intézni“. Nézzük az alábbi példát, amelyet a „Bank“ című német folyóirat 1914 májusi számából vettünk:

„Így például a kasseli «Rúgóacélipari Részvénytársaság», a legutóbbi évekig Németország egyik legjobban jövedelmező vállalata, az igazgatóság helytelen intézkedései következtében annyira leromlott, hogy az osztalék néhány év alatt 15%-ról 0%-ra esett. Az igazgatóság az egyik leányvállalatnak, a «Hassiá»-nak, amelynek névleges tőkéje csak néhány százezer márkára rúgott, a részvényesek tudta nélkül *6 millió márka* kölcsönt utalt ki. Ez a kölcsön, amely az «anya-társaság» részvénytőkéjének majdnem háromszorosa volt, az utóbbi mérlegében nem volt feltüntetve; az ilyen elhallgatás jogilag nem volt kifogásolható s ezt két esztendőn át lehetett folytatni, mert a kereskedelmi törvénykönyv egyetlen cikkelyébe sem ütközött. A felügyelőbizottság elnöke, aki ezeket a hamis mérlegeket mint felelős személy ellenjegyezte, elnöke volt és ma is elnöke a Kasseli Kereskedelmi Kamarának. A részvényesek

* *Schulze-Gaevernitz.* „Grundr. d. S.-Ök.“ V. 2. 110. old.

csak akkor szereztek tudomást a Hassia-kölcsönről, amikor már kiderült, hogy hiba volt..." (ezt a szót a szerzőnek idézőjelbe kellett volna tennie) „... s amikor már a rúgóacél-részvények a beavatottak részvényeladásai következtében 100% árfolyamveszteséget szenvedtek...

... *Ez az eset, amely iskolapéldája a részvénytársaságoknál mindennapos mérleg-ekvilibrisztikának*, megmagyarázza, miért vállalnak a részvénytársaságok igazgatóságai általában sokkal könnyebb szívvel kockázatot, mint a magánvállalkozók. A modern mérlegtechnika nemcsak megkönnyíti számukra a vállalt kockázat elleplezését az átlagos részvényes előtt, hanem azt is lehetővé teszi, hogy a főérdekeltek egy elhibázott kísérlet következményeitől részvényeik idejében való eladása útján megmeneküljenek, míg a magánvállalkozó mindennél, amit tesz, saját bőrét viszi vásárra...

Sok részvénytársaság mérlege olyan, mint azok a középkorból ismert palimpszesztek" (a palimpszeszt olyan pergamen, amelyen az eredeti írást bemázolták és fölébe új szöveget írtak), „amelyekről előbb le kellett mosni az írást, hogy az alatta elrejtett betűket, amelyek a valóságos értelmet tartalmazták, ki lehessen betűzni...

A mérleg áttekinthetetlenné tételére a legegyszerűbb és ezért a leggyakrabban alkalmazott módszer az, hogy az egységes üzemet «leány-társaságok» felállítása vagy hozzákapcsolása útján több részre osztják. Ennek a rendszernek az előnyei különböző — törvényes és törvénytelen — célok szempontjából annyira nyilvánvalóak, hogy ma már kivételnek kell tekinteni az olyan nagyobb társaságokat, amelyek ezt a rendszert nem fogadták el"*.

Egy igen nagy monopolista társaság példájaképpen, amely a legnagyobb mértékben alkalmazza ezt a rendszert, a szerző a híres „Általános Villamossági Társaságot" (az AEG-t, amelyről alább még lesz szó) nevezi meg. 1912-ben az volt a nézet, hogy ez a társaság 175—200 társaságban részesedik, természetesen úgy, hogy uralkodik rajtuk és

---

* *L. Eschwege.* „Tochtergesellschaften". (— „Leány-társaságok". — *Szerk.)* „Die Bank". 1914. 1. köt. 545. old.

együttvéve körülbelül *másfél milliárd márka* tőkét ölel fel*.

Az ellenőrzésre, a mérlegek közzétételére, mérlegminták kidolgozására, felügyelőszervek létesítésére és egyebekre vonatkozó mindenféle szabályoknak, amelyekkel a jószándékú — vagyis a kapitalizmust védeni és szépítgetni szándékozó — professzorok és hivatalnokok lekötik a nagyközönség figyelmét, egyáltalán semmit sem jelenthetnek. Mert hiszen a magántulajdon szent és senkinek sem szabad megtiltani, hogy részvényeket vásároljon vagy eladjon, cseréljen vagy elzálogosítson stb.

Hogy az orosz nagybankokban milyen méreteket öltött a „részesedési rendszer", azt megítélhetjük azokból az adatokból, amelyeket E. Agahd közöl, aki 15 évig az orosz-kínai bank tisztviselője volt és 1914 májusában közzétett egy művet a következő nem pontos címmel: „A nagybankok és a világpiac"**. A szerző a nagy orosz bankokat két főcsoportra osztja: *a)* „részesedési rendszerrel" dolgozókra és *b)* „függetlenekre", amikor is „függetlenségen" egész önkényesen a *külföldi* bankoktól való függetlenséget érti; az első csoportot a szerző három alcsoportra osztja: 1) német, 2) angol és 3) francia részesedés, értve ezen az illető nemzetiségű legnagyobb külföldi bankok „részesedését" és uralmát. A szerző „produktivan" (kereskedelembe és iparba) befektetett és „spekulativan" (tőzsde és pénzügyi műveletekbe) befektetett banktőkét különböztet meg, és a maga kispolgári reformista szempontjából úgy fogja fel a dolgot, mintha a kapitalizmus fenntartása mellett a befektetés első fajtáját el lehetne válasz-

---

* *Kurt Heinig.* „Der Weg des Elektrotrusts". (— „A villamossági tröszt útja". — *Szerk.)* „Die Neue Zeit". 30. évf. 1912. 2. 484. old.

** *E. Agahd.* „Grossbanken und Weltmarkt. Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt, unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsch-russischen Beziehungen". (— „A nagybankok és a világpiac. A nagybankok gazdasági és politikai jelentősége a világpiacon, tekintettel az Oroszország nemzetgazdaságára és a német-orosz kapcsolatokra gyakorolt befolyásukra". — *Szerk.)* Berlin 1914.

tani a másodiktól és a második fajtát ki lehetne küszöbölni.

A szerző adatai a következők:

Bankaktívák (1913 október—november) millió rubelben

Orosz bankcsoportok	Befektetett tőke		
	produktív	spekulatív	összesen
a 1) 4 bank: Szibériai Kereskedelmi Bank, Orosz Bank, Nemzetközi Bank és Leszámítoló Bank	413,7	859,1	1 272,8
a 2) 2 bank: Kereskedelmi és Iparbank és Orosz-Angol Bank	239,3	169,1	408,4
a 3) 5 bank: Orosz-Ázsiai Bank, Szentpétervári Magánbank, Azov-Don Bank, Moszkvai Unió Bank, Orosz-Francia Kereskedelmi Bank	711,8	661,2	1 373,0
(11 bank) *Együtt* .. a) =	1 364,8	1 689,4	3 054,2
b) 8 bank: Moszkvai Kereskedő Bank, Volga-Kama Bank, Junker és Társai, Szentpétervári Kereskedelmi Bank (azelőtt Wawelberg), Moszkvai Bank (azelőtt Rjabusinszkij), Moszkvai Leszámítoló Bank, Moszkvai Kereskedelmi Bank és Moszkvai Magánbank	504,2	391,1	895,3
(19 bank) *Összesen*	1 869,0	2 080,5	3 949,5

Ezek szerint az adatok szerint a nagybankok közel 4 milliárd rubelnyi „dolgozó" tőkéjének *több mint* $^3/_4$*-e* — több mint 3 milliárd — olyan bankoké, amelyek tulajdonképpen külföldi, elsősorban párizsi (a híres bankhármaság: Párizsi Szövetség; Párizsi és Németalföldi Bank; Általános Társaság) és berlini (különösen a Német Bank és a Leszámítoló Társaság) bankok „leány-társaságai". A két legnagyobb orosz bank, az „Orosz" („Orosz Külkereskedelmi Bank") és a „Nemzetközi" („Szentpétervári Nemzetközi Kereskedelmi Bank") tőkéjét 1906-tól 1912-ig 44 millió rubelről 98 millióra, tartalékait pedig 15 millióról 39 millióra emelte, s „$^3/_4$ részben német tőkével dolgozott"; az első bank a berlini „Német Bank" „konszernjéhez" tartozik, a második a berlini „Leszámítoló Társaság" „konszernjéhez". A derék Agahd mélyen felháborodik azon, hogy a berlini bankok

a részvények többségét kezükben tartják s hogy emiatt az orosz részvényesek tehetetlenek. Természetesen a tőkét exportáló ország szedi le a tejfölt: például a berlini „Német Bank", amely Berlinben a Szibériai Kereskedelmi Bank részvényeit bevezette, ezeket egy évig tartotta tárcájában s azután a 100-as névértékű részvényeket 193-as árfolyamon, vagyis majdnem kétszeres áron adta el, s ezen körülbelül 6 millió rubelt „keresett", amit Hilferding „alapitási nyereségnek" nevez.

A szerző a pétervári legnagyobb bankok egész „tőkeerejét" 8 235 millió, vagyis majdnem 8¼ milliárd rubelre becsüli s a külföldi bankok „részesedését", helyesebben uralmát, a következőképpen osztja fel: francia bankok — 55%, angol bankok — 10%, német bankok — 35%. Ebből az összegből, vagyis 8 235 millió működő tőkéből, a szerző számításai szerint 3 687 millió, vagyis több mint 40% jut a szindikátusokra: a Produgolra*, a Prodametre**, valamint az ásványolaj-, a fém- és a cementipar szindikátusaira. Tehát a banktőke és az ipari tőke egybeolvadása a tőkés monopóliumok kialakulásával kapcsolatban Oroszországban is óriási lépéseket tett előre.

A finánctőke, amely kevesek kezében összpontosul és ténylegesen monopóliumot élvez, óriási és egyre növekvő hasznot fölöz le az alapításokból, értékpapírok kibocsátásából, állami kölcsönökből stb., megszilárditja a fináncoligarchia uralmát és az egész társadalmat megsarcolja a monopolisták javára. Nézzünk egyet a közül a számtalan példa közül, amelyeket Hilferding sorol fel az amerikai trösztök „gazdálkodásával" kapcsolatban: Havemeyer 1887-ben megalapitotta a cukortrösztöt 15 kisebb társaság egyesitése útján, amelyek össztőkéje 6½ millió dollárra rúgott. A tröszt tőkéjét, amerikai kifejezéssel élve, „felhigitották" — 50 millió dollárban állapitották meg. Ez a „túlkapitalizálás" a későbbi monopóliumos profitra számitott, mint ahogy az acéltröszt, ugyancsak Amerikában, a későbbi monopóliumos haszonra számitva, egyre

* — Donyec-medence Ásványi Fűtőanyagait Értékesítő Orosz Társaság. — *Ford.*

** — Kohóipari Termékeket Értékesítő Társaság. — *Ford.*

több vasércmezőt vásárolt össze. És csakugyan, a cukortröszt monopolárakat szabott meg és olyan jövedelemre tett szert, hogy 10%-os osztalékot fizethetett a *hétszeresen* „felhigitott" tőke, *azaz majdnem 70%-ot a tröszt alapításakor tényleg befizetett tőke után!* 1909-ben a tröszt tőkéje 90 millió dollárra rúgott. A tőke 22 év alatt több mint tízszeresére nőtt.

Franciaországban a „fináncoligarchia" uralma („A francia fináncoligarchia ellen" — ez a címe Lysis ismert könyvének, melynek 5. kiadása 1908-ban jelent meg) csak kevéssé eltérő formát öltött. A négy legnagyobb banknak nem viszonylagos, hanem „abszolút monopóliuma" van az értékpapírok kibocsátása terén. A valóságban nem egyéb ez, mint a „nagybankok trösztje". A monopólium az értékpapír-kibocsátásoknál monopóliumos hasznot biztosít. Kölcsönök kibocsátásakor a kölcsönvevő ország rendszerint az összegnek legfeljebb 90%-át kapja meg; 10%-a a bankoknak és egyéb közvetítőknek jut. A 400 millió frankos orosz-kínai kölcsön bankprofitja 8% volt, a 800 milliós orosz kölcsöné (1904) 10%, a 62½ milliós marokkóié (1904) 18¾%. A kapitalizmus, amely mint kis uzsoratőke kezdte el fejlődését, mint gigantikus méretű uzsoratőke fejezi be. „A franciák Európa uzsorásai" — mondja Lysis. A kapitalizmus ilyen elfajulása következtében a gazdasági élet minden feltételében mélyreható változások mennek végbe. Mialatt a lakosság nem szaporodik, mialatt az ipar, a kereskedelem és a tengeri szállítás pang, az „ország" uzsora révén gazdagodhat. „Ötven ember, aki csak 8 millió frank tőkét képvisel, 4 bank révén *két milliárd* fölött rendelkezhet." A „részesedési" rendszer, amelyet már ismerünk, ugyanezekkel a következményekkel jár: az egyik legnagyobb bank, az „Általános Társaság" („Société Générale") kibocsátja „leány-társaságának", az „Egyiptomi Cukorfinomító Üzemek"-nek 64 000 kötvényét. A kibocsátási árfolyam 150%, vagyis a bank minden rubelen 50 kopeket keres. Ennek a társaságnak osztalékairól kiderült, hogy fiktívek, a „közönség" 90—100 millió frankot vesztett; „az «Általános Társaság» egyik igazgatója igazgatósági tag volt az «Egyiptomi Cukorfinomító Üzemeknél»". Nem csoda, ha a szerző kénytelen levonni a követ-

keztetést: „A francia köztársaság fináncmonarchia"; a „fináncoligarchia uralma korlátlan, ez uralkodik mind a sajtón, mind a kormányon"*.

A fináncoligarchia fejlődésében és megszilárdulásában igen fontos szerepet tölt be az értékpapírok kibocsátásának, mint a finánctőke egyik főműveletének rendkívül magas jövedelmezősége. „Nincs a belföldön üzlet, amely csak megközelítőleg is olyan magas profitot biztosítana, mint a külföldi kölcsönök kibocsátásánál játszott közvetítő szerep" — mondja a „Bank" c. német folyóirat**.

„Nincs bankművelet, amely olyan nagy haszonnal járna, mint az emisszió." Ipari vállalatok részvényeinek kibocsátásánál, a „Német Közgazdász" adatai szerint, évi átlagban a következő volt a profit:

1895 — 38,6%	1898 — 67,7%
1896 — 36,1%	1899 — 66,9%
1897 — 66,7%	1900 — 55,2%

„Az 1891 és 1900 közt eltelt tíz év folyamán német ipari vállalatok részvényeinek kibocsátásán *több mint egy milliárdot* «kerestek»"***.

Míg ipari fellendülés idején a finánctőke profitja mérhetetlenül nagy, pangás idején a kis és nem szilárd vállalatok tönkremennek, a nagybankok pedig „résztvesznek" potom áron való összevásárlásukban vagy a jövedelmező „szanálásokban" és „reorganizálásokban". A veszteséggel dolgozó vállalatok „szanálása" során „csökkentik a részvénytőkét, vagyis a jövedelem kisebb tőkeösszegre esik és ezután kisebb tőke után számítják ki. Vagypedig, ha a jövedelem nullára csökkent, új tőkét vonnak be, amely a kevésbbé jövedelmező régi tőkével egyesülve ezentúl elegendő jövedelmet biztosít. Melles-

---

* *Lysis.* „Contre l'oligarchie financière en France". (— „A franciaországi fináncoligarchia ellen". — *Szerk.)* 5. kiad. Párizs 1908. 11., 12., 26., 39., 40., 48. old.

** „Die Bank". 1913. 7. sz. 630. old.

*** *Stillich*, id. mű, 143. old., és *W. Sombart.* „Die deutsche Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert". (— „A német nemzetgazdaság a XIX. században". — *Szerk.)* 2. kiad. 1909. 526. old. 8. melléklet.

leg — teszi hozzá Hilferding —, mindezeknek a szanálásoknak és reorganizálásoknak a bankok számára két szempontból van jelentőségük: először, hasznothajtó műveletek, másodszor, megfelelő alkalmak arra, hogy a szanáló az ilyen bajba került társaságokat magával szemben függő viszonyba hozza"*.

Egy példa: a dortmundi „Union" bánya-részvénytársaság 1872-ben alakult. Majdnem 40 millió márka részvénytőkét bocsátottak ki, s amikor az első esztendőben 12%-os osztalékot fizettek, az árfolyam 170%-ra emelkedett. A finánctőke leszedte a tejfölt: csekély 28 milliót keresett. Ennek a társaságnak alapítása során a főszerepet ugyanaz az óriási német bank, a Leszámítoló Társaság játszotta, amely szerencsésen 300 millió márkára emelte tőkéjét. Ezután az „Union" osztaléka nullára esik. A részvényesek kénytelenek beleegyezni a tőke „leírásába", vagyis pénzük egy részének elvesztésébe, nehogy az egészet elveszítsék. S a szanálások sorozata nyomán az „Union" könyveiből 30 esztendő alatt több mint 73 millió márka tűnik el. „Jelenleg a társaság eredeti részvényesei részvényeik névértékének már csak 5%-át tartják kezükben"**, a bankok ellenben minden „szanáláson" továbbra is „kerestek".

A finánctőke számára a gyorsan növekedő nagyvárosok környékén űzött telekspekuláció is rendkívül jövedelmező üzlet. A bankmonopólium itt egybeolvad a földjáradék és a közlekedési eszközök monopóliumával, mert a telkek áremelkedése, az előnyös parcellázás lehetősége stb. leginkább a város központjába vivő közlekedéstől függ, ez pedig nagyvállalatok kezében van, amelyeket a részesedési rendszer és az igazgatósági tagságok megoszlása ugyanezekkel a bankokkal köt össze. Ilymódon áll elő az, amit L. Eschwege német író, a „Bank" című folyóirat munkatársa, aki külön tanulmányozta a telekkereskedelemmel és a telekelzálogosítással stb. kapcsolatos műveleteket, „mocsárnak" nevezett: őrült spekuláció a külvárosi telkekkel, építőcégek bukása, mint például a berlini

* „Finánctőke". 172. old.
** *Stillich*, id. mű, II. 138. old. és *Liefmann*, 51. old.

„Boswau és Knauer“ cégé, amely mintegy 100 millió márkát harácsolt össze a „fölötte megbízható és tekintélyes“ „Német Bank“ (Deutsche Bank) közvetítésével, amely bank természetesen a „részesedési rendszer“ alapján, vagyis titokban, hát mögött működött és „mindössze“ 12 millió márka veszteséggel vágta ki magát; továbbá a kistulajdonosok és a munkások tönkremenése, akik semmit sem kapnak a szélhámos építőcégektől; csaláson alapuló egyességek a „tisztességes“ berlini rendőrséggel és a közigazgatási szervekkel, hogy kezükbe ragadják a telekigazolványoknak és a városi tanács építési engedélyeinek kiadását stb. stb.*.

Az „amerikai erkölcsök“, amelyek láttán európai professzorok és jóhiszemű burzsoák oly képmutatóan forgatják szemüket, a finánctőke korában a szó szoros értelmében minden ország minden nagyvárosának erkölcsévé lettek.

Berlinben 1914 elején arról beszéltek, hogy küszöbön áll a „közlekedési trösztnek“, vagyis a három berlini közlekedési vállalat: a városi magasvasút, a villamosvasút és az omnibusztársaság „érdekközösségének“ megalakítása. „Hogy ilyen szándék fennforog, azt már azóta tudjuk — írta a „Bank“ c. folyóirat —, amióta ismeretessé vált, hogy az omnibusztársaság részvényeinek többsége a másik két közlekedési vállalat kezébe ment át . . . A terv szorgalmazóinak minden további nélkül elhihetjük, hogy a közlekedés egységes szabályozása útján olyan megtakarításokat reméltek elérni, amelyeknek egy része végeredményben a közönség javára szolgálhat. A kérdést azonban az teszi bonyolulttá, hogy e mögött az alakulóban levő közlekedési tröszt mögött bankok állanak, amelyek, ha úgy akarják, az általuk monopolizált közlekedést telekkereskedelmük érdekeinek rendelhetik alá. Hogy ez a gondolat igen kézenfekvő, azonnal érthetővé válik, ha az ember arra gondol, hogy a közlekedési érdekek már a magasvasúti társaság alapításakor egybeolvadtak a magas-

* „Die Bank“. 1913. 952. old. *L. Eschwege*. „Der Sumpf“. (— „A mocsár“. — *Szerk.)*; ugyanott 1912. 1. köt. 223. és köv. oldalak.

vasutat támogató nagybank telekérdekeivel, sőt ez az egybeolvadás lényeges előfeltétele volt a szóbanforgó közlekedési vállalat alapításának. A magasvasút keleti vonalának az volt a feladata, hogy megnyissa azokat a területeket, amelyeket a bank, miután a vasút építése biztosítva volt, a maga és néhány üzlettársa számára nagy haszonnal, eladott . . ."*

Mihelyt a monopólium létrejött és milliárdokat forgat, teljesen elkerülhetetlenül áthatja a társadalmi élet *valamennyi* területét, függetlenül a politikai rendszertől és bármely egyéb „részlettől". A német közgazdasági irodalomban megszokott dolog a lakájkodó kérkedés a porosz államhivatalnoki kar becsületességével és ezzel kapcsolatban a célozgatás a francia Panamára[83] vagy az amerikai politikusok megvásárolhatóságára. Tény azonban az, hogy *még* a németországi bankügyet tárgyaló burzsoá irodalom *is* kénytelen állandóan messze túllépni a tisztán bankműveletekre vonatkozó kérdések határait és például „a bank felé áramlásról" írni azoknak az egyre szaporodó eseteknek kapcsán, amikor államhivatalnokok bankok szolgálatába állnak: „hogyan állunk az olyan államhivatalnok elfogulatlanságával, akinek titkos vágya egy jó kis állás a Behrenstrassén?"** — az az utca Berlinben, ahol a „Német Bank" székháza van. Alfred Lansburgh, a „Bank" című folyóirat kiadója, 1909-ben „A bizantinizmus közgazdasági jelentősége" címmel cikket írt, többek között II. Vilmos palesztinai útjáról és „ennek az utazásnak közvetlen eredményéről, a bagdadi vasút megépítéséről, a «német vállalkozó szellem» e végzetes «nagy művéről», amely inkább oka Németország «bekerítésének», mint valamennyi politikai vétkünk együttvéve"*** — (bekerítésen VII. Edward politikája értendő, aki azon volt, hogy Németországot elszigetelje és egy németellenes imperialista szövetség gyűrűjével bekerítse). Eschwege, ugyanennek a folyóiratnak már említett munkatársa,

* „Verkehrstrust". (— „Közlekedési tröszt". — *Szerk.)* „Die Bank". 1914. 1. köt. 89. old.

** „Der Zug zur Bank". (— „A bank felé áramlás". — *Szerk.)* „Die Bank". 1909. 1. köt. 79. old.

*** Ugyanott, 301. old.

1911-ben „A plutokrácia és a hivatalnoki kar“ címmel cikket írt, amelyben például leleplezi Völker német hivatalnok esetét, aki a kartell-bizottság tagja volt s ilyen minőségben kitűnt erélyességével, de rövid idő mulva a legnagyobb kartellben, az acélszindikátusban, jól jövedelmező állás birtokosa lett. Hasonló esetek, amelyek egyáltalán nem véletlenek, ugyanezt a polgári írót annak elismerésére késztették, hogy „a német alkotmány által biztosított gazdasági szabadság a gazdasági élet sok ágában tartalmát vesztett frázissá lett“ s hogy a plutokrácia kialakult uralma mellett „még a legmesszebbmenő politikai szabadság sem menthet meg bennünket attól, hogy szabadságuktól megfosztott emberek népévé váljunk“*.

Ami Oroszországot illeti, egy példára szorítkozunk: néhány esztendővel ezelőtt az egész sajtót bejárta az a hír, hogy Davidov, a hiteliroda igazgatója, otthagyja az állami szolgálatot és egy nagybankban vállal állást olyan fizetésért, amelynek a szerződés értelmében néhány év alatt meg kell haladnia az egymillió rubelt. A hiteliroda olyan intézmény, amelynek az a feladata, hogy „egyesítse az ország valamennyi hitelintézetének működését“ és amely a fővárosi bankoknak 800—1 000 millió rubel erejéig nyujt támogatást**. — — —

A kapitalizmusnak általában lényegéhez tartozik, hogy a tőketulajdont elválasztja a termelésbe való tőkebefektetéstől, a pénztőkét az ipari vagy termelőtőkétől, a járadékost, aki kizárólag pénztőke jövedelméből él, a vállalkozótól és mindazoktól, akik közvetlenül résztvesznek a tőkével való rendelkezésben. Az imperializmus, vagyis a finánctőke uralma, a kapitalizmusnak az a legmagasabb foka, amikor ez a kettéválás óriási méreteket ölt. A finánctőke túlsúlya a tőke valamennyi más formájával szemben — a járadékosok és a fináncoligarchia uralkodó helyzetét, egynéhány pénz-„hatalommal“ rendelkező országnak a többiek közül való kiválasztódását jelenti. Hogy milyen méreteket ölt ez a

* Ugyanott, 1911. 2. köt. 825. old.; 1913. 2. köt. 962. old.
** *E. Agahd,* 202. old.

folyamat, azt az emisszióra, vagyis a mindenféle értékpapirok kibocsátására vonatkozó statisztikai adatokból itélhetjük meg.

A „Nemzetközi Statisztikai Intézet Értesitőjé"-ben A. Neymarck* igen részletes, teljes és összehasonlitásra alkalmas adatokat közölt az egész világon eszközölt emissziókra vonatkozóan, olyan adatokat, amelyeket később kivonatosan nem egyszer idéztek a közgazdasági irodalomban. Nézzük négy évtized adatait:

Az emissziók összege milliárd frankban évtizedek szerint

1871—1880	76,1
1881—1890	64,5
1891—1900	100,4
1901—1910	197,8

Az 1870-es években az emissziók összege az egész világon megnövekedett, mégpedig nevezetesen a francia-porosz háborúval kapcsolatos kölcsönök és az ezt követő németországi gründolási időszak folyamán. Nagyjában és egészében a növekedés a XIX. század három utolsó évtizedében aránylag nem túlságosan gyors, s csupán a XX. század első évtizede mutat óriási növekedést: tíz év alatt majdnem megkétszereződést. Tehát a XX. század eleje nemcsak a monopóliumok (kartellek, szindikátusok, trösztök) növekedése terén, amiről már szóltunk, hanem a finánctőke növekedése terén is fordulópontot jelent.

Neymarck az egész világ értékpapirjainak összegét 1910-ben körülbelül 815 milliárd frankra becsüli. Miután hozzávetőleg kiszámítja az ismétlődő tételeket, az összeget 575—600 milliárdra csökkenti. Országok szerint (600 milliárdot véve alapul) ez az összeg a következőképpen oszlik meg:

* Bulletin de l'institut international de statistique. (— A Nemzetközi Statisztikai Intézet Értesitője. — *Szerk.)* XIX. köt. II. füz. Hága 1912. — A kisállamokat illető adatokat — második hasáb — hozzávetőleg számitottuk ki az 1902-es adatok alapján, és 20%-kal növeltük.

Az értékpapirok összege 1910-ben (milliárd frankban)

Anglia	142	479	Hollandia	12,5
Egyesült Államok	132		Belgium	7,5
Franciaország	110		Spanyolország	7,5
Németország	95		Svájc	6,25
Oroszország	31		Dánia	3,75
Ausztria-Magyarország	24		Svédország, Norvégia, Románia stb.	2,5
Olaszország	14			
Japán	12		*Összesen*	600

Ezekből az adatokból egyszeriben kitűnik, mily élesen válik ki a négy leggazdagabb tőkés ország, amelyek egyenként körülbelül 100-tól 150 milliárd frank értékpapirral rendelkeznek. Ebből a négy országból kettő a két legrégibb, és mint látni fogjuk, gyarmatokban leggazdagabb tőkés ország: Anglia és Franciaország; a másik kettő — fejlődésének gyorsasága és a tőkés monopóliumoknak a termelésben való elterjedtsége tekintetében a legelőrehaladottabb kapitalista állam: az Egyesült Államok és Németország. Ez a négy ország összesen 479 milliárd frankkal, vagyis az egész világ fináncrtőkéjének csaknem 80%-ával rendelkezik. A nemzetközi bankároknak ezekkel az országaival, a világ finánctőkéjének e négy „oszlopával“ szemben a világ csaknem egész fennmaradó része egy vagy más formában az adós és sarcfizető szerepét játssza.

Különös figyelemmel kell megvizsgálnunk azt a szerepet, amelyet a tőkekivitel a függőségi viszonyok nemzetközi hálózatának és a finánctőke kapcsolatainak megteremtésében játszik.

IV. A TŐKEKIVITEL

A szabadverseny korlátlan uralmán alapuló régi kapitalizmust az *áru*kivitel jellemezte. A legújabb kapitalizmust, amely a monopóliumok uralmán épül fel, a *tőke*kivitel jellemzi.

A kapitalizmus árutermelés, fejlődésének legfelsőbb fokán, amikor a munkaerő is áruvá válik. A csereforgalom növekedése mind az országon belül, mindpedig különösen nemzetközi méretekben a kapitalizmus jellegzetes megkülönböztető vonása. Az egyenlőtlenség és az ugrásszerű-

ség az egyes vállalatok, egyes iparágak, egyes országok fejlődésében a kapitalizmus idején elkerülhetetlen. Legelőször, a többi országot megelőzve, Anglia lett tőkés országgá, s a XIX. század derekán, miután áttért a szabadkereskedelemre, a „világ műhelyének" szerepére tartott igényt; arra törekedett, hogy készárukat szállítson minden országba, amelyeknek, cserképpen, nyersanyagokkal kellett őt ellátniok. De Angliának *ez* a monopóliuma már a XIX. század utolsó negyedében alá volt ásva, mert több „védő"-vámokkal védekező ország önálló kapitalista állammá fejlődött. A XX. század küszöbén másfajta monopóliumok kialakulását látjuk: először, a tőkések monopolista szövetségeit a fejlett kapitalizmus valamennyi országában; másodszor, néhány leggazdagabb ország monopolista helyzetét, amelyekben a tőkefelhalmozás óriási méreteket öltött. A legfejlettebb országokban óriási „tőkefölösleg" keletkezett.

Magától értetődik, hogy ha a kapitalizmus képes volna fejleszteni a mezőgazdaságot, amely jelenleg mindenütt szörnyen el van maradva az ipartól, ha képes volna emelni a lakosság tömegeinek életszínvonalát, amelyek a technika szédületes fejlődése ellenére mindenütt éhséggel küszködnek és nyomorognak, akkor szó sem lehetne tőkefölöslegről. A kapitalizmus kispolgári bírálói lépten-nyomon élnek ezzel az „érvvel". De akkor a kapitalizmus nem lenne kapitalizmus, hiszen a fejlődés egyenlőtlensége éppúgy, mint a tömegek éhezéshez közeljáró életszínvonala ennek a termelési módnak alapvető, elkerülhetetlen feltétele és előfeltétele. Amíg a kapitalizmus kapitalizmus marad, nem arra fordítják a tőkefölösleget, hogy az illető országban felemeljék a tömegek életszínvonalát, hiszen ez a tőkések profitjának csökkenését vonná maga után, hanem arra, hogy a tőkének külföldre, az elmaradott országokba való kivitele útján növeljék a profitot. Ezekben az elmaradott országokban a profit rendszerint magas, mert kevés a tőke, a föld ára viszonylag nem magas, a munkabér alacsony, a nyersanyagok olcsók. A tőkekivitel lehetőségét az teremti meg, hogy több elmaradott ország már be van vonva a világkapitalizmus forgalmába, hogy a vasúti fővonalakat már megépítették vagy megkezdték

építésüket, hogy az ipar fejlődésének elemi feltételei biztosítva vannak stb. A tőkekivitel szükségességét az idézi elő, hogy néhány országban a kapitalizmus „túlérett", és a tőkének (minthogy a mezőgazdaság fejletlen és a tömegek nyomorognak) nincs elég működési tere „hasznothajtó" befektetésre.

Vegyük szemügyre a három vezető ország külföldön befektetett tőkéjének hozzávetőleges adatait*:

A külföldön befektetett tőke

Év	Anglia	Franciaország	Németország
	milliárd frankban		
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27—37	12,5
1914	75—100	60	44

Látjuk ebből, hogy a tőkekivitel csak a XX. század elején öltött óriási méreteket. A háború előtt a három fő ország külföldi tőkebefektetése elérte a 175—200 milliárd frankot. Az ezen összeg után húzott jövedelem, szerény 5% mellett, évi 8—10 milliárd frank lehetett. Ez az a szilárd alap, amelyen a világ népei és országai többségének

* *Hobson.* „Imperialism". (— „Imperializmus". — *Szerk.)* London 1902. 58. old.; *Riesser,* id. mű, 395. és 404. old.; *P. Arndt* a „Weltwirtschaftliches Archiv"-ban (— „Világgazdasági Archívum". — *Szerk.)* 7. köt. 1916. 35. old.; *Neymarck* a „Bulletin"-ben; *Hilferding.* „Finánctőke". 492. old.; *Lloyd George* beszéde az alsóházban 1915 május 4-én, „Daily Telegraph" 1915 május 5; *B. Harms.* „Probleme der Weltwirtschaft". (— „A világgazdaság problémái". — *Szerk.)* Jéna 1912. 235. és más oldalak; *Dr. Siegmund Schilder.* „Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft". (— „A világgazdaság fejlődési tendenciái". — *Szerk.)* Berlin 1912. 1. köt. 150. old.; *George Paish.* „Great Britain's Capital Investments etc." a „Journal of the Royal Statistical Society"-ben. (— „Nagybritannia tőkebefektetései stb." a „Királyi Statisztikai Társulat Folyóiratá"-ban. — *Szerk.)* LXXIV. köt. 1910—1911. 167. és köv. oldalak; *Georges Diouritch.* „L'expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développement économique de l'Allemagne". (— „A német bankok terjeszkedése külföldön, Németország gazdasági fejlődésével kapcsolatban". — *Szerk.)* Párizs 1909. 84. old.

imperialista elnyomása és kizsákmányolása, maroknyi igen gazdag ország kapitalista élősdisége felépül!

Arra a kérdésre, hogy miképpen oszlik meg ez a külföldön elhelyezett tőke a különböző országok között, *hol* helyezték el, csupán hozzávetőleges feleletet lehet adni, amely azonban mégis megvilágítja napjaink imperializmusának bizonyos általános összefüggéseit és kapcsolatait:

Világrészek, amelyek között a külföldi tőkék (hozzávetőlegesen) megoszlottak (1910 körül)

	Anglia	Francia-ország	Német-ország	Összesen
	(milliárd márkában)			
Európa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Ázsia, Afrika és Ausztrália	29	8	7	44
Együtt	70	35	35	140

Angliánál az első helyen gyarmatai állanak, amelyek Amerikában is igen nagyok (például Kanada), nem szólva Ázsiáról stb. Az óriási tőkekivitel itt a legszorosabban összefügg az óriási gyarmatokkal, amelyeknek az imperializmus szempontjából bíró jelentőségére a továbbiakban még kitérünk. Más a helyzet Franciaországgal, amely külföldön elhelyezett tőkéjét főképpen Európában fektette be, mindenekelőtt Oroszországban (nem kevesebb mint 10 milliárd frank), s ez elsősorban *kölcsön*tőke, állami kölcsönökbe és nem ipari vállalatokba befektetett tőke. Az angol gyarmati imperializmustól eltérően a francia imperializmust uzsoraimperializmusnak nevezhetjük. Németországban egy harmadik válfajjal találkozunk: Németország gyarmatai nem nagyok és a külföldön elhelyezett tőkéje a legegyenletesebben oszlik meg Európa és Amerika között.

A tőkekivitel befolyást gyakorol a kapitalizmus fejlődésére azokban az országokban, amelyekbe irányul, rendkívül meggyorsítja ezt a fejlődést. Ha tehát ez a tőkekivitel azokban az országokban, amelyek tőkét visznek ki, bizonyos mértékben esetleg a fejlődés valamelyes ellanyhulására vezet is, világméretekben feltétlenül a kapitalizmus

további fejlődésének kiszélesedését és elmélyülését vonja maga után.

A tőkét exportáló országok számára majdnem mindig lehetővé válik az, hogy bizonyos „előnyöket" szerezzenek, amelyeknek a jellege élénk fényt vet a fináncatőke és a monopóliumok korának sajátosságára. Így például a „Bank" című berlini folyóirat 1913 októberében erre vonatkozóan a következőket írta:

„A nemzetközi tőkepiacon rövid idő óta olyan komédia játszódik le, amely egy Arisztofanész tollára való. Számos idegen állam, Spanyolországtól a Balkán-államokig, Oroszországtól Argentínáig, Braziliáig és Kínáig, a nagy pénzpiacokkal szemben nyiltan vagy titokban olyan kölcsönkövetelésekkel lép fel, amelyek közül egyesek rendkívül sürgősek. A pénzpiacok állapota ugyan nem valami kedvező és a politikai kilátások ugyancsak még mindig nem valami rózsásak. Mindamellett egyetlen pénzpiac sem meri megtagadni a kölcsönt, mert fél, hogy a szomszéd megelőzheti, megadhatja a kölcsönt és ezzel jogot szerezhet magának bizonyos kis ellenszolgáltatásokra. Hiszen az ilyen nemzetközi ügyleteknél mindig csurran-cseppen valami a kölcsönző javára, akár kereskedelempolitikai előny, akár szénállomás, akár kikötőépítés, zsíros koncesszió vagy ágyúmegrendelés formájában"*.

A fináncatőke megteremtette a monopóliumok korszakát. A monopóliumok azonban mindenütt monopolista elvek hordozói: a nyilt piacon folyó verseny helyébe az „összeköttetéseknek" előnyös üzletkötésekre való kihasználása lép. A legmegszokottabb dolog, hogy a kölcsön feltételeként kikötik, hogy a kölcsön egy részéért a hitelező állam termékeit, különösen hadifelszerelést, hajókat stb. kell vásárolni. Franciaország az utóbbi két évtizedben (1890—1910) igen gyakran folyamodott ehhez az eszközhöz. A tőkekivitel az áruexport fokozásának eszközévé válik. Közben a különösen nagy vállalatok közötti ügyletek rendszerint olyanok, hogy — mint Schilder „enyhén" kifejezte** — „a megvesztegetés határát" súrolják. Krupp

* „Die Bank". 1913. 2. köt. 1024. old.

** *Schilder*, id. mű, 346, 350, 371. old.

Németországban, Schneider Franciaországban, Armstrong Angliában mintaképe azoknak a cégeknek, amelyek a legszorosabb összeköttetésben állanak az óriásbankokkal és a kormánnyal, s amelyeket nem könnyű a kölcsönszerződések megkötésénél „mellőzni".

Franciaország, amikor Oroszországnak kölcsönt nyujtott, az 1905 szeptember 16-i kereskedelmi szerződésben „jól sarokba szorította" üzletfelét, mert egészen 1917-ig megfelelő előnyöket kötött ki magának; ugyanez történt az 1911 augusztus 19-én Japánnal kötött kereskedelmi szerződésben is. Ausztria és Szerbia vámháborúját, amely héthónapos megszakítással 1906-tól 1911-ig tartott, részben az okozta, hogy Ausztria és Franciaország Szerbia hadianyagszállítójaként egymással versenyzett. Paul Deschanel 1912-ben a Kamarában kijelentette, hogy franciaországi cégek 1908-tól 1911-ig 45 millió frank értékű hadianyagot szállítottak Szerbiának.

A saopaolói (Brazilia) osztrák-magyar konzul jelentésében a következőket mondja: „A braziliai vasutak építése nagyrészt francia, belga, brit és német tőkével történik; az illető országok a vasútépítéssel összefüggő pénzügyi műveletek során biztosítják maguknak a szükséges vasúti anyag szállítását is."

Ilyenképpen a finánctőke, mondhatni, a szó szoros értelmében kiveti hálóját a világ valamennyi országára. Nagy szerepet játszanak ebben a tekintetben a gyarmatokon alapított bankok és fiókjaik. A német imperialisták irigykedve nézik a „régi" gyarmatbirodalmakat, amelyek e tekintetben különösen „sikeresen" gondoskodtak magukról: Angliának 1904-ben 50 gyarmati bankja volt 2 279 fiókkal (1910-ben 72 — 5 449 fiókkal), Franciaországnak 20 — 136 fiókkal; Hollandiának 16 — 68 fiókkal; ezzel szemben Németországnak „mindössze" 13 — 70 fiókkal*. Az amerikai tőkések viszont az angol és német kapitalistákat irigylik: „Dél-Amerikában — panaszkodtak 1915-ben — 5 német banknak 40 fiókja, 5 angol banknak pedig 70 fiókja van ... Anglia és Németország az utóbbi 25 év alatt Argentinában, Braziliában és Uruguayban körülbelül 4

* *Riesser*, id. mű, 4. kiad. 375. old. és *Diouritch*, 283. old.

milliárd dollárt fektettek be, s ennek következtében e három ország kereskedelmének 46%-ával rendelkeznek"*. A tőkét exportáló országok, átvitt értelemben, felosztották egymás között a világot. De a fináncтőke a világ *tényleges* felosztására is vezetett.

V. A VILÁG FELOSZTÁSA A KAPITALISTÁK SZÖVETSÉGEI KÖZÖTT

A kapitalisták monopolista szövetségei, a kartellek, a szindikátusok és a trösztök, mindenekelőtt a belső piacot osztják fel egymás között, olyanformán, hogy többé vagy kevésbbé teljesen magukhoz ragadják az illető ország termelését. De a belső piac a kapitalizmus idején elválaszthatatlanul összefügg a külsővel. A kapitalizmus már régen megteremtette a világpiacot. S olyan mértékben, ahogy a tőkekivitel nőtt és a legnagyobb monopolista szövetségek külföldi és gyarmati kapcsolatai és „érdekszférái" kiterjedtek, „természetesen" sor került köztük az egész világra kiterjedő megegyezésre, nemzetközi kartellek alakítására.

Ez a tőke és a termelés világméretű koncentrációjának új foka, amely hasonlíthatatlanul magasabb, mint a megelőző fokok. Nézzük meg, hogyan alakul ki ez az ultramonopólium.

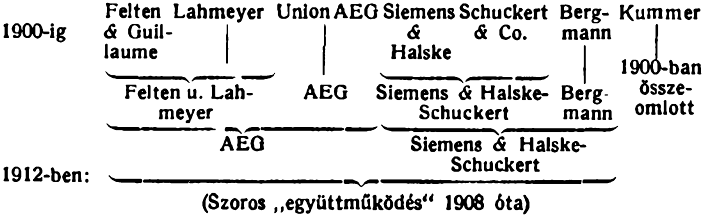
A technika legújabb sikereire, a XIX. század *végének* és a XX. század elejének kapitalizmusára, a villamossági ipar a legjellegzetesebb. És ez az iparág a két legelőrehaladottabb új kapitalista országban fejlődött ki a legjobban, az Egyesült Államokban és Németországban. Németországban ennek az iparágnak összpontosulását különösen erősen befolyásolta az 1900-as válság. A bankok, amelyek ebben az időben már meglehetősen össze-

* „The Annals of the American Academy of Political and Social Science". (— „A Politikai és Társadalmi Tudományok Amerikai Akadémiájának Évkönyvei". — *Szerk.)* LIX. köt. 1915 május, 301. old. Ugyanitt, a 331. oldalon, azt olvassuk, hogy Paish, az ismert statisztikus, a „Statist" (— „A Statisztikus". — *Szerk.)* c. pénzügyi folyóirat legutóbbi számában az Angliából, Németországból, Franciaországból, Belgiumból és Hollandiából exportált tőke összegét 40 milliárd dollárra, vagyis 200 milliárd frankra becsüli.

nőttek az iparral, e válság idején a legnagyobb mértékben meggyorsították és fokozták az aránylag kis vállalatok pusztulását és elnyelését a nagyok által. „Minthogy a bankok — írja Jeidels — éppen azokról a vállalatokról veszik le kezüket, amelyeknek leginkább van szükségük tőkére, először szédületes hosszt idéznek elő, azután pedig azoknak a társaságoknak menthetetlen összeomlását váltják ki, amelyek nem állnak velük tartósan szoros kapcsolatban“*.

Ennek eredményeképpen a koncentráció 1900 után óriási léptekkel haladt előre. 1900-ig a villamossági iparban hét vagy nyolc „csoport“ volt, s emellett ezek mindegyike több társaságból (összesen 28-ból) tevődött össze és mindegyik mögött 2—11 bank állt. 1908-tól 1912-ig mindezek a csoportok két, illetve egy csoporttá olvadtak össze. A folyamat a következőképpen ment végbe:

Csoportok a villamossági iparban



A híres AEG (Általános Villamossági Társaság), amely ilymódon alakult ki, 175—200 társaságon uralkodik (a „részesedés“ rendszere alapján) és együttvéve körülbelül másfél *milliárd* márka tőkével rendelkezik. Csupán közvetlen külföldi képviseleteinek száma 34, köztük 12 részvénytársaság — több mint 10 államban. A német villamossági ipar külföldön befektetett tőkéjét már 1904-ben 233 millió márkára becsülték; ebből 62 millió Oroszországra jutott. Mondani sem kell, hogy az „Általános Villamossági Társaság“ óriási „kombinált“ vállalat — gyárvállalatainak száma egymagában tizenhatra rúg —, amely a leg-

* *Jeidels*, id. mű, 232. old.

különfélébb termékek előállításával foglalkozik, kábeltől és szigetelőtől kezdve gépkocsiig és repülőgépig.

De az európai koncentráció egyúttal az amerikai koncentrációs folyamat alkotó eleme is volt. Ez a következőképpen ment végbe:

	Általános Villamossági Co. (General Electric Co.)	
Amerika	Thomson-Houston Co. céget alapít Európa részére	Edison Co. céget alapít Európa részére «Francia Edison Co.» néven, amely szabadalmakat ad át egy német cégnek
Németország	Union Villamossági Társaság	Általános Villamossági Társaság (AEG)
	Általános Villamossági Társaság (AEG)	

Ilymódon *két* villamossági „hatalom“ jött létre: „más villamossági társaság, legalább is olyan, amely ettől a kettőtől *teljesen* független, nincs a világon“ — írja Heinig „A villamossági tröszt útja“ című cikkében. Mindkét „tröszt“ forgalmának méreteiről és vállalatainak nagyságáról valamelyes, bár korántsem teljes képet a következő számok adnak:

		Áruforgalom (millió márkában)	Alkalmazottak száma	Tiszta nyereség (millió márkában)
Amerika: Általános Villamossági Co. (GEC)	1907	252	28 000	35,4
	1910	298	32 000	45,6
Németország: Általános Villamossági Társaság (AEG)	1907	216	30 700	14,5
	1911	362	60 800	21,7

1907-ben azután az amerikai és a németországi tröszt a világ felosztására vonatkozó szerződést köt. A versenyt kiküszöbölik. Az „Általános Villamossági Co.“ (GEC) az Egyesült Államokat és Kanadát „kapja“; az „Általános Villamossági Társaság“-nak (AEG) Németország, Ausztria, Oroszország, Hollandia, Dánia, Svájc, Törökország és a Balkán „jut“. Külön — természetesen titkos — szerződéseket kötnek a „leány-társaságokra“ vonatkozóan, ame-

lyek új iparágakba és „új", formálisan még fel nem osztott országokba hatolnak be. Megállapodnak a találmányok és tapasztalatok kölcsönös kicserélését illetőleg*.

Magától értetődik, hogy ez ellen a tényleges egységes világtröszt ellen, amely többmilliárd tőkével rendelkezik és amelynek a világ minden zugában „fiókjai", képviseletei, ügynökségei, összeköttetései stb. vannak, igen nehéz a verseny. De a világ felosztása két erős tröszt között természetesen nem zárja ki a világ *újrafelosztását*, ha az erőviszonyok — egyenlőtlen fejlődés, háborúk, bukások stb. következtében — megváltoznak.

Az ilyen újrafelosztás kísérletének, az újrafelosztásért folytatott harcnak tanulságos példája a petróleumipar.

„A világ petróleumpiaca — írja Jeidels 1905-ben — lényegében még ma is két nagy pénzcsoport között van felosztva: Rockefeller amerikai «petróleumtrösztje» (Standard Oil C-y) és az orosz bakui ásványolaj urai, Rothschild és Nobel között. A két csoport szoros kapcsolatban áll egymással, monopolista helyzetüket azonban néhány esztendő óta öt ellenség fenyegeti"**: 1) az amerikai ásványolajforrások kiapadása; 2) a bakui Mantasov cég versenye; 3) ásványolajforrások Ausztriában és 4) Romániában; 5) a tengerentúli ásványolajforrások, különösen a holland gyarmatokon (a roppant gazdag Samuel és Shell cég, amelyek az angol tőkével is összeköttetésben állnak). A három utóbbi vállalatcsoport a német nagybankokkal, élükön a legnagyobbal, a „Német Bankkal" áll összeköttetésben. Ezek a bankok önállóan és tervszerűen fejlesztették a petróleumipart, így például Romániában, hogy „saját" támpontot szerezzenek maguknak. A román petróleumiparban 1907-ben 185 millió frankra becsülték a külföldi tőkét, amelyből 74 millió Németországé volt***.

Megkezdődött a harc, amelyet a közgazdasági irodalom is csak „a világ felosztásáért" folyó harcnak nevez. Egyfelől Rockefeller „Petróleumtröszt"-je, minthogy szeretne *mindent* megkaparintani, „leány-társaságot" alapí-

* *Riesser*, id. mű; *Diouritch*, id. mű, 239. old.; *Kurt Heinig*, id. cikk.

** *Jeidels*, 193. old.

*** *Diouritch*, 245. old.

tott *magában* Hollandiában, összevásárolva a holland-indiai forrásokat, hogy ilymódon csapást mérjen legfőbb ellenségére: a holland-angol „Shell" trösztre. Másfelől a „Német Bank" és más berlini bankok arra törekedtek, hogy „biztosítsák" „maguknak" Romániát és egyesítsék Oroszországgal Rockefellerrel szemben. Ez utóbbi hasonlíthatatlanul nagyobb tőkével rendelkezett, s kitűnően megszervezte a szállítást és a petróleumnak a fogyasztóhoz juttatását. A harcnak a „Német Bank" teljes vereségével kellett végződnie és 1907-ben azzal is végződött. A „Német Banknak" csak két választása maradt: vagy milliós veszteségekkel felszámolja „petróleumérdekeltségeit", vagy beadja a derekát. Az utóbbit választották és a „Német Bankra" nézve igen hátrányos szerződést kötöttek a „Petróleumtröszttel". Ennek a szerződésnek értelmében a „Német Bank" kötelezte magát, hogy „semilyen lépést nem tesz az amerikai érdekek csorbítására", de közben kikötötték, hogy a szerződés érvényét veszti, ha Németországban állami petróleummonopóliumról szóló törvényt fogadnak el.

Erre megkezdődik a „petróleumkomédia". Németország egyik pénzkirálya, von Gwinner, a „Német Bank" igazgatója, magántitkára, Stauss útján agitációt indít a petróleummonopolium *érdekében*. A legnagyobb berlini bank egész óriási apparátusat, megannyi kiterjedt „összeköttetését" mozgásba hozzák, a sajtó rekedtre orditozza magát az amerikai tröszt „igája" elleni „hazafias" felháborodásában és a Reichstag 1911 március 15-én majdnem egyhangúlag határozatot fogad el, amely felszólítja a kormányt, hogy dolgozzon ki a petróleummonopóliumról szóló törvényjavaslatot. A kormány kapva-kapott ezen a „népszerű" eszmén, és a „Német Bank" játéka, amellyel rá akarta szedni amerikai szerződő felét és állami monopólium útján javitani akart üzleti ügyein, már nyert ügynek látszott. A német petróleumkirályok már előre örültek az óriási profitnak, amely semmivel sem igérkezett kisebbnek, mint az orosz cukorgyárosok profitja... De, először is, a német nagybankok hajbakaptak egymással a zsákmány elosztásán és a „Leszámitoló Társaság" leleplezte a „Német Bank" önző érdekeit; másodszor, a kor-

mány megrettent a Rockefeller elleni harctól, mert nagyon kétes volt, hogy tud-e majd Németország petróleumot szerezni Rockefeller nélkül (Románia teljesítőképessége nem nagy); harmadszor, 1913-ban vált esedékessé Németország háborús előkészületeket szolgáló egy milliárdos előirányzata. A monopóliumtervezetet elhalasztották. Rockefeller „Petróleumtrösztje“ egyelőre győztesként került ki a harcból.

A „Bank“ című berlini folyóirat ezzel kapcsolatban azt írta, hogy Németország csak úgy harcolhatna a „Petróleumtröszttel“, ha bevezetné a villanyáram-monopóliumot és a vízierőt olcsó villanyárammá változtatná. De — teszi hozzá a szerző — „a villanyáram-monopólium akkor jön majd létre, amikor a termelőknek szükségük lesz rá, vagyis akkor, amikor a villamossági iparban ismét nagy összeomlás áll majd küszöbön, s amikor azok a hatalmas, drága áramfejlesztő üzemek, amelyeket jelenleg a villamossági ipar magán-«konszernjei» mindenfelé építenek és amelyekre ezek a konszernek már most is részleges monopóliumokat kapnak az államtól, a városoktól stb., nem tudnak majd többé rentábilisan dolgozni. Akkor majd mozgósítani kell a vízierőt; csakhogy államköltségen lehetetlen lesz ezeket olcsó villanyárammá átváltoztatni, ismét egy «államilag ellenőrzött magánmonopóliumnak» kell majd őket átadni, mert a magánipar már hatalmas végkielégítéseket és kárpótlásokat biztosított magának... Így történt ez a kálimonopóliummal is, így van ez a petróleummonopóliummal, így lesz a villanymonopóliummal is. Lássák be végre államszocialistáink, akik egy szép elvvel elvakíttatják magukat, hogy Németországban a monopóliumoknak sohasem az volt a céljuk és nem arra vezettek, hogy a fogyasztás javát szolgálják, vagy hogy legalább is az állam számára részt biztosítsanak a vállalkozói nyereségből, hanem mindig arra szolgáltak, hogy a csőd előtt álló magánipart az állam segítségével szanálják“*.

Ilyen értékes beismerésekre kényszerültek Németország polgári közgazdászai. Itt szemléltetően látjuk,

* „Die Bank“. 1912. 1. köt. 1036. old.; 1912. 2. köt. 629. old.; 1913. 1. köt. 388. old.

hogyan fonódnak össze a magán- és állami monopóliumok a fináncтőke korában, és hogyan alkotnak mindezek a monopóliumok csak egyes láncszemeket a legnagyobb monopolistáknak a világ felosztásáért folyó imperialista harcában.

A kereskedelmi hajózás terén a koncentráció óriási növekedése szintén a világ felosztására vezetett. Németországban két óriási társaság emelkedett ki: a „Hamburg-Amerika" és az „Észak-Német Lloyd", mindkettő 200—200 millió márka tőkével (részvények és kötvények) és olyan hajóparkkal, amelynek értéke 185—189 millió márkára rúg. Amerikában viszont 1903 január 1-én megalakult az úgynevezett Morgan-tröszt, a „Nemzetközi Tengeri Kereskedelmi Társaság", amely amerikai és angol hajózási társaságokat egyesít, számszerint kilencet, és amely 120 millió dollár (480 millió márka) tőkével rendelkezik. A német óriásvállalatok és a szóbanforgó angol-amerikai tröszt között már 1903-ban szerződés jött létre a világ felosztására — a profit elosztásával kapcsolatban. A német társaságok lemondtak a versenyről az Anglia és Amerika közötti szállítás terén. Pontosan megállapították, kinek milyen kikötőket „juttatnak", közös ellenőrző bizottságot alakítottak stb. A szerződést 20 évre kötötték azzal az előrelátó kikötéssel, hogy háború esetén érvényét veszti*.

Hasonlóképpen rendkívül tanulságos a nemzetközi sínkartell megalakulásának története is. Az angol, a belga és a német síngyárak első ízben már 1884-ben, a legnagyobb ipari pangás idején tettek kísérletet ilyen kartell alakítására. Megegyeztek abban, hogy a szerződést kötő országok belső piacain nem fognak versenyezni egymással, a külső piacokat pedig a következő arányban osztják fel egymás között: Anglia 66%, Németország 27% és Belgium 7%. Indiát teljes egészében Angliának engedték át. Egy angol cég ellen, amely a megegyezésen kívül maradt, közös háborút viseltek, amelynek költségeit az eladásokra kivetett bizonyos százalékból fedezték. De 1886-ban, amikor két angol cég kivált, a szövetség szétesett. Jellemző,

* *Riesser*, id. mű, 125. old.

hogy az ipari fellendülés későbbi időszakaiban nem sikerült újabb megegyezésre jutni.

1904 elején megalakult Németországban az acélszindikátus. 1904 novemberében újra életrekelt a nemzetközi sínkartell a következő arány alapján: Anglia 53,5%, Németország 28,83%, Belgium 17,67%. Ezután Franciaország csatlakozott, az első évben 4,8%, a másodikban 5,8%, a harmadikban 6,4% részesedéssel a 100%-on felül, vagyis 104,8 stb. százalék mellett. 1905-ben az Egyesült Államok „Acéltrösztje" („Steel Corporation"), majd Ausztria és Spanyolország is csatlakozott. „A jelen pillanatban — írta Vogelstein 1910-ben — a földkerekség felosztása befejeződött és a nagyfogyasztók, mindenekelőtt az államvasutak, ma, amikor a világ már fel van osztva anélkül, hogy az ő érdekeiket tekintetbe vették volna, akárcsak a költő, Jupiter egében lakozhatnak"*.

Meg kell még említenünk a nemzetközi cinkszindikátust is, amely 1909-ben alakult és pontosan felosztotta a termelést öt csoport: a német, a belga, a francia, a spanyol és az angol üzemek között; továbbá a nemzetközi lőportrösztöt, ezt a Liefmann kifejezésével élve „valamennyi német robbanóanyaggyár egészen modern szoros szövetségét, amelyek azután, a hasonlóképpen megszervezett francia és amerikai robbanóanyaggyárakkal együtt, úgyszólván az egész világot felosztották maguk közt"**.

Liefmann 1897-ben körülbelül 40 olyan nemzetközi kartellt számlált össze, amelyekben Németország résztvett, 1910-ben pedig már körülbelül 100-at.

Egyes polgári írók (akikhez most K. Kautsky is csatlakozott, aki teljesen elárulta korábbi, például 1909-ben elfoglalt marxista álláspontját) annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy a nemzetközi kartellek, mint a tőke nemzetközivé válásának egyik legjellegzetesebb mutatója, reményt nyujtanak arra, hogy a népek már a kapitalizmusban is békében fognak élni egymással. Ez a nézet elméletileg teljesen esztelen, gyakorlatilag pedig nem egyéb szofizmánál és a leghitványabb opportunizmus

* *Vogelstein.* „Organisationsformen". 100. old.
** *Liefmann.* „Kartelle und Trusts". 2. kiad. 161. old.

becstelen védelmezésének módszerénél. A nemzetközi kartellek mutatják, hogy mennyire kifejlődtek ma már a tőkés monopóliumok, és hogy *miért* folyik a harc a kapitalisták szövetségei között. Ez az utóbbi körülmény a legfontosabb; csak ez magyarázza meg nekünk az események történelmi és gazdasági jelentőségét, mert hiszen a harc *formája* változhat és állandóan változik is, különféle, aránylag speciális és ideiglenes okoknál fogva, de a harc *lényege*, osztály*tartalma*, *semmiképpen sem* változhat, amíg osztályok léteznek. Érthető, hogy például a német burzsoáziának, amelyhez Kautsky elméleti fejtegetéseiben, a dolog lényegét tekintve, átpártolt (erről alább még lesz szó), érdekében áll a mai gazdasági harc *tartalmának* (a világ felosztásának) leplezése és e harc majd egyik, majd másik *formájának* hangsúlyozása. Ugyanezt a hibát követi el Kautsky. És természetesen nem a német, hanem a világburzsoáziáról van szó. A tőkések nem különös gonoszságból osztják fel a világot, hanem azért, mert a koncentráció elért foka kényszeríti őket, hogy a profit megszerzése érdekében erre az útra lépjenek; a világot a „tőke arányában", „az erő arányában" osztják fel egymás között, mert az árutermelés és a kapitalizmus rendszerében a felosztásnak más módszere nem lehetséges. Viszont az erő a gazdasági és politikai fejlődésnek megfelelően változik; ahhoz, hogy az eseményeket megértsük, tudnunk kell, milyen kérdéseket döntenek el az erőeltolódások, de hogy ezek az eltolódások „tisztán" gazdaságiak-e vagy pedig gazdaságon *kívüliek* (például katonaiak), ez másodrendű kérdés és semmit sem változtathat a kapitalizmus legújabb korszakát illető alapvető nézeteken. Aki a tőkés szövetségek közötti harcok és egyességek *tartalmának* kérdését e harcok és egyességek formájának kérdésével helyettesíti (ez a forma ma békés, holnap nem békés, holnapután ismét nem békés), az a szofista szerepéig süllyed.

A legújabb kapitalizmus korszaka azt mutatja, hogy a tőkés szövetségek között a világ gazdasági felosztása *talaján* bizonyos kapcsolatok alakulnak ki s emellett, ezzel összefüggésben politikai szövetségek, az államok között bizonyos kapcsolatok alakulnak ki a világ területi

felosztása, a gyarmatokért folytatott harc, a „gazdasági területért folytatott harc" talaján.

VI. A VILÁG FELOSZTÁSA A NAGYHATALMAK KÖZÖTT

A. Supan földrajztudós „az európai gyarmatok területi fejlődéséről" írt könyvében* röviden a következőképpen összegezi ezt a XIX. századvégi fejlődést:

Az európai gyarmati hatalmak (és az Egyesült Államok) birtokában levő földterület százalékaránya

	1876	1900	A növekedés %-a
Afrikában	10,8%	90,4%	+ 79,6%
Polinéziában	56,8%	98,9%	+ 42,1%
Ázsiában	51,5%	56,6%	+ 5,1%
Ausztráliában	100,0%	100,0%	—
Amerikában	27,5%	27,2%	— 0,3%

„Erre az időszakra tehát — vonja le a következtetést Supan — Afrika és Polinézia felosztása jellemző." Minthogy Ázsiában és Amerikában nincsenek el nem foglalt területek, vagyis olyanok, amelyek ne volnának valamelyik állam birtokában, Supan következtetését ki kell bővíteni és azt kell mondani, hogy a szóbanforgó időszak jellegzetes sajátossága a földkerekség végleges felosztása, nem abban az értelemben végleges, hogy *újrafelosztás* nem lehetséges — ellenkezőleg, újrafelosztások lehetségesek és elkerülhetetlenek —, hanem abban az értelemben, hogy a tőkés államok gyarmati politikája *befejezte* bolygónkon a még el nem foglalt területek meghódítását. Most van a világ először teljesen felosztva, úgyhogy ezentúl *csak* újrafelosztásról lehet szó, vagyis arról, hogy valamely terület az egyik „tulajdonos" kezéből a másikéba megy át, nem pedig arról, hogy a gazdátlan föld „gazda" kezére jut.

Következésképpen a gyarmati világpolitika sajátos korszakában élünk, amely a legszorosabb kapcsolatban van a „kapitalizmus legújabb fejlődési fokával", a finánc-

---

* *A. Supan.* „Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien". (— „Az európai gyarmatok területi fejlődése". — *Szerk.)* 1906. 254. old.

tőkével. Ezért mindenekelőtt a ténybeli adatokkal kell részletesebben foglalkoznunk, hogy minél pontosabban meg tudjuk állapítani, miben különbözik ez a korszak az előzőktől és hogyan állnak a dolgok a jelen pillanatban. Itt elsősorban két ténykérdés merül fel: megfigyelhető-e a gyarmati politika erősbödése, a gyarmatokért folytatott harc kiéleződése éppen a finánctőke korában és hogyan van ebben a tekintetben a világ a jelen pillanatban felosztva.

Morris, amerikai író, a gyarmatosítás történetéről szóló könyvében* megkísérli összefoglalni azokat az adatokat, amelyek azt mutatják, hogy Angliának, Franciaországnak és Németországnak mekkora gyarmati birtokai voltak a XIX. század különböző időszakaiban. Itt adjuk, rövidítve, összefoglaló adatait:

A gyarmati birtok méretei

Év	Anglia		Franciaország		Németország	
	terület (millió négyzetmérföldben)	lakosság (milliókban)	terület (millió négyzetmérföldben)	lakosság (milliókban)	terület (millió négyzetmérföldben)	lakosság (milliókban)
1815—1830	?	126.4	0,02	0,5	—	—
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880	7,7	267,9	0,7	7,5	—	—
1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

Angliánál a gyarmati hódítások óriási fokozódásának időszaka az 1860—1880-as évekre esik, de igen jelentékeny még a XIX. század utolsó húsz évében is. Franciaországnál és Németországnál ez az időszak éppen erre a húsz évre esik. Fentebb láttuk, hogy a monopóliumok előtti kapitalizmusnak, annak a kapitalizmusnak, amelyben a szabadverseny volt túlsúlyban, maximális fejlődése az 1860-as és 1870-es évekre tehető. Most látjuk, hogy *éppen ez után az időszak után* kezdődik a gyarmati hódítások óriási „fellendülése“ és a világ területi felosztásáért folyó harc rendkívüli kiéleződése. Kétségtelen tehát az a tény, hogy

* *Henry C. Morris.* „The history of colonization“. (— „A gyarmatosítás története“. — *Szerk.)* New York 1900. II. köt. 88. old.; I. köt. 419. old.; II. köt. 304. old.

a kapitalizmus átmenete a monopolista kapitalizmus fokára, a finánctőkére, *kapcsolatban van* a világ felosztásáért folytatott harc kiéleződésével.

Hobson az imperializmusról szóló művében különösen kiemeli az 1884-től 1900-ig terjedő időszakot, mint a vezető európai államok fokozott „expanziójának" (területi terjeszkedésének) időszakát. Számítása szerint Anglia ez alatt az idő alatt 3,7 millió négyzetmérföld területet szerzett 57 millió lakossal; Franciaország 3,6 millió négyzetmérföldet 36,5 millió lakossal; Németország 1,0 millió négyzetmérföldet 14,7 millió lakossal; Belgium 900 000 négyzetmérföldet 30 millióval; Portugália 800 000 négyzetmérföldet 9 millióval. Az, hogy a XIX. század végén, különösen az 1880-as évektől kezdve, valamennyi kapitalista állam gyarmatokat hajszolt, közismert tény a diplomácia és külpolitika történetében.

A szabadverseny legnagyobb angliai virágzása idején Angliában, az 1840—1860-as években, a vezető burzsoá politikusok *ellenezték* a gyarmatpolitikát, a gyarmatok felszabadítását, Angliától való teljes elszakadását elkerülhetetlen és hasznos dolognak tartották. M. Beer a „modern angol imperializmusról" szóló 1898-ban megjelent cikkében* rámutat arra, hogy egy olyan, különben imperializmusra annyira hajlamos angol államférfi, mint Disraeli, 1852-ben kijelentette: „A gyarmatok malomkövek a nyakunkon." A XIX. század végén viszont Angliában Cecil Rhodes és Joseph Chamberlain voltak a nap hősei, akik nyiltan hirdették az imperializmust és a legnagyobb cinizmussal folytattak imperialista politikát!

Nem érdektelen, hogy az angol burzsoázia e vezető politikusai már akkor világosan látták a kapcsolatot a modern imperializmusnak úgyszólván tisztán gazdasági gyökerei és társadalmi meg politikai gyökerei között. Chamberlain az imperializmust mint „igazságos, bölcs és gazdaságos politikát" hirdette, és különösen rámutatott Németország, Amerika és Belgium konkurrenciájára, amelybe Anglia ma a világpiacon beleütközik. Az egyetlen menekvés a monopólium — mondották a kapitalisták, s

* „Die Neue Zeit". XVI. évf. I. köt. 1898. 302. old.

kartelleket, szindikátusokat, trösztöket alapítottak. Az egyetlen menekvés a monopólium — mondták utánuk a burzsoázia politikai vezérei, és siettek, hogy kezükbe kerítsék a világ még fel nem osztott részeit. Cecil Rhodes pedig, mint meghitt barátja, Stead ujságíró elbeszéli, imperialista eszméire vonatkozóan 1895-ben a következőket mondotta: „Tegnap a londoni East-Endben" (munkásnegyed) „voltam és résztvettem a munkanélküliek egyik gyűlésén. Meghallgattam ott a vad beszédeket, amelyek úgy hatottak, mint egyetlen kiáltás: kenyeret, kenyeret!, és hazamenet végiggondolva a látottakat, még jobban meggyőződtem az imperializmus fontosságáról... Nagy eszmém a szociális kérdés megoldása, vagyis: ha meg akarjuk menteni az Egyesült Királyság 40 millió lakosát a gyilkos polgárháborútól, nekünk, gyarmatpolitikusoknak, új földterületeket kell szereznünk, hogy letelepíthessük a fölös lakosságot és új piacokat biztosítsunk azoknak az áruknak elhelyezésére, amelyeket a gyárakban és bányákban termelnek. A Birodalom, mint mindig is mondtam, gyomorkérdés. Aki nem akar polgárháborút, annak imperialistává kell lennie"*.

Így beszélt 1895-ben Cecil Rhodes, a milliomos, a pénzkirály, az angol-búr háború főbűnöse; s az imperializmus általa felhozott védelme csak durva, cinikus, de lényegileg nem különbözik Maszlov, Südekum, Potreszov és David úr, továbbá az orosz marxizmus alapítójának és másoknak „elméletétől". Cecil Rhodes valamivel tisztességesebb szociálsoviniszta volt...

Hogy a világ területi felosztásáról és az utóbbi évtizedekben ebben a tekintetben végbement változásokról lehetőleg pontos képet adjunk, azokat az adatokat használjuk fel, amelyeket Supan említett művében a világ hatalmainak gyarmati birtokaira vonatkozólag felsorol. Supan 1876-ot és 1900-at veszi alapul; mi 1876-ot veszszük, mint olyan időpontot, amely különösen alkalmas erre a célra, minthogy éppen ebben az időben lehet nagyjából a nyugateurópai kapitalizmus fejlődésének monopólium előtti szakaszát befejezettnek tekinteni, továbbá

* Ugyanott, 304. old.

1914-et, ahol Supan számadatait Hübner „Földrajzi és statisztikai táblázatai"-nak frissebb adataival cseréljük fel. Supan csak a gyarmatokat veszi tekintetbe; szerintünk — hogy a világ felosztásának teljes képét adhassuk — hasznos lesz, ha ezeket az adatokat röviden kiegészítjük mind a nem gyarmati országokról, mind a félgyarmati országokról, mégpedig Perzsiáról, Kínáról és Törökországról szóló adatokkal, — ezek közül az országok közül az első már majdnem gyarmattá lett, a második és a harmadik most van azon az úton, hogy azzá legyen.

A következő eredményre jutunk:

A nagyhatalmak gyarmati birtokai (millió négyzetkilométerben, a lakosság milliókban)

	Gyarmatok				Anyaország		Összesen	
	1876		1914		1914		1914	
	km²	lakos	km²	lakos	km²	lakos	km²	lakos
Anglia	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Oroszország	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Franciaország	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Németország	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
Egyesült Államok	—	—	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Japán	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
A 6 nagyhatalom összesen	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6

A többi hatalom (Belgium, Hollandia stb.) gyarmata	9,9	45,3
Félgyarmatok (Perzsia, Kína, Törökország)	14,5	361,2
Egyéb országok	28,0	289,9
Az egész föld	133,9	1657,0

Ez a táblázat szemléltetően megmutatja, mennyire „befejezett" volt a XIX. és XX. század fordulóján a világ felosztása. A gyarmati birtokok 1876 után óriási méretekben megnövekedtek, több mint másfélszeresükre: a hat legnagyobb hatalom gyarmati birtokai 40 millió négyzetkilométerről 65 millióra növekedtek; a növekedés 25 millió négyzetkilométer, ami másfélszer annyi, mint az anya-

országok területe (16½ millió). Három hatalomnak 1876-ban egyáltalán nem volt gyarmata, míg a negyediknek, Franciaországnak, alig volt. 1914-ig ez a négy nagyhatalom 14,1 millió négyzetkilométernyi gyarmatot szerzett, vagyis körülbelül másfélszer annyit, mint Európa területe, majdnem százmillió lakossal. Az egyenlőtlenség a gyarmati birtokok megnövekedése terén igen nagy. Ha például összehasonlítjuk Franciaországot, Németországot és Japánt, amelyek területük nagysága, lakosságuk száma tekintetében nem nagyon különböznek egymástól, kitűnik, hogy az első (a területet tekintve) majdnem háromszor annyi gyarmatot szerzett, mint a második és harmadik együttvéve. De a finánctőke méreteit tekintve Franciaország a szóbanforgó időszak kezdetén talán szintén néhányszor olyan gazdag volt, mint Németország és Japán együttvéve. A gyarmati birtokok nagyságát tisztán gazdasági körülményeken kívül és ezek alapján földrajzi és egyéb körülmények is befolyásolják. Akármilyen erősen folyt is az utolsó évtizedekben a nagyipar, a csere és a finánctőke nyomására a világ nivellálása, a különböző országok gazdasági és életfeltételeinek kiegyenlítődése, a különbség mégis jelentős marad, és a nevezett hat ország között egyrészt fiatal, rendkívül gyorsan fejlődő tőkés országokat látunk (Amerika, Németország, Japán); másrészt régi tőkés országokat (Franciaország és Anglia), amelyek az utóbbi időben sokkal lassabban fejlődtek, mint az előbbiek; harmadszor pedig egy gazdasági tekintetben leginkább elmaradott országot (Oroszországot), amelyben a legújabb keletű kapitalista imperializmust úgyszólván a kapitalizmus előtti viszonyok rendkívül sűrű hálózata borítja be.

A nagyhatalmak gyarmati birtokai mellett felsoroltuk a kis államok nem nagy gyarmatait is, amelyek, hogy úgy mondjuk, a gyarmatok lehetséges és valószínű „újrafelosztásának" legközelebbi objektumai. Ezek a kis államok nagyobbrészt csak azért tarthatták meg gyarmataikat, mert a nagyhatalmak között érdekellentétek, súrlódások stb. vannak, amelyek akadályozzák a zsákmány elosztására vonatkozó megegyezést. Ami a „félgyarmati" országokat illeti, ezek azokat az átmeneti formákat pél-

dázzák, amelyek a természet és a társadalom valamennyi területén megtalálhatók. A finánctőke minden gazdasági és minden nemzetközi vonatkozásban olyan hatalmas, mondhatjuk, döntő erő, hogy alárendelheti és csakugyan alá is rendeli magának még az olyan államokat is, amelyek a legteljesebb politikai függetlenséget élvezik; ennek példáit mindjárt látni fogjuk. De a legnagyobb „kényelmet" és a legnagyobb előnyöket a fináncτőkének persze az *olyan* alárendelés biztosítja, amely együttjár az alárendelt országok és népek politikai függetlenségének elvesztésével. A félgyarmati országok ebben a tekintetben „közbeeső" típusok. Érthető, hogy az ezekért a félig függő országokért folyó harcnak különösen ki kellett éleződnie a fináncτőke korában, amikor a világ többi része már fel volt osztva.

Gyarmati politika és imperializmus létezett már a kapitalizmus legújabb foka előtt, sőt a kapitalizmus előtt is. A rabszolgaságon alapuló Róma gyarmatpolitikát folytatott és gyakorlatilag imperialista hatalom volt. De az imperializmusról szóló „általános" elmefuttatások, amelyek elfelejtik vagy háttérbe szorítják a társadalmi-gazdasági alakulatok közti gyökeres különbségeket, elkerülhetetlenül üres közhelyekké vagy nagyzolássá válnak, mint amilyen például „Nagy Róma és Nagy Britannia" összehasonlítása*. Még a kapitalizmus *előző* szakaszainak kapitalista gyarmatpolitikája is lényegesen különbözik a fináncτőke gyarmatpolitikájától.

A legújabb kapitalizmus alapvető sajátossága a legnagyobb vállalkozók monopolista szövetségeinek uralma. Az ilyen monopóliumok akkor a legszilárdabbak, amikor *minden* nyersanyagforrást egy kézbe ragadnak, és láttuk, milyen buzgalommal törekednek a kapitalisták nemzetközi szövetségei arra, hogy megfosszák az ellenfelet a verseny minden lehetőségétől, hogy összevásárolják például a vasérclelőhelyeket vagy az ásványolajforrásokat stb.

* *C. P. Lucas*. „Greater Rome and Greater Britain". (— „Nagy Róma és Nagy Britannia". — *Szerk.)* Oxford 1912.; vagy *Earl of Cromer*. „Ancient and modern imperialism". (— „Ókori és jelenkori imperializmus". — *Szerk.)* London 1910.

Csak gyarmatok birtoklása biztosítja teljesen a monopólium sikerét a versenytárssal folytatott harc minden váratlan fordulatával szemben — az olyan fordulatokat is beleértve, mint az ellenfél védekezése állami monopólium törvénybeiktatásával. Minél fejlettebb a kapitalizmus, minél erősebben érezhető a nyersanyaghiány, minél élesebb a konkurrencia és a nyersanyagforrások utáni hajsza az egész világon, annál elkeseredettebb a gyarmatok szerzéséért folyó harc.

„Megkockáztathatjuk — írja Schilder — azt az egyesek számára talán paradoxonnak tetsző állítást, hogy a városi ipari lakosság növekedése hosszabb vagy rövidebb időn belül sokkal inkább ipari nyersanyagok hiánya, semmint élelmiszerhiány következtében fog akadályba ütközni." Így például egyre nagyobb hiány mutatkozik fában, amely egyre drágább, egyre nagyobb hiány van bőrben és textilipari nyersanyagokban. „Az ipari kapitalisták szövetségei egyensúlyt igyekeznek létrehozni a mezőgazdaság és az ipar között az egész világgazdaság keretein belül, aminek példájaképpen meg lehet említeni a legfontosabb ipari országok pamutfonó társaságainak 1904 óta fennálló nemzetközi szövetségét, továbbá az európai lenfonó társaságok 1910-ben ennek mintájára alakult szövetségét"*.

Persze, a polgári reformisták, s köztük különösen a mai kautskysták, csökkenteni igyekeznek az ilyen tények jelentőségét, arra való utalással, hogy nyersanyagot „lehetne" szerezni a szabadpiacon is, „drága és veszélyes" gyarmatpolitika nélkül, hogy a nyersanyag-kínálatot óriási mértékben „lehetne" növelni a mezőgazdaság általános feltételeinek „egyszerű" megjavítása útján. Az ilyen utalások azonban az imperializmus védelmezésévé, szépítgetésévé válnak, mert alapjuk az, hogy megfeledkeznek a legújabb kapitalizmus legfőbb sajátosságáról: a monopóliumokról. A szabadpiac mindinkább a multba merül, a monopolista szindikátusok és trösztök napról-napra jobban szűkítik, a mezőgazdaság feltételeinek „egyszerű" megjavítása pedig a tömegek helyzetének javítá-

* *Schilder*, id. mű, 38—42. old.

sát, a munkabér emelését és a profit csökkentését jelenti. De hol vannak — a mézes-mázos reformisták fantáziáján kívül — olyan trösztök, amelyek képesek volnának arra is, hogy gyarmati hódítások helyett inkább a tömegek helyzetével törődjenek?

A finánctőke számára nemcsak a már feltárt, hanem a lehetséges nyersanyagforrásoknak is van jelentőségük, mert hiszen a technika napjainkban hihetetlen gyorsasággal fejlődik, és azok a területek, amelyek ma alkalmatlanok, holnap alkalmassá tehetők, mihelyt újabb módszerekre jönnek rá (márpedig a nagybank ennek érdekében mérnökökből, mezőgazdászokból stb. álló külön expediciót szerelhet fel), ha nagy tőkéket fektetnek be. Ugyanez vonatkozik az ásványi kincsek felkutatására, a különböző nyersanyagok feldolgozásának és hasznosításának új módszereire stb. stb. Innen ered a finánctőke elkerülhetetlen törekvése a gazdasági terület, sőt általában a terület növelésére. Mint ahogy a trösztök vagyonukat kétszeres vagy háromszoros felbecsülés alapján tőkésítik, olyanformán, hogy a jövendő (nem pedig a jelenlegi) „lehetséges" profitokat, a monopólium későbbi eredményeit veszik számításba, éppúgy a finánctőke is általában arra törekszik, hogy minél nagyobb területet kaparintson meg, amilyet csak lehet, ahol csak lehet és ahogy csak lehet, és számításba veszi a lehetséges nyersanyagforrásokat, attól való féltében, hogy lemarad a még fel nem osztott terület utolsó maradványaiért vagy a már felosztott terület újrafelosztásáért folytatott eszeveszett harcban.

Az angol tőkések minden erejükkel azon vannak, hogy fejlesszék a gyapottermelést a *maguk* gyarmatán, Egyiptomban — ahol 1904-ben 2,3 millió hektár művelés alatt álló földből már 0,6 millió, vagyis a terület több mint egynegyed része volt gyapottal bevetve —, az orosz tőkések pedig azon, hogy a *maguk* gyarmatán fejlesszék, Turkesztánban, mert így könnyebben verhetik le külföldi versenytársaikat, könnyebben érhetik el a nyersanyagforrások monopolizálását, egy gazdaságosabb és jövedelmezőbb textiltröszt létrehozását „kombinált" termeléssel, a gyapottermelés és gyapotfeldolgozás *valamennyi* szakaszának egy kézben való összpontosításával.

A tőkekivitel érdekei szintén gyarmati hódításra késztetnek, mert a gyarmati piacon könnyebb (sőt néha csak így lehetséges) monopolista úton eltávolítani a versenytársat, megkaparintani a szállítást, kiépíteni a megfelelő „összeköttetéseket" stb.

A gazdaságon kívüli felépítmény, mely a finánctőke alapján emelkedik, a finánctőke politikája, ideológiája fokozza a gyarmati hóditásokra való törekvést. „A finánctőke nem szabadságot, hanem uralmat akar" — mondja helyesen Hilferding. Egyik francia polgári író pedig, mintegy Cecil Rhodes fentebb idézett gondolatainak* továbbfejlesztése és kiegészítéseként azt írja, hogy a mai gyarmatpolitika gazdasági okaihoz hozzá kell tenni a szociális okokat: „minthogy egyre bonyolultabb az élet és egyre nagyobbak a nehézségek, amelyek nemcsak a munkástömegekre, hanem a középosztályra is nehezednek, minden régi civilizált országban, «a köznyugalmat fenyegető türelmetlenség, ingerültség és gyűlölet» halmozódik fel; «azt az energiát, amely kicsap a megszabott osztálymederből, fel kell használni és az országon kívül foglalkoztatni, hogy robbanás ne következzék be az országon belül»"**.

Ha már a kapitalista imperializmus korszakának gyarmatpolitikájáról beszélünk, meg kell említenünk, hogy a finánctőke és az ennek megfelelő nemzetközi politika, amely nem egyéb, mint a nagyhatalmak harca a világ gazdasági és politikai felosztásáért, az állami függőség több *átmeneti* formáját hozza létre. Erre a korszakra nemcsak az országok két alapvető csoportja jellemző: a gyarmatokkal rendelkező országok és maguk a gyarmatok, hanem jellemzők rá a politikailag, forma szerint önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyójába vert országok különféle formái is. E formák egyikére — a félgyarmatra — már előzőleg rámutattunk.

* Lásd ebben a kötetben 266. old. — *Szerk.*

** *Wahl.* „La France aux colonies" (— „Franciaország a gyarmatokon". — *Szerk.)*, idézve *Henri Russier* „Le Partage de l'Océanie" (— „Oceánia felosztása". — *Szerk.)* c. könyvében. Párizs 1905. 165. old.

A második formára például Argentína szolgálhat mintaképül.

„Dél-Amerika déli része, különösen Argentína — írja Schulze-Gaevernitz a brit imperializmusról szóló könyvében — pénzügyi tekintetben annyira függ Londontól, hogy majdnem angol kereskedelmi gyarmatnak nevezhető"*. Schilder Anglia argentínai tőkebefektetéseit a buenosaires-i osztrák-magyar konzul 1909. évi jelentése alapján 8¾ milliárd frankra becsülte. Könnyen elképzelhető, mily szoros kapcsolatok jönnek létre ennek következtében Anglia finánctőkéje — és hű „barátja", a diplomácia — és Argentína burzsoáziája, az ország gazdasági és politikai életének vezető körei között.

A pénzügyi és diplomáciai függésnek némileg más, a politikai függetlenség fenntartásával összeegyeztetett formáját mutatja Portugália példája. Portugália önálló, szuverén állam, de valójában több mint 200 éve, a spanyol örökösödési háború (1700—1714) óta, angol protektorátus alatt áll. Anglia azért védte Portugáliát és gyarmati birtokait, hogy megerősítse saját pozícióját ellenfelei, Spanyolország és Franciaország ellen folytatott harcában. Anglia cserébe kereskedelmi előnyökhöz jutott, kedvezőbb feltételekhez a Portugáliába és annak gyarmataiba irányuló árukivitelre és különösen tőkekivitelre, módot nyert arra, hogy használja Portugália kikötőit és szigeteit, kábeleit stb. stb.**. Egyes nagy és kis államok között ilyen kapcsolatok mindig voltak, de a kapitalista imperializmus korszakában ezek a kapcsolatok egyetemes rendszerré lesznek, a „világfelosztási" kapcsolatok összességének részét alkotják, az egész világot átfogó finánctőke műveleteinek láncszemeivé válnak.

---

* *Schulze-Gaevernitz.* „Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des XX. Jahrhunderts". (— „A brit imperializmus és az angol szabadkereskedelem a XX. század elején". — *Szerk.)* Lipcse 1906. 318. old. Ugyanezt mondja *Sartorius v. Waltershausen* „Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande" (— „A külföldi tőkebefektetés közgazdasági rendszere". — *Szerk.)* c. munkájában. Berlin 1907. 46. old.

** *Schilder*, id. mű, I. köt. 160—161. old.

Hogy a világ felosztásának kérdésével végezzünk, a következőket kell még megjegyeznünk. Nemcsak a spanyol-amerikai háború utáni amerikai irodalom és az angol-búr háború utáni angol irodalom vetette fel teljesen nyiltan és határozottan ezt a kérdést a XIX. század legvégén és a XX. század elején, s nemcsak a német irodalom — amely a „legféltékenyebb" figyelemmel kísérte a „brit imperializmust" — foglalkozott rendszeresen ennek a ténynek az értékelésével. A francia polgári irodalomban is elég határozottan és széles alapon vetették fel ezt a kérdést, amennyire ez polgári szempontból elképzelhető. Utalunk Driault történetíróra, aki „Politikai és szociális problémák a XIX. század végén" c. könyvének „a nagyhatalmakról és a világ felosztásáról" szóló fejezetében a következőket írta: „A legutóbbi évek folyamán Kína kivételével a világ minden szabad földterületét elfoglalták az európai hatalmak és Észak-Amerika. Ezen az alapon már eddig is különböző összeütközések és befolyáseltolódások jöttek létre, amelyek a közeljövő még félelmetesebb kirobbanásainak előhírnökei. Mert sietni kell: azok a nemzetek, amelyek még nem látták el magukat, azt kockáztatják, hogy sohasem fogják megkapni osztályrészüket és nem fognak részesedni a földnek abban a mérhetetlen kizsákmányolásában, amely egyike lesz a jövő (vagyis a XX.) század leglényegesebb tényezőinek. Ez az oka annak, hogy az utóbbi időben egész Európát és Amerikát a gyarmathódítási láz kerítette hatalmába, az «imperializmus» láza, amely a XIX. század végének legfigyelemreméltóbb jellegzetessége." És a szerző hozzáteszi: „A világ ilyen felosztásánál, ebben a világ kincsei és nagy piacai után való őrületes hajszában azoknak az államoknak viszonylagos hatalma, amelyeket ebben, a XIX., században alapitottak, teljes aránytalanságban áll az ezeket a birodalmakat alapító nemzetek által Európában elfoglalt hellyel. Azok a hatalmak, amelyek Európában túlsúlyban vannak, amelyek Európa sorsát intézik, *nincsenek* egyúttal az egész világon is túlsúlyban. S minthogy a gyarmati hatalom, a még fel nem mért kincsek birtoklásának reménye, nyilvánvalóan vissza fog hatni az európai hatalmak relatív erejére, a gyarmati kérdés, vagy ha úgy tetszik, az «imperializmus», amely Európa politikai viszo-

nyait máris megváltoztatta, egyre inkább meg fogja azokat változtatni"*.

VII. AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS KÜLÖN SZAKASZA

Most meg kell kísérelnünk bizonyos tanulságok levonását, az imperializmusról fentebb mondottak összefoglalását. Az imperializmus mint az általában vett kapitalizmus alapvető sajátosságainak továbbfejlődése és egyenes folytatása alakult ki. De a kapitalizmus csupán fejlődésének meghatározott, igen magas fokán vált kapitalista imperializmussá, akkor, amikor a kapitalizmus néhány alapvető jellegzetessége saját ellentétébe kezdett átcsapni, amikor az egész vonalon kialakultak és felszínre kerültek a kapitalizmusból egy magasabb társadalmi és gazdasági rendbe való átmenet korszakának vonásai. Ebben a folyamatban gazdaságilag a kapitalista szabadversenynek kapitalista monopóliumokkal való felváltása a legfontosabb. A szabadverseny általában a kapitalizmus és az árutermelés alapvető sajátossága; a monopólium a szabadverseny egyenes ellentéte, ez utóbbi azonban szemünkláttára kezdett átváltozni monopóliummá, olyanformán, hogy létrehozta a nagyüzemű termelést, kiszorította a kisüzemet, a nagyüzemeket még nagyobb üzemekkel váltotta fel, a termelés és a tőke koncentrációját pedig odáig fejlesztette, hogy kinőtt és továbbra is kinő belőle a monopólium: a kartellek, a szindikátusok, a trösztök és a milliárdokat forgató mintegy tucatnyi bank ezekkel egybeolvadó tőkéje. Ugyanakkor azonban a monopóliumok, amelyek a szabadversenyből nőnek ki, nem küszöbölik ki a szabadversenyt, hanem fölötte és mellette léteznek, s ezzel egész sor különösen éles és heves ellentétet, súrlódást, összeütközést szülnek. A monopólium átmenet a kapitalizmusból egy magasabb rendbe.

Ha az imperializmus lehető legrövidebb meghatározását kellene adni, azt kellene mondanunk, hogy az

* *J. E. Driault.* „Problèmes politiques et sociaux". (— „Politikai és társadalmi problémák". — *Szerk.)* Párizs 1907. 299. old.

imperializmus a kapitalizmus monopolista szakasza. Ez a meghatározás magában foglalná a legfontosabbat, mert egyrészt a finánctőke nem más, mint néhány igen nagy monopolista bank tőkéje, amely egybeolvadt az ipari kapitalisták monopolista szövetségeinek tőkéjével; másrészt pedig, a világ felosztása átmenet arról a gyarmatpolitikáról, amely akadálytalanul terjeszkedhet a még egyetlen tőkés állam által sem elfoglalt területeken, a már teljesen felosztott földterületek monopolista birtoklásán alapuló gyarmatpolitikára.

A túlságosan rövid meghatározások azonban, bár kényelmesek, mert összegezik a legfontosabbat, mégis elégtelenek, mihelyt külön le kell vezetnünk belőlük a meghatározandó jelenség igen lényeges vonásait. Ezért, nem feledkezve meg arról, hogy általában minden meghatározás csak feltételes és viszonylagos jelentőségű, mert sohasem ölelheti fel a teljesen kifejlődött jelenség minden összefüggését, az imperializmus olyan meghatározására van szükség, amely magában foglalja az imperializmus következő öt döntő ismertetőjelét: 1) a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat hozott létre; 2) a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével és, e „finánctőke" alapján, a fináncoligarchia kialakulása; 3) a tőkekivitel, ellentétben az árukivitellel, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4) nemzetközi monopolista kapitalista szövetségek alakulnak, amelyek felosztják egymás közt a világot és 5) befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb kapitalista hatalmak között. Az imperializmus tehát a kapitalizmus olyan fejlődési fokon, amelyen kialakult a monopóliumok és a finánctőke uralma, a tőkekivitel kimagasló jelentőségre tett szert, megkezdődött a világ felosztása a nemzetközi trösztök által és befejeződött a föld egész területének felosztása a legnagyobb kapitalista országok által.

Alább még látni fogjuk, hogyan lehet és kell is másképpen meghatározni az imperializmust, ha nemcsak az alapvető, tisztán gazdasági fogalmakat vesszük figyelembe (amelyekre a fenti meghatározás szorítkozik), hanem azt is, hogy a kapitalizmus mostani szakaszának mi a törté-

nelmi helye általában a kapitalizmushoz viszonyítva, vagy hogy milyen kapcsolatban van az imperializmus a munkásmozgalom két fő irányzatával. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen értelemben vett imperializmus kétségtelenül a kapitalizmus külön fejlődési szakasza. Hogy az olvasónak minél megalapozottabb képet fessünk az imperializmusról, szándékosan minél nagyobb számban iparkodtunk felsorakoztatni *burzsoá* közgazdászok véleményét, akik kénytelenek elismerni a modern kapitalista gazdasági rendszer különösen vitathatatlanul megállapított tényeit. Ugyanebből a célból vettünk igénybe részletes statisztikai adatokat is, amelyek azt szemléltetik, hogy milyen méreteket öltött a banktőke stb., miben nyilvánult meg a mennyiségből minőségbe való átcsapás, a fejlett kapitalizmusnak imperializmusba való átcsapása. Természetesen mondanunk sem kell, hogy a természetben és a társadalomban minden határ feltételes és mozgásban levő, úgyhogy értelmetlen dolog volna például arról vitatkozni, melyik évben vagy évtizedben alakult ki „véglegesen" az imperializmus.

De az imperializmus meghatározásáról elsősorban az úgynevezett II. Internacionále korszakának, vagyis az 1889-től 1914-ig tartó huszonöt esztendőnek marxista főteoretikusával, Karl Kautskyval kell vitatkozni. Azokkal az alapvető eszmékkel, amelyek az imperializmus tőlünk származó meghatározásában jutnak kifejezésre, Kautsky 1915-ben, sőt már előbb, 1914 novemberében, teljes határozottsággal szembefordult, amikor is kijelentette, hogy imperializmuson a gazdaságnak nem egy bizonyos „fázisa" vagy foka értendő, hanem politika, mégpedig egy meghatározott politika, amelyet a finánctőke „előnyben részesít", továbbá, hogy az imperializmust nem szabad „azonosítani" a „modern kapitalizmussal", s hogy ha imperializmuson „a modern kapitalizmus valamennyi jelenségét" — a kartelleket, a védvámrendszert, a pénzemberek uralmát és a gyarmatpolitikát — kell érteni, akkor az a kérdés, hogy szükségszerű-e a kapitalizmus számára az imperializmus, „a legalaposabb tautológiára" vezet, mert ez esetben „az imperializmus természetesen életszükséglete a kapitalizmusnak" stb. Kautsky gondolatmenetét akkor

fejezzük ki a legpontosabban, ha idézzük az imperializmus Kautsky-féle meghatározását, amely egyenesen az általunk kifejezett eszmék lényege ellen irányul (mert hiszen azokat az ellenvetéseket, amelyeket azok a német marxisták hoztak fel, akik hosszú éveken át hangoztattak hasonló eszméket, Kautsky, mint a marxizmus egy bizonyos áramlatának ellenvetéseit, már régen ismeri).

Kautsky meghatározása a következőképpen hangzik: „Az imperializmus a magasfejlettségű ipari kapitalizmus terméke. Minden ipari kapitalista nemzetnek abban a törekvésében áll, hogy egyre nagyobb *agrár*területet (Kautsky kiemelése) vessen alá magának és csatoljon magához, tekintet nélkül arra, hogy milyen nemzetek lakják ezt a területet"*.

Ez a meghatározás mitsem ér, mert egyoldalúan, vagyis önkényesen, csupán a nemzeti kérdést ragadja ki (amely ugyan mind magábanvéve, mind az imperializmus megítélése tekintetében rendkívül fontos), ezt a kérdést önkényesen és *helytelenül* a más nemzeteket annektáló országoknak *csak* ipari tőkéjével hozza kapcsolatba és ugyanolyan önkényesen és helytelenül az agrárterületek annektálását helyezi előtérbe.

Az imperializmus az annexiókra való törekvés — ebben foglalható össze a Kautsky-féle meghatározás *politikai* része. Ez helyes, de rendkívül hiányos, mert az imperializmus politikailag általában az erőszakra és a reakcióra való törekvést jelenti. Bennünket azonban itt a dolog *gazdasági* oldala érdekel, amelyet Kautsky *maga* vont be *saját* meghatározásába. Kautsky meghatározásának helytelenségei szembeszökőek. Az imperializmusra éppen *nem* az ipari, *hanem* a finánctőke jellemző. Nem véletlen, hogy Franciaországban a mult század nyolcvanas éveitől éppen az váltotta ki az annexiós (gyarmati) politika különös kiélesedését, hogy a *finánctőke* az ipari tőke fejlődésének egyidejű ellanyhulása mellett rendkívül gyorsan fejlődött. Az imperializmusra éppen az a jellemző, hogy *nemcsak* agrárterületek, hanem az ipari tekintetben legfejlettebb terüle-

* „Die Neue Zeit". 1914. 2. köt. (XXXII. évf.) 909. old. 1914 szept. 11. V. ö. 1915. 2. köt. 107. és köv. oldalak.

tek annektálására is törekszik (Németország étvágya Belgiumra, Franciaországé Lotaringiára), mert, először, a föld már befejezett felosztása arra kényszeríti, hogy *újrafelosztás* esetén *akármilyen* területek után kinyujtsa a kezét; másodszor, az imperializmus lényegéhez tartozik, hogy több nagyhatalom verseng a hegemóniáért, azaz nem is annyira közvetlenül a maga számára igyekszik területeket hódítani, mint inkább azért, hogy versenytársát gyengítse és a *versenytárs* hegemóniáját aláássa (Németországnak Belgium különösen fontos, mint Anglia elleni támaszpont; Angliának Bagdad, mint Németország elleni támaszpont stb.).

Kautsky különösen — és nem is egyszer — az angolokra hivatkozik, akik állítólag az „imperializmus" szó tisztán politikai jelentését Kautsky értelmezésének megfelelően állapították meg. Vegyük elő az angol Hobsont, akinek „Imperializmus" című 1902-ben megjelent művében a következőket olvassuk:

„Az új imperializmus a régitől, először, abban különbözik, hogy egyetlen növekvő birodalom törekvései helyébe egymással versengő birodalmak elméletét és gyakorlatát állítja, amelyek mindegyikét ugyanazok a politikai terjeszkedésre és kereskedelmi előnyökre irányuló kívánságok fűtik; másodszor pedig abban, hogy a pénzügyi érdekek, illetve a tőkebefektetés érdekei uralkodnak a kereskedelmi érdekeken"*.

Látjuk, hogy Kautskynak a legkevésbbé sincs igaza, amikor általában az angolokra hivatkozik (legfeljebb a vulgáris angol imperialistákra vagy az imperializmus nyilt magasztalóira hivatkozhatna). Látjuk, hogy Kautsky, aki azzal az igénnyel lép fel, hogy továbbra is a marxizmust védi, valójában visszafelé tesz egy lépést a *szociálliberális* Hobsonhoz képest, aki *helyesebben* veszi számba a modern imperializmus két „történelmileg konkrét" sajátosságát (Kautsky a maga meghatározásával csúfot űz a konkrét történelmi helyzetből!): azt, hogy 1) *több* imperializmus verseng egymással és 2) a pénz-

---

* *Hobson.* „Imperialism". (— „Imperializmus". — *Szerk.*) London 1902. 324. old.

ember fölénye a kereskedővel szemben. Ezzel szemben, ha főképpen arról van szó, hogy valamely ipari ország agrárországot csatoljon magához, a kereskedő vezetőszerepe kerül előtérbe.

Kautsky meghatározása nemcsak helytelen és nem marxista. Ez a meghatározás olyan nézetek egész rendszerének alapjául szolgál, amelyek az egész vonalon szakítanak mind a marxista elmélettel, mind a marxista gyakorlattal, amiről alább még lesz szó. Teljesen komolytalan az a szőrszálhasogatás, amelyet Kautsky művel: vajjon imperializmusnak kell-e nevezni a kapitalizmus legújabb fokát, vagypedig a finánctőke szakaszának. Nevezzék, ahogy akarják; ez nem fontos. A dolog lényege az, hogy Kautsky elválasztja az imperializmus politikáját az imperializmus gazdaságától, amikor az annexiókat a finánctőke által „előnyben részesített" politikának nevezi, és valami más, állítólag lehetséges, ugyancsak a finánctőkén alapuló burzsoá politikát állít vele szembe. Eszerint a gazdasági monopóliumok összeférnek nem monopolista, nem erőszakos, nem hódító politikai eljárásmóddal. Eszerint a föld területi felosztása, amely éppen a finánctőke korában fejeződött be és a legnagyobb tőkés államok között folyó versengés jelenlegi formáinál észlelhető sajátszerűség alapjául szolgál, összeegyeztethető egy nemimperialista politikával. Az eredmény az, hogy Kautsky elhomályosítja és kevésbbé éleseknek tünteti fel a kapitalizmus legújabb fokának legfőbb ellentmondásait, ahelyett, hogy teljes mélységükben tárná fel azokat; vagyis az eredmény — burzsoá reformizmus marxizmus helyett.

Kautsky vitatkozik az imperializmus és az annexiók német védelmezőjével, Cunow-val, aki esetlenül és cinikusan a következőképpen vélekedik: az imperializmus modern kapitalizmus; a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlen és haladó jellegű; tehát az imperializmus haladást jelent; tehát térdre kell borulni az imperializmus előtt és egekig kell magasztalni! Ez arra a karikatúrára emlékeztet, amelyet a narodnyikok 1894—1895-ben az orosz marxisták ellen rajzoltak: ha a marxisták a kapitalizmust Oroszországban elkerülhetetlennek és haladónak tartják, akkor kocsmákat kell nyitniok és tenyészteniök

kell a kapitalizmust. Kautsky a következő ellenvetést hozza fel Cunow ellen: nem, az imperializmus nem modern kapitalizmus, hanem csak egy formája a modern kapitalizmus politikájának, s nekünk lehet és kell is harcolnunk ez ellen a politika ellen, az imperializmus, az annexiók stb. ellen.

Ez az ellenvetés egészen elfogadhatónak látszik, a valóságban azonban az imperializmussal való kibékülésnek körmönfontabb, burkoltabb (és ezért veszedelmesebb) hirdetése, mert az olyan „harc" a trösztök és a bankok politikája ellen, amely nem érinti a trösztök és a bankok gazdasági alapját, nem egyéb polgári reformizmusnál és pacifizmusnál, jámbor és ártalmatlan óhajnál. Az ellentmondások egész mélységének feltárása helyett félvállról venni a fennálló ellentmondásokat, megfeledkezni a legfontosabbakról — ez Kautsky elmélete, amelynek semmi köze a marxizmushoz. És érthető, hogy az ilyen „elmélet" csak a Cunowokkal való egység eszméjének védelmére szolgál!

„Tisztán gazdasági szempontból — írja Kautsky — nem lehetetlen, hogy a kapitalizmus még egy újabb fázist fog elérni: a kartellpolitikának a külpolitikára való átvitelét, az ultraimperializmus fázisát"*, azaz a csúcsimperializmusét, az egész világ imperializmusainak egyesülését, nem pedig azok harcát, olyan szakaszt, amelyben a kapitalizmus idején megszűnnek a háborúk, vagyis olyan szakaszt, „amelyben a nemzetközi méretekben egyesült finánctőke közösen fogja kizsákmányolni a világot"**.

Erre az „ultraimperializmus-elméletre" alább még ki kell térnünk, hogy részletesen kimutassuk, milyen határozottan és milyen visszavonhatatlanul szakít az a marxizmussal. Itt, tanulmányunk általános tervének megfelelően, az erre a kérdésre vonatkozó pontos gazdasági adatokat kell szemügyre vennünk. Lehetséges-e „tisztán gazdasági szempontból" „ultraimperializmus", vagy az egész csak ultrabadarság?

---

* „Die Neue Zeit". 1914. 2. köt. (XXXII. évf.) 921. old. 1914 szeptember 11. V. ö. 1915. 2. köt. 107. és köv. oldalak.

** „Die Neue Zeit". 1915. I. köt. 144. old. 1915 április 30.

Ha a tisztán gazdasági szemponton valami „tisztán“ elvont dolog értendő, akkor minden, amit erre vonatkozóan elmondhatunk, a következő tételben csúcsosodik ki: a fejlődés monopóliumok felé, következésképpen, egy világmonopólium felé, egyetlen világtröszt felé halad. Ez vitathatatlan, de egyúttal teljesen tartalmatlan állítás, akárcsak az olyasfajta megállapítás, mint az, hogy a „fejlődés“ az élelmiszerek laboratóriumokban való előállítása felé „halad“. Ebben az értelemben az ultraimperializmus „elmélete“ ugyanolyan badarság, mint amilyen az „ultraföldművelés elmélete“ volna.

Ha azonban a finánctőke korszakának „tisztán gazdasági“ feltételeiről, mint történelmileg konkrétan meghatározott korszakról beszélünk, amely a XX. század elejére esik, akkor az „ultraimperializmus“ holt absztrakcióira (amelyek kizárólag a legreakciósabb célt szolgálják; azt, hogy a figyelmet a *meglevő* ellentmondások mélységéről eltereljék) a legjobb felelet, ha a mai világgazdaság konkrét gazdasági valóságát állítjuk szembe velük. Kautskynak az ultraimperializmusról való fölöttébb tartalmatlan fecsegése egyebek közt lovat ad az alá a gyökerében hibás gondolat alá, amely az imperializmus védelmezőinek malmára hajtja a vizet, s amely szerint a finánctőke uralma állítólag *csökkenti* a világgazdaságon belül fennálló egyenlőtlenségeket és ellentmondásokat, holott a valóságban *fokozza* azokat.

R. Calwer „Bevezetés a világgazdaságba“ c. kis könyvében* megkísérelte összefoglalni azokat a legfontosabb, tisztán gazdasági adatokat, amelyek konkrét képet adnak a XIX. és XX. század fordulóján a világgazdaságon belül észlelt kölcsönös kapcsolatokról. Calwer az egész világot öt „főbb gazdasági területre“ osztja: 1) a középeurópai (egész Európa, Oroszország és Anglia kivételével); 2) a brit; 3) az orosz; 4) a keletázsiai és 5) az amerikai; a gyarmatokat pedig azoknak az országoknak a „területéhez“ számítja hozzá, amelyekhez tartoznak, és „figyelmen kívül hagy“ néhány, a területek szerint el

* *R. Calwer.* „Einführung in die Weltwirtschaft“. (— „Bevezetés a világgazdaságba“. — *Szerk.)* Berlin 1906.

nem osztott országot, mint például Ázsiában Perzsiát, Afganisztánt és Arábiát, Afrikában Marokkót és Abesszíniát stb.

Rövidített formában itt közöljük Calwernek ezekre a területekre vonatkozó gazdasági adatait:

A világ legfőbb gazdasági területei	Kiterjedés (millió km²-ben)*	Lakosság (milliókban)	Közlekedés: vasutak (ezer km-ben)	Közlekedés: keresk. hajópark (millió tonnában)	Keresk.: behozatal + kivitel (milliárd márkában)	Ipar: kőszénbányászat (millió tonnában)	Ipar: vasöntés (millió tonnában)	Ipar: orsók száma pamutiparban (milliókban)
1. középeurópai ..	27,6 *(23,6)	388 (146)	204	8	41	251	15	26
2. brit	28,9 *(28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
3. orosz	22	131	63	1	3	16	3	7
4. keletázsiai	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5. amerikai	30	148	379	6	14	245	14	19

Három, erősen fejlett kapitalizmust mutató területet látunk (ahol erősen fejlett mind a közlekedés, mind a kereskedelem, mind az ipar), mégpedig a középeurópait, a britet és az amerikait. Közülük három világhatalom: Németország, Anglia és az Egyesült Államok. A köztük folyó imperialista versengés és harc rendkívül kiéleződött azáltal, hogy Németországnak elenyészően kicsi a területe és kevés a gyarmata; „Közép-Európa“ kialakulása még a jövő zenéje és elkeseredett harcban születik meg. Egyelőre egész Európa jellemző vonása a politikai felaprózottság. Ezzel szemben a brit és az amerikai területen igen magas a politikai koncentráció foka, de óriási az aránytalanság Anglia beláthatatlan gyarmatai és Amerika eltörpülő gyarmatai között. A gyarmatokon pedig a kapitalizmus csak most kezd kifejlődni. A Dél-Amerikáért folyó harc egyre jobban élesedik.

Két terület kapitalizmusa kevéssé fejlett, ezek: az orosz és a keletázsiai. Az orosz területen rendkívül ki-

* Zárójelben a gyarmatok területe és lakossága.

csiny a népsűrűség, a keletázsiain rendkívül nagy; emitt a politikai koncentráció igen nagy, amott hiányzik. Kínát csak most kezdték felosztani s a Japán, az Egyesült Államok stb. között érte folyó harc egyre jobban élesedik.

Vessük össze ezzel a valósággal — a gazdasági és politikai viszonyok óriási különféleségével, az egyes országok fejlődésének gyorsasága stb. tekintetében tapasztalható óriási egyenlőtlenséggel, az imperialista államok között folyó eszeveszett harccal — Kautskynak a „békés“ ultraimperializmusról szóló ostoba dajkameséjét. Nem a megfélemlített nyárspolgár reakciós kísérlete-e ez arra, hogy elbújjon a fenyegető valóság elől? Vajjon a nemzetközi kartellek, amelyek Kautsky szemében az „ultraimperializmus“ csíráinak tűnnek (mint ahogy a pilulák laboratóriumban való készítését is „lehet“ az ultraföldművelés csírájának nyilvánítani), nem mutatják-e a világ felosztásának *és újrafelosztásának* példáit, a békés felosztásról a nem-békés felosztásra való átmenetet és viszont? Vajjon az amerikai és egyéb finánctőke, amely Németországnak, mondjuk, a nemzetközi sínszindikátusban vagy a nemzetközi kereskedelmi hajózási trösztben való részvételével békésen osztotta fel az egész világot, nem *osztja-e most újra fel* a világot az új erőviszonyok alapján, amelyek egyáltalában *nem* békés úton változnak meg?

A finánctőke és a trösztök nem csökkentik, hanem fokozzák a világgazdaság különböző részeinek fejlődési üteme közötti különbséget. Ha azonban az erőviszonyok megváltoztak, akkor a *kapitalizmus idején* mi más lehet az ellentétek megoldása, mint az *erőszak?* Arra vonatkozóan, hogy a kapitalizmus és a finánctőke fejlődésének gyorsasága az egész világgazdaságban különböző, rendkívül pontos adatokat találunk a vasúti statisztikában*.

* Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich. 1915. Archiv für Eisenbahnwesen. 1892. A Német Birodalom Statisztikai Évkönyve. 1915. Vasútügyi Archívum. 1892. — *Szerk.)*; azzal kapcsolatban, hogy hogyan oszlottak meg a vasutak 1890-ben az egyes országok gyarmatai között, néhány jelentéktelen részletet hozzávetőleges számítás alapján kellett megállapítani.

Az imperialista fejlődés legutóbbi évtizedei alatt a vasúti vonalak hossza a következőképpen változott:

	Vasutak (ezer kilométerben) 1890		1913		Növekedés	
Európa	224		346		+ 122	
Északamerikai Egyesült Államok	268		411		+ 143	
Gyarmatok	82	125	210	347	+ 128	+222
Önálló és félig önálló ázsiai és amerikai államok	43		137		+ 94	
Összesen	617		1 104			

Eszerint a vasutak fejlődése a gyarmatokon, valamint az ázsiai és amerikai önálló (és félig önálló) államokban volt a leggyorsabb. Tudjuk, hogy a vasútépítés terén a 4—5 legnagyobb kapitalista állam finánctőkéje teljesen korlátlanul uralkodik. Kétszázezer kilométer új vasúti vonal a gyarmatokon, továbbá Ázsia és Amerika más országaiban azt jelenti, hogy több mint 40 milliárd márka tőkét fektettek be újonnan, különösen előnyös feltételekkel, a jövedelmezőség külön biztosítékaival, az acélgyárak számára jövedelmező megrendelésekkel stb. stb.

A kapitalizmus a gyarmatokon és a tengerentúli országokban fejlődik a leggyorsabban. Ezek közt *új* imperialista hatalmak (Japán) ütik fel fejüket. A világimperializmusok harca kiéleződik. Növekszik a sarc, amelyet a finánctőke a különösen jövedelmező gyarmati és óceánontúli vállalatokra kivet. Ennek a „zsákmánynak" a felosztása során rendkívül nagy rész kerül olyan országok kezébe, amelyek a termelőerők fejlődésének gyorsasága szempontjából nem mindig az első helyet foglalják el. A vasúti vonalak hossza a legnagyobb hatalmak területén, gyarmataikat is hozzászámítva, a következő volt:

	Ezer kilométerben *1890*	*1913*	
Egyesült Államok	268	413	+ 145
Brit Birodalom	107	208	+ 101
Oroszország	32	78	+ 46
Németország	43	68	+ 25
Franciaország	41	63	+ 22
Az öt nagyhatalom területén összesen	491	830	+ 339

Tehát, a vasúti vonalak körülbelül 80%-a az öt nagyhatalom területén összpontosul. De e vasutak *tulajdonának* koncentrációja, a fináncttőke koncentrációja, még sokkal jelentékenyebb, mert például az amerikai, orosz és más vasutak részvényeinek és kötvényeinek óriási tömege angol és francia milliomosok birtokában van.

Anglia, hála gyarmatainak, „saját" vasúti hálózatát százezer kilométerrel növelte, tehát négyszer annyival, mint Németország. Márpedig köztudomású, hogy Németországban a termelőerők, de különösen a kőszén- és vasipar fejlődése ebben az időszakban hasonlíthatatlanul gyorsabb volt, mint Angliában, Franciaországról és Oroszországról nem is szólva. 1892-ben Németország 4,9 millió tonna nyersvasat termelt, Anglia 6,8 millió tonnájával szemben, 1912-ben pedig már 17,6 millió tonnát 9,0 millió tonnával szemben, vagyis Németország Angliához képest óriási túlsúlyba került!* Felmerül a kérdés, hogy a *kapitalizmus talaján* a háborún kívül milyen más eszköz állt rendelkezésre, egyfelől a termelőerők fejlődése és a tőkefelhalmozódás, másfelől pedig a gyarmatoknak és a fináncttőke „érdekszféráinak" felosztása közti aránytalanság megszüntetésére?

VIII. A KAPITALIZMUS ÉLŐSDISÉGE ÉS ROTHADÁSA

Az imperializmusnak még egy rendkívül fontos oldalával kell most foglalkoznunk, amelyet az erről a tárgyról szóló legtöbb fejtegetésben nem szoktak eléggé értékelni. A marxista Hilferding egyik fogyatékossága éppen az, hogy a nem-marxista Hobsonnal szemben visszafelé tett egy lépést. Az imperializmusra jellemző élősdiségről van szó.

Amint láttuk, az imperializmus legmélyebb gazdasági alapja a monopólium. Ez a monopólium tőkés monopólium, vagyis olyan, amely a kapitalizmusból nőtt ki,

---

* Vesd össze még *Edgar Crammond*. „The Economic Relations of the British and German Empires" a „Journal of the Royal Statistical Society"-ben. (—„Gazdasági kapcsolatok a Brit és a Német Birodalom között" a „Királyi Statisztikai Társulat Folyóiratá"-ban. — *Szerk.)* 1914 július. 777. és köv. oldalak.

ugyanakkor pedig a kapitalizmus, az árutermelés és a verseny általános viszonyai között állandó és megoldhatatlan ellentétben áll ezekkel az általános viszonyokkal. Mindazonáltal, mint minden monopólium, elkerülhetetlenül a veszteglés és rothadás tendenciáját hozza létre. Amilyen mértékben, ha rövid időre is, monopolista árakat állapítanak meg, olyan mértékben tűnnek el bizonyos fokig a technikai s ennek következtében minden egyéb fejlődésre, előrehaladásra késztető okok; olyan mértékben jön létre továbbá a technikai haladás mesterséges feltartóztatásának *gazdasági* lehetősége. Nézzünk egy példát: Amerikában egy Owens nevű ember palackgyártó gépet talált fel, amely forradalmat jelentett a palackgyártás terén. A német palackgyárosok kartellje összevásárolja és véka alá rejti Owens szabadalmait, megakadályozza alkalmazásukat. Természetesen a tőkés társadalomban a monopólium a világpiacon sohasem tudja teljesen és nagyon hosszú időre kiküszöbölni a versenyt (egyebek közt éppen ebben rejlik az ultraimperializmus-elmélet ostobaságának egyik oka). Természetesen az a tény, hogy a technikai tökéletesítések útján a termelési költségek csökkenthetők és a profit növelhető, elősegíti az újításokat. De a veszteglés és a rothadás *tendenciája*, amely a monopólium sajátossága, továbbra is érvényesül, s egyes iparágakban, egyes országokban, bizonyos időre felülkerekedik.

A különösen nagy kiterjedésű, gazdag vagy kedvező fekvésű gyarmatok birtoklásának monopóliuma ugyanebben az irányban hat.

Továbbá. Az imperializmus egyik sajátossága, hogy kisszámú országban óriási arányokban felhalmozódott a pénztőke — mint láttuk, 100—150 milliárd frank összegű értékpapírban. Ennek a következménye a járadékosok osztályának, helyesebben rétegének, vagyis az olyan emberek számának rendkívüli megnövekedése, akik „szelvényvagdosásból“ élnek, akik semmiféle vállalkozásban nem vesznek részt, akiknek a foglalkozása a henyélés. A tőkekivitel, az imperializmus leglényegesebb gazdasági alapjainak egyike, még inkább fokozza a járadékosok rétegének ezt a termeléstől való teljes elszakadottságát, az élősdiség bélyegét nyomja rá az egész országra, amely

néhány óceánontúli ország és gyarmat munkájának kizsákmányolásából él.

„1893-ban — írja Hobson — a külföldön befektetett brit tőke az Egyesült Királyság egész vagyonának körülbelül 15%-a volt“*. Emlékeztetünk arra, hogy 1915-ig ez a tőke körülbelül kétésfélszeresére növekedett. „Az agresszív imperializmus — olvassuk tovább Hobsonnál —, amely az adófizetőknek oly sokba kerül és a nagyiparosoknak meg a kereskedőknek olyan keveset jelent... nagy profitok forrása annak a kapitalistának, aki tőkéje számára befektetési lehetőséget keres...“ (az angol nyelv ezt a fogalmat egyetlen szóval fejezi ki: „investor“, „befektető“, járadékos)... „Giffen statisztikus Nagybritanniának külkereskedelméből és gyarmati kereskedelméből, behozatalából és kiviteléből származó egész évi jövedelmét 1899-ben 18 millió font sterlingre (mintegy 170 millió rubelre) becsüli, olyanformán, hogy a 800 millió font sterlingre rúgó összforgalom $2^1/_2$ százalékát veszi alapul.“ Bármilyen nagy is ez az összeg, nem magyarázhatja meg Nagybritannia agresszív imperializmusát. Ezt az a 90—100 millió font sterlingnyi összeg magyarázza meg, amenynyit a „befektetett“ tőkéből származó jövedelem, a járadékosok rétegének jövedelme képvisel.

A járadékosok jövedelme a világ leginkább „kereskedő“ országának külkereskedelméből befolyó jövedelemnek *ötszöröse!* Ez az imperializmus és az imperialista élősdiség lényege.

Ennek következtében a „járadékos ország“ (Rentnerstaat) vagy uzsorás ország fogalma az imperializmusról szóló gazdasági irodalomban közkeletűvé válik. A világ két részre oszlott: maroknyi uzsorás országra és az adós országokból álló óriási többségre. „A külföldi tőkebefektetések között azonban — írja Schulze-Gaevernitz — első helyen azok állnak, amelyek a politikailag függő vagy szövetséges országoknak jutnak: Anglia hitelez Egyiptomnak, Japánnak, Kínának, Dél-Amerikának. Szükség esetén hajóhada veszi át a bírósági végrehajtó szerepét. Politikai hatalma megvédi Angliát az adósok lázadásá-

* *Hobson*, 59. és 60. old.

tól"*. Sartorius von Waltershausen „A külföldi tőkebefektetés közgazdasági rendszere" c. művében a „járadékos ország" példájaként Hollandiát hozza fel és rámutat arra, hogy ma Anglia és Franciaország is ilyenné válik**. Schilder úgy véli, hogy öt ipari ország: Anglia, Franciaország, Németország, Belgium és Svájc — „jellegzetesen hitelező ország". Hollandiát csak azért nem számítja ide, mert „iparilag kevéssé fejlett"***. Az Egyesült Államok csak Amerikával szemben hitelező.

„Anglia — írja Schulze-Gaevernitz — ipari államból egyre inkább hitelező állammá fejlődik. Az ipari termelés, valamint az ipari kivitel abszolút növekedése ellenére az egész nemzetgazdaság szempontjából növekszik a kamat- és osztalékjövedelmek, az emissziós, közvetítői és spekulációs nyereségek viszonylagos jelentősége. Véleményem szerint éppen ez a tény az imperialista fellendülés gazdasági alapja. A hitelező szorosabb kapcsolatban van az adóssal, mint az eladó a vevővel"****. Németországra vonatkozóan Lansburgh, a „Bank" c. berlini folyóirat kiadója, 1911-ben „Németország járadékos ország" című cikkében a következőt írta: „Németországban szívesen gúnyolódnak a franciáknak azon az erős hajlamán, hogy járadékossá váljék, és megfeledkeznek arról, hogy ami a burzsoáziát illeti, a német viszonyok egyre inkább hasonlítanak a francia viszonyokhoz"*****.

A járadékos állam az élősdi, rothadó kapitalizmus állama, és ennek a körülménynek vissza kell tükröződnie mind az illető országok valamennyi társadalmi és politikai adottságában, mind pedig különösen a munkásmozgalom két alapvető áramlatában. Hogy ezt minél szemléltetőbben tüntethessük fel, átadjuk a szót Hobsonnak, aki mindenkinél „megbízhatóbb" tanu, mert őt lehetetlen azzal gyanúsítani, hogy az „ortodox marxizmus" felé hajlik, másrészt pedig angol is, aki jól ismeri országa

* *Schulze-Gaevernitz.* Br. Imp. 320. és más old.
** *Sart. von Waltershausen.* „Das volkswirt. Syst. etc." Berlin 1907. Buch IV.
*** *Schilder*, 393. old.
**** *Schulze-Gaevernitz.* Br. Imp. 122. old.
***** „Die Bank". 1911. 1. köt. 10—11. old.

viszonyait, amely gyarmatokban, finánctőkében és imperialista tapasztalatokban egyaránt a leggazdagabb.

Hobson, miután ismerteti — az angol-búr háború friss benyomásainak hatása alatt — az imperializmusnak a „pénzemberek“ érdekeivel való összefüggését, állami építkezésekből, szállításokból stb. eredő jövedelmeik növekedését, a következőket írja: „ennek a jellegzetesen élősdi politikának irányítói a kapitalisták; de ugyanezek az indítóokok bizonyos munkáskörökre is hatást gyakorolnak. Sok városban a legfontosabb iparágak kormánymegrendelésektől függnek; a fémipar és hajógyártás gócpontjainak imperializmusa nem kis mértékben ebből a tényből következik.“ A szerző véleménye szerint két körülmény gyengítette a régi birodalmak erejét: 1) a „gazdasági élősdiség“ és 2) a függő népekből toborzott hadseregek. „Az első a gazdasági élősdiségnek az a szokása, hogy az uralkodó állam tartományait, gyarmatait és a függő országokat saját uralkodó osztályának meggazdagodására és saját alsó osztályainak megvesztegetésére használja fel, hogy az utóbbiak nyugodtan maradjanak.“ Hogy az ilyen megvesztegetés, akármilyen formában történjék is, gazdaságilag lehetséges legyen, ahhoz — tesszük hozzá a magunk részéről — magas monopolista profit szükséges.

A második körülményre vonatkozólag Hobson a következőket írja: „Az imperializmus vakságának egyik legfurcsább tünete az a gondatlanság, amellyel Nagybritannia, Franciaország és más imperialista nemzetek erre az útra lépnek. Nagybritannia valamennyinél messzebbre ment ezen az úton. A legtöbb ütközetet, amelyekkel indiai birodalmunkat meghódítottuk, bennszülöttekből álló hadseregeink vívták; Indiában és az utóbbi időben Egyiptomban is nagy állandó hadseregek vannak brit parancsnokság alatt; majdnem valamennyi, Afrika meghódításával kapcsolatos háborút, Dél-Afrika kivételével, bennszülöttek folytatták értünk.“

Kína felosztásának kilátásait Hobson gazdaságilag a következőképpen ítéli meg: „Nyugat-Európa legnagyobb része akkor olyan külsőt és jelleget ölthetne, mint amilyennel most az ottani országok egyes részei: Dél-Anglia, a Riviera, továbbá Olaszország és Svájc turisták által leg-

inkább látogatott és gazdagok lakta helyei bírnak, vagyis maroknyi gazdag arisztokrata élne ott, aki osztalékot és járadékot húz a távoli Keletről, velük együtt a hivatalnokok és kereskedők valamivel nagyobb csoportja és még nagyobb számú szolgaszemélyzet, valamint munkások, akik a szállítóiparban és a könnyen romló áruk gyártási folyamatát befejező iparágakban dolgoznak. A legfontosabb iparágak viszont eltűnnének és az élelmezés tömegcikkei, valamint a tömeg-félgyártmányok sarcként Ázsiából meg Afrikából áramlanának ide." „Ezek azok a lehetőségek, amelyeket a nyugati államok szélesebbkörű egyesülése, a nagyhatalmak európai föderációja feltár előttünk: a világcivilizáció ügyét ez nemcsak nem vinné előbbre, hanem egy nyugati élősdiség mérhetetlen veszélyét idézhetné fel: a fejlettebb ipari nemzetek egy csoportja válna ki, e nemzetek felső osztályai Ázsiából és Afrikából óriási sarcokat húznának és e sarcok segítségével az alkalmazottak és szolgák óriási megfékezett tömegeit tartanák el, amelyek többé nem mezőgazdasági és ipari tömegcikkek termelésével, hanem személyes szolgálatok teljesítésével vagy alárendelt ipari munkával foglalkoznának egy új fináncarisztokrácia ellenőrzése alatt. Azok, akik az ilyen elméletet" (perspektívát kellett volna mondani), „mint említésre sem méltót, egyetlen kézlegyintéssel hajlandók elintézni, képzeljék bele magukat a mai Dél-Anglia már most hasonló helyzetbe jutott kerületeinek gazdasági és társadalmi viszonyaiba. Gondolják meg, mily óriási mértékben segítené elő ennek a rendszernek mérhetetlen kiterjedését az, ha Kína pénzemberek, «tőkebefektetők» hasonló csoportjainak, meg politikai, kereskedelmi és ipari alkalmazottaknak gazdasági ellenőrzése alá kerülne, akik ebből a potenciális gyüjtőmedencéből, melynél hatalmasabbat a világ soha nem ismert, profitot szivattyúznának ki, hogy azután ezt a profitot Európában feléljék. Igaz, hogy a helyzet sokkal bonyolultabb, a világerők játéka sokkal áttekinthetetlenebb, semhogy a jövőnek ezt vagy bármilyen más kizárólagos értelmezését igen valószínűvé tenné. De azok a befolyások, amelyek jelenleg Nyugat-Európa imperializmusán uralkodnak, ebben az irányban hatnak, s ha nem ütköznek ellenhatásba, ha nem terelik

őket más irányba, akkor azon lesznek, hogy éppen ebben az irányban, éppen ilyen megoldásra vezessenek"*.

A szerzőnek tökéletesen igaza van: *ha* az imperializmus erői nem találnának ellenállásra, csakugyan erre vezetnének. Itt helyes megítélését találjuk annak, hogy mi az „Európai Egyesült Államok" értelme a mostani, imperialista, viszonyok között. Csak azt kellett volna hozzátenni, hogy az opportunisták, akik ma átmenetileg a legtöbb országban győzelmet arattak, a munkásmozgalmon *belül is* rendszeresen és hajthatatlanul ugyanebben az irányban „hatnak". Az imperializmus, amely a világ felosztását és nem csupán Kína kizsákmányolását jelenti, amely a maroknyi leggazdagabb ország részére magas monopolista profitot jelent, megteremti a gazdasági lehetőségét annak, hogy a proletariátus felsőbb rétegeit megvásárolják, s ezzel táplálja, kialakítja és erősíti az opportunizmust. Csak nem szabad megfeledkezni azokról az erőkről, amelyek általában az imperializmus, különösen pedig az opportunizmus ellen hatnak, s amelyeket a szociálliberális Hobson természetesen nem láthat.

Gerhard Hildebrand német opportunista, akit annak idején az imperializmus védelmezéséért kizártak a pártból, s aki ma vezére lehetne a németországi úgynevezett „szociáldemokrata" pártnak, jól kiegészíti Hobsont, amikor a „Nyugateurópai Egyesült Államokat" (Oroszország nélkül) propagálja „közös" akciók céljából ... az afrikai négerek ellen, „a pániszlám mozgalom" ellen, „erős hadsereg és hajóhad" fenntartása érdekében, a „japán-kínai koalíció" ellen stb.**.

Az a leírás, amelyet Schulze-Gaevernitz a „brit imperializmusról" ad, az élősdiségnek ugyanezeket a vonásait mutatja. Anglia nemzeti jövedelme 1865-től 1898-ig körülbelül megkétszereződött, „külföldről" befolyó jövedelme pedig ugyanakkor *kilencszeresére* nőtt. Ha az imperializmus „érdeme" az, hogy a „négereket munkára neveli" (kényszer

* *Hobson*, 103, 205, 144, 335, 386. old.

** *Gerhard Hildebrand*. „Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus". (— „Az ipari uralom és ipari szocializmus megrendülése". — *Szerk.)* Jéna 1910. 229. és köv. oldalak.

nélkül nem megy...) — „veszélye“ abban áll, hogy „Európa a fizikai munkát — előbb a mezőgazdaságit és a bányamunkát, majd a durvább ipari munkát is — a sötétbőrűek vállára hárítja, maga pedig megnyugszik a járadékos szerepében, s ezzel talán a színesbőrű fajok gazdasági, majd politikai felszabadulását készíti elő“.

Anglia területének egyre nagyobb részét vonják el a mezőgazdasági termeléstől és használják sportra, a gazdagok szórakozására. Skóciáról — a vadászat és egyéb sport legarisztokratikusabb helyéről — azt szokták mondani, hogy „multjából és mister Carnegie-ből“ (az amerikai milliárdosból) él. Anglia csupán lóversenyre és rókavadászatra évi 14 millió font sterlinget (körülbelül 130 millió rubelt) költ. A járadékosok száma Angliában körülbelül 1 millió. A termelőmunkával foglalkozó lakosság százalékaránya csökkenőben van:

	Anglia lakossága (milliókban)	A munkások száma a legfontosabb iparágakban (milliókban)	A lakosság számához képest %-ban
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

És a „XX. század eleji brit imperializmus“ burzsoá tanulmányozója, amikor az angol munkásosztályról beszél, kénytelen rendszeresen különbséget tenni a munkások „*felsőbb rétege*“ és a „*tulajdonképpeni proletár alsóbb réteg*“ között. A szövetkezetek és szakszervezetek, a sportegyesületek és a nagyszámú vallási szekta tagjainak zöme a felsőbb rétegből kerül ki. Ennek színvonalához alkalmazták a választójogot, amely Angliában „még mindig *eléggé korlátozott s így a tulajdonképpeni proletár alsóbb réteget kizárja*“*!!* Az angol munkásosztály helyzetének szépítgetése érdekében rendszerint csak erről a felsőbb rétegről beszélnek, amely a proletariátus *kisebbségét* alkotja: például „a munkanélküliség kérdése elsősorban Londont és az alsóbb proletárréteget érinti, amely politikai szempontból keveset nyom a latban...“* Azt kellett volna mondani:

* *Schulze-Gaevernitz.* Br. Imp. 301. old.

amely a burzsoá intrikusok és „szocialista“ opportunisták számára keveset nyom a latban.

Az imperializmusnak a fentebb vázolt jelenségekkel összefüggő sajátosságai közé tartozik az imperialista országokból való kivándorlás csökkenése és az elmaradottabb, alacsonyabb munkabért felmutató országokból ezekbe az országokba való bevándorlás növekedése (munkások odaözönlése és áttelepülések). A kivándorlás Angliából, mint Hobson megállapítja, 1884 óta csökken: ebben az évben 242 000-re rúgott, 1900-ban pedig csak 169 000-re. A kivándorlás Németországból az 1881—1890-es évtizedben érte el maximumát: 1 453 000, míg a következő két évtizedben 544 000-re, illetőleg 341 000-re csökkent. Ezzel szemben növekedett azoknak a munkásoknak száma, akik Ausztriából, Olaszországból, Oroszországból stb. Németországba mentek. Az 1907-es népszámlálás szerint Németországban 1 342 294 külföldi volt, köztük ipari munkás 440 800, mezőgazdasági 257 329*. Franciaország bányászatában a munkások „nagyrészt“ külföldiek: lengyelek, olaszok, spanyolok**. Az Egyesült Államokban a Kelet- és Dél-Európából beözönlött bevándorlóknak jutnak a legrosszabbul fizetett helyek, a felügyelőkké előléptetett és a legjobban fizetett munkások legnagyobb százaléka viszont amerikai munkás***. Az imperializmusnak az a tendenciája, hogy a munkások körében is kiváltságos csoportokat hozzon létre és ezeket elszakítsa a proletariátus nagy tömegeitől.

Meg kell jegyezni, hogy Angliában az imperializmusnak az a tendenciája, hogy megbontsa a munkások egységét és növelje köztük az opportunizmust, hogy a munkásmozgalom ideiglenes rothadását idézze elő, jóval a XIX. század vége és a XX. század eleje előtt megmutatkozott. Ugyanis az imperializmus két fontos jellemző vonása — óriási gyarmati birtokok és monopolista helyzet a

* Statistik des Deutschen Reichs. (— A Német Birodalom statisztikája. — *Szerk.)* 211. köt.

** *Henger.* „Die Kapitalsanlage der Franzosen“. (— „A franciák tőkebefektetései“. — *Szerk.)* Stuttgart 1913.

*** *Hourwich.* „Immigration and Labour“. (— „Bevándorlás és munka“. — *Szerk.)* New York. 1913.

világpiacon — Angliában már a XIX. század dereka óta megvolt. Marx és Engels évtizedeken át rendszeresen megfigyelte a munkásmozgalmon belül észlelhető opportunizmusnak ezt az összefüggését az angol kapitalizmus imperialista sajátosságaival. Engels például 1858 október 7-én a következőket írta Marxnak: „... Az angol proletariátus a valóságban egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a valamennyi nemzet között legpolgáribb nemzet végül nyilván odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia *mellett* burzsoá arisztokráciája és burzsoá proletariátusa legyen. Olyan nemzetnél, amely az egész világot kizsákmányolja, ez mindenesetre bizonyos fokig a dolgok természetéből következik"[84]. Majdnem egy negyed évszázaddal később, 1881 augusztus 11-én írt levelében megemlékezik a „legrosszabb angol trade-unionokról, amelyek megengedik, hogy olyan emberek vezessék őket, akiket a burzsoázia megvásárolt vagy legalábbis fizet"[85]. 1882 szeptember 12-én Kautskyhoz intézett levelében pedig a következőket írja: „Azt kérdi tőlem, hogyan vélekednek az angol munkások a gyarmati politikáról? Nos, hát ugyanúgy, mint a politikáról általában... Hisz itt nincs munkáspárt, csak konzervatívok és liberális radikálisok vannak, a munkások pedig a legnagyobb nyugalommal élvezik velük együtt Anglia világpiaci és gyarmati monopóliumát"*. (Ugyanezt fejti ki Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. könyve 2. kiadásához 1892-ben írt előszavában.)

Itt világosan meg vannak jelölve az okok és a következmények. Az okok: 1) az egész világ kizsákmányolása a szóbanforgó ország által; 2) az ország monopolista helyzete a világpiacon; 3) gyarmati monopóliuma. A következmények: 1) az angol proletariátus egy részének elpolgáriasodása; 2) az angol munkásság egy része megengedi, hogy olyan emberek vezessék, akiket a burzsoázia megvásárolt, vagy legalábbis fizet. A XX. század eleji imperializmus befejezte a világ felosztását maroknyi állam

---

* Briefwechsel von Marx und Engels. (— Marx és Engels levelezése. — *Szerk.)* II. köt. 290. old.; IV. köt. 453. old. — *K. Kautsky.* „Sozialismus und Kolonialpolitik". (— „Szocializmus és gyarmatpolitika". — *Szerk.)* Berlin 1907. 79. old. Ezt a brosúrát K. Kautsky réges-régen írta, amikor még marxista volt.

között, amelyek mindegyike ma az „egész világnak“ nem sokkal kisebb részét zsákmányolja ki (az extraprofit kisajtolása értelmében), mint Anglia 1858-ban; mindegyik monopolista helyzetet foglal el a világpiacon, mégpedig a trösztök, a kartellek, a finánctőke, a hitelezőnek az adóshoz való viszonya következtében; mindegyik bizonyos mértékben gyarmati monopóliummal rendelkezik (láttuk, hogy a világ *összesen* 75 millió négyzetkilométerre rúgó gyarmati területéből *65* millió, vagyis 86%-a, hat nagyhatalom kezében összpontosul; *61* millió, vagyis 81%-a, három nagyhatalom kezében összpontosul).

A mai helyzetnek azok a gazdasági és politikai viszonyok a megkülönböztető vonásai, amelyeknek szükségképpen fokozniok kellett az opportunizmus kibékíthetetlenségét a munkásmozgalom általános és alapvető érdekeivel: az imperializmus a kezdeti csírákból uralkodó rendszerré fejlődött; a tőkés monopóliumok az első helyet foglalták el a nemzetgazdaságban és a politikában; a világ felosztása befejeződött; másfelől viszont Anglia osztatlan monopóliuma helyett kisszámú imperialista hatalomnak a monopóliumokban való részesedéséért folytatott harcát látjuk, amely a XX. század egész elejét jellemzi. Az opportunizmus ma nem győzhet teljesen valamely ország munkásmozgalmában hosszú évtizedekre, mint Angliában a XIX. század második felében, de több országban végleg megérett, túlérett és megrothadt s mint szociálsovinizmus teljesen egybeolvadt a burzsoá politikával*.

IX. AZ IMPERIALIZMUS BÍRÁLATA

Az imperializmus bírálatán mi, a szó tág értelmében véve, azt az álláspontot értjük, amelyet a társadalom különböző osztályai általános ideológiájuk alapján az imperializmus politikájával szemben elfoglalnak.

Egyfelől a kevés kézben összpontosult óriási finánctőke, amely az összeköttetések és kapcsolatok rendkívül

* A Potreszov, Cshenkeli, Maszlov stb. urak által képviselt orosz szociálsovinizmus mind nyilt, mind leplezett formájában (Csheidze, Szkobeljev, Akszelrod, Martov stb. urak) szintén az opportunizmus orosz válfajából, a likvidátorságból nőtt ki.

kiterjedt és sűrű hálózatát teremti meg, s ezáltal alárendeli magának nemcsak a közép- és kis-, hanem a törpekapitalisták és törpetulajdonosok tömegeit is, másfelől a más nemzetek és államok finánctőkés csoportjaival a világ felosztásáért és a más országok fölötti uralomért folyó harc kiéleződése — mindez azt eredményezi, hogy a birtokososztályok egytől egyig az imperializmus oldalára mennek át. „Általános“ lelkesedés az imperializmus kilátásaiért, az imperializmus eszeveszett védelmezése, minden módon való szépítgetése — ez az idők jele. Az imperialista ideológia behatol a munkásosztályba is. A munkásosztályt nem választja el kínai fal a többi osztálytól. Míg a mai németországi úgynevezett „szociáldemokrata“ párt vezérei teljes joggal kapták a „szociálimperialista“ nevet, ami azt fejezi ki, hogy szavakban szocialisták, tettekben imperialisták, Hobson már 1902-ben megjegyzi, hogy Angliában vannak „fábiánus imperialisták“, akik az opportunista „Fábiánus Társaság“ tagjai.

A polgári tudósok és közírók rendszerint kissé burkolt formában szállnak síkra az imperializmusért, takargatják az imperializmus teljes uralmát és mélyrenyúló gyökereit, részleteket és másodrendű sajátságokat igyekeznek előtérbe tolni, s teljesen komolytalan „reform“-tervezetekkel, amilyen például a trösztök vagy bankok fölötti rendőri felügyelet stb., igyekeznek elterelni a figyelmet a lényegről. Ritkábban lépnek fel a cinikus, nyilt imperialisták, akiknek van bátorságuk megmondani, hogy az az elgondolás, amely szerint az imperializmus alapvető sajátosságai megreformálhatók — ostobaság.

Vegyünk egy példát. A „Világgazdasági Archívum“ c. folyóiratban a német imperialisták azon szorgoskodnak, hogy figyelemmel kisérjék a gyarmatok nemzeti szabadságmozgalmait, persze különösen a nem-német gyarmatok szabadságmozgalmait. Beszámolnak az indiai forrongásról és tiltakozásokról, a natáli (Dél-Afrika), a holland-indiai stb. mozgalomról. Egyikük egy angol kiadványról írt kis cikkében, amely kiadvány az elnyomott nemzetek és fajok 1910 június 28—30-án lezajlott konferenciájáról számol be (ez a konferencia különféle, idegen uralom alatt élő ázsiai, afrikai és európai népek képviselőinek rész-

vételével folyt le), a konferencián elhangzott beszédeket értékelve, a következőket írja: „Azt mondják nekünk, hogy az imperializmus ellen küzdeni kell; az uralkodó országok ismerjék el a leigázott népek jogát az önállóságra; nemzetközi bíróság ügyeljen a nagyhatalmak és a gyengébb népek között létrejött szerződések beiktatására. A konferencia ezeknél a jámbor óhajoknál tovább nem megy. Nyomát sem látjuk azon igazság felismerésének, hogy az imperializmus elválaszthatatlanul összefügg a jelenlegi kapitalizmussal és hogy ezért (!!) az imperializmus közvetlen leküzdése kilátástalan, hacsak nem szorítkozunk egyes különösen visszataszító túlkapásai elleni fellépésre“*. Minthogy az imperializmus alapjainak reformista javítgatása csak csalás, csak „jámbor óhaj“, minthogy az elnyomott nemzetek burzsoá képviselői nem mennek „tovább“, az elnyomó nemzet burzsoá képviselője „tovább“ megy, de *hátrafelé*, lakájmódra hajlong az imperializmus előtt, s ezt a „tudományosságra“ való hivatkozással leplezi. Ez is „logika“!

Azok a kérdések, hogy lehetséges-e az imperializmus alapjainak reformista megváltoztatása, előre kell-e haladni az imperializmus által létrehozott ellentétek további kiélezése és elmélyítése felé, avagy visszafelé, az ellentétek tompítása felé — ezek az imperializmus kritikájának alapvető kérdései. Minthogy az imperializmus politikai sajátságaihoz hozzátartozik a reakció az egész vonalon és a nemzeti elnyomás fokozása a fináncoligarchia jármával és a szabadverseny kiküszöbölésével kapcsolatban, az imperializmussal szemben elfoglalt kispolgári demokrata ellenzéki magatartás a XX. század elején majdnem minden imperialista országban jelentkezik. Kautskynak, valamint a kautskyzmus kiterjedt nemzetközi áramlatának a marxizmussal való szakítása éppen abban áll, hogy Kautsky nemcsak nem akart és nem tudott szembeszállni ezzel a kispolgári reformista, gazdasági alapját tekintve reakciós ellenzéki állásponttal, hanem ellenkezőleg, a gyakorlatban egybeolvadt vele.

---

* Weltwirtschaftliches Archiv. (— Világgazdasági Archívum, — *Szerk.)* II. köt. 193. old.

Az Egyesült Államokban a Spanyolország elleni imperialista háború 1898-ban kiváltotta az „antiimperialistáknak", a burzsoá demokrácia utolsó mohikánjainak ellenzékét, akik „bűnösnek" nevezték ezt a háborút, idegen területek elfoglalását az alkotmány megsértésének tekintették, a Fülöp-szigetek bennszülöttjeinek vezérével, Aguinaldóval szemben tanusított eljárást (országa szabadságát ígérték neki, de azután amerikai csapatokat tettek partra és annektálták a Fülöp-szigeteket) a „soviniszták csalásának" minősítették és idézték Lincoln szavait: „ha a fehér ember önmagát kormányozza, akkor az önkormányzat; ha azonban önmagát kormányozza és másokat is kormányoz, akkor ez már nem önkormányzat, hanem zsarnokság"*. Amíg azonban ez az egész bírálat félt elismerni az imperializmus elválaszthatatlan összefüggését a trösztökkel, tehát a kapitalizmus alapjaival, amíg félt csatlakozni azokhoz az erőkhöz, amelyeket a nagykapitalizmus és annak fejlődése hoz létre, addig ez a bírálat csak „jámbor óhaj" maradt.

Alapjában véve Hobson ugyanilyen álláspontról bírálja az imperializmust. Hobson megelőzte Kautskyt, amikor lázadozik az „imperializmus elkerülhetetlensége" ellen és arra hivatkozik, hogy „fokozni kell a lakosság fogyasztó képességét" (a kapitalizmus idején!). Az imperializmusnak, a bankok mindenhatóságának, a fináncoligarchiának stb. bírálata tekintetében kispolgári álláspontot képvisel az általunk nem egyszer idézett Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege, a francia írók közül pedig Victor Bérard, az „Anglia és az imperializmus" című 1900-ban megjelent felületes könyv szerzője is. Egyikük sem tart igényt a marxista jelzőre, valamennyien szembeállítják az imperializmussal a szabadversenyt és a demokráciát, elítélik a bagdadi vasút ötletét, amely összeütközésekre és háborúra vezet, „jámbor óhajokat" fejeznek ki a békére vonatkozóan és így tovább — valamenynyien, egészen Neymarckig, a nemzetközi kötvény-kibocsátások statisztikusáig, aki néhány százmilliárd franknyi

* *J. Patouillet.* „L'impérialisme américain". (— „Az amerikai imperializmus". — *Szerk.)* Dijon 1904. 272. old.

„nemzetközi" értéket számolva össze, 1912-ben így kiáltott fel: „feltehető-e, hogy a békét megszegik? ... hogy ilyen óriási számok mellett megkockáztatják a háború megindítását?"*

Hogy a polgári közgazdászok ilyen naívak, az nem csodálatos; számukra különben is *előnyös*, ha ilyen naívaknak látszanak és „komoly" hangon beszélnek a békéről az imperializmus idejében. De mi maradt meg Kautsky marxizmusából, amikor 1914-ben, 1915-ben és 1916-ban ugyanerre a burzsoá reformista álláspontra helyezkedik és azt hangoztatja, hogy a béke kérdésében „mindenki egyetért" (az imperialisták, az állítólagos szocialisták és szociálpacifisták)? Az imperializmus ellentéteinek egész mélységükben való elemzése és feltárása helyett nem látunk nála egyebet, mint azt a reformista „jámbor óhajt", hogy kitérjen az ellentétek elől, másra terelje a szót.

Íme egy kis példája annak a gazdasági bírálatnak, amelyet Kautsky az imperializmus fölött gyakorol. Kautsky Anglia 1872-es és 1912-es egyiptomi kivitelére és behozatalára vonatkozó adatokat vesz alapul; kiderül, hogy ez a kivitel és behozatal lassabban emelkedett, mint Anglia általános kivitele és behozatala. Ebből Kautsky a következő tanulságot vonja le: „Nincs okunk feltételezni, hogy Anglia Egyiptommal folytatott kereskedelme Egyiptom katonai megszállása nélkül, csupán gazdasági tényezők súlya alatt, kevésbbé fejlődött volna." „A tőke terjeszkedési törekvései" „nem az imperializmus erőszakos módszereivel, hanem a békés demokráciával mozdíthatók elő a legjobban..."**

Kautskynak ez a gondolatmenete, amelyet százféle változatban szajkóz oroszországi csatlósa (és a szociálsoviniszták oroszországi takargatója), Spectator úr[86], az imperializmus kautskysta bírálatának alapját alkotja, s ezért részletesebben kell vele foglalkoznunk. Kezdjük

* „Bulletin de l'Institut International de Statistique". (— „A Nemzetközi Statisztikai Intézet Értesítője". — *Szerk.)* XIX. füz. II. könyv. 225. old.

** *K. Kautsky.* „Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund". (— „Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség". — *Szerk.)* Nürnberg 1915. 72. és 70. old.

egy Hilferdingből vett idézettel, akinek következtetéseit Kautsky sokízben, így például 1915 áprilisában, „valamennyi szocialista teoretikus által egyhangúlag elfogadottnak“ nyilvánította.

„Nem a proletariátus feladata — írja Hilferding —, hogy az előrehaladottabb kapitalista politikával a szabadkereskedelem korának és az állammal szemben való ellenségeskedésnek elavult politikáját állítsa szembe. A proletariátus válasza a finánctőke gazdasági politikájára, az imperializmusra, nem a szabadkereskedelem, hanem csak a szocializmus lehet. Nem a szabadkereskedelem helyreállításának most reakcióssá vált eszménye, hanem a verseny teljes megszüntetése a kapitalizmus túlhaladása útján — egyedül ez lehet ma a proletár politika célja“*.

Kautsky szakított a marxizmussal, amikor a finánctőke korában síkraszállt a „reakciós eszményért“, a „békés demokráciáért“, azért, hogy „csupán a gazdasági tényezőknek legyen súlyuk“ — mert ez az eszmény *objektíve* visszafelé visz, a monopolkapitalizmustól a nem-monopolista kapitalizmushoz, és nem egyéb reformista ámításnál.

Kautsky szerint az Egyiptommal (vagy más gyarmattal vagy félgyarmattal) való kereskedelem katonai megszállás *nélkül*, imperializmus nélkül, finánctőke nélkül jobban „fejlődött volna“. Mit jelent ez? Azt jelenti-e, hogy a kapitalizmus gyorsabban fejlődnék, ha a szabadversenyt nem korlátoznák, sem a monopóliumok általában, sem a finánctőke „összeköttetései“ vagy nyomása (azaz ugyancsak monopólium), sem az, hogy a gyarmatok egyes országok monopolista birtokában vannak?

Más értelme Kautsky gondolatmenetének nem lehet, *ez* az „értelem“ pedig értelmetlenség. Tegyük fel, hogy csakugyan *így* van, hogy a szabadverseny mindenféle monopólium nélkül gyorsabban fejlesz*tené* a kapitalizmust és a kereskedelmet. De hiszen minél gyorsabban halad előre a kereskedelem és a kapitalizmus fejlődése, annál nagyobb a termelés és a tőke koncentrációja, mely a monopóliumot *szüli*. S a monopóliumok *már* megszülettek — éppen a szabadverseny*ből!* Sőt, ha a monopóliu-

* „Finánctőke“. 567. old.

mok most meg is lassították a fejlődést, ez mégsem érv a szabadverseny mellett, amely lehetetlenné vált, miután megszülte a monopóliumokat.

Bárhogy forgatjuk is Kautsky gondolatmenetét, nincs bennük semmi egyéb, mint reakciós és polgári reformizmus.

Ha kijavítjuk ezt a gondolatmenetet és azt mondjuk, amit Spectator mond: az angol gyarmatok kereskedelme Angliával jelenleg lassabban fejlődik, mint más országokkal való kereskedelmük — ez sem menti meg Kautskyt. Mert Angliát *szintén* monopólium, *szintén* az imperializmus veri le, csakhogy más országok (Amerika, Németország) imperializmusa. Ismeretes, hogy a kartellek új, eredeti típusú védővámra vezettek: éppen azokat a termékeket védik (amint már Engels „A tőke“ III. kötetében[87] megállapította), amelyek alkalmasak a kivitelre. Ismeretes továbbá a „potom áron való kivitel“, a „dumping“ (mint az angolok mondják) rendszere, amely a kartellek és a finánctőke sajátossága és abban áll, hogy a kartell az országon belül magas monopolista áron adja el termékeit, külföldön pedig potom áron dobja piacra, hogy versenytársát tönkretegye, hogy saját termelését a maximumig növelje stb. Ha Németország az angol gyarmatokkal folytatott kereskedelmet gyorsabban fejleszti, mint Anglia, ez csak azt bizonyítja, hogy a németországi imperializmus frissebb, erősebb, szervezettebb, fejlettebb, mint az angol, de egyáltalán nem bizonyítja a szabadkereskedelem „fölényét“, mert nem a szabadkereskedelem harcol a védővámrendszer ellen, a gyarmati függőség ellen, hanem az egyik imperializmus harcol a másik ellen, az egyik monopólium a másik ellen, az egyik finánctőke a másik ellen. A német imperializmus fölénye az angollal szemben erősebb, mint a gyarmati határok vagy a védővámok fala: ebből „érvet“ kovácsolni a szabadkereskedelem és a „békés demokrácia“ *mellett* — sekélyes közhely, megfeledkezés az imperializmus alapvető vonásairól és sajátosságairól, a marxizmus nyárspolgári reformizmussal való helyettesítése.

Érdekes, hogy még A. Lansburgh polgári közgazdász is, bár az imperializmust ugyanolyan nyárspolgári módon bírálgatja, mint Kautsky, mégis tudományosabban dol-

gozta fel a kereskedelmi statisztika adatait. Lansburgh nemcsak egy véletlenül kiragadott országot és nemcsak egy gyarmatot hasonlít össze a többi országgal, hanem tekintetbe veszi valamely adott imperialista ország kivitelét 1) a tőle pénzügyileg függő országokba, amelyek pénzt vesznek tőle kölcsön és 2) a pénzügyileg független országokba. A következő eredményre jutott:

Németország kivitele (millió márkában)

		1889	1908	Növekedés %-ban
Németországtól pénzügyileg függő országokba	Románia	48,2	70,8	+ 47%
	Portugália	19,0	32,8	+ 73%
	Argentina	60,7	147,0	+ 143%
	Brazília	48,7	84,5	+ 73%
	Chile	28,3	52,4	+ 85%
	Törökország	29,9	64,0	+ 114%
	Összesen	*234,8*	*451,5*	+ *92%*
Németországtól pénzügyileg független országokba	Nagybritannia	651,8	997,4	+ 53%
	Franciaország	210,2	437,9	+ 108%
	Belgium	137,2	322,8	+ 135%
	Svájc	177,4	401,1	+ 127%
	Ausztrália	21,2	64,5	+ 205%
	Holland-India	8,8	40,7	+ 363%
	Összesen	*1 206,6*	*2 264,4*	+ *87%*

Lansburgh a számokat *nem adta össze* és így különös módon nem vette észre, hogy *ha* ezek a számok egyáltalán bizonyítanak valamit, akkor csak *ő ellene* szólnak, mert a kivitel a pénzügyileg függő országokba, ha nem is sokkal, *mégis gyorsabban* nőtt, mint a pénzügyileg független országokba irányuló kivitel (hangsúlyozzuk: „ha“, mert Lansburgh statisztikája korántsem teljes).

A kivitel és a kölcsönök összefüggését kutatva, Lansburgh a következőket állapítja meg:

„1890—1891-ben Románia kölcsönt szerzett a német bankok útján, amelyek erre már az előző években előlegeket adtak. A kölcsön főképpen Németországból rendelt vasúti anyagok bevásárlására szolgált. 1891-ben a német kivitel Romániába 55 millió márkára rúgott. A következő esztendőben 39,4 millióra, azután pedig megszakításokkal egészen 25,4 millióra csökkent (1900-ban). Csak

a legutóbbi években érte el az 1891-es színvonalat — két új kölcsön eredményeképpen.

A német kivitel Portugáliába, az 1888—1889-es kölcsönök révén, 21,1 millió márkára emelkedett (1890-ben), majd a következő két évben 16,2, illetőleg 7,4 millióra csökkent, és régi színvonalát csak 1903-ban érte el.

Még szemléltetőbbek a német-argentinai kereskedelem tényei. Az 1888-ban és 1890-ben kötött kölcsönszerződések következtében a német kivitel Argentinába 1889-ben 60,7 millió márkára rúgott. Két évvel később már csak 18,6 millió márka, tehát az előbbi összegnek nem egészen harmadrésze volt. Csak 1901-ben emelkedett az 1889-es színvonal fölé, ami új állami és városi kölcsönök nyujtásával, villanyművek felállítására adott pénzzel és egyéb hitelnyujtásokkal volt kapcsolatban.

A kivitel Chilébe az 1889-es kölcsön következtében 45,2 millió márkára emelkedett (1892-ben), majd két évvel később 22,5 millió márkára csökkent. Egy új kölcsön után, amelyet német bankok 1906-ban nyujtottak, a kivitel 84,7 millió márkára emelkedett (1907-ben), de már 1908-ban ismét 52,4 millióra csökkent"*.

Lansburgh ezekből a tényekből azt a mulatságos nyárspolgári tanulságot vonja le, hogy mennyire bizonytalan, és mennyire egyenlőtlen a kölcsönökkel kapcsolatos kivitel, milyen helytelen, ha a tőkéket külföldre viszik, ahelyett, hogy „természetesen" és „harmonikusan" fejlesztenék a hazai ipart, mily „sokba" kerülnek Kruppnak a külföldi kölcsönök alkalmával fizetett sokmilliós sápok stb. A tények azonban világosan beszélnek: a kivitel fokozódása *igenis* összefügg a finánctőke szélhámos manipulációival, amely nem törődik a burzsoá erkölccsel és két bőrt nyúz le a rókáról: először, profitot a kölcsönről, másodszor, profitot *ugyanarról* a kölcsönről, amikor ezt a kölcsönt Krupp gyártmányainak vagy az acélszindikátus vasúti anyagainak stb. vásárlására fordítják.

Ismételjük, Lansburgh statisztikáját egyáltalán nem tartjuk tökéletesnek, de feltétlenül ideznünk kellett ezt a statisztikát, mert tudományosabb, mint Kautsky és

* „Die Bank". 1909. 2. köt. 819. és köv. oldalak.

Spectator statisztikája, minthogy Lansburgh megjelöli a kérdés helyes megértésének módját. Aki a finánctőke jelentőségéről a kivitelt stb. illetőleg véleményt akar mondani, annak értenie kell ahhoz, hogy kihámozza a kivitelnek speciálisan és kizárólag a pénzemberek machinációival, speciálisan és kizárólag a kartelltermékek eladásával stb. való összefüggését. Aki azonban egyszerűen összehasonlítja általában a gyarmatokat a nem gyarmati országokkal, az egyik imperializmust a másik imperializmussal, az egyik félgyarmatot vagy gyarmatot (Egyiptom) valamennyi többi országgal, az éppen a dolog *lényegét* kerüli meg és leplezi el.

Az imperializmus Kautsky-féle elméleti bírálatának éppen azért nincs semmi köze a marxizmushoz, ez a bírálat éppen azért nem alkalmas egyébre, mint arra, hogy az opportunistákkal és szociálsovinisztákkal való béke és egység hirdetésének kiindulópontja legyen, mert megkerüli és elleplezi az imperializmusnak éppen a legmélyebb és legalapvetőbb ellentmondásait: az ellentmondást a monopóliumok és a mellettük fennálló szabadverseny között, a finánctőke óriási „műveletei" (meg óriási profitjai) és a szabadpiac „tisztességes" kereskedelme között, egyfelől a kartellek és trösztök, másfelől pedig a kartelleken kívül álló ipar között.

Pontosan ugyanilyen reakciós jellegű a Kautsky által kiagyalt hirhedt „ultraimperializmus" elmélet is. Hasonlítsuk össze, hogyan vélekedett erről a tárgyról Kautsky 1915-ben és Hobson 1902-ben.

Kautsky: „... Vajjon nem lehetséges-e, hogy a mostani imperialista politikát új, ultraimperialista politika fogja kiszorítani, azaz nem fogja-e az egymás ellen harcoló nemzeti finánctőkék helyét a nemzetközileg szövetkezett és a világot közösen kizsákmányoló finánctőke elfoglalni? Mindenesetre elképzelhető a kapitalizmusnak egy ilyen új szakasza. Hogy megvalósítható-e, kellő előfeltételek hiányában még nem dönthető el"*.

Hobson: „A kereszténység, miután gyökeret vert néhány nagy birodalomban, amelyek mindegyike számos

* „Die Neue Zeit". 1915 április 30. 144. old.

civilizálatlan gyarmaton és függő országon uralkodik, sokak szemében a jelenkori tendenciák legtörvényszerűbb fejlődésének tűnik fel, mégpedig olyan fejlődésnek, amely az interimperializmus szilárd bázisán az állandó békét illetőleg a legtöbb reménnyel kecsegtet."

Ultraimperializmusnak vagy csúcsimperializmusnak nevezte Kautsky azt, amit Hobson 13 esztendővel előtte interimperializmusnak vagy imperializmusköziségnek nevezett. Egy rettentően bölcs szócska fabrikálásán kívül, amit egyik latin előljárószónak egy másikkal való helyettesítése útján ért el, a „tudományos" gondolat fejlődése Kautskynál csak abban áll, hogy marxizmusnak akarja feltüntetni azt, amit Hobson, lényegében, az angol papocskák álszenteskedéseként ír le. Az angol-búr háború után ez a nagyrabecsült rend nagyon is érthető okokból főképpen arra törekedett, hogy *vigasztalást* nyujtson az angol kispolgároknak és munkásoknak, akik közül sokan elestek a délafrikai csatákban s akiknek felemelt adókat kellett fizetniök, hogy az angol finánctőkéseknek magasabb profitot biztosítsanak. S lehetett-e jobb vigasztalás annál, hogy az imperializmus nem is olyan rossz dolog, hogy közeláll az inter- (vagy ultra-) imperializmushoz, amely biztosítani tudja az állandó békét? Akármilyenek is az angol papocskák vagy a mézes-mázos Kautsky jámbor szándékai, Kautsky „elméletének" objektív, vagyis tényleges szociális értelme csakis egy lehet: tősgyökeres reakciós módjára azzal vigasztalja a tömegeket, hogy állandó béke a kapitalizmusban is lehetséges s ebből a célból eltereli a figyelmet a jelen éles ellentmondásairól és kiéleződött problémáiról holmi állítólag új, eljövendő „ultraimperializmus" hazug kilátásai felé. A tömegek becsapása — ez Kautsky „marxista" elméletének egyetlen értelme.

Valóban, elég ha általánosan ismert, vitán felüli tényeket világosan szembeállítunk egymással, hogy rájöjjünk, mennyire hazugok azok a kilátások, amelyeket Kautsky a német munkásoknak (és az egész világ munkásainak) sugallni igyekszik. Nézzük Indiát, Indokínát és Kínát. Tudjuk, hogy ezt a három gyarmati és félgyarmati országot, 6—700 milliónyi lakosságával, kizsákmányolja

néhány imperialista hatalom: Anglia, Franciaország, Japán, az Egyesült Államok stb. finánctőkéje. Tegyük fel, hogy ezek az imperialista országok egymás ellen szövetségeket kötnek, hogy birtokaikat, érdekeiket és „befolyási övezeteiket" az említett ázsiai államokban megvédjék, illetőleg kibővítsék. Ezek „inter-imperialista" vagy „ultra-imperialista" szövetségek lesznek. Tegyük fel, hogy *valamennyi* imperialista hatalom szövetségbe tömörül az említett ázsiai országok „békés" felosztása céljából — ez „nemzetközileg egyesült finánctőke" lesz. A XX. század történetében az ilyen szövetségre tényleges példákat találunk, például a hatalmaknak Kínával szemben tanúsított magatartásában. Felmerül a kérdés: „elképzelhető"-e, hogy a kapitalizmus fennmaradása esetén (márpedig Kautsky éppen ezt tételezi fel) az ilyen szövetségek ne volnának rövidéletűek? hogy kizárnák a marakodást, az összeütközéseket és a harcot annak minden lehetséges formájában?

Elég, ha világosan feltesszük a kérdést, hogy ne válaszolhassunk rá másképpen, mint határozott nem-mel. Mert a kapitalizmusban *nem* képzelhető el más alap a befolyási övezetek és érdekszférák, a gyarmatok stb. felosztására, mint az osztozkodásban résztvevők *erejének*, általános gazdasági, pénzügyi, katonai stb. erejének számbavétele. Az ebben az osztozkodásban résztvevők ereje azonban nem egyformán változik, mert az egyes vállalatok, trösztök, iparágak és országok *egyenletes* fejlődése a kapitalizmusban lehetetlen. Fél évszázaddal ezelőtt Németország, kapitalista ereje tekintetében, szánalmas semmiség volt az akkori Angliához képest. Ugyancsak ilyen volt Japán Oroszországhoz képest. „Elképzelhető"-e, hogy egy-két évtized mulva az imperialista hatalmak közti erőviszony *változatlan* marad? Teljesen elképzelhetetlen.

Ezért az „inter-imperialista" vagy „ultra-imperialista" szövetségek a kapitalista valóságban, nem pedig angol papok vagy a német „marxista" Kautsky sekélyes nyárspolgári képzeletében — bármily formában kössék is ezeket a szövetségeket, akár imperialista koalíció formájában, amely egy másik imperialista koalíció ellen irányul, akár *valamennyi* imperialista hatalom általános szövet-

sége formájában — el *nem* kerülhetően csak a háborúk közötti „lélekzetvételi szünetek". A békés szövetségek háborúkat készítenek elő és a háborúkból nőnek ki, kölcsönösen feltételezik egymást s a világgazdaság és a világpolitika közti imperialista kapcsolatok és kölcsönös viszonyok *egy és ugyanazon* talaján a harc békés és nem békés formáinak váltakozását eredményezik. Kautsky pedig, a bölcsek bölcse, hogy megnyugtassa a munkásokat és kibékítse őket a burzsoázia oldalára szegődött szociálsovinisztákkal, *elszakítja* az egységes lánc egyik láncszemét a másiktól, elszakítja *valamennyi* hatalomnak Kína „lecsendesítésére" (emlékezzünk csak a boxerlázadás leverésére[88]) alakult mai békés (és ultraimperialista, sőt ultra-ultraimperialista) szövetségét a holnapi nem békés összeütközéstől, amely holnapután ismét általános „békés" szövetséget készít elő, mondjuk, Törökország felosztására *stb. stb.* Az imperialista béke és az imperialista háborúk szakaszainak eleven összefüggése helyett Kautsky holt absztrakciókat tálal fel a munkásoknak, hogy kibékítse őket holt vezéreikkel.

Az amerikai Hill „A diplomácia története Európa nemzetközi fejlődésében" című könyve előszavában a diplomácia legújabb történetének következő szakaszait különbözteti meg: 1) a forradalom korszaka; 2) alkotmányos mozgalom; 3) napjaink „kereskedelmi imperializmusának" korszaka*. Egy másik író pedig Nagybritannia „világpolitikájának" történetét 1870-től kezdve négy szakaszra osztja: 1) az első ázsiai szakasz (harc Oroszország előretörése ellen Közép-Ázsiában India irányában); 2) afrikai szakasz (körülbelül 1885—1902) — harc Franciaország ellen Afrika felosztásáért (Fasoda-konfliktus 1898-ban, amikor hajszálon múlt, hogy nem tört ki a Franciaország elleni háború); 3) a második ázsiai szakasz (szerződés Japánnal Oroszország ellen) és 4) az „európai" szakasz — főkép Németország ellen**.

---

* *David Jayne Hill.* „A History of the Diplomacy in the international development of Europe". (— „A diplomácia története Európa nemzetközi fejlődésében". — *Szerk.)* I. köt. X. old.

** *Schilder,* id. mű. 178. old.

„A politikai előőrscsatározások pénzügyi talajon játszódnak le“ — írta már 1905-ben Riesser, a „bankember“, s rámutatott arra, hogyan készítette elő a francia finánctőke Olaszországban végzett műveleteivel e két ország politikai szövetségét, hogyan bontakozott ki Németország és Anglia harca Perzsiáért, valamennyi európai tőkéscsoport harca azért, hogy melyik nyujtson kölcsönt Kínának stb. Így fest az „ultra-imperialista“ békés szövetségek eleven valósága, a szokásos imperialista összeütközésekkel való elválaszthatatlan összefüggésükben.

Az (a körülmény), hogy Kautsky takargatja az imperializmus legmélyebb ellentmondásait, ami elkerülhetetlenül az imperializmus szépítgetésévé válik, érezteti hatását akkor is, amikor ez az író az imperializmus politikai sajátosságait bírálja. Az imperializmus a finánctőke és a monopóliumok kora, márpedig ezek mindenütt uralmi, nem pedig szabadságtörekvések hordozói. E törekvések eredménye — reakció az egész vonalon bármilyen politikai rend mellett, az ellentétek szélsőséges kiéleződése ezen a téren is. Különösen fokozódik a nemzeti elnyomásra és az annexiókra, vagyis a nemzeti függetlenség megsértésére való törekvés is (hiszen az annexió nem egyéb, mint a nemzetek önrendelkezésének megsértése). Hilferding joggal mutat rá az imperializmus és a nemzeti elnyomás fokozódása között fennálló összefüggésre: „Magukban az újonnan feltárt országokban azonban — írja Hilferding — az importált kapitalizmus fokozza az ellentéteket és a nemzeti öntudatra ébredő népek állandóan növekedő ellenállását váltja ki a betolakodókkal szemben, ami könnyen a külföldi tőke ellen irányuló veszedelmes intézkedésekké fokozódhat. A régi társadalmi viszonyok teljesen forradalmasodnak, a «történelemnélküli népek» évezredes agrár megkötöttsége halomradől, és ezek a népek belesodródnak a kapitalista örvénybe. Maga a kapitalizmus adja lassanként az alávetett népek kezébe felszabadulásuk eszközeit. Ezek a népek is kitűzik maguk elé azt a célt, amely egykor a legfőbb cél volt az európai nemzetek szemében: az egységes nemzeti államnak, mint a gazdasági és kulturális szabadság eszközének megteremtését. Ez a függetlenségi mozgalom éppen a legértékesebb és legragyogóbb kilátá-

sokkal kecsegtető kizsákmányolási területein fenyegeti az európai tőkét, amely egyre inkább csak hatalmi eszközeinek állandó növelésével tudja fenntartani uralmát"*.

Hozzá kell még tenni, hogy az imperializmus nemcsak az újonnan feltárt, de a régi országokban is annexiókra, a nemzeti elnyomás fokozására, s ennek következtében az ellenállás elmélyülésére vezet. Kautsky kifogásolja azt, hogy az imperializmus fokozza a politikai reakciót, de homályban hagyja azt a különösen égetővé vált kérdést, hogy az opportunistákkal való egység az imperializmus korszakában lehetetlen. Kifogásolja az annexiókat, de ellenvetéseit olyan formába önti, amely legkevésbbé sérti az opportunistákat és a legkönnyebben elfogadható számukra. Közvetlenül a német hallgatósághoz fordul, mindamellett éppen a legfontosabbat és a legidőszerűbbet takargatja, például azt, hogy Elzász-Lotaringia a németek által annektált terület. Hogy Kautskynak ezt az „eszmei eltévelyedését" értékelhessük, vegyünk egy példát. Tegyük fel, hogy egy japán elítéli a Fülöp-szigetek annektálását az amerikaiak által. Kérdezzük: sokan hiszik-e majd el, hogy ez általában a hódítások ellen érzett gyűlöletből fakad, nem pedig abból az óhajból, hogy a japánok maguk annektálják a Fülöp-szigeteket? S nem kell-e megállapítani, hogy a japánok „harcát" az annexiók ellen csak abban az esetben tekinthetjük őszintének és politikailag becsületesnek, ha Koreának Japán által való annektálásával is szembefordul, ha Korea számára a Japántól való szabad különválás jogát követeli?

Mind az imperializmus Kautskytól származó elméleti elemzését, mind az imperializmus gazdasági és politikai bírálatát *teljesen* áthatja az a marxizmussal semmiképpen össze nem egyeztethető szellem, amely a leglényegesebb ellentéteket elpalástolja és elkeni, az a törekvés, hogy ha törik, ha szakad, megvédelmezze az európai munkásmozgalom opportunizmusával való bomladozó egységet.

---

* Finánctőke, 487. old.

X. AZ IMPERIALIZMUS HELYE A TÖRTÉNELEMBEN

Láttuk, hogy az imperializmus, gazdasági lényegét tekintve, monopolkapitalizmus. Ezzel már meg is határoztuk az imperializmus történelmi helyét, mert a monopólium, amely a szabadverseny talaján és éppen a szabadversenyből nő ki, átmenet a kapitalista rendből egy magasabb társadalmi és gazdasági rendbe. A monopóliumoknak négy fő válfaját, illetve a monopolkapitalizmusnak négy fő megnyilvánulását kell különösen kiemelni, amelyek a vizsgált korszakra jellemzők.

Először: a monopólium a termelés koncentrációjából nőtt ki, ennek igen magas fejlődési fokán. Ezt a tőkések monopolista szövetségei: a kartellek, szindikátusok, trösztök képviselik. Láttuk, milyen óriási szerepet játszanak ezek napjaink gazdasági életében. A XX. század elején teljesen túlsúlyba jutottak a legelőrehaladottabb országokban, s noha a kartellalakítás terén az első lépéseket a magas védvámmal bíró országok (Németország, Amerika) tették meg előbb, Anglia a maga szabadkereskedelmi rendszerével csak valamivel később ugyanazt az alapvető tényt mutatta, azt, hogy a termelés koncentrációja monopóliumokat hoz létre.

Másodszor: a monopóliumok a legfontosabb nyersanyagforrások fokozott meghódítására vezettek, különösen a kapitalista társadalom döntő jelentőségű és leginkább kartellesített iparágaiban: a kőszén- és vasiparban. A legfontosabb nyersanyagforrások monopóliumos birtoklása roppant megnövelte a nagytőke hatalmát és kiélezte az ellentétet a kartellesített és nem-kartellesített iparágak között.

Harmadszor: a monopólium a bankokból nőtt ki. A bankok szerény közvetítő vállalatokból a finánctőke monopolistáivá lettek. A legelőrehaladottabb kapitalista nemzetek bármelyikének három, négy, öt legnagyobb bankja megvalósította az ipari és banktőke „perszonálunióját“, összpontosította kezében a rendelkezést milliárdok meg milliárdok fölött, amelyek az egész ország tőkéinek és jövedelmeinek nagyobb részét teszik. A fináncoligarchia, mely a függőségi viszonyok sűrű hálózatával

fogja át a jelenlegi polgári társadalom kivétel nélkül minden gazdasági és politikai intézményét — a monopólium legkirívóbb megnyilvánulási formája.

Negyedszer: a monopólium a gyarmatpolitikából nőtt ki. A gyarmatpolitika nagyszámú „régi" mozzanatához a fináncтőke a nyersanyagforrásokért, a tőkekivitelért, a „befolyási övezetekért" — vagyis előnyös üzleteket, koncessziókat, monopolista profitokat stb. biztosító területekért — s végül általában a gazdasági területekért folyó harcot fűzte hozzá. Amikor az európai hatalmak például Afrikának csak tizedrészét foglalták el gyarmataikkal, mint ahogy ez még 1876-ban volt, a gyarmatpolitika még fejlődhetett nem-monopolista módon, hogy úgy mondjuk, a területek „szabad elfoglalása" útján. De amikor Afrika kilenctized része volt már elfoglalva (1900-ban), amikor már az egész világ fel volt osztva, elkerülhetetlenül beállt a gyarmatok monopóliumos birtoklásának korszaka, következésképpen a világ felosztásáért és újrafelosztásáért folytatott, különösen kiéleződött harc időszaka is.

Köztudomású, hogy a monopolkapitalizmus mennyire kiélezte a kapitalizmus valamennyi ellentmondását. Elég, ha a drágaságra és a kartellek jármára utalunk. Az ellentmondásoknak ez a kiéleződése a leghatalmasabb hajtóereje annak az átmeneti történelmi időszaknak, amely a világméretű fináncтőke végleges győzelmével vette kezdetét.

A monopóliumok, az oligarchia, az uralmi törekvés szabadságtörekvés helyett, egyre nagyobbszámú kis vagy gyenge nemzet kizsákmányolása a maroknyi leggazdagabb vagy legerősebb nemzet által — mindez megszülte az imperializmusnak azokat a jellegzetességeit, amelyek arra késztetnek, hogy az imperializmust élősdi vagy rothadó kapitalizmusként jellemezzük. Az imperializmus egyik tendenciájaként egyre szembetűnőbben lép előtérbe a „járadékos állam", az uzsorás állam kialakulása, amelynek burzsoáziája egyre inkább tőkekivitelből és „szelvényvagdosásból" él. De hiba volna azt gondolni, hogy ez a rothadási tendencia kizárja a kapitalizmus gyors növekedését; nem, egyes iparágak, a burzsoázia egyes rétegei, egyes országok az imperializmus korszakában hol nagyobb,

hol kisebb mértékben majd ezt, majd azt a tendenciát mutatják. Egészben véve a kapitalizmus ma hasonlíthatatlanul gyorsabban nő, mint azelőtt, de ez a növekedés általában mind egyenlőtlenebbé válik, sőt az egyenlőtlenség többek között a tőke tekintetében legerősebb országok rothadásában is megnyilvánul (Anglia).

Németország gazdasági fejlődésének üteméről Riesser a német nagybankokról írt tanulmányában a következőket mondja: „Az előző korszak (1848—1870) nem éppen lassú haladása körülbelül úgy aránylik ahhoz a gyorsasághoz, amellyel Németország egész gazdasági élete és vele együtt a német bankügy a jelen korszakban (1870—1905) előrehaladt, mint a német nemzet szent római birodalma postakocsijának gyorsasága a mai gépkocsi gyorsaságához, amelynek száguldása, persze, néha a békésen haladó gyalogjárót éppúgy veszélyezteti, mint magukat a benne ülőket." Ez a szokatlanul gyorsan megnőtt finánctőke éppen azért, mert olyan gyorsan nőtt meg, készséggel térne át azoknak a gyarmatoknak „nyugodalmasabb" birtoklására, amelyeket gazdagabb nemzetektől kell — nemcsak békés eszközökkel — elragadnia. Az Egyesült Államokban pedig a gazdasági fejlődés az utolsó évtizedekben még gyorsabb volt, mint Németországban, s éppen ennek *következtében* a legújabb amerikai kapitalizmus élősdi vonásai különös élességgel ütköznek ki. Másrészt, ha például a köztársasági amerikai burzsoáziát a monarchista japán vagy német burzsoáziával hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy az imperializmus korszakában a legnagyobb politikai különbség is a legnagyobb mértékben elmosódik — nem mintha a különbség általában véve nem volna fontos, hanem azért, mert mindezekben az esetekben olyan burzsoáziáról van szó, amely határozottan magán viseli az élősdiség vonásait.

Az, hogy sok iparág közül egy iparág, sok ország közül egy ország stb. tőkései magas monopolprofitra tesznek szert, gazdaságilag lehetővé teszi számukra, hogy megvesztegessék a munkások bizonyos rétegeit, sőt átmenetileg meglehetősen jelentékeny kisebbségüket is, és az illető iparág vagy az illető nemzet burzsoáziájának oldalára állítsák őket valamennyi többivel szemben. S az

imperialista nemzeteknek a világ felosztásával kapcsolatos növekvő antagonizmusa fokozza ezt a törekvést. Így jön létre az imperializmus és az opportunizmus kapcsolata, amely a leghamarabb és a legkirívóbban Angliában nyilvánult meg annak következtében, hogy ott a fejlődés egyes imperialista vonásai sokkal hamarább voltak észlelhetők, mint más országokban. Egyes írók, mint például L. Martov, egyetlen kézlegyintéssel szeretnek napirendre térni az imperializmusnak és a munkásmozgalom opportunizmusának összefüggése — e manapság különösen szembeötlő tény — fölött, mégpedig olyasfajta „hivatalos optimista“ (Kautsky és Huysmans szellemében) bölcselkedéssel, hogy a kapitalizmus ellenfeleinek ügye reménytelen volna, ha éppen az előrehaladott kapitalizmus vezetne az opportunizmus megerősödésére, vagy ha éppen a legjobban fizetett munkásokról derülne ki, hogy opportunizmusra hajlamosak stb. Nem kell lépremenni az ilyen „optimizmusnak“: ez az opportunizmus irányában táplált optimizmus; ez az optimizmus az opportunizmus elpalástolására szolgál. A valóságban az opportunizmus fejlődésének rendkívüli gyorsasága és rendkívül visszataszító volta egyáltalán nem biztosítéka tartós győzelmének, mint ahogy egy rosszindulatú fekély fejlődésének gyorsasága az egészséges szervezeten csak meggyorsíthatja annak felfakadását, a szervezet megtisztulását a fekélytől. A legveszedelmesebbek ebből a szempontból azok az emberek, akik nem akarják megérteni, hogy az imperializmus elleni harc, ha nincs egybekapcsolva elválaszthatatlanul az opportunizmus elleni harccal — nem egyéb üres és hazug frázisnál.

Mindabból, amit fentebb az imperializmus gazdasági lényegéről mondottunk, az következik, hogy az imperializmust átmeneti, helyesebben haldokló kapitalizmusként kell jellemezni. Rendkívül tanulságos e tekintetben, hogy a modern kapitalizmust leíró polgári közgazdászok folyton „összefonódásról“, „az elszigeteltség hiányáról“ stb. beszélnek; szerintük „a bankok olyan vállalatok, amelyeknek feladataik és fejlődésük tekintetében nincsen tisztán magángazdasági jellegük, hanem egyre jobban kinőnek a tisztán magángazdasági szabályozás köréből“. És

ugyanaz a Riesser, aki ez utóbbi szavakat írta, roppant komoly képpel kijelenti, hogy a marxistáknak a „társadalmasításra“ vonatkozó „jóslata“ „nem teljesedett be“!

Mit fejez ki voltaképpen az „összefonódás“ szó? Ez a szó a szemünk előtt végbemenő folyamatnak csupán legszembeötlőbb vonását ragadja ki. Azt mutatja, hogy a megfigyelő felsorolja az egyes fákat, de nem látja az erdőt. Ez a szócska szolgaian másolja a külsőséget, a véletlent, azt, ami zűrzavaros. Leleplezi a megfigyelőt, mint olyan embert, akit agyonnyom a feldolgozásra váró anyag, és aki egyáltalán nem képes kibogozni ennek az anyagnak jelentőségét és értelmét. „Véletlenül összefonódnak“ a részvények birtokai, a magántulajdonosok kapcsolatai. De ennek az összefonódásnak belső tartalmát, alapját a termelés változó társadalmi viszonyai alkotják. Amikor a nagyvállalat gigantikussá válik és tervszerűen, tömeges adatok pontos számbavétele alapján, megszervezi a lakosság tízmilliói részére szükséges elsődleges nyersanyag kétharmad vagy háromnegyed részének szállítását; amikor rendszeresen megszervezik ennek a nyersanyagnak a legalkalmasabb termelési pontokra való elszállítását, amelyek néha többszáz és többezer versztre esnek egymástól; amikor az anyag feldolgozásának valamennyi egymás után következő fokát, a legkülönfélébb készgyártmányok előállításáig egy központból intézik; amikor ezeknek a termékeknek a fogyasztók tíz- és százmilliói közötti elosztása megállapított terv szerint történik (ahogyan az amerikai „Petróleumtröszt“ Amerikában is és Németországban is árusítja a petróleumot) — akkor nyilvánvaló, hogy a termelés társadalmasításával van dolgunk, nem pedig holmi egyszerű „összefonódással“, hogy a magángazdasági és magántulajdonosi viszonyok olyan burkot alkotnak, amely már nem felel meg a tartalomnak, amelynek elkerülhetetlenül el kell rothadnia, ha eltávolítását mesterségesen késleltetik, amely aránylag hosszú ideig maradhat rothadó állapotban (abban a szerencsétlen esetben, ha az opportunista fekély gyógyítása sokáig elhúzódik), amelyet azonban végül mégiscsak el fognak távolítani.

Schulze-Gaevernitz, a német imperializmus lelkes bálványozója, így kiált fel:

„Ha a német bankvilág vezetése végső fokon egy tucat ember kezében van, akkor ezeknek a tevékenysége már ma jelentősebb a népjólét szempontjából, mint a legtöbb miniszteré“ (a bankemberek, miniszterek, nagyiparosok és járadékosok „összefonódásáról“ itt előnyösebb megfeledkezni . . .). „. . . Tegyük fel, hogy a kimutatott fejlődési tendenciák teljesen érvényesültek; a nemzet pénztőkéje egyesítve van a bankokban, ezek maguk is kartellszerűen vannak egybekapcsolva, a nemzet befektethető tőkéje értékpapírformát öltött. Akkor megvalósultak Saint-Simon zseniális szavai: «A termelés mai anarchiájának, amely annak a ténynek az eredménye, hogy a gazdasági viszonyok egységes szabályozás nélkül fejlődnek, át kell engednie helyét a termelés megszervezésének. A termelés irányítását nem elszigetelt vállalkozók fogják intézni egymástól függetlenül, az emberek gazdasági szükségleteinek ismerete nélkül, hanem társadalmi intézmény kezébe kerül. A termelést egy olyan központi igazgatási szerv fogja szabályozni, amely a társadalmi gazdaság kiterjedt területét magasabb szempontból tudja áttekinteni és az egész társadalom javát szolgáló módon tudja szabályozni, s ez a termelési eszközöket az arra alkalmas kezekbe fogja adni, nevezetesen gondoskodni fog arról, hogy a termelés és a fogyasztás közt meglegyen az állandó összhang. Vannak intézmények, amelyek a gazdasági tevékenység bizonyos szervezését máris bevonták feladataik körébe: a bankok». Még messze vagyunk attól, hogy Saint-Simon e szavai valóra váljanak, de már útban vagyunk valóra váltásuk felé: marxizmus, másképpen, mint ahogy Marx elképzelte, de csak formáját tekintve másképpen“*.

Szó se róla, Marx szép kis „cáfolata“ ez: Marx pontos tudományos elemzésétől visszamegy Saint-Simon megsejtéséig, amely ugyan zseniális sejtelem, de mégis csak sejtelem.

---

* Grundriss der Sozialökonomik. (— A társadalmi gazdaságtan alapvonalai. — *Szerk.)* 146. old.

JUNIUS BROSÚRÁJÁRÓL

Végre valahára megjelent Németországban illegálisan egy szociáldemokrata brosúra, amely a háború kérdéseivel foglalkozik, és nem alkalmazkodik az aljas junker cenzúrához! A szerző, aki minden jel szerint a párt „baloldali radikális" szárnyához tartozik és Junius[89] (latinul — fiatalabb) néven jelentette meg brosúráját, a brosúrának „A szociáldemokrácia válsága" címet adta. Függelékként közli a „nemzetközi szociáldemokrácia feladatairól szóló téziseket", amelyeket már a Berni NSzB-hoz (Nemzetközi Szocialista Bizottság) is benyujtottak és amelyek a NSzB Közleményeinek 3. számában megjelentek; a téziseket az „Internacionále" csoport állította össze, amely 1915 tavaszán kiadta az ugyanilyen című folyóirat egyetlen számát (Clara Zetkin, Mehring, Rosa Luxemburg, Thalheimer, Duncker, Ströbel és mások cikkeivel) és 1915—1916 telén Németország legkülönbözőbb vidékeiről érkezett szociáldemokraták részvételével értekezletet tartott[90], amely elfogadta ezeket a téziseket.

A szerző a brosúrát, mint 1916 január 2-án kelt előszavában mondja, 1915 áprilisában írta és „minden változtatás nélkül" adta ki. Korábbi kiadását „külső körülmények" akadályozták. A brosúra nem is annyira a „szociáldemokrácia válságával" foglalkozik, mint inkább a háború elemzésével, a háború felszabadító, nemzeti jellegéről szóló legenda megcáfolásával, annak bebizonyításával, hogy a háború Németország részéről is, más nagyhatalmak részéről is imperialista háború, továbbá a hivatalos párt magatartásának forradalmi bírálatával. Junius színesen és elevenen megírt brosúrája kétségtelenül nagy szere-

pet játszott és játszik a burzsoázia és a junkerek mellé szegődött egykori Németországi Szociáldemokrata Párt elleni harcban és mi tiszta szívből köszöntjük a szerzőt.

Az olyan orosz olvasónak, aki ismeri az 1914—1916-ban külföldön megjelent orosznyelvű szociáldemokrata irodalmat, Junius brosúrája elvi téren nem nyujt semmi újat. Ha az ember a brosúra olvasása közben a német forradalmi marxista érveit összeveti azzal, ami például a pártunk Központi Bizottsága által kiadott kiáltványban (1914 szeptember—november)* vagy a berni határozatokban (1915 március)** és az azokhoz fűződő nagyszámú magyarázatban olvasható, csak Junius érveinek nagy hiányosságáról és két hibájáról győződhet meg. A továbbiakban Junius fogyatékosságainak és hibáinak bírálatával foglalkozunk, s nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy ezt csak a marxistáknál elengedhetetlen önbírálat és azoknak a nézeteknek mindenirányú ellenőrzése kedvéért tesszük, amelyeknek a III. Internacionále eszmei alapjául kell szolgálniok. Junius brosúrája nagyjában és egészében pompás marxista munka és teljesen lehetséges, hogy fogyatékosságai bizonyos fokig csak véletlen jellegűek.

Junius brosúrájának fő fogyatékossága és a legális (jóllehet a megjelenés után azonnal be is tiltott) „Internacionále" c. folyóirathoz képest valósággal egy lépés visszafelé az, hogy hallgat a szociálsovinizmus (a szerző nem használja sem ezt a megjelölést, sem a kevésbbé pontos szociálpatrióta kifejezést) és az opportunizmus összefüggéséről. A szerzőnek teljesen igaza van, amikor a német szociáldemokrata párt „kapitulációjáról" és csődjéről, a „hivatalos vezérek" „árulásáról" beszél, — de ennél tovább nem megy. Pedig már az „Internacionále" c. folyóirat is bírálta a „centrumot", azaz a kautskyzmust, amikor teljesen jogosan gúnyolta ki gerinctelenségét, azt, hogy prostituálja a marxizmust és lakájkodik az opportunizmus előtt. És ugyanez a folyóirat *megkezdte* az opportunisták igazi szerepének leleplezését, amikor nyilvános-

* Lásd *Lenin* Művei. 1951. 21. köt. 11—21. old. — *Ford.*
** Ugyanott, 150—156. old. — *Ford.*

ságra hozta például azt az igen fontos tényt, hogy 1914 augusztus 4-én az opportunisták ultimátummal jelentek meg, azzal a kész elhatározással, hogy *minden*képpen a hitelek *mellett* fognak szavazni. Sem Junius brosúrájában, sem pedig a tézisekben *nincs* szó sem az opportunizmusról, sem a kautskyzmusról! Ez elméletileg helytelen, hiszen nem lehet *megmagyarázni* az „árulást“, ha nem hozzuk összefüggésbe az opportunizmussal, mint olyan *irányzattal*, amely hosszú történetre, az egész II. Internacionále történetére tekint vissza. Ez gyakorlati politikai szempontból hiba, hiszen a „szociáldemokrácia válságát“ sem megérteni, sem leküzdeni nem lehet, ha nem magyarázzuk meg a *két irányzat*: a nyilt opportunista (Lensch, David stb.) és a leplezett opportunista (Kautsky és Társai) irányzat jelentőségét és szerepét. Ez egy lépés visszafelé például Otto Rühlének 1916 január 12-én a „Vorwärts“-ben megjelent történelmi jelentőségű cikkéhez képest, ahol Rühle kereken és nyiltan bebizonyítja a Németországi Szociáldemokrata Párt kettészakadásának *elkerülhetetlenségét* (a „Vorwärts“ szerkesztősége a mézes-mázos képmutató kautskysta frázisok szajkózásával válaszolt Rühlének, de egyetlen lényeges érvet sem talált az ellen, hogy *máris* két párt van és hogy ezt a két pártot lehetetlen kibékíteni). Ez — meglepő következetlenség, hiszen az „Internacionále“ 12. tézise *nyiltan* beszél arról, hogy feltétlenül „új“ Internacionálét kell létrehozni, minthogy a „vezető országok szocialista pártjainak hivatalos képviselői“ „árulást“ követtek el és „a burzsoá-imperialista politika útjára léptek“. Világos, hogy egyszerűen nevetséges volna arról beszélni, hogy a régi Németországi Szociáldemokrata Párt, vagy egy olyan pártot, amely megbékül Legiennel, Daviddal és társaikkal, esetleg résztvesz az „új“ Internacionáléban.

Mi a magyarázata az „Internacionále“ csoport e visszafelé tett lépésének, ezt nem tudjuk. Az egész forradalmi marxizmus óriási fogyatékossága Németországban az, hogy hiányzik az egybeforrott illegális szervezet, amely következetesen tartaná magát vonalához és az új feladatok szellemében nevelné a tömegeket: az ilyen szervezetnek mind az opportunizmussal, mindpedig a kautskyzmussal

szemben határozott álláspontot kellene elfoglalnia. Ez annál is inkább szükséges, mert a német forradalmi szociáldemokratáktól most utolsó két napilapjukat is elvették: a brémait („Bremer Bürger-Zeitung“[91]) és a braunschweigit („Volksfreund“[92]), — mind a kettő a kautskysták kezébe került. *Csak* a „Németország Internacionalista Szocialistái“ (ISD) csoport tart ki őrhelyén — világosan és félreérthetetlenül mindenki számára.

Az „Internacionále“ csoport egyes tagjai, úgylátszik, ismét az elvtelen kautskyzmus mocsarában feneklettek meg. Így például Ströbel odáig süllyedt, hogy a „Neue Zeit“-ben térdet-fejet hajtott Bernstein és Kautsky előtt! A napokban pedig, 1916 július 15-én, „Pacifizmus és szociáldemokrácia“ címmel cikket tett közzé az ujságokban, amelyben a legsekélyesebb kautskysta pacifizmus védelmére kel. Ami Juniust illeti, a leghatározottabban tiltakozik a „leszerelés“, a „titkos diplomácia megszüntetése“ stb. szellemében űzött kautskysta tervkovácsolás ellen. Lehetséges, hogy az „Internacionále“ csoporton belül két irányzat van: egy forradalmi és egy olyan irányzat, amely hajlik a kautskyzmus felé.

Junius hibás tételei közül az első az „Internacionále“ csoport 5. tézisében van lerögzítve: „... Ennek a fékevesztett imperializmusnak korszakában (érájában) már semmiféle nemzeti háború sem lehetséges. A nemzeti érdekek már csak a megtévesztés eszközéül szolgálnak, hogy ilyenformán a dolgozó néptömegeket halálos ellenségüknek, az imperializmusnak készséges kiszolgálóivá tegyék...“ Az ötödik tézisnek, amely ezzel a tétellel végződik, az eleje a *mostani* háború mint imperialista háború jellemzésének van szánva. Lehetséges, hogy általában a nemzeti háborúk tagadása vagy figyelmetlenség, vagy véletlen túlzás annak a teljesen helyes gondolatnak hangsúlyozása során, hogy a *mostani* háború imperialista, nempedig nemzeti háború. Mivel azonban ennek ellenkezője is lehetséges, mivel egyes szociáldemokratáknál megfigyelhető az, hogy válaszképpen azokra a hibás nézetekre, amelyek a *mostani* háborút nemzeti háborúnak tüntetik fel, helytelenül *minden* nemzeti háborút tagadnak — ezzel a hibával feltétlenül foglalkoznunk kell.

Juniusnak teljesen igaza van, amikor hangsúlyozza az „imperialista viszonyok" döntő befolyását *ebben* a háborúban, amikor azt mondja, hogy Szerbia mögött Oroszország, a „szerb nacionalizmus mögött az orosz imperializmus áll", hogy például Hollandia részvétele a háborúban *szintén* imperialista jellegű volna, mivel Hollandia először is gyarmatait védelmezné, másodszor pedig valamelyik *imperialista* koalíció szövetségese lenne. Ez vitathatatlan — *ezt* a háborút illetőleg. És ha ugyanakkor Junius különösen hangsúlyozza azt, ami számára a legfontosabb, tudniillik azt, hogy harcolni kell „a nemzeti háború agyréme" ellen, „amely jelenleg uralkodik a szociáldemokrata politikán" (81. old.), akkor feltétlenül el kell ismernünk, hogy fejtegetései helyesek és teljesen indokoltak.

Csakhogy hiba volna, ha eltúloznók ezt az igazságot, ha figyelmen kívül hagynók azt a marxista követelményt, hogy konkrétan kell gondolkoznunk, ha a mostani háború megítélését kiterjesztenők az imperializmus idején lehetséges valamennyi háborúra, ha megfeledkeznénk az imperializmus *ellen* irányuló nemzeti mozgalmakról. Annak a tézisnek védelmére, amely szerint „többé nem lehetséges nemzeti háború", egyesegyedül azt az érvet hozhatjuk fel, hogy a világ maroknyi imperialista „nagy"-hatalom között van felosztva, és hogy ezért minden háború, még ha kezdetben nemzeti jellegű volna is, imperialista háborúvá *változik*, mihelyt az egyik imperialista hatalom vagy koalíció érdekeit érinti (Juniusnál 81. old.).

Ennek az érvnek a helytelensége nyilvánvaló. Természetesen, a marxista dialektika alaptétele az, hogy a természetben és a társadalomban minden határ viszonylagos és változó, hogy nincs *egyetlen* olyan jelenség sem, amely bizonyos feltételek mellett ne csaphatna át saját ellentétébe. A nemzeti háború imperialista háborúvá *változhat és fordítva*. Például: a nagy francia forradalom háborúi nemzeti háborúknak indultak és ilyenek is voltak. Ezek a háborúk forradalmi háborúk voltak, mert az volt a céljuk, hogy a nagy forradalmat megvédjék az ellenforradalmi monarchiák koalíciójával szemben. Amikor azonban Napoleon Európa egész sereg régen kialakult, nagy, életképes

nemzeti államát leigázva megteremtette a francia császárságot, a francia nemzeti háborúk imperialista háborúkká váltak, amelyek *viszont* megszülték a Napoleon imperializmusa *ellen* irányuló nemzeti felszabadító háborúkat.

Csak szofista kenheti el az imperialista és a nemzeti háború közötti különbséget azon az alapon, hogy az egyik a másikba átcsap*hat*. A dialektika nem egyszer volt — a görög filozófia történetében is — a szofizmushoz vezető híd. De mi dialektikusok maradunk, a szofizmák ellen nem általában mindenféle átalakulás lehetőségének tagadásával harcolunk, hanem az *adott* átalakulásnak környezetében és fejlődésében való konkrét elemzésével.

Az, hogy a mostani, az 1914—1916-os, imperialista háború nemzeti háborúvá változik, igen valószínűtlen, mivel az *előre*haladást képviselő osztály a proletariátus, amely objektíve arra törekszik, hogy ezt a háborút burzsoáziaellenes polgárháborúvá változtassa, továbbá azért is, mert a két koalíció ereje alig valamivel különbözik és a nemzetközi finánctőke mindenütt megszülte a reakciós burzsoáziát. De az ilyen átalakulást nem szabad *lehetetlennek* nyilvánítanunk: *ha* az *európai* proletariátus húsz évig tehetetlennek bizonyulna, *ha* a mostani háború napoleoni típusú győzelmekkel és több életképes nemzeti állam leigázásával *végződne*, *ha* az Európán kívüli imperializmus (elsősorban a japán és az amerikai) is fennmaradna húsz évig és nem térne át a szocializmusra, például egy japán-amerikai háború következtében, akkor Európában lehetséges volna egy nagy nemzeti háború. Ez Európában néhány évtizedes *vissza*fejlődés volna. Ez valószínűtlen. De ez *nem* lehetetlen, mert nem dialektikus, nem tudományos, elméletileg helytelen a világtörténelmet úgy elképzelni, hogy az simán és egyenletesen halad előre anélkül, hogy néha óriási ugrásokat ne tenne hátrafelé.

Továbbá. Az imperializmus korszakában nemcsak lehetségesek, hanem *elkerülhetetlenek* a gyarmatok és félgyarmatok nemzeti háborúi. A gyarmatokon és a félgyarmatokon (Kína, Törökország, Perzsia) körülbelül 1 000 millió ember él, azaz a föld lakosságának *több mint fele*. A nemzeti szabadságmozgalmak itt már vagy nagyon

erősek, vagy pedig növekednek és érlelődnek. Minden háború a politika folytatása más eszközökkel. A gyarmatok nemzeti felszabadító politikájának folytatása *elkerülhetetlenül* a gyarmatoknak az imperializmus *ellen* viselt nemzeti háborúi lesznek. Ezek a háborúk elvezet*hetnek* a mostani imperialista „nagy“-hatalmak imperialista háborújához, de az is lehetséges, hogy nem vezetnek el oda; ez sok körülménytől függ.

Egy példa: Anglia és Franciaország a hétéves háborúban a gyarmatokért háborúskodtak, azaz imperialista háborút folytattak (amely a rabszolgaság alapján is, a kezdetleges kapitalizmus alapján is, a mai igen fejlett kapitalizmus alapján is lehetséges). Franciaország vereséget szenvedett és elvesztette gyarmatainak egy részét. Néhány évvel később elkezdődött az Északamerikai Egyesült Államok szabadságharca Anglia ellen. Franciaország és Spanyolország, amelyek továbbra is hatalmukban tartották a jelenlegi Egyesült Államok egyes részeit, az Angliával szemben táplált ellenséges érzülettől fűtve, azaz saját imperialista érdekeik által vezettetve, barátsági szerződést kötöttek az Anglia ellen fellázadt amerikai államokkal. A francia seregek az amerikai seregekkel együtt verték az angolokat. Ez nemzeti felszabadító háború volt, amelyben az imperialista versengés csak mellékkörülmény, amelynek nincs komoly jelentősége — az ellenkezője annak, amit az 1914—1916-os háborúban látunk (a nemzeti elemnek az osztrák-szerb háborúban nincs komoly jelentősége a mindent meghatározó imperialista versengéshez képest). Láthatjuk ebből, milyen oktalan dolog volna, ha az imperializmus fogalmát sablonosan alkalmaznánk és azt a következtetést vonnánk le belőle, hogy a nemzeti háborúk „lehetetlenek“. Nemzeti felszabadító háború, például Perzsia, India és Kína szövetsége az egyik vagy a másik imperialista hatalmi csoport ellen, teljesen lehetséges és valószínű, mert hiszen ez az említett országok nemzeti szabadságmozgalmából következik, az ilyen háborúnak a jelenlegi imperialista hatalmak közötti imperialista háborúba való átcsapása azonban igen sok konkrét körülménytől függ majd, amelyek kialakulásáért nevetséges dolog volna kezeskedni.

Harmadszor, az imperializmus korszakában még Európában sem tarthatjuk lehetetleneknek a nemzeti háborúkat. Az „imperializmus korszaka“ tette a mostani háborút imperialista háborúvá, az imperializmus korszaka elkerülhetetlenül (amíg be nem következik a szocializmus) új imperialista háborúkat szül, az imperializmus korszaka tette a mostani nagyhatalmak politikáját keresztülkasul imperialista politikává, de ez a „korszak“ a legkevésbbé sem zárja ki a nemzeti háborúkat, például a kis (mondjuk annektált vagy nemzetileg elnyomott) államok részéről az imperialista hatalmak *ellen*, mint ahogy nem zárja ki a nagyszabású nemzeti mozgalmakat sem Európa keleti részén. Ausztriát például Junius igen józanul ítéli meg, minthogy nemcsak azt veszi számításba, ami „gazdasági“ jellegű, hanem azt is, ami sajátosan politikai jellegű, megállapítja, hogy „Ausztria belsőleg életképtelen“, leszegezi, hogy a „Habsburg-monarchia nem egy burzsoá állam politikai szervezete, hanem csak a társadalmon élősködők néhány klikkjének laza szindikátusa“ és hogy „Ausztria-Magyarország felszámolása történelmileg csak Törökország széthullásának a folytatása s egyben a történelmi fejlődés követelménye“. Egyik-másik balkáni állammal és Oroszországgal sem kedvezőbb a helyzet. És ha a „nagy“-hatalmak erősen kimerülnének ebben a háborúban, vagy ha Oroszországban győzne a forradalom, teljes mértékben lehetségesek a nemzeti, sőt a győzelmes nemzeti háborúk. Egyrészt az imperialista hatalmak beavatkozása gyakorlatilag *nem* minden körülmények között keresztülvihető. Másrészt pedig, ha „csak úgy kapásból“ azzal hozakodnak elő, hogy egy kis állam háborúja valamely államóriás ellen kilátástalan, akkor erre csak azt válaszolhatjuk, hogy a reménytelen háború is háború; azután meg bizonyos jelenségek az „államóriásokon“ belül — például forradalom kitörése — a „kilátástalan“ háborút nagyonis „reményteljes“ háborúvá tehetik.

Mi nemcsak azért tértünk ki részletesen annak a tételnek helytelenségére, amely szerint „többé nem lehetséges nemzeti háború“, mert ez a tétel elméletileg nyilvánvalóan hibás. Természetesen igen szomorú volna, ha a „baloldaliak“ olyan időben, amikor a III. Internacionále megalapítása

csak a nem-vulgáris marxizmus alapján lehetséges, elhanyagolnák a marxista elméletet. De gyakorlati-politikai tekintetben is igen ártalmas ez a hiba: ebből vezetik le a „leszerelés“ érdekében folytatott értelmetlen propagandát, hiszen, úgymond, reakciós háborúkon kívül semilyen más háború nem lehetséges; ebből vezetik le a nemzeti mozgalmak irányában tanusított még értelmetlenebb és valósággal reakciós közömbösséget. Ez a közömbösség sovinizmusba csap át, amikor a „nagy“ európai nemzetek, vagyis a kis népek és a gyarmati népek egész tömegét elnyomó nemzetek tagjai tudálékosan kijelentik, hogy „többé nem lehetséges nemzeti háború“. Az imperialista hatalmak *ellen* irányuló nemzeti háborúk nemcsak lehetségesek és valószínűek, hanem elkerülhetetlenek és *haladó jellegűek*, *forradalmiak*, *bár* természetesen *sikerükhöz* az elnyomott országokban élő népesség óriási tömegeinek egyesült erőfeszítése (példánkban India és Kína százmillióinak erőfeszítése), vagypedig a nemzetközi helyzet *különösen* kedvező alakulása (például az imperialista hatalmak beavatkozásának megbénulása, legyengülésük, egymás ellen viselt háborújuk, a közöttük fennálló kibékíthetetlen ellentét stb. folytán), vagypedig az egyik nagyhatalom proletariátusának a burzsoázia ellen irányuló *egyidejű* felkelése szükséges (ez a felsorolásunkban legutoljára említett eset az első abból a szempontból, hogy mi a kívánatos és a kedvező a proletariátus győzelme szempontjából).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy igazságtalanság volna, ha Juniust a nemzeti mozgalmak iránti közömbösséggel vádolnánk. Legalábbis a szociáldemokráta frakció bűnei közül kiemeli azt, hogy a frakció hallgatott, amikor az egyik kameruni benszülött vezért „hazaárulásért“ (nyilván a háborúval kapcsolatos felkelés kísérletéért) kivégezték; egy másik helyen pedig (Legien, Lensch úrékra és más, magukat „szociáldemokratáknak“ tartó semmirekellőkre célozva) külön hangsúlyozza, hogy a gyarmati nemzetek is nemzetek. A leghatározottabban kijelenti: „a szocializmus elismeri, hogy minden népnek joga van a függetlenségre és a szabadságra, sorsának önálló intézésére“; „a nemzetközi szocializmus elismeri a szabad,

független, egyenjogú nemzetek jogát, de csak a szocializmus hozhat létre ilyen nemzeteket, csak a szocializmus valósíthatja meg a nemzetek önrendelkezési jogát. A szocializmusnak ez a jelszava is — jegyzi meg helyesen a szerző —, akárcsak valamennyi többi jelszava, nem a meglevő szentesítése, hanem útmutató és buzdítás a proletariátus forradalmi, átalakító, aktív politikája számára" (77. és 78. old.). Nagyon tévednének tehát azok, akik arra gondolnának, hogy a baloldali német szociáldemokraták lesiklottak arra a korlátolt álláspontra, ahhoz a karikatúra-marxizmushoz, amelyhez egyes holland és lengyel szociáldemokraták jutottak el, akik még a szocializmusban sem hajlandók elismerni a nemzetek önrendelkezését. Egyébként *ennek* a hibának *speciális* holland és lengyel forrásairól más helyen beszélünk.

Junius egy másik téves elgondolása a haza védelmének kérdésével van összefüggésben. Ez — elsőrendű fontosságú politikai kérdés az imperialista háború idején. És Junius csak megerősített minket abban a meggyőződésünkben, hogy egyesegyedül a mi pártunk vetette fel helyesen ezt a kérdést: a proletariátus ellene van a haza védelmének a mostani, imperialista háborúban, *tekintettel* ennek a háborúnak rabló, rabszolgatartó, reakciós jellegére, *tekintettel arra*, hogy szembe lehet és szembe kell vele szegezni a polgárháborút a szocializmusért (és törekedni kell az imperialista háborúnak polgárháborúvá változtatására). Junius ugyan egyrészt kitűnően feltárta a mostani háborúnak a nemzeti háborútól eltérő, imperialista jellegét, másrészt azonban rendkívül furcsa hibát követett el, amikor a hajánál fogva próbált előráncigálni egy nemzeti programot a *mostani*, *nem* nemzeti háborúhoz! Ez szinte hihetetlenül hangzik, de tény.

A hivatalos szociáldemokraták, a legienista meg a kautskysta árnyalatúak egyaránt, miközben lakájszolgálatot teljesítettek a burzsoáziának, amely a leghangosabban emlegette az idegen „inváziót", hogy megtévessze a néptömegeket a háború imperialista jellegét illetően — különös buzgósággal szajkózták érvelés gyanánt az „inváziót". Kautsky, aki most azt erősítgeti a naiv és hiszékeny embereknek (többek között Spectator orosz szervező-

bizottsági tag közvetítésével), hogy 1914 végén ellenzéki álláspontra helyezkedett, továbbra is erre az „érvre" hivatkozik! Junius, miközben azon buzgólkodik, hogy megdöntse ezt az érvet, tanulságos történelmi példákat hoz fel annak bizonyítására, hogy az „invázió és az osztályharc a polgári történelemben nem ellentmondás, ahogy ezt a hivatalos legenda hangoztatja, hanem az egyik a másik eszköze és megnyilvánulása". Példák: Franciaországban a Bourbonok külföldi invázióra szólítottak fel a jakobinusok ellen, a burzsoák 1871-ben — a Kommün ellen. Marx a következőket írta „A polgárháború Franciaországban" című művében:

„A legnagyobb hősi erőfeszítés, amire a régi társadalom még képes volt, a nemzeti háború; és erről most bebizonyosodott, hogy csupán a kormány szélhámossága, amelynek célja az osztályharc elodázása és amelyet azonnal sutbadobnak, mihelyt ez az osztályharc polgárháborúban tör ki"[93].

„Minden idők klasszikus példája — írja Junius 1793-ra hivatkozva — a nagy francia forradalom." Mindebből azt a tanulságot vonja le, hogy „évszázadok tanusága szerint tehát nem az ostromállapot, hanem az odaadó osztályharc az, ami felébreszti a néptömegek önérzetét, hősiességét és erkölcsi erejét, ami az ország legjobb védelme, legjobb oltalma az ellenséges invázióval szemben".

Junius gyakorlati következtetése így hangzik: „Igen, a szociáldemokraták kötelesek védeni országukat a nagy történelmi válság idején. És a Reichstag szociáldemokrata frakciójának súlyos bűne éppen az, hogy az 1914 augusztus 4-i nyilatkozatában ünnepélyesen kijelentette: «A veszély órájában nem hagyjuk cserben a hazát», de szavát ugyanabban a pillanatban meg is szegte. *Cserbenhagyta* a hazát a legnagyobb veszély órájában. Mert hiszen a haza iránti első kötelessége az lett volna abban az órában, hogy rámutasson a haza előtt az imperialista háború igazi hátterére, széttépje a hazafias és diplomatikus hazugságok szövevényét, amellyel ezt a hazaellenes merényletet körülfonták; kötelessége lett volna harsányan és világosan kijelenteni, hogy a német nép számára ebben a háborúban a győzelem és a vereség egyaránt végzetes; kötelessége lett volna végsőkig

ellene szegülni annak, hogy a hazát ostromállapottal gúzsba kössék; kötelessége lett volna hirdetni a nép azonnali felfegyverzésének szükségességét és azt, hogy a népnek kell döntenie a háború és béke kérdésében; abból a célból, hogy biztosítsa a népképviseletnek a kormány fölötti és a népnek a népképviselet fölötti éber ellenőrzését, kötelessége lett volna a lehető legnagyobb nyomatékkal azt követelni, hogy a népképviselet permanensen" (megszakítás nélkül) „ülésezzen a háború egész ideje alatt; kötelessége lett volna követelni minden politikai jogfosztottság azonnali megszüntetését, mert csak szabad nép védheti hathatósan országát; végül az imperialista háborús programmal, amely Ausztria és Törökország, vagyis az európai és németországi reakció fenntartását célozza, kötelessége lett volna szembeállítani az 1848-as patrióták és demokraták régi, valóban nemzeti programját, Marx, Engels és Lassalle programját, az egységes, nagy német köztársaság jelszavát. Ez az a zászló, amelyet az ország előtt hordozni kellett volna, amely igazán nemzeti, igazán szabadság-zászló lett volna, amely összhangban állott volna Németország legjobb hagyományaival és a proletariátus nemzetközi osztálypolitikájával . . ." „Ilyenformán a haza érdekei és a nemzetközi proletár-szolidaritás közötti választás súlyos dilemmája, az a tragikus konfliktus, amely parlamenti képviselőinket, csak «nehéz szívvel» vitte rá arra, hogy az imperialista háború oldalára álljanak — tiszta képzelődés, burzsoá-nacionalista fikció. Ellenkezőleg, az ország érdekei és a proletár Internacionále osztályérdekei között a háborúban és békeidőben egyaránt teljes az összhang: mind a kettő az osztályharc lehető legerélyesebb továbbvitelét, a szociáldemokrata program lehető leghatározottabb védelmét követeli."

Így érvel Junius. Érvelésének hibája szembeötlő, és ha nálunk a cárizmus nyilt és leplezett lakájai, Plehanov meg Cshenkeli úr, sőt talán még Martov és Csheidze úr is, kárörömmel kapnak Junius szavai után és nem az elméleti igazságon gondolkodnak, hanem azon, hogyan vergődhetnének ki a kátyuból, hogyan tüntethetnék el a nyomokat, hogyan hinthetnének port a munkások szemébe, akkor behatóbban kell foglalkoznunk a Junius-

nál tapasztalható hibák *elméleti* forrásainak tisztázásával.

Junius azt javasolja, hogy az imperialista háborúval nemzeti programot kell „szembeszegezni“. Az élenjáró osztálynak azt javasolja, hogy arccal a mult, ne pedig a jövő felé forduljon! 1793-ban és 1848-ban *objektíve* Franciaországban is, Németországban is, egész Európában is a *burzsoá*-demokratikus forradalom volt napirenden. Ennek az *objektív* történelmi helyzetnek az akkori demokrácia „igazi nemzeti“, azaz nemzeti-*burzsoá* programja felelt meg, amelyet 1793-ban a burzsoázia legforradalmibb elemei és a plebejus rétegek valósítottak meg, 1848-ban pedig az egész élenjáró demokrácia nevében Marx hirdetett. A feudális dinasztikus háborúkkal akkor, *objektíve*, a forradalmi-demokratikus háborúkat, a nemzeti felszabadító háborúkat szegezték szembe. Ez volt a kor történelmi feladatainak tartalma.

Most a legfejlettebb, a legnagyobb európai országokban más az *objektív* helyzet. Előrehaladás — ha nem veszszük figyelembe az esetleges, ideiglenes, visszafelé tett lépéseket — csak a *szocialista* társadalom, a *szocialista forradalom* irányában lehetséges. Az imperialista-burzsoá háborúval, a magasan fejlett kapitalizmus háborújával, *objektíve*, a haladás szempontjából, az élenjáró osztály szempontjából csak a burzsoázia *ellen* folytatott háborút, azaz mindenekelőtt a proletariátusnak a burzsoázia ellen a hatalomért folytatott polgárháborúját lehet szembeszegezni, azt a háborút, amely *nélkül* komoly haladás *nem lehetséges*, azután pedig — csak bizonyos különleges körülmények fennforgása esetén — a szocialista állam védelmében a burzsoá államok ellen irányuló lehetséges háborút. Ezért azok a bolsevikok (szerencsére ilyenek egészen elvétve akadtak és haladéktalanul átengedtük őket a prizivistáknak), akik készek voltak a feltételes „honvédelem“, a haza olyan védelmének álláspontjára helyezkedni, amelynek feltétele a győzelmes forradalom és a köztársaság győzelme Oroszországban — hűségesek maradtak a bolsevizmus *betűjéhez*, de elárulták annak *szellemét;* mert hiszen a vezető európai hatalmak által az imperialista háborúba bevont Oroszország köztársasági formában *is* imperialista háborút folytatna!

Amikor Junius azt mondta, hogy az osztályharc a legjobb eszköz az invázió ellen, csak félig alkalmazta a marxi dialektikát, megtett egy lépést a helyes úton és azonnyomban letért róla. A marxi dialektika minden egyes sajátos történelmi helyzet konkrét elemzését követeli. Az, hogy az osztályharc a legjobb eszköz az invázió ellen — a feudalizmust megdöntő burzsoázia tekintetében *is*, a burzsoáziát megdöntő proletariátus tekintetében *is* igaz. Éppen azért, mert ez *minden* osztályelnyomás tekintetében igaz — *túlságosan általános* és ezért *elégtelen* a mostani *sajátos* eset tekintetében. A burzsoázia ellen folytatott polgárháború *szintén* az osztályharc egyik fajtája, és csak ez a fajta osztályharc mentené meg Európát (egész Európát, nem pedig csak egyetlen országot) az invázió veszélyétől. A „nagynémet köztársaság", ha már 1914—1916-ban létezik, *ugyanilyen* imperialista háborút folytatott volna.

Junius egészen közel jutott a kérdés helyes megválaszolásához és a helyes jelszóhoz: polgárháború a burzsoázia ellen a szocializmusért, de mintha csak félt volna kimondani a teljes igazságot, *vissza*fordult egy 1914-es, 1915-ös, 1916-os „nemzeti háború" elképzeléséhez. Ha a kérdést nem elméleti, hanem tisztán gyakorlati szempontból vizsgáljuk, Junius hibája nem kevésbbé kivilágiik. Az egész polgári társadalom, Németország minden osztálya, a parasztságot is beleértve, a háború *mellett* volt (Oroszországban, minden valószínűség szerint, *ugyancsak* — legalábbis a jómódú és a középparasztság többsége, a szegényparasztság igen jelentékeny részével egyetemben nyilvánvalóan a burzsoá imperializmus bűvkörében voltak). A burzsoázia állig fel volt fegyverkezve. Ilyen helyzetben „hirdetni" a köztársaságot, megszakítás nélkül ülésező parlamentet, a tiszteknek a nép által való választását („a nép felfegyverzését") stb. tartalmazó programot — *gyakorlatilag* egyet jelentene a *forradalom „hirdetésével"* (egy *helytelen* forradalmi programmal!).

Junius ugyanitt egészen helyesen azt mondja, hogy a forradalmat nem lehet „csinálni". A forradalom 1914—1916-ban napirenden volt, ott rejtőzött a háború méhében, maga a háború *érlelte meg*. *„Hirdetni"* kellett volna ezt a

forradalmi osztály nevében, következetesen, félelem nélkül kellett volna megfogalmazni *ennek* az osztálynak a programját — a szocializmust, amelyet háború idején lehetetlen elérni a szélsőségesen reakciós, bűnös, a népet kimondhatatlan szenvedésekre kárhoztató burzsoázia ellen folytatott polgárháború nélkül. Gondolkozni kellett volna olyan rendszeres, következetes, gyakorlati, a forradalmi válság *akármilyen* fejlődési üteme esetén *feltétlenül megvalósítható* akciókról, amelyek az érlelődő forradalom irányába esnek. Pártunk határozata rámutat ezekre az akciókra: 1) a hitelek elleni szavazás; 2) az „osztálybéke" felrobbantása; 3) illegális szervezet teremtése; 4) a katonák barátkozása; 5) a tömegek forradalmi megmozdulásainak támogatása*. *Mindeme* lépések sikere *múlhatatlanul* polgárháborúra vezet.

Egy nagy történelmi program meghirdetésének kétségtelenül óriási jelentősége volna; csakhogy nem a régi, az 1914—1916-ban már elavult német nemzeti program, hanem a proletár-nemzetközi és szocialista program meghirdetésének. Ti, burzsoák, azért viseltek háborút, hogy rabolhassatok; mi, *valamennyi* hadviselő ország munkásai, megüzenjük nektek a háborút, a szocializmusért folyó háborút — ilyen tartalmú beszéddel kellett volna fellépniök a parlamentben 1914 augusztus 4-én azoknak a szocialistáknak, akik nem árulták el a proletariátust, mint a Legienek, Davidok, Kautskyk, Plehanovok, Guesde-ek, Sembat-k stb.

Junius hibáját nyilván kétféle téves elgondolás okozhatta. Kétségtelen, hogy Junius határozottan ellene van az imperialista háborúnak, és határozottan forradalmi taktika *mellett* van; ezen a *tényen* Plehanov úréknak Junius „honvédő beállítottságával" kapcsolatban érzett semmiféle káröröme sem változtathat. Az efféle lehetséges és valószínű rágalmakra azonnal és nyiltan kell válaszolnunk.

Junius azonban, először is, nem szabadult meg teljesen azoknak a német, sőt baloldali szociáldemokratáknak a „környezetétől", akik félnek a szakadástól, akik félnek a

* Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 1951. 153. old. — *Ford.*

forradalmi jelszavakat végig kimondani*. Erre a félelemre nincs semmi ok, s a német baloldali szociáldemokratáknak meg kell ettől szabadulniok és *meg is fognak* tőle *szabadulni*. A szociálsovinisztákkal folytatott harcuk előrehaladása erre *fog vezetni*. Márpedig ők határozottan, keményen, *őszintén* harcolnak *saját* szociálsovinisztáik ellen, ebben különböznek óriási mértékben, elvileg, gyökeresen Martov meg Csheidze uréktól, akik egyik kezükkel (à la Szkobeljev) kibontják a zászlót, amelyen a „Minden ország Liebknechtjeinek" üdvözlő felirat díszeleg, a másikkal pedig gyöngéden megölelik Cshenkelit és Potreszovot!

Másodszor, Junius nyilván holmi kellemetlen emlékű mensevik „stádiumelméletet" akart megvalósítani, a forradalmi program végrehajtását annak „legkényelmesebb", „legnépszerűbb", a *kispolgárság* számára legelfogadhatóbb végén akarta *elkezdeni*. Olyasfajta ez a terv, amely „túl akar járni a történelem eszén", túl akar járni a filiszterek eszén. Az igazi haza *legjobb* védelmezése ellen, úgymond, senkinek sem lehet kifogása, márpedig az igazi haza a nagynémet köztársaság, a legjobb védelem — a milícia, a permanenciában levő parlament stb. Ez a program, mihelyt elfogadják, önmagától vezetne el, úgymond, a következő szakaszhoz: a szocialista forradalomhoz.

Valószínűleg ilyenfajta elgondolások határozták meg tudatosan vagy félig tudatosan Junius taktikáját. Mondani sem kell, hogy ezek az elgondolások tévesek. Junius brosúráján érezni lehet, hogy az, aki írta — *egyedül áll*, nin-

* Ugyanezt a hibát követi el Junius annak a kérdésnek megítélésében is, hogy mi jobb, a győzelem vagy a vereség? A következtetése: mind a kettő egyaránt rossz (pusztulás, a fegyverkezés növekedése stb.). Ez nem a forradalmi proletariátus, hanem a kispolgári pacifista álláspontja. Ha már a proletariátus „forradalmi beavatkozásáról" beszélünk — márpedig erről, bár sajnos igen általános formában, Junius is beszél, az „Internacionále" csoport téziseiben is szó van —, *feltétlenül más* szempontból kellene a kérdést feltenni, mégpedig abból a szempontból, hogy 1) lehetséges-e „forradalmi beavatkozás" a vereség kockázata nélkül? 2) lehet-e ostorozni *saját* országunk burzsoáziáját és kormányát ugyanilyen kockázat nélkül? 3) nem mondottuk-e mindig és nem mutatja-e a reakciós háborúk történelmi tapasztalata, hogy a vereségek megkönnyítik a forradalmi osztály ügyét?

csenek elvtársai, akik vele egy illegális szervezethez tartoznak, akik hozzá vannak szokva ahhoz, hogy a forradalmi jelszavakat végiggondolják és a tömegeket rendszeresen ezeknek a forradalmi jelszavaknak szellemében neveljék. De ez a fogyatékosság — merőben helytelen volna, ha erről megfeledkeznénk — nem Junius egyéni fogyatékossága, hanem *valamennyi* német baloldali gyengeségének eredménye, akiket minden oldalról körülfon a kautskysta képmutatás, vaskalaposság és az opportunisták iránti „baráti érzés" undorító hálója. Junius hívei, *jóllehet* egyedül állottak, értettek ahhoz, hogy *hozzáfássanak* illegális röplapok kiadásához és a kautskyzmus elleni háborúhoz. Érteni fognak ahhoz is, hogy továbbra is az igaz úton haladjanak.

A megírás ideje: 1916 július.

Megjelent 1916 októberében,
a „Szbornyik Szocial-Demokrata" 1. számában.
Aláírás: N. Lenin.

AZ ÖNRENDELKEZÉS KÖRÜL FOLYÓ VITA EREDMÉNYEI

A Zimmerwaldi Baloldal marxista folyóiratának, az „Előhírnök"-nek 2. számában („Vorbote", 2. sz. 1916. április) közzétették a nemzeti önrendelkezés mellett és az ellene állást foglaló téziseket, amelyeket Központi Lapunk, a „Szocial-Demokrat" szerkesztősége, illetve a lengyel szociáldemokrata ellenzék „Gazeta Rabotnicza" c. lapjának szerkesztősége írt alá. Az olvasó fentebb megtalálja az előbbi tézisek szövegét* és az utóbbi tézisek fordítását[94]. Nemzetközi vonalon alighanem először vetik fel ilyen átfogóan ezt a kérdést: abban a vitában, amelyet 20 évvel ezelőtt, 1895—1896-ban a „Neue Zeit" c. német marxista folyóiratban az 1896-os londoni nemzetközi szocialista kongresszust megelőzőleg Rosa Luxemburg, K. Kautsky és a lengyel „niepodległościowcy" (a lengyel függetlenség hívei, a PPS) folytattak, akik három különböző nézetet képviseltek, csak Lengyelországról volt szó[95]. Tudomásunk szerint ezideig az önrendelkezés kérdését úgyahogy rendszeresen csak a hollandok és a lengyelek vitatták meg. Reméljük, hogy az „Előhírnök"-nek sikerülni fog elősegíteni az angoloknál, az amerikaiaknál, a franciáknál, a németeknél meg az olaszoknál ennek az olyannyira fontos kérdésnek megvitatását. A hivatalos szocializmus, amelyet mind a „saját" kormányuk nyilt hívei, a Plehanovok, Davidok és társaik, mind pedig az opportunizmus leplezett védői, a kautskysták (közöttük Akszelrod, Martov, Csheidze stb.) is képviselnek — annyi mindent hazudott össze ebben a kérdésben, hogy egyrészt igen hosszú

* Lásd ebben a kötetben 145—146. old. — *Szerk.*

ideig tesznek majd nagy erőfeszítéseket arra, hogy hallgassanak, illetve köntörfalazzanak, másrészt igen hosszú ideig fognak még a munkások „kerek válaszokat" követelni az „átkozott kérdésekre". A külföldi szocialisták közötti eszmei harc menetéről igyekezni fogunk idejében tájékoztatni az olvasókat.

Számunkra, orosz szociáldemokraták számára, a kérdésnek még külön fontossága is van; ez a vita az 1903-as és az 1913-as vita folytatása[96]; a kérdés a háború idején bizonyos ingadozást váltott ki pártunk tagjai között; a kérdést a gvozgyevista, azaz soviniszta munkáspárt olyan neves vezéreinek, mint Martov és Csheidze, az a ravaszkodása élezte ki, hogy megkerüljék a dolog lényegét. Ezért feltétlenül szükséges, hogy ennek a nemzetközi vonalon megkezdett vitának legalább az első eredményeit összefoglaljuk.

Amint a tézisekből látható, lengyel elvtársaink egyes érveinkre közvetlenül válaszolnak, például a marxizmus és proudhonizmus szembeállítására. De legtöbbnyire nem közvetlenül, hanem közvetve válaszolnak nekünk, olyanformán, hogy *saját* állításaikat szegezik szembe velünk. Vizsgáljuk meg közvetett és közvetlen válaszaikat.

1. A SZOCIALIZMUS ÉS A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSE

Azt állítottuk, hogy a szocializmus elárulása volna, ha a szocializmusban lemondanánk a nemzetek önrendelkezésének megvalósításáról. Azt válaszolják nekünk, hogy „az önrendelkezési jog nem alkalmazható a szocialista társadalomra". Ez lényegbevágó nézeteltérés. Honnan ered ez a nézeteltérés?

„Tudjuk — hangoztatják ellenfeleink velünk szemben —, hogy a szocializmus megszüntet minden nemzeti elnyomást, minthogy megszünteti az osztályérdekeket, amelyek a nemzeti elnyomásra vezetnek..." Mirevaló ez a bölcselkedés a nemzeti elnyomás megszüntetésének *gazdasági* előfeltételeiről, amelyek már régesrégen ismeretesek és vitathatatlanok, amikor a vita a *politikai* elnyomás *egyik* formája körül, mégpedig az egyik nemzetnek egy másik nemzet államának határai között való erőszakos

visszatartása körül folyik? Hiszen ez egyszerűen kísérlet arra, hogy kitérjenek a politikai kérdések elől! És további okoskodásaik még jobban meggyőznek minket ennek a megítélésünknek helyességéről: „Semmi okunk sincs arra a feltevésre, hogy a nemzet a szocialista társadalomban gazdasági és politikai jellegű egység lesz. Minden valószínűség szerint csak kulturális és nyelvi jellegű egység lesz, minthogy a szocialista kultúrkör területi felosztása, ha ilyesmire sor kerül, csak a termelés szükségletei alapján történhet, amikoris ennek a felosztásnak kérdését magától értetődően nem az egyes nemzeteknek, külön-külön, saját szuverén hatalmuk birtokában (mint az „önrendelkezési jog" követeli) kell eldönteniök, hanem ezt illetőleg az érdekelt állampolgárok *együttesen* fognak *rendelkezni*..."

Ez az utóbbi érv: együttes rendelkezés *ön*rendelkezés helyett, annyira tetszik a lengyel elvtársaknak, hogy *háromszor* is megismétlik téziseikben! De az ismételgetés gyakorisága nem változtatja ezt az októbrista és reakciós érvet szociáldemokrata érvvé. Mert hiszen a reakciósok és a burzsoák valamennyien biztosítják az illető állam határai között erőszakosan visszatartott nemzeteknek azt a jogot, hogy „együttesen rendelkezzenek" sorsuk felől a közös parlamentben. II. Vilmos is biztosítja a belgáknak azt a jogot, hogy „együttesen rendelkezzenek" a német birodalom sorsa felől a közös német parlamentben.

Ellenfeleink éppen azt, ami vitás — mégpedig azt, ami a vita egyetlen tárgyát képezi, az önrendelkezési jogot — igyekeznek megkerülni. Ez nevetséges volna, ha nem volna olyan szomorú!

Mi mindjárt az első tézisben megmondtuk, hogy az elnyomott nemzetek felszabadítása politikai téren két vívmányt feltételez. Az egyik a nemzetek teljes egyenjogúsága. Ez nem képezi vita tárgyát és ez csak az állam belső életére tartozik. A másik a politikai különválás szabadsága*. Ez az állam határainak megállapítására tartozik. *Csak* ekörül folyik a vita. És éppen erről hallgatnak ellenfeleink. Nem akarnak maguknak fejtörést okozni sem az állam határaival, de még csak általában

---

* Lásd ebben a kötetben 145. old. — *Szerk.*

az állammal kapcsolatban sem. Holmi „imperialista ökonomizmus" féle ez, olyasvalami, mint a régi, 1894—1902-es „ökonomizmus", amely úgy okoskodott, hogy a kapitalizmus győzött, *ezért* nem érdemes foglalkozni politikai kérdésekkel. Az imperializmus győzött, *ezért* nem érdemes foglalkozni politikai kérdésekkel! Az ilyen apolitikus elmélet gyökerében ellenkezik a marxizmussal.

Marx a Gothai Program kritikájában a következőket írta: „A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, amelyben az első forradalmi úton a másodikká alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája"[97]. Ez az igazság mind a mai napig vitathatatlan volt a szocialisták számára, már pedig ebben benne van annak elismerése, hogy az *állam* megmarad egészen addig, amíg a győzelmes szocializmus át nem nő a teljes kommunizmusba. Tudjuk, mit mondott Engels az állam *elhalásáról*. Mi szándékosan hangsúlyoztuk mindjárt az első tézisben, hogy a demokrácia — államforma, amely szintén elhal, amikor az állam elhal. És amíg ellenfeleink a marxizmust valamiféle új „államtalan" állásponttal nem helyettesitették, egész érvelésük téves.

Ahelyett, hogy az államról (és, *természetesen*, *határainak* megállapításáról!) beszélnének, „szocialista kultúrkörről" beszélnek, azaz szándékosan abban a tekintetben határozatlan kifejezéssel élnek, hogy az államot érintő kérdések mind elmosódnak! Az eredmény nevetséges tautológia; persze, ha nincs állam, határainak kérdése sem létezik. Akkor az *egész* demokratikus politikai programra sincs szükség. Köztársaság sem lesz, amikor az állam „elhal".

Lensch német soviniszta az ötödik tézisünkben (a jegyzetben*) említett cikkekben egy igen érdekes részt idézett Engels „Po és Rajna" c. művéből. Engels ott többek között azt mondja, hogy a „nagy és életképes európai nemzetek" határait a történelmi fejlődés során, amely számos kis és életképtelen nemzetet nyelt el, egyre

* Lásd ebben a kötetben 153. old. — *Szerk.*

inkább a lakosság „nyelve és szimpátiái“ határozták meg. Ezeket a határokat Engels „természetes határoknak“[98] nevezi. Ez volt a helyzet a haladó kapitalizmus korában, Európában, 1848—1871 körül. Most a reakciós, imperialista kapitalizmus egyre gyakrabban *rúgja fel* ezeket a demokratikusan megállapított határokat. Minden jel arra vall, hogy az imperializmus a helyébe lépő szocializmusra *kevésbbé* demokratikus határokat hagy örökbe, számos annexiót Európában és a világ más részein. Hogyan? a győztes szocializmus ugyanakkor, amikor az egész vonalon visszaállítja és következetesen megvalósítja a teljes demokráciát, talán el fog zárkózni az államhatárok *demokratikus* megállapítása elől? talán nem kíván számolni a lakosság „szimpátiáival“? Elég felvetni ezeket a kérdéseket, hogy világosan lássuk, mennyire eltávolodnak lengyel kollegáink a marxizmustól az „imperialista ökonomizmus“ felé.

A régi „ökonomisták“, akik a marxizmusból karikatúrát csináltak, azt tanították a munkásoknak, hogy a marxisták számára „csak“ a „gazdasági“ a fontos. Az új „ökonomisták“ hol azt gondolják, hogy a győztes szocializmus demokratikus államának nem lesznek határai (ez éppen olyan, mint az anyagnélküli „érzetkomplexum“), hol pedig azt, hogy a határokat „csak“ a termelés szükségletei szerint fogják megállapitani. A valóságban ezeket a határokat demokratikusan, azaz a lakosság akaratának és „szimpátiáinak“ megfelelően fogják megállapitani. A kapitalizmus erőszakot követ el ezek ellen a szimpátiák ellen és ezzel újabb nehézségeket gördít a nemzetek közeledésének útjába. A szocializmus azzal, hogy a termelést osztályelnyomás *nélkül* szervezi meg és az állam *minden* tagja számára jólétet biztosít, *szabad teret* enged a lakosság „szimpátiáinak“ és éppen ezáltal megkönnyíti és óriási mértékben meggyorsítja a nemzetek közeledését és egybeolvadását.

Hogy az olvasó valamelyest megpihenjen az otromba és esetlen „ökonomizmus“ után, egy, a mi vitánktól távolálló szocialista író elgondolását fogjuk ismertetni. Ez az író — Otto Bauer, akinek ugyancsak van egy bájos kis „pontja“, a „kulturális-nemzeti autonómia“, de aki egész

sereg fölöttébb fontos kérdésben igen helyesen vélekedik. Így például „A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia“ c. könyvének 29. §-ában igen helyesen jegyezte meg, hogy az *imperialista* politikát nemzeti ideológiával álcázzák. „A szocializmus és a nemzetiségi elv“ c. 30. §-ában a következőket mondja:

„Szocialista közösség sohasem lesz abban a helyzetben, hogy erőszakosan csatoljon magához egész nemzeteket. Képzeljenek el olyan néptömegeket, amelyek a nemzeti kultúra minden javával rendelkeznek, teljesen és aktívan résztvesznek a törvényhozásban meg az igazgatásban, végül, fegyverrel is el vannak látva — hát lehetséges volna az ilyen nemzeteket erőszakosan alárendelni valamely idegen társadalmi szervezet uralmának? Minden államhatalom a fegyverek erején nyugszik. Az általános hadkötelezettségen alapuló jelenlegi hadsereg a mesterien összeállított gépezet eredményeképpen még mindig egy bizonyos személy, család, osztály fegyvere, pontosan ugyanúgy, mint az elmúlt idők lovagi és zsoldos seregei. Ezzel szemben a szocialista társadalom demokratikus közösségének hadserege nem egyéb mint a felfegyverzett nép, minthogy nagyműveltségű emberekből tevődik össze, akik nem kényszer hatása alatt dolgoznak a társadalmi műhelyekben és teljes mértékben résztvesznek az állami élet minden területén. Ilyen viszonyok között eltűnik valamely idegen nemzet uralmának minden lehetősége.“

Ez igaz. A kapitalizmus idején *nem lehet* megszüntetni a nemzeti (és általában a politikai) elnyomást. Ehhez *feltétlenül* meg kell szüntetni az osztályokat, azaz valóra kell váltani a szocializmust. De a szocializmus, amely a gazdasági rendszeren alapul, egyáltalán nem merül ki teljesen a gazdasági rendszerben. A nemzeti elnyomás megszüntetéséhez feltétlenül szükséges a szocialista termelés mint alap, de ezen az alapon demokratikus államszervezetre, demokratikus hadseregre stb. *is* feltétlenül szükség van. Amikor a proletariátus a kapitalizmus helyén felépíti a szocializmust, ezzel megteremti a nemzeti elnyomás teljes megszüntetésének *lehetőségét;* ez a lehetőség „csak“ — „csak“! — akkor lesz *valósággá*, amikor már minden téren teljesen megvalósult a demokrácia, az államhatá-

roknak a lakosság „szimpátiáinak“ megfelelő megállapítását és a különválás teljes szabadságát is beleértve. Ezen az alapon megy azután végbe *gyakorlatilag* még a legkisebb nemzeti surlódásoknak és a legkisebb nemzeti bizalmatlanságnak is teljes kiküszöbölése, ezen az alapon gyorsul meg a nemzetek közeledése és egybeolvadása, amelyet az állam *elhalása* fog betetőzni. Ime, ez a marxista elmélet, amelytől lengyel kollegáink téves elgondolásukkal eltértek.

2. „MEGVALÓSÍTHATÓ“-E A DEMOKRÁCIA AZ IMPERIALIZMUS IDEJÉN?

A lengyel szociáldemokratáknak a nemzetek önrendelkezése ellen folytatott egész régi vitája arra az érvre volt felépítve, hogy az „megvalósíthatatlan“ a kapitalizmus idején. Mi, iszkrások, már 1903-ban, az OSzDMP II. kongresszusának programbizottságában nevettünk ezen az érven és azt mondtuk, hogy az nem egyéb, mint az igen szomorúemlékű „ökonomisták“ karikatúra-marxizmusának szajkózása. Téziseinkben különösen behatóan foglalkoztunk ezzel a hibával, de a lengyel elvtársak éppen ebben a pontban, amely a vita tulajdonképpeni elméleti alapja, nem kívántak (vagy nem tudtak?) válaszolni *egyetlenegy* érvünkre sem.

Azt, hogy az önrendelkezés gazdaságilag lehetetlen, olyan gazdasági elemzés útján kellett volna bebizonyítani, amilyennel mi a gépek betiltásának vagy a munkapénz bevezetésének stb. lehetetlenségét bizonyítjuk. Az ilyen elemzést senki még csak meg sem kísérli. Senki sem fogja azt állítani, hogy a kapitalizmusban, akár csak egy országban is, „kivételképpen“ sikerült bevezetni a „munkapénzt“, mint ahogy egy kis országban, kivételképpen, a legféktelenebb imperializmus korszakában sikerült megvalósítani a megvalósíthatatlan önrendelkezést, méghozzá háború és forradalom nélkül (Norvégia 1905.).

Általában, a politikai demokrácia csak egyik lehetséges (bár elméletileg a „tiszta“ kapitalizmus számára a normális) *formája* a kapitalizmus *felépítményének*. A kapitalizmus is, az imperializmus is, mint a tények mutatják,

mindenféle politikai forma esetén fejlődik, olyanformán, hogy *valamennyit* maga alá rendeli. Ezért elméletileg merőben helytelen arról beszélni, hogy a demokrácia *egyik* formája, illetőleg *egyik* követelése „megvalósíthatatlan".

Mivel a lengyel kollegák nem válaszoltak ezekre az érvekre, kénytelenek vagyunk az e pont körül kialakult vitát befejezettnek tekinteni. Úgyszólván a szemléletesség érdekében a legkonkrétabb formában jelentettük ki, hogy „nevetséges" volna, ha valaki tagadná Lengyelország visszaállításának „megvalósíthatóságát" most, a mostani háború stratégiai stb. adottságaival kapcsolatban. Nem kaptunk választ!

A lengyel elvtársak egyszerűen *megismételtek* egy nyilvánvalóan helytelen állítást (II. §, 1.), amikor a következőket mondták: „idegen területek bekebelezésének kérdéseiben a politikai demokrácia formái elesnek; a nyilt erőszak dönt ... A tőke sohasem bízza a népre, hogy államhatárainak kérdésében döntsön ..." Mintha a tőke a *saját*, az imperializmust szolgáló hivatalnokainak a megválasztását a „népre bízhatná"! Vagy mintha *általában* „nyilt erőszak" nélkül elképzelhető volna bármiféle jelentős döntés a fontos demokratikus kérdésekben, például abban a kérdésben, hogy monarchia helyett köztársaság, vagy abban, hogy állandó hadsereg helyett milícia legyen! Szubjektíve a lengyel elvtársak szeretnék „elmélyíteni" a marxizmust, de teljesen sikertelenül. *Objektíve* a megvalósíthatatlanságról szóló megannyi frázisuk — opportunizmus, mert hiszen hallgatólag azt feltételezik, hogy „nem valósítható meg" a forradalmak sora nélkül, mint ahogy az imperializmus idején általában az *egész* demokrácia, *valamennyi* követelése is megvalósíthatatlan.

Csak egyetlen egyszer, a II. § 1. legvégén, az Elzászról szóló fejtegetésben, adták fel a lengyel kollegák az „imperialista ökonomizmus" álláspontját, olyanformán, hogy nemcsak általában a „gazdaságira" való hivatkozással közeledtek a demokrácia egyik formájának kérdéseihez, hanem konkrét választ adtak ezekre a kérdésekre. És éppen ez a válasz bizonyult helytelennek! „Partikularisztikus, nem-demokratikus" volna — írják —, ha az elzásziak

egymagukban, anélkül hogy a franciákat megkérdeznék, „rákényszerítenék" a franciákra, hogy Elzászt Franciaországhoz csatolják, noha Elzász egy része a németekhez húzna és ez háborúval fenyegetne!!! Mulatságos zűrzavar: az önrendelkezés feltételezi (ez magától értetődik és mi különösen hangsúlyoztuk ezt téziseinkben) az elnyomó államtól való *különválás* szabadságát; arról, hogy az illető államhoz való *hozzácsatolás* feltételezi *annak* beleegyezését, a politikában éppen úgy „nem szokás" beszélni, mint ahogy a gazdasági életben sem beszélnek arról, hogy a tőkés „beleegyezik" abba, hogy profitot vágjon zsebre, vagy a munkás abba, hogy munkabért kapjon! Erről nevetséges dolog beszélni.

Ha valaki marxista politikus akar lenni, akkor, Elzászról beszélve, meg kell támadnia a német szocialista mozgalom semmirekellő képviselőit azért, mert nem harcolnak Elzász különválásának szabadságáért, a francia szocialista mozgalom semmirekellő képviselőit azért, mert megbékülnek a francia burzsoáziával, amely egész Elzászt erőszakos úton Franciaországhoz akarja csatolni, — ezeket is meg amazokat is azért, mert „saját" országuk imperializmusát szolgálják és félnek egy önálló, bár kis államtól; — meg kell mutatnia, *hogyan* oldanák meg a kérdést a szocialisták az önrendelkezés elismerése alapján néhány hét alatt, anélkül, hogy az elzásziak akaratát megsértenék. Ehelyett arról a szörnyű veszélyről bölcselkedni, hogy a francia elzásziak netán „ráerőszakolják" magukat Franciaországra — valósággal gyöngyszem.

3. MI AZ ANNEXIÓ?

Ezt a kérdést téziseinkben a leghatározottabb formában vetettük fel (7. §)*. A lengyel elvtársak *nem* válaszoltak rá: *megkerülték*, s ugyanakkor nyomatékosan kijelentették, hogy 1) az annexiók ellen vannak és 2) megmagyarázták, hogy miért vannak az annexiók ellen. Szó se róla, ezek igen fontos kérdések. Csakhogy ezek *más* kérdések. Ha csak valamelyest is törődünk azzal, hogy elveink elméletileg

* Lásd ebben a kötetben 155—156. old. — *Szerk.*

alaposan átgondoltak legyenek, ha világosan és érthetően akarjuk azokat megfogalmazni, nem *kerülhetjük meg* azt a kérdést, hogy mi az annexió, ha már egyszer ez a fogalom politikai propagandánkban és agitációnkban szerepel. Ha valaki ezt a kérdést kollegiális vita során megkerüli, azt csak álláspontja feladásának értelmezhetjük.

Miért vetettük fel ezt a kérdést? Ezt megmagyaráztuk, amikor felvetettük. Azért, mert „az annexiók elleni tiltakozás nem más, mint az önrendelkezési jog elismerése". Az annexió fogalmához rendszerint hozzátartozik 1) az erőszak fogalma (erőszakos bekebelezés); 2) az idegen nemzeti elnyomás fogalma („*idegen*" terület stb. bekebelezése) és — néha — 3) a status quo* megsértésének fogalma. Erre is rámutattunk a tézisekben és ezt az utalásunkat nem érte bírálat.

Felmerül a kérdés, hogy ellene lehetnek-e szociáldemokraták általában az erőszaknak? Világos, hogy nem. Tehát mi nem azért vagyunk az annexiók ellen, mert erőszakkal járnak, hanem valami másért. Ugyanígy nem lehetnek szociáldemokraták a status quo mellett sem. Bárhogyan csűrjenek-csavarjanak is, nem kerülhetik el a következtetést: az annexió a nemzet *önrendelkezésének megsértése*, az állam *határainak a lakosság akarata ellenére* történő megállapítása.

Ha valaki az annexiók ellen van, az *azt jelenti*, hogy az önrendelkezési jog mellett van. Ha valaki „ellene van annak, hogy bármilyen nemzetet erőszakosan visszatartsanak az illető állam határai között" (szándékosan ezt a téziseink 4. §-ában** kifejtett gondolatokon egy egészen keveset változtató fogalmazást *is* használtuk, és a lengyel elvtársak itt *egészen* világosan *válaszoltak* nekünk, amikor az I. § 4. elején kijelentették, hogy „ellenzik az elnyomott nemzeteknek az annektáló állam határai között való erőszakos visszatartását") —, az *egyértelmű azzal*, hogy a nemzetek önrendelkezése mellett van.

Nem akarunk szavakon vitatkozni. Ha van olyan párt, amely programjában (vagy mindenkire kötelező határozat-

---

* — a fennálló állapot. — *Szerk.*
** Lásd ebben a kötetben 149—150. old. — *Szerk.*

ban, nem a forma a lényeges) kimondja, hogy az annexiók ellen van*, hogy ellenzi az elnyomott nemzetek erőszakos visszatartását *saját* államának határai között, akkor kijelentjük, hogy teljesen egyetértünk az ilyen párt elveivel. Ostoba dolog volna ragaszkodni az „önrendelkezés" *szóhoz*. És ha akadnak pártunkban olyanok, akik ebben a szellemben szeretnék megváltoztatni pártunk programjában a *szavakat*, a 9. § fogalmazását, az *ilyen* elvtársakkal fennálló nézeteltérésünket nem fogjuk elvi jellegűnek tekinteni!

A lényeg az, hogy jelszavaink politikailag világosak és elméletileg alaposan átgondoltak legyenek.

Az e kérdés körül folyó szóbeli vitákban — a kérdés fontosságát, különösen most, a háborúval kapcsolatban, senki sem tagadja — a következő érv is felmerült (a sajtóban ezzel még nem találkoztunk): a *tiltakozás* egy bizonyos rossz *ellen* nem jelenti okvetlenül annak a pozitív fogalomnak elismerését, amely kizárja a rosszat. Ez szemmelláthatóan tarthatatlan érv és nyilván ez az oka annak, hogy a sajtóban sehol sem éltek vele. Ha egy szocialista párt kijelenti, hogy „ellenzi az elnyomott nemzet erőszakos visszatartását az annektáló állam határai között", akkor ez a párt *ezzel kötelezi magát* arra, hogy *lemond az erőszakos* visszatartásról, ha hatalmon lesz.

Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy ha Hindenburg holnap félig legyőzi Oroszországot, és ez a félgyőzelem (Angliának meg Franciaországnak azzal a kívánságával kapcsolatban, hogy egy kicsit meggyengítsék a cárizmust), egy új lengyel államban jut majd kifejezésre, ami a kapitalizmus és az imperializmus gazdasági törvényeinek szempontjából teljesen „megvalósítható", és ha holnapután Petrográdban, Berlinben meg Varsóban győz a szocialista forradalom, akkor a lengyel szocialista kormány, az orosz és a német kormányhoz hasonlóan, lemond majd, mondjuk az ukránoknak „a lengyel állam határai között való erőszakos visszatartásáról". Ha ebben a kormányban a „Gazeta Rabotnicza" szerkesztőségének néhány tagja is

---

* „A régi és az új annexiók ellen", így fogalmazta ezt meg K. Radek a „Berner Tagwacht"-ban (— „Berni Őrszem". — *Szerk.)* írt egyik cikkében.

benne lesz, valószínűleg fel fogják áldozni „téziseiket“ és ezzel megcáfolják majd azt az „elméletet“, hogy a „szocialista társadalomra az önrendelkezési jog nem alkalmazható“. Ha másképpen gondolkoznánk, nem azt tűznénk napirendre, hogy elvtársi vitát folytassunk a lengyel szociáldemokratákkal, hanem kérlelhetetlen harcot indítanánk ellenük, mint soviniszták ellen.

Tegyük fel, hogy valamelyik európai városban kimegyek az utcára és nyilvánosan, azután pedig az ujságokban „tiltakozom“ az ellen, hogy nem engedik meg nekem, hogy egy embert rabszolgaként megvásároljak. Nem kétséges, hogy igazuk lesz, ha úgy fognak rám nézni, mintha rabszolgatartó, a rabszolgaság elvének vagy rendszerének — ahogy tetszik — a híve volnék. Az a körülmény, hogy a rabszolgaság intézménye iránt érzett szimpátiám a tiltakozás negatív formáját öltötte, nem pedig pozitív formát öltött („én a rabszolgaság mellett vagyok“), senkit sem fog megtéveszteni. A politikai „tiltakozás“ *teljesen* egyértelmű a politikai programmal, ez annyira nyilvánvaló, hogy még az is szinte kellemetlen dolog, ha az ember kénytelen megmagyarázni. Mindenesetre szilárd meggyőződésünk, hogy legalábbis a zimmerwaldi baloldaliak — nem beszélünk valamennyi zimmerwaldiról, mert Martov és más kautskysták is ide tartoznak — nem fognak „tiltakozni“, ha azt mondjuk, hogy a III. Internacionáléban semmi keresnivalójuk sem lesz azoknak, akik a politikai tiltakozást képesek különválasztani a politikai programtól, az egyiket szembeállítják a másikkal stb.

Nem akarunk szavakon vitatkozni, s ezért legyen szabad kifejeznünk azt a biztos reményünket, hogy a lengyel szociáldemokraták igyekezni fognak hamarosan hivatalos formában megfogalmazni mind azt a javaslatukat, amely szerint pártprogramunkból (és az *övékből* is), s ugyanígy az Internacionále programjából (az 1896-os Londoni Kongresszus határozata) törölni kell a 9. §-t, mind pedig a „régi és az új annexiókkal“ meg az „elnyomott nemzetnek az annektáló állam határai között való erőszakos visszatartásával“ kapcsolatos megfelelő politikai eszmék *ő általuk* adott meghatározását. — Most pedig térjünk át a következő kérdésre.

4. ANNEXIÓK MELLETT VAGY ANNEXIÓK ELLEN?

A lengyel elvtársak téziseikben, az első rész 3. §-ában, a leghatározottabban kijelentik, hogy ellene vannak minden néven nevezendő annexiónak. Sajnos ugyanennek a résznek 4. §-ában olyan állítások vannak, amelyeket annexionista állításoknak kell minősítenünk. Ez a paragrafus a következő... enyhén szólván... fura mondattal kezdődik:

„A szociáldemokrácia az annexiók ellen, az elnyomott nemzeteknek az annektáló állam határai között való erőszakos visszatartása ellen folytatott harcában abból indul ki, hogy *vissza kell utasítani a haza minden néven nevezendő védelmét*" (a szerzők kiemelése), „mert ez az imperializmus korszakában azt jelenti, hogy saját burzsoáziánknak idegen népek elnyomásához és kirablásához való jogát védjük..."

Micsoda? Hogy is van ez?

„Az annexiók ellen folytatott harcában abból indul ki, hogy vissza kell utasítani a haza *minden néven nevezendő* védelmét..." De hiszen minden nemzeti háborút és minden nemzeti felkelést a „haza védelmének" nevezhetünk és eddig *általában* így is volt szokás nevezni! Mi az annexiók ellen vagyunk, *de*... ezt úgy értjük, hogy ellenezzük az annektáltaknak az annektálók uralma alól való felszabadulásuk *érdekében* folytatott háborúját, ellenezzük az annektáltaknak az annektálók uralma alól való felszabadulás céljából szervezett felkelését! Vagy talán ez nem annexionista állítás?

A tézisek szerzői azzal indokolják ezt a... furcsa állításukat, hogy az „imperializmus korszakában" a haza védelme egyet jelent saját burzsoáziánk idegen népek elnyomásához való jogának védelmével. Ez azonban *csak* az imperialista háború, vagyis az imperialista hatalmak vagy hatalmi csoportok *közötti* háború tekintetében helytálló, amikor *mindkét* hadviselő fél nemcsak hogy elnyom „idegen népeket", hanem a háborút is *éppen azért* folytatja, hogy ki nyomjon el *több* idegen népet!

Úgylátszik a szerzők a „haza védelmének" kérdését egyáltalában nem úgy vetik fel, mint a mi pártunk. Mi

elvetjük a „haza védelmét“ az *imperialista* háborúban. Ez napnál világosabban le van szegezve mind pártunk Központi Bizottságának kiáltványában, mind pedig a berni határozatokban*, amelyeket a németül és franciául megjelent „A szocializmus és a háború“ c. brosúrában újból kiadtunk. Téziseinkben is *kétszer* hangsúlyoztuk ezt (a 4. §-hoz és a 6. §-hoz fűzött jegyzet)**. Úgylátszik a lengyel tézisek szerzői *általában*, azaz *nemzeti háború esetében is* elvetik a haza védelmét, talán mert azt tartják, hogy az „imperializmus korszakában“ *nem lehetségesek* nemzeti háborúk. Azért mondjuk, hogy „talán“, mert a lengyel elvtársak téziseikben *nem* fejtettek ki ilyen nézetet.

Az ilyen nézet világosan kifejezésre jut a német „Internacionále“ csoport téziseiben és Junius brosúrájában, amellyel külön cikkben foglalkozunk***. Az ott mondottak kiegészítéseképpen megjegyezzük, hogy az annektált területnek vagy országnak az annektáló ország elleni nemzeti felkelése kiváltképpen felkelésnek nevezhető, nem pedig háborúnak (hallottunk ilyen ellenvetést és ezért idézzük, bár ezt a terminológiai vitát komolytalannak tartjuk). Mindenesetre, aligha lesz valaki, aki tagadni merné, hogy az annektált Belgium, Szerbia, Galícia és Örményország az annektáló ország ellen irányuló „felkelését“ a „haza védelmének“ nevezi, *és jogosan nevezi annak*. Kitűnik, hogy a lengyel elvtársak azon az alapon *ellenzik* az ilyen felkelést, mert ezekben az annektált országokban *szintén* van burzsoázia, amely *szintén* elnyom, vagy helyesebben — elnyomhat idegen népeket, mert hiszen csak az „elnyomáshoz való *jogáról*“ van szó. Eszerint valamely adott háború, illetőleg valamely adott felkelés megítélésénél nem annak *valóságos* társadalmi tartalmát veszik alapul (egy elnyomott nemzet harca felszabadulásáért az elnyomó nemzet ellen), hanem azt, hogy a jelenleg elnyomott burzsoázia érvényesítheti az „elnyomáshoz való *jogát*“. Ha

---

* Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. 1951. 11—21. és 151—153. old. — *Ford.*

** Lásd ebben a kötetben 151, illetve 153—154. old. — *Szerk.*

*** Lásd ebben a kötetben 317—333. old. — *Szerk.*

Belgiumot, mondjuk, 1917-ben, Németország annektálni fogja, 1918-ban pedig Belgium felkelést hajt végre felszabadulásáért, akkor a lengyel elvtársak a felkelés ellen lesznek azon az alapon, hogy a belga burzsoáziának „joga“ van „idegen népek elnyomásához“!

Ebben a gondolatmenetben szemernyi marxizmus, szikrányi forradalmi szellem sincs. Anélkül, hogy a szocializmust elárulnánk, támogatnunk *kell minden* olyan felkelést, amely fő ellenségünk, a nagy államok burzsoáziája ellen irányul, ha ez nem reakciós osztály felkelése. Ha lemondunk az annektált területek felkelésének támogatásáról, — objektíve — annexionistákká válunk. Éppen az „imperializmus korában“, amely a kezdődő szociális forradalom korszaka, a proletariátus éppen ma különös eréllyel támogatja az annektált területek felkelését, hogy már holnap, vagy egyidejűleg, rátámadhasson a „nagy“-hatalomnak az ilyen felkelés nyomán meggyengült burzsoáziájára.

A lengyel elvtársak azonban még tovább mennek annexionizmusukban. Nemcsak hogy ellene vannak az annektált területek felkelésének, hanem függetlenségük *minden néven nevezendő* visszaállítását, még békés úton történő visszaállítását is ellenzik! Figyeljenek csak:

„A szociáldemokrácia ugyanakkor, amikor minden felelősséget elhárít magától az imperializmus elnyomó politikájának következményeiért és a legerélyesebb harcot folytatja ellenük, *semmiféleképpen sem lép fel azért, hogy új határköveket állítsanak fel Európában, hogy visszaállítsák az imperializmus által ledöntött határköveket*“ (a szerzők kiemelése).

Most az „imperializmus ledöntötte a határköveket“ Németország és Belgium, Oroszország és Galícia között. Nos, a nemzetközi szociáldemokráciának általában ellenzeznie kell visszaállításukat, bármilyen módon menjen is az végbe. 1905-ben, az „imperializmus korszakában“, amikor a norvég autonóm szejm kihirdette Norvégia különválását Svédországtól, és Svédországnak a svéd reakciósok által Norvégia ellen hirdetett háborút, részint a svéd munkások ellenállása folytán, részint az imperializmus nemzetközi helyzetének alakulása következtében

nem sikerült nyélbeütnie, a szociáldemokráciának elleneznie kellett volna Norvégia különválását, mivel ez kétségtelenül azt jelentette, hogy „új határkövet állítanak fel Európában“!!

Ez már nyilt, leplezetlen annexionizmus. Meg sem kell cáfolnunk, maga cáfolja meg önmagát. Egyetlen szocialista párt sem fogja elszánni magát a következő álláspontra: „mi általában az annexiók ellen vagyunk, de Európában, ha már egyszer megtörténtek, szentesítjük az annexiókat, illetőleg megbékélünk velük...“

Csak a hiba elméleti forrásaival kell foglalkoznunk, amelyek lengyel elvtársainkat ilyen szembeötlő... „lehetetlenségre“ ragadtatták. Arról, hogy „Európa“ különválasztása minden alapot nélkülöz, alább lesz szó. A tézisek következő két mondata más hibaforrásokra világít rá:

„...Ahol az imperializmus kereke a már kialakult kapitalista államot szertezúzva tovagördült, ott az imperialista elnyomás brutális formájában a tőkés világ politikai és gazdasági koncentrációja megy végbe, amely előkészíti a szocializmust...“

Az annexióknak ez az igazolása sztruvizmus, nempedig marxizmus. Azok az orosz szociáldemokraták, akik emlékeznek Oroszország 1890-es éveire, jól ismerik a marxizmus kiforgatásának ezt a Sztruve úrnál, a Cunowoknál, Legieneknél és társaiknál egyaránt megtalálható módszerét. Éppen a német sztruvistákról, az úgynevezett „szociálimperialistákról“ olvassuk a lengyel elvtársak második (II, 3.) tézisében:

...(Az önrendelkezés jelszava) „lehetővé teszi a szociálimperialistáknak, hogy e jelszó illuzórius voltának bebizonyításával történelmileg indokolatlan szentimentalizmusnak tüntessék fel a nemzeti elnyomás ellen folytatott harcunkat, és ezzel megrendítsék a proletariátusnak a szociáldemokrata program tudományos megalapozottságába vetett bizalmát...“

Ez azt jelenti, hogy a német sztruvisták álláspontját a szerzők „tudományos“ álláspontnak tekintik! Gratulálunk.

Csakhogy egy „csekélység“ megdönti ezt a csodálatos érvet, amely azzal fenyeget minket, hogy a Lenscheknek,

Cunowoknak és Parvusoknak van *igazuk* velünk szemben, mégpedig: ezek a Lenschek a maguk módján következetes emberek és a soviniszta német „Glocke“ 8—9. számában — szándékosan idéztük téziseinkben éppen ezeket a számokat — Lensch *egyszerre* bizonyítja be mind az önrendelkezés jelszavának „tudományos alaptalanságát“ (a lengyel szociáldemokraták úgylátszik Lenschnek *ezt* az érvelését megdönthetetlennek tartották, ahogy ez téziseik általunk idézett fejtegetéséből kitűnik), *mindpedig* az annexióellenes jelszó „tudományos alaptalanságát“!!

Lensch ugyanis nagyon jól megértette azt az egyszerű igazságot, amelyre mi figyelmeztettük a lengyel kollegákat, akik azonban nem kívántak válaszolni utalásunkra: megértette, hogy az önrendelkezés „elismerése“ és az annexiók elleni „tiltakozás“ között nincs különbség „sem gazdaságilag, sem politikailag“, sem pedig általában logikailag. Ha a lengyel elvtársak megdönthetetlennek tartják Lenschék önrendelkezés-ellenes érveit, akkor feltétlenül el kell ismerniök azt a *tényt*, hogy *mind*ezeket az érveket a Lenschek az annexiók elleni harccal szemben is felsorakoztatják.

Egy elméleti hiba, amely lengyel kollegáink egész gondolatmenetét meghatározza, odáig vitte őket, hogy *következetlen annexionistáknak* bizonyultak.

5. MIÉRT VAN A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA AZ ANNEXIÓK ELLEN?

Szerintünk a válasz világos: azért, mert az annexió csorbítja a nemzetek önrendelkezését vagy másszóval — mert az annexió a nemzeti elnyomás egyik formája.

A lengyel szociáldemokraták szempontjából *külön* meg kell magyarázni, hogy miért vagyunk az annexiók ellen és a magyarázkodás során (a tézisek I. § 3.) a szerzők elkerülhetetlenül egész sereg újabb ellentmondásba keverednek.

Két érvet hoznak fel annak „igazolására“, hogy miért vagyunk (a Lenschek „tudományosan megalapozott“ érvei ellenére) az annexiók ellen. Az első:

„... A szociáldemokrácia azzal az állítással, amely szerint az annexiók Európában szükségszerűek a győzelmes imperialista állam katonai biztosítása szempontjából, azt a tényt szegezi szembe, hogy az annexiók csak fokozzák az ellentéteket és ezzel növelik a háborús veszélyt..."

Ez nem kielégítő válasz a Lenscheknek, mert hiszen az ő fő érvük nem a katonai szükségszerűség, hanem az imperializmus idején koncentrációt jelentő annexiók *gazdasági* értelemben haladó jellege. Hol itt a logika, ha a lengyel szociáldemokraták ugyanakkor, amikor elismerik az *ilyen* koncentráció haladó jellegét, s nem akarnak résztvenni az imperializmus által ledöntött határkövek visszaállításában, mégis *ellenzik* az annexiókat.

Továbbá. *Milyen* háborúk veszélyét fokozzák az annexiók? Nem az imperialista háborúkét, hiszen ezeknek más a szülőoka; a most folyó imperialista háborúban a fő ellentétek vitathatatlanul az Anglia és Németország, meg az Oroszország és Németország közötti ellentétek. Annexiókról itt szó sem volt és nincs is szó. *Nemzeti* háborúk és nemzeti felkelések fokozott veszélyéről van szó. Hogyan lehet azonban egyrészt kijelenteni, hogy az „imperializmus korszakában" nemzeti háborúk *lehetetlenek*, másrészt pedig a nemzeti háborúk „veszélyét" hangoztatni? Ez nem logikus.

A második érv. Az annexiók „szakadékot ásnak az uralkodó és az elnyomott nemzetek proletariátusa közé...", „az elnyomott nemzet proletariátusa összefogna saját burzsoáziájával, és ellenséget látna az uralkodó nemzet proletariátusában. A proletariátusnak a nemzetközi burzsoázia ellen folytatott nemzetközi osztályharca helyett a proletariátus kettészakadása, ideológiai lezüllése következne be..."

Ezekkel az érvekkel mi teljesen egyetértünk. De logikus-e az, ha valaki ugyanabban a kérdésben ugyanabban az időben egymást kölcsönösen kizáró érveket hoz fel? A tézisek I. részének 3. §-ában az idézett érveket olvassuk, amelyek az annexiókban a proletariátus *kettészakítását* látják, mindjárt mellette, a 4. §-ban pedig azt mondják nekünk, hogy Európában a már megtörtént annexiók felszámolása ellen kell lennünk, az „elnyomott

és elnyomó nemzetek munkástömegeinek szolidáris harcra való nevelése" mellett. Ha az annexiók felszámolása — reakciós „szentimentalizmus", akkor *nem szabad* azzal érvelni, hogy az annexiók „szakadékot" ásnak a „proletariátus" közé és „kettészakadására" vezetnek, hanem ellenkezőleg, az annexiókban olyasvalamit kell látni, ami feltétele a különböző nemzetek proletariátusa közötti *közeledésnek*.

Mi azt mondjuk: ahhoz, hogy képesek legyünk a szocialista forradalom végrehajtására és a burzsoázia megdöntésére, a munkásoknak minél szorosabban kell összefogniok, és az önrendelkezésért, vagyis az annexiók ellen folytatott harc ezt a szoros összefogást szolgálja. Mi következetesek maradunk. A lengyel elvtársak viszont, amikor azt hangoztatják, hogy „nem lehet felszámolni" az európai annexiókat, amikor azt hangoztatják, hogy nemzeti háborúk „nem lehetségesek", maguk alatt vágják a fát, ha az annexiók „ellen" olyan érvekkel hadakoznak, amelyek éppen a nemzeti háborúkat veszik *alapul!* Például éppen azzal az érvvel, hogy az annexiók *megnehezítik* a különböző nemzetekhez tartozó munkások közeledését és egybeolvadását!

Más szóval: a lengyel szociáldemokraták, azért hogy kifogást emelhessenek az annexiók ellen, kénytelenek olyan elméleti fegyverzetből venni az érveket, amelyeket *ők maguk* elvileg elvetnek.

Még sokkal, de sokkal kirívóbb ez a gyarmati kérdésben.

6. SZEMBE LEHET-E ÁLLÍTANI EBBEN A KÉRDÉSBEN A GYARMATOKAT „EURÓPÁVAL"?

Téziseink leszegezik, hogy a gyarmatok azonnali felszabadításának követelése a kapitalizmus idején ugyanúgy „megvalósíthatatlan" (tudniillik megvalósíthatatlan a forradalmak sora nélkül és nem tartós a szocializmus nélkül), mint a nemzetek önrendelkezése, a tisztviselőknek a nép által történő választása, a demokratikus köztársaság stb. — másrészt pedig, hogy a gyarmatok felszabadításának követelése egyértelmű a „nemzetek önrendelkezésének elismerésével".

A lengyel elvtársak ezeknek az érveknek egyikére sem válaszoltak. Különbséget próbáltak tenni „Európa“ és a gyarmatok között. Csakhogy Európa tekintetében következetlen annexionistákká válnak, amikor lemondanak az annexiók felszámolásáról, ha az annexió már megtörtént. Ezzel szemben a gyarmatok tekintetében a „Ki a gyarmatokról!“ határozott követelést hirdetik.

Az orosz szocialistáknak fel kell állítaniok a „Ki Turkesztánból, Khívából, Buharából stb.“ követelést — de, úgymond, „utópizmus“, „tudománytalan“ „szentimentalizmus“ és más efféle rabjaivá válnak, ha ugyanilyen különválási jogot követelnek Lengyelország, Finnország, Ukrajna stb. számára. Az angol szocialistáknak követelniök kell azt, hogy „Ki Afrikából, Indiából, Ausztráliából“, de azt nem kell követelniök, hogy ki Írországból. Vajjon mi lehet az elméleti alapja ennek a helytelensége folytán annyira szembeötlő megkülönböztetésnek? Ezt a kérdést nem szabad megkerülni.

Az önrendelkezés ellenzőinek legfőbb „támasza“ — a „megvalósíthatatlanság“. A „gazdasági és politikai koncentrációra“ való hivatkozás, jelentéktelen árnyalati különbséggel, ugyanezt a gondolatot fejezi ki.

Világos, hogy koncentráció gyarmatok bekebelezése útján *is* végbemegy. A gyarmatok és az európai népek — legalább is az európai népek többsége — között fennálló gazdasági különbség mindenekelőtt abban állott, hogy a gyarmatok már bekapcsolódtak az *áru*forgalomba, de még nem kapcsolódtak be a tőkés *termelésbe*. Az imperializmus változtatott ezen. Az imperializmus többek között *tőke*kivitelt jelent. A tőkés termelést egyre gyorsuló ütemben honosítják meg a gyarmatokon A gyarmatokat nem lehet kiragadni az európai fináncтőkétől való függő helyzetből. A gyarmatok különválása, általános szabály szerint, akár a katonai szempontokat, akár az expanziós (terjeszkedési) szempontokat tekintjük, csak a szocializmussal válhat valóra, míg a kapitalizmus idején csak vagy kivételképpen, vagypedig a gyarmatokon és az anyaországban végbemenő forradalmak és felkelések sora árán valósulhat meg.

Európában a legtöbb függő nemzet tőkés szempontból fejlettebb (de nem mind: lásd az albánokat, az Orosz-

országban élő nagyszámú „idegen" népet), mint a gyarmatok. De éppen ez váltja ki a nagy ellenállást a nemzeti elnyomással és az annexiókkal szemben! Éppen ennek folytán *biztosítottabb* a kapitalizmus fejlődése Európában bármilyen politikai viszonyok között, még különválás esetén is, mint a gyarmatokon... „Ott — mondják a lengyel elvtársak a gyarmatokról (I. 4.) — a kapitalizmus előtt még a termelőerők önálló kifejlesztésének feladata áll..." Európában ez még feltűnőbb: a kapitalizmus Lengyelországban, Finnországban, Ukrajnában, Elzászban kétségtelenül erősebben is, gyorsabban is, önállóbban is fejleszti a termelőerőket, mint Indiában, Turkesztánban, Egyiptomban és más tipikus gyarmati országokban. Tőke nélkül árutermelő társadalomban sem önálló, sem általában semmiféle fejlődés nem lehetséges. Európában a függő országoknak egyrészt *saját* tőkéjük is van, másrészt megvan a lehetőségük, hogy különböző módokon könnyen tőkéhez jussanak. A gyarmatokon *saját* tőke nincs, vagy alig van, és a finánctőke viszonyai között a gyarmat nem juthat tőkéhez másképpen, mint a politikai alárendeltség feltételével. Mit jelent hát mindezek folytán a gyarmatok azonnali és feltétlen felszabadításának követelése? Nem világos-e, hogy ez a követelés sokkal „utópisztikusabb", az „utópia" szónak abban a vulgáris, karikatúra-„marxista" értelmében, amelyben Sztruve, Lensch meg Cunow úrék és őket követve, sajnos, a lengyel elvtársak is használják? Szerintük „utópia" tulajdonképpen az, ami eltér a hétköznapi nyárspolgári felfogástól, beleértve mindazt, ami forradalmi. De az európai viszonyok között *mindenféle* forradalmi mozgalom — a nemzeti forradalmi mozgalmakat is beleértve — inkább lehetséges, esélyesebb, szívósabb, tudatosabb, nehezebben legyőzhető, mint a gyarmatokon.

A szocializmus — mondják a lengyel elvtársak (I. 3.) — „a fejletlen gyarmati népeknek *önzetlen kulturális támogatást* nyujthat, *anélkül, hogy uralkodna* fölöttük". Tökéletesen igaz. De milyen alapon gondolják azt, hogy egy nagy nemzet, nagy állam, a szocializmusra áttérve, „önzetlen, kulturális támogatás révén" nem lesz majd képes a maga oldalára állítani a kis elnyomott európai népeket?

Éppen a különválás szabadsága, amelyet a lengyel szociáldemokraták *„adományoznak“* a gyarmatoknak, az, ami be fogja vonni a nagy szocialista államokkal való szövetségbe a kis, de kulturális és politikai szempontból *igényes* elnyomott európai nemzeteket, mert a nagy állam a szocializmusban azt fogja jelenteni, hogy ennyi meg ennyi órával *kevesebbet* kell dolgozni naponta, ennyivel meg ennyivel több napi *kereset* ellenében. A dolgozó tömegek, amelyek felszabadulnak a burzsoázia igája alól, minden erejükkel *vonzódni* fognak majd afelé, hogy ennek a „kulturális támogatásnak“ kedvéért szövetségre lépjenek és egybeolvadjanak a nagy és élenjáró szocialista nemzetekkel, csak a tegnapi elnyomók meg ne sértsék a hosszú ideig elnyomott nemzet igen fejlett demokratikus önérzetét, csak biztosítsák számára az egyenlőséget mindenben, többek között az államépítésben, „saját“ állama felépítésének gyakorlatában is. A kapitalizmus idején ez a „gyakorlat“ a háborút, az elkülönülést, az elzárkózást, a kiváltságos kis nemzetek szűkkeblű egoizmusát jelenti. A szocializmusban maguk a dolgozó tömegek, a fentemlített tisztán gazdasági meggondolásokból kifolyólag, sehol sem egyeznek majd bele az elzárkózásba, hanem a sokféle politikai forma, az államból való kiválás szabadsága, az államépítés gyakorlata, mindez — amíg csak általában minden néven nevezendő állam el nem hal — gazdag kulturális életnek lesz az alapja, a nemzetek önkéntes közeledésének és egybeolvadásának meggyorsulását fogja biztosítani.

A lengyel elvtársak azzal, hogy a gyarmatokat különválasztják és szembeállítják Európával, olyan ellentmondásba keverednek, amely egycsapásra halomra dönti egész hibás érvelésüket. ‟

7. MARXIZMUS VAGY PROUDHONIZMUS?

A lengyel elvtársak Marx Írország különválásával kapcsolatos állásfoglalására való utalásunkat kivételesen nem közvetve, hanem közvetlenül parírozzák. Mi az ellenvetésük? Nézetük szerint az olyan hivatkozásoknak, amelyek Marx 1848—1871-es állásfoglalására vonatkoznak — „a legcsekélyebb értékük sincs“. Ezt a szokatlanul haragos és

határozott kijelentést azzal indokolják, hogy Marx „egyidejűleg“ szembefordult a „csehek, délszlávok stb.“ függetlenségi törekvéseivel[99].

A megokolás éppen azért különösen haragos, mert különösen tarthatatlan. A lengyel marxisták Marxot egyszerűen zavarosfejűnek tüntetik fel, aki „egyidejűleg“ ellentétes dolgokat mondott! Ez egyáltalán nem igaz és egyáltalán nem marxizmus. Éppen a „konkrét“ elemzés követelése, amelyet a lengyel elvtársak felhoznak, de csak azért, *hogy ne alkalmazzák*, kötelez bennünket arra, hogy megvizsgáljuk, vajjon Marx különböző állásfoglalása a különböző konkrét „nemzeti“ mozgalmakhoz nem *egy és ugyanabból* a szocialista világnézetből következett-e.

Mint tudjuk, Marx Lengyelország függetlensége mellett foglalt állást abból a szempontból, hogy mi az *európai* demokrácia érdeke a cárizmus ereje és befolyása — mondhatnánk: mindenható ereje és túlnyomó reakciós befolyása — ellen folytatott harcában. E szempont helyességének legszemléltetőbb ténybeli igazolása 1849 volt, amikor az orosz jobbágyokból álló hadsereg elnyomta a nemzeti felszabadító és forradalmi-demokratikus felkelést Magyarországon. És azóta, egészen Marx haláláig, sőt azután is, egészen 1890-ig, amikor Franciaországgal szövetségben a cárizmus reakciós háborúja fenyegette a *nem imperialista*, hanem nemzetileg független Németországot, Engels elsősorban és leginkább a cárizmus elleni harc mellett foglalt állást. Ezért és csakis ezért lépett fel Marx meg Engels a csehek és a délszlávok nemzeti mozgalma ellen. Egyszerű betekintés mindabba, amit Marx és Engels 1848—1849-ben írt, megmutatja mindenkinek, aki a marxizmus iránt nem azért érdeklődik, hogy hátat fordítson a marxizmusnak, hogy Marx és Engels akkor „egész reakciós népeket“, amelyek Európában „orosz előörsök“ voltak, nyiltan és határozottan *szembeállított* a „forradalmi népekkel“: a németekkel, a lengyelekkel és a magyarokkal. Ez tény. És erre a tényre *akkor vitathatatlanul* helyesen mutattak rá: 1848-ban a forradalmi népek a szabadságért verekedtek, amelynek főellensége a cárizmus volt, a csehek stb. pedig valóban reakciós népek, a cárizmus előőrsei voltak.

Mit mutat hát nekünk ez a konkrét példa, melyet *konkrétan* kell elemezni, ha hívek akarunk lenni a marxizmushoz? Csak azt, hogy 1) néhány nagy és igen nagy európai nép felszabadulásának érdekei előbbrevalók a kis nemzetek szabadságmozgalmának érdekeinél; 2) hogy a demokrácia követelését európai méretekben — most úgy kell mondani: világméretekben — kell tekinteni, nem pedig elszigetelten.

Semmi többet. Még a nyoma sincs azon elemi szocialista elv cáfolatának, amelyről a lengyelek megfeledkeznek és amelyhez Marx *mindig* hű volt: nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom. Ha a konkrét helyzet, amely előtt Marx abban a korban állt, amikor a nemzetközi politikában a cárizmus befolyása túlnyomó volt, megismétlődne, például olyan formában, hogy néhány nép elkezdi a szocialista forradalmat (mint ahogy Európában 1848-ban megkezdték a polgári-demokratikus forradalmat), *más* népek pedig a burzsoá reakció fő bástyáinak bizonyulnak — akkor ezekkel szemben nekünk is a forradalmi háború álláspontjára kellene helyezkednünk, síkra kellene szállnunk azért, hogy „eltiporjuk" őket, hogy szétzúzzuk minden előőrsüket, bármilyen kis-nemzeti mozgalmak lépnének is itt fel. Eszerint egyáltalán nem elvetnünk kell a marxi taktika példáit — ez azt jelentené, hogy szavakban marxizmust prédikálunk, tettekben pedig szakítunk vele —, hanem konkrét elemzésük alapján le kell vonnunk belőlük a felbecsülhetetlen tanulságokat a jövőre nézve. A demokrácia egyes követelései, közöttük az önrendelkezés, nem örökérvényű igazságok, hanem *részei* az általános demokratikus (manapság: általános szocialista) *világ*mozgalomnak. Lehetséges, hogy egyes konkrét esetekben a rész ellentmond az egésznek, ilyenkor el kell azt vetni. Lehetséges, hogy valamelyik országban a köztársasági mozgalom csak más országok klerikális, vagy finánckapitalista-monarchista intrikáinak szolgál eszközül — akkor nekünk ezt az adott, konkrét mozgalmat *nem* szabad támogatnunk, de nevetséges volna ezen az alapon törölni a nemzetközi szociáldemokrácia programjából a köztársaság jelszavát.

Miképpen változott meg a konkrét helyzet 1848—1871-

től 1898—1916-ig (az imperializmusnak mint korszaknak a legfontosabb mérföldköveit veszem alapul: a spanyol-amerikai imperialista háborútól az európai imperialista háborúig)? Nyilvánvaló és vitathatatlan, hogy a cárizmus nem fő támasza többé a reakciónak, először, a nemzetközi finánctőkének, különösen Franciaország finánctőkéjének támogatása következtében, másodszor, 1905 következtében. Akkor a nagy nemzeti államok, az európai demokráciák rendszere, a cárizmus ellenére demokráciát és szocialista mozgalmat hozott a világnak*. Az imperializmust Marx és Engels nem érte meg. Most maroknyi (szám szerint 5—6) imperialista „nagy"-hatalom rendszere alakult ki, amelyek mindegyike idegen nemzeteket nyom el s ugyanakkor ez az elnyomás egyik forrása annak, hogy a kapitalizmus bukását mesterségesen feltartóztassák és a világ fölött uralkodó imperialista nemzeteknél az opportunizmust és szociálsovinizmust mesterségesen alátámasszák. Akkor a legnagyobb nemzeteket felszabadító nyugateurópai demokrácia szembenállott a cárizmussal, amely az egyes kisnemzeti mozgalmakat a reakció céljaira használta fel. Most a cári imperializmusnak és az előrehaladott kapitalista, európai imperializmusnak számos nemzet általános elnyomásán alapuló *szövetsége* áll szemben a szocialista proletariátussal, amely soviniszta, „szociálimperialista" és forradalmi részre szakadt.

Ebben van a helyzet konkrét változása, s éppen erről nem vesznek tudomást a lengyel szociáldemokraták, minden ígérgetésük ellenére, hogy konkréták lesznek! Innen

* Rjazanov Engelsnek egy 1866-ból származó rendkívül érdekes cikkét közölte a lengyel kérdésről, Grünberg „A szocializmus történetének archívuma" c. folyóiratában (1916. I.). Engels hangsúlyozza, hogy a proletariátusnak feltétlenül el kell ismernie a jelentős, nagy európai nemzetek politikai függetlenségét és „önrendelkezését" (right to dispose of itself), s ugyanakkor megállapítja, hogy a „nemzetiségi elv" (különösen, ami annak bonapartista alkalmazását illeti), vagyis az, hogy bármely kis nemzetet e nagy nemzetekkel egyenlőnek tekintsenek — értelmetlenség. „Oroszország — mondja Engels — óriási méretű lopott tulajdon" (azaz elnyomott nemzetek) „birtokosa, amelyet vissza kell majd adnia a leszámolás napján"[100]. A bonapartizmus is, a cárizmus is, *saját* érdekében, az európai demokrácia *ellen használja ki* a kis-nemzeti mozgalmakat.

ered az ugyanazon szocialista elvek *alkalmazása* terén észlelhető konkrét változás: *akkor* elsősorban „a cárizmus ellen" (meg a *cárizmus által* antidemokratikus irányban kihasznált egyes kis-nemzeti mozgalmak ellen) és Nyugat nagy-nemzeti, forradalmi népei mellett. *Most* az imperialista hatalmak, az imperialista burzsoázia és a szociálimperialisták kialakult egységfrontja ellen, *valamennyi* imperialistaellenes nemzeti mozgalomnak a szocialista forradalom érdekében való kihasználása *mellett!* Minél *tisztább* most a proletariátus harca az általános imperialista front ellen, nyilvánvalóan annál időszerűbb az internacionalista elv: „nem lehet szabad az a nép, amely idegen népeket elnyom".

A proudhonisták a doktrinér módon értelmezett szociális forradalom *nevében* semmibevették Lengyelország nemzetközi szerepét és elfordultak a nemzeti mozgalmaktól. Pontosan ugyanilyen doktrinér módon járnak el a lengyel szociáldemokraták, *amikor szétzúzzák* a szociálimperialisták elleni harc nemzetközi frontját azzal, hogy az annexiók kérdésében tanusított ingadozásaikkal (objektive) támogatják őket. Mert hiszen éppen a proletárharc nemzetközi frontja változott meg a kis nemzetek konkrét helyzete tekintetében: akkor (1848—1871-ben) a kis nemzeteknek vagy mint a „nyugati demokrácia" és a forradalmi népek, vagy mint a cárizmus lehetséges szövetségeseinek volt jelentőségük; most (1898—1914-ben) a kis nemzetek ezt a jelentőségüket elvesztették; jelentőségük most az — hogy a „nagyhatalmi nemzetek" élősdiségének s ennek következtében szociálimperializmusának egyik tápláló forrásává váltak. Nem az a fontos, hogy a szocialista forradalomig a kis nemzetek $^{1}/_{50}$ vagy $^{1}/_{100}$ része szabadul-e fel, hanem az, hogy az imperialista korszakban a proletariátus objektív okoknál fogva két nemzetközi táborra oszlott, amelyek közül az egyiket megrontották a nemzetközi burzsoázia asztaláról — többek között a kis nemzetek kétszeres és háromszoros kizsákmányolásából — lehulló morzsák, a másik pedig maga nem szabadulhat fel anélkül, hogy a kis nemzeteket fel ne szabadítaná, anélkül, hogy a tömegeket antisoviniszta, azaz anti-annexionista szellemben, vagyis az „önrendelkezési jog" szellemében ne nevelné,

A dolognak ezt a legfontosabb oldalát hagyják figyelmen kívül a lengyel elvtársak, akik *nem* az imperializmus korszakának általános szempontjából, nem a nemzetközi proletariátus két táborának szempontjából tekintik a dolgokat.

A lengyel elvtársak proudhonizmusának néhány további szemléltető példája: 1) az 1916-os írországi felkeléshez való viszonyuk, amiről alább lesz szó; 2) a téziseknek az a kijelentése (II. 3., a 3. § végén), hogy a szocialista forradalom jelszavát „semmivel sem kell leplezni". Mélységesen antimarxista gondolat az, hogy a szocialista forradalom jelszavát „leplezni" lehetne azáltal, hogy minden kérdésben, többek között a nemzeti kérdésben is, *egybekapcsoljuk* a következetesen forradalmi állásponttal.

A lengyel szociáldemokraták a mi programunkat „nemzeti-reformista" programnak találják. Hasonlítsák csak össze a két gyakorlati javaslatot: 1) az autonómia mellett (a lengyel tézisek, III. 4.) és 2) a különválás szabadsága mellett. Hiszen programjaink ebben és csakis ebben különböznek! És nem világos-e, hogy az utóbbival ellentétben éppen az előbbi a reformista program? A reformista változást az jellemzi, hogy nem ássa alá az uralkodó osztály hatalmának alapjait, mert nem egyéb mint az uralkodó osztály által uralmának fenntartásával tett engedmény. A forradalmi változás aláássa a hatalom alapját. A nemzeti programban a reformista változás *nem* szünteti meg az uralkodó nemzet *minden* kiváltságát, *nem* teremt teljes egyenjogúságot, *nem* küszöböl ki *mindenfajta* nemzeti elnyomást. Az „autonóm" nemzet nem egyenjogú az „uralkodó" nemzettel; a lengyel elvtársaknak ezt feltétlenül észre kellett volna venniök, ha (pontosan ugyanúgy, mint a mi régi „ökonomistáink") nem hagyták volna makacsul figyelmen kívül a *politikai* fogalmak és kategóriák elemzését. Az autonóm Norvégia, mint Svédország része, 1905-ig igen széleskörű autonómiát élvezett, de nem volt egyenjogú Svédországgal. Csak Norvégia szabad különválása mutatta meg a *valóságban* és bizonyította be, hogy egyenjogú (emellett — tesszük hozzá zárójelben — éppen ez a szabad kiválás teremtette meg a jogegyenlőségen felépülő szorosabb, demokratikusabb közeledés alapját).

Amíg Norvégia csupán autonóm volt, a svéd arisztokrácia *eggyel* több kiváltság birtokában volt és ez a kiváltság nem „csökkent“ (— a reformizmus lényege a baj *csökkentése*, nem pedig megszüntetése), hanem a különválás folytán *teljesen megszűnt* (— ami a programban a forradalmiság fő ismertetőjele).

Mellesleg megjegyezzük: az autonómia mint reform elvileg különbözik a különválás szabadságától, mint forradalmi rendszabálytól. Ez kétségtelen. De a reform — mint mindenki tudja — a gyakorlatban gyakran nem egyéb a forradalom felé tett lépésnél. Éppen az autonómia teszi lehetővé annak a nemzetnek, amelyet erőszakkal tartanak az adott állam határai közt, hogy véglegesen nemzetté alakuljon, hogy összegyüjtse, számbavegye, megszervezze erőit és kiválassza az alkalmas időpontot, hogy „norvég“ szellemben *kijelentse:* mi, ennek vagy annak a nemzetnek, illetőleg ennek vagy annak a határvidéknek autonóm országgyűlése, kinyilatkoztatjuk, hogy a minden oroszok cárja mostantól fogva nem Lengyelország királya többé stb. Erre rendszerint a következő „ellenvetést teszik“: az ilyen kérdéseket háborúval és nem nyilatkozatokkal döntik el. Igaz: az esetek túlnyomó többségében háborúk döntik el (mint ahogy a nagy államok kormányformájának kérdését az esetek óriási többségében csak háború és forradalom dönti el). Nem árt azonban, ha fontolóra vesszük, hogy logikus-e az *ilyen* „ellenvetés“ forradalmi párt politikai programjával szemben? Talán mi ellene vagyunk az olyan háborúknak és forradalmaknak, amelyeket a proletariátus szempontjából igazságos és hasznos ügy *érdekében*, a demokrácia és a szocializmus *érdekében* viselnek?

„De hiszen mi nem lehetünk a nagy népek közötti háború hívei, húszmillió ember lemészárlásának hívei, valamely kis, talán 10—20 milliót számláló nemzet problematikus felszabadítása kedvéért!“ Persze hogy nem lehetünk! De nem azért, mintha programunkból törölnők a teljes nemzeti egyenlőséget, hanem azért, mert *egy* ország demokráciájának érdekeit alá kell rendelni *néhány és valamennyi* ország demokráciája érdekeinek. Képzeljük csak el, hogy két nagy monarchia között van egy kis monarchia,

amelynek királyocskáját rokoni és egyéb kötelékek „fűzik“ mindkét szomszéd ország uralkodójához. Képzeljük el továbbá, hogy a kis országban a köztársaság kikiáltása és *a maga* uralkodójának elkergetése a gyakorlatban háborút jelentene a két szomszédos nagy ország között azért, hogy a kis országban ezt vagy azt a királyt visszaültessék a trónra. Kétségtelen, hogy az egész nemzetközi szociáldemokrácia, s ugyanúgy a kis ország szociáldemokráciájának tényleg internacionalista része *ellene volna* az adott esetben *annak, hogy a monarchiát köztársaság váltsa fel.* A monarchiának köztársasággal való felváltása — nem abszolút valami, hanem egyike a demokratikus követeléseknek, amely alá van rendelve az egész demokrácia (és persze még inkább a szocialista proletariátus) érdekeinek. Az ilyen eset valószínűleg egyetlen országban sem váltaná ki a legkisebb nézeteltérést sem a szociáldemokraták között. De ha valamelyik szociáldemokrata *ezen* az alapon azt javasolná, hogy töröljük általában a nemzetközi szociáldemokrácia programjából a köztársaság jelszavát — az illetőt valószínűleg őrültnek tartanák. Azt mondanák neki: mégsem szabad megfeledkezni a *különös* és *általános* között fennálló elemi logikai különbségről.

Ez a példa valamelyest más oldalról elvezet bennünket a munkásosztály *internacionalista* nevelésének kérdéséhez. *Konkrétan azonos* lehet-e ez a nevelés — melynek szükségessége és égető fontossága tekintetében el sem lehet képzelni nézeteltérést a zimmerwaldi baloldaliak soraiban — a nagy és elnyomó nemzeteknél és a kis, elnyomott nemzeteknél? az annektáló nemzeteknél és az annektált nemzeteknél?

Nyilvánvalóan nem. Az egy célhoz: a teljes egyenjogúsághoz, valamennyi nemzet legszorosabb közeledéséhez és későbbi *egybeolvadásához* vezető út itt nyilvánvalóan különböző konkrét irányokban vezet — éppen úgy, mint ahogy, mondjuk, egy papírlap közepén levő ponthoz a papírlap egyik szélétől balfelé, az átellenes szélétől pedig jobbfelé vezet az út. Ha egy nagy, elnyomó, annektáló nemzet szociáldemokratája, amikor általánosságban hirdeti a nemzetek egyesülését, ha csak egy pillanatra is megfeledkezik arról, hogy „az ő“ II. Miklósa, „az ő“ Vilmosa,

Györgye, Poincaréja stb. *szintén* a kis nemzetekkel (annexió útján) való *egyesülés mellett van* — II. Miklós a Galíciával való „egyesülés“, II. Vilmos a Belgiummal való „egyesülés“ mellett stb. — akkor az ilyen szociáldemokrata az elméletben nevetséges doktrinérnek, a gyakorlatban az imperializmus szekértolójának fog bizonyulni.

Az elnyomó országokban a munkások internacionalista nevelésének súlypontját feltétlenül arra kell helyezni, hogy az elnyomott országok különválásra való jogát hirdessék és védelmezzék. Enélkül *nincs* internacionalizmus. Jogunk és kötelességünk az elnyomó nemzetek minden olyan szociáldemokratáját, aki *nem* folytat ilyen propagandát, mint imperialistát és semmirekellőt kezelni. Ez feltétlen követelmény, még ha a különválás *esete* a szocializmus győzelme előtt ezer eset közül csak egyben volna is lehetséges és „megvalósítható“.

Kötelességünk a munkásokat arra nevelni, hogy „közömbösek“ legyenek a nemzeti különbségek iránt. Ez vitathatatlan. De nem az *annexionisták* közömbösségére kell őket nevelnünk. Az elnyomó nemzetek tagjának „közömbösnek“ kell lennie az iránt, hogy a kis nemzetek, érzelmeiknek megfelelően, *az ő* államához *vagy a szomszéd* államhoz tartoznak-e, avagy önállóak-e; az ilyen „közömbösség“ nélkül *nem* szociáldemokrata. Ha valaki internacionalista-szociáldemokrata akar lenni, ahhoz az szükséges, hogy *ne* csupán a saját nemzetére gondoljon, hanem *annak fölébe* helyezze valamennyi nemzet érdekeit, azok általános szabadságát és egyenjoguságát. „Elméletben“ mindenki egyetért ezzel, de a gyakorlatban éppen annexionista közömbösségről tesznek tanuságot. Itt a baj gyökere.

És fordítva. A kis nemzetek szociáldemokratájának agitációja súlypontját általános formulánk *második* szavára kell helyeznie: a nemzetek „önkéntes *egyesülésére*“. Internacionalista kötelezettségei megsértése nélkül egyaránt állást foglalhat *mind* saját nemzetének politikai függetlensége mellett, *mind* a szomszédos X, Y, Z stb. államhoz való csatlakozása mellett. De minden esetben köteles harcolni a kis nemzetekre jellemző szűkkeblűség, elzárkózás, elkülönülés *ellen*, harcolni azért, hogy az egé-

szet és általánosat vegyék figyelembe, azért, hogy a részletérdekeket alárendeljék az általános érdekeknek.

Azok, akik ezt a kérdést nem vették alaposan fontolóra, „ellentmondásnak“ fogják találni, hogy az elnyomó nemzetek szociáldemokratái a „*különválás* szabadságát“, az elnyomott nemzetek szociáldemokratái az „*egyesülés* szabadságát“ követeljék. De némi gondolkodás megmutatja, hogy *más* út a nemzetköziséghez és a nemzetek egybeolvadásához, más olyan út, amely a *fennálló* helyzetből ehhez a célhoz vezetne, nincs és nem is lehet.

És itt elérkeztünk a holland meg a lengyel szociáldemokrácia *különleges* helyzetének kérdéséhez.

8. A KÜLÖNÖS ÉS AZ ÁLTALÁNOS A HOLLAND MEG A LENGYEL INTERNACIONALISTA SZOCIÁLDEMOKRATÁK ÁLLÁSPONTJÁBAN

A legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy az önrendelkezést ellenző holland és lengyel marxisták a nemzetközi szociáldemokrácia legjobb forradalmi és internacionalista elemeihez tartoznak. Hogyan *lehetséges* hát, hogy elméleti megfontolásaikban, mint láttuk, csak úgy hemzsegnek a hibák? hogy egyetlen helyes általános megfontolást sem látunk, hogy az „imperialista ökonomizmuson“ kívül egyebet sem látunk!

Ez a körülmény egyáltalán nem a holland és a lengyel elvtársak különösen rossz egyéni tulajdonságaival, hanem országuk *sajátos* objektív viszonyaival magyarázható. Mind a két ország 1) kicsiny, és a nagyhatalmak mai „rendszerében“ tehetetlen; 2) földrajzilag mind a két ország olyan óriási erejű imperialista rablók között terül el (Anglia és Németország; Németország és Oroszország), amelyek a legélesebb formában versengenek egymással; 3) mind a két országban szörnyen erősek azoknak az időknek emlékei és hagyományai, amikor mind a kettő *maga* is „nagyhatalom“ volt: Hollandia erősebb gyarmati nagyhatalom volt, mint Anglia; Lengyelország kultúráltabb és erősebb nagyhatalom volt, mint Oroszország és Poroszország; 4) mind a két ország máig is megőrzött olyan kiváltságokat, amelyek lehetővé teszik idegen népek

elnyomását: a holland burzsoá birtokában van a roppant gazdag Holland-India; a lengyel földesúr elnyomja az ukrán és a fehérorosz „jobbágyokat“, a lengyel burzsoá — a zsidókat stb.

Ilyen sajátszerűséggel, amely e négy sajátos körülmény kombinációjából adódik, nem találkozunk Írország, Portugália (az utóbbi egy időben Spanyolország által annektált ország volt), Elzász, Norvégia, Finnország, Ukrajna, a lett, belorussz és sok más határterület helyzetében. És éppen ebben a sajátszerűségben van a dolog *lényege!* Amikor a holland meg a lengyel szociáldemokraták ellenzik az önrendelkezést és *általános* érvekkel, azaz általában az imperializmusra, általában a szocializmusra, általában a demokráciára, általában a nemzeti elnyomásra vonatkozó érvekkel hozakodnak elő, igazán elmondhatjuk, hogy egyre-másra követik el, egymásra halmozzák a hibákat. De tépjük csak le az általános érvek e teljesen átlátszó *leplét* és vizsgáljuk meg a dolog *lényegét* Hollandia és Lengyelország *különleges* viszonyainak sajátszerűsége szempontjából, s *érthetővé* és teljesen törvényszerűvé válik sajátszerű állásfoglalásuk. Elmondhatjuk, hogy amikor a holland és a lengyel marxisták habzó szájjal tiltakoznak az önrendelkezés ellen, nem egészen azt mondják, amit mondani akarnak, illetve: nem egészen azt akarják mondani, amit mondanak, s még csak attól sem kell félnünk, hogy ezzel képtelenséget mondunk*.

Téziseinkben már felhoztunk egy példát**. Gorter ellenzi *saját* országának önrendelkezését, de a „saját“ nemzete által elnyomott Holland-India önrendelkezése mellett van! Van-e valami csodálnivaló azon, hogy mi sokkal őszintébb internacionalistának, gondolkozásban hozzánk sokkal közelebb állónak tekintjük, mint azokat az embereket, akik *úgy* — szavakban, képmutatóan — ismerik el az önrendelkezést, mint Kautsky a németeknél, Trockij és Martov nálunk? A marxizmus általános és

---

* Megemlítjük, hogy a lengyel szociáldemokraták zimmerwaldi határozatukban *valamennyien elismerték* az önrendelkezést *általában*, csak egy kicsit más fogalmazásban.

** Lásd ebben a kötetben 154—155. old. — *Szerk.*

lényegbevágó elveiből szükségszerűen következik az a kötelesség, hogy harcolni kell a „saját“ nemzetünk által elnyomott nemzetek különválásának szabadságáért, de egyáltalán nem következik annak szükségessége, hogy éppen Hollandia függetlenségét helyezzük előtérbe, amely leginkább szenved a szűkkeblű, konok, haszonleső és butító elzárkózottságtól: lángoljon bár az egész világ, mit bánjuk, „mi“ meg vagyunk elégedve a régi zsákmánnyal és a dús „maradékkal“ — Indiával, egyébhez „nekünk“ semmi közünk!

Egy másik példa. Karl Radek lengyel szociáldemokrata, aki különösen nagy érdemet szerzett azzal, hogy a háború kitörése után erélyesen harcolt a német szociáldemokrata mozgalomban az internacionalizmusért, „A nemzetek önrendelkezési joga“ c. cikkében („Lichtstrahlen“[101] — a porosz cenzúra által betiltott baloldali-radikális havi folyóirat, amelyet J. Borchardt szerkesztett — 1915 december 5, III. évf. 3. sz.) a maga igaza mellett *csak* holland és lengyel tekintélyekre hivatkozva élesen fellép az önrendelkezés ellen és többek között azt az érvet hozza fel, hogy az önrendelkezés tápot ad az olyan gondolatnak, „amely szerint a szociáldemokrácia mindenféle függetlenségi harcot köteles támogatni“.

Az *általános* elmélet szempontjából ez az érv egyenesen felháborító, mert hiszen nyilvánvalóan nem logikus: először, nincs és nem is lehet a demokráciának egyetlenegy olyan részletkövetelése, amely visszaélésre ne vezethetne, ha nem rendelik alá a különöst az általánosnak; nem vagyunk kötelesek támogatni sem „mindenféle“ függetlenségi harcot, sem „mindenféle“ köztársasági vagy antiklerikális mozgalmat. Másodszor, nincs és nem is lehet a nemzeti elnyomás elleni harcnak *egyetlen* olyan fogalmazása *sem*, amely ne szenvedne *ugyanebben* a „fogyatékosságban“. Maga Radek használta a „Berner Tagwacht“-ban (1915, 253. sz.) azt a fogalmazást, hogy „a régi és az új annexiók ellen“. Ebből a fogalmazásból bármelyik lengyel nacionalista joggal „vezetheti le“ azt, hogy „Lengyelország annektált ország, én ellenzem az annexiót, *vagyis* Lengyelország függetlensége mellett vagyok“. Vagy például Rosa Luxemburg — ha jól emlékszem — egy 1908-as cikkében[102]

annak a véleményének adott kifejezést, hogy elég a következő formula: „a nemzeti elnyomás ellen". De akármelyik lengyel nacionalista is azt mondja — *és teljes joggal* —, hogy az annexió a nemzeti elnyomás egyik fajtája, *következésképpen* stb.

Vegyék azonban ezek helyett az általános következtetések helyett Lengyelország *különös* viszonyait: függetlensége *most* háborúk és forradalmak nélkül „*megvalósíthatatlan*". Ha azonban valaki csak Lengyelország visszaállítása kedvéért van az általános európai háború mellett, az azt jelenti, hogy a legrosszabb fajta nacionalista, a nem nagyszámú lengyel érdekeit a háborútól szenvedő emberek százmillióinak érdekei fölé helyezi. De hiszen éppen ilyenek például a „frak"-hoz (a Lengyel Szocialista Párt jobbszárnyához)[103] tartozók, akik csak szavakban szocialisták és akikkel szemben ezerszer igazuk van a lengyel szociáldemokratáknak. Ha valaki Lengyelország függetlenségének jelszavát *most*, a *szomszédos* imperialista hatalmak *mostani* viszonyai között tűzi ki, az azt jelenti, hogy utópiákat kerget, szűkkeblű nacionalizmusba esik, megfeledkezik az általános európai, vagy legalábbis az orosz és a német forradalom előfeltételéről. Pontosan ugyanígy, ha valaki Oroszországban 1908—1914-ben az egyesülési jog jelszavát, mint önálló jelszót tűzte ki, az azt jelentette, hogy utópiákat kergetett, objektíve a sztolipini (ma potreszovi-gvozgyevi, ami egyébként egy és ugyanaz) munkáspártot segítette. De őrültség volna általában törölni az egyesülési jog követelését a szociáldemokrácia programjából!

A harmadik — és talán a legfontosabb példa. A lengyel tézisekben (III., a 2. § vége) a független lengyel ütközőállam eszméje ellen azt hozzák fel, hogy ez „kis, erőtlen csoportok üres utópiája. Ha ez az eszme megvalósulna, egy kis Csonka-Lengyelországot jelentene, amely az egyik vagy a másik nagyhatalmi csoport katonai gyarmata, katonai és gazdasági érdekeinek játékszere, az idegen tőke kizsákmányolási területe, jövendő háborúk csatatere volna." Mindez nagyon *helyes*, ha ezzel azt *ellenezzük*, hogy a lengyel függetlenség jelszavát *most* tűzzék ki, mert hiszen még egy csak Lengyelország területére szorítkozó forradalom sem változtatna semmit a helyzeten, ezzel szemben

a lengyel tömegek figyelmét elterelné a *fő dologról:* harcuknak az orosz és a német proletariátus harcával való összefüggéséről. Nem paradoxon, hanem tény, hogy a lengyel proletariátus, mint olyan, most csak úgy mozdíthatja elő a szocializmus és a szabadság ügyét, *a lengyel* szocializmus és szabadság ügyét is *beleértve*, ha *együtt* harcol a szomszédos országok proletariátusával a *szűkkeblű lengyel* nacionalisták ellen. Tagadhatatlan, hogy a lengyel szociáldemokraták nagy történelmi érdemeket szereztek az utóbbiak ellen folytatott harcukban.

De ugyanazok az érvek, amelyek Lengyelország *sajátos* helyzete következtében a *mostani* időkben helyesek, nyilvánvalóan helytelenek abban az *általános* formában, amelyben megfogalmazták. Lengyelország mindig csatatér marad a Németország és Oroszország közötti háborúban, amig háborúk lesznek, ez nem érv az ellen, hogy a háborúk közötti időszakban nagyobb politikai szabadság (és ennek következtében politikai függetlenség) legyen. Ugyanez vonatkozik az idegen tőke által való kizsákmányolással és az idegen érdekek játékszerének szerepével kapcsolatos elgondolásokra is. A lengyel szociáldemokraták nem tűzhetik ki most Lengyelország függetlenségének jelszavát, mivel a lengyelek mint proletár internacionalisták *semmit sem* tehetnek ennek érdekében anélkül, hogy a „frak"-hoz hasonlóan ne válnának az *egyik* imperialista monarchia talpnyalóivá. De az orosz és a német munkásoknak *nem* mindegy, részesei lesznek-e Lengyelország annektálásának (ez annyit jelent, hogy a német meg az orosz munkásokat és parasztokat a legaljasabb szolgalelkűségre neveljük, arra, hogy megbékéljenek az idegen népek hóhérainak szerepével), vagy pedig Lengyelország független lesz.

A helyzet kétségtelenül igen bonyolult, de van belőle olyan kiút, amely mellett a részvevők *valamennyien* internacionalisták maradnának: az orosz és a lengyel szociáldemokraták azok maradnak, ha Lengyelország feltétlen „különválásának *szabadságát*" követelik; a lengyel szociáldemokraták azok maradnak, ha harcolnak a kis és a nagy országokban folyó proletárharc egységéért, anélkül, hogy a mostani időben és a jelenlegi időszakra kitűznék Lengyelország függetlenségének jelszavát.

9. ENGELS LEVELE KAUTSKYHOZ

„Szocializmus és gyarmatpolitika" c. brosúrájában (Berlin 1907) Kautsky, aki akkor még marxista volt, közzétette Engelsnek egy hozzáintézett, 1882 szeptember 12-én kelt levelét, amelynek a bennünket érdeklő kérdést illetően roppant jelentősége van; a levél legfontosabb része a következő:

„... Véleményem szerint a tulajdonképpeni gyarmatok, vagyis azok az országok, ahol európai lakosság telepedett le: Kanada, Fokföld, Ausztrália, mind önállókká válnak; ellenben a csupán meghódított, de bennszülöttek lakta országokat — Indiát, Algériát, a holland, a portugál és a spanyol birtokban levőket —, a proletariátusnak egyidőre át kell majd vennie és a lehető leggyorsabban el kell juttatnia az önállósághoz. Hogy ez a folyamat hogyan fog végbemenni, nehéz megmondani; India talán forradalmat csinál, sőt ez igen valószínű, és minthogy a magát felszabadító proletariátus nem viselhet gyarmati háborúkat, ezzel meg kell békülni, habár, magától értetődően, a dolog nem menne mindenféle pusztítás nélkül. De az ilyesmi már együttjár minden forradalommal. Ugyanez játszódhat le másutt is, például Algériában és Egyiptomban, és *számunkra* kétségkívül ez lenne a legjobb. Elég dolgunk lesz a magunk háza táján. Mihelyt Európa és Észak-Amerika újjá lesz szervezve, ez olyan óriási erőt és olyan példát fog nyujtani, hogy a félig civilizált országok maguktól követik őket: erről már maguk a gazdasági szükségletek gondoskodnak. Milyen társadalmi és politikai szakaszokon kell majd átmenniök ezeknek az országoknak, amíg szintén eljutnak a szocialista szervezetig, erről azt hiszem, csak meglehetősen meddő hipotéziseket állíthatunk fel. Csak egy bizonyos: *a győzelmes proletariátus egyetlen idegen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel alá ne ásná saját győzelmét*. Ez persze semmiképpen sem zárja ki a különféle védelmi háborúkat ..."[104]

Engels egyáltalán nem tételezi fel, hogy a „gazdasági" tényező önmagától és közvetlenül elhárít minden nehézséget. A gazdasági forradalom *minden* népet arra ösztökél, hogy a szocializmushoz *közeledjék*, de emellett lehetségesek

forradalmak is — a szocialista állam ellen — meg háborúk is. A politika elkerülhetetlenül alkalmazkodik a gazdasági élethez, de nem egycsapásra és nem simán, nem egyszerűen, nem közvetlenül. Mint „kétségtelen“ elvet, Engels csak egyetlen, feltétlenül internacionalista elvet állít fel, amelyet *minden* „idegen népre“, azaz nemcsak a gyarmati népekre alkalmaz: kényszer útján boldogitani őket, a proletariátus győzelmének aláásását jelentené.

A proletariátus pusztán azzal, hogy végrehajtja a szocialista forradalmat, még nem válik szentté és ez nem biztosítja a hibák és gyengeségek ellen. De a lehetséges hibák (és az önző érdekek — az a kisérlet, hogy mások rovására éljenek), feltétlenül rá fogják vezetni ennek az igazságnak felismerésére.

Mi zimmerwaldi baloldaliak mindannyian meg vagyunk győződve arról, amiről például Kautsky is meg volt győződve, még mielőtt 1914-ben cserbenhagyta volna a marxizmust és a sovinizmus védelmezőjének csapott volna fel, hogy t. i. a szocialista forradalom teljességgel lehetséges a *legközelebbi* jövőben, ugyancsak Kautsky egykori kifejezésével élve — „máról holnapra“. A nemzeti ellenszenvek nem tűnnek el olyan gyorsan; az elnyomott nemzet gyűlölete — mégpedig teljesen jogos gyűlölete — az elnyomóval szemben *megmarad* egy ideig; csak a szocializmus győzelme *után* fog eltűnni, csak *miután* a nemzetek között végleg teljesen demokratikus viszony alakul ki. Ha hívek akarunk maradni a szocializmushoz, már most hozzá kell fognunk a tömegek internacionalista neveléséhez, ami az elnyomó nemzeteknél lehetetlen anélkül, hogy az elnyomott nemzetek különválásának szabadságát ne hirdetnék.

10. AZ 1916-OS ÍRORSZÁGI FELKELÉS

Téziseinket ez előtt a felkelés előtt írtuk, s ennek most anyagul kell szolgálnia az elméleti nézetek felülvizsgálásához.

Az önrendelkezés ellenfeleinek nézetei arra a következtetésre vezetnek, hogy az imperializmus által elnyomott kis nemzetek életképessége már kimerült, hogy ezek a nemzetek semmiféle szerepet sem játszhatnak az imperializmussal szemben, hogy tisztán nemzeti törekvéseik támo-

gatása semmire sem vezet stb. Az 1914—1916-os imperialista háború tapasztalatai az ilyen következtetéseket *tényekkel* cáfolják meg.

A háború a nyugateurópai nemzetek, az egész imperializmus számára a válság korszaka volt. Minden válság félredobja a konvencionális dolgokat, letépi a külső burkokat, elsöpör mindent, ami elavult, feltárja a mélyebben fekvő rúgókat és erőket. Mit tárt fel az elnyomott nemzetek mozgalmának szempontjából? A gyarmatokon számos felkelési kísérletet, amelyeket az elnyomó nemzetek a katonai cenzúra közreműködésével, természetesen, mindenképpen elleplezni igyekeztek. Mindamellettköztudomású, hogy az angolok brutális kíméletlenséggel nyomták el Singapore-ban indiai csapataik felkelését, hogy felkelési kísérletek voltak a francia Annamban (lásd a „Nase Szlovó"-t) és a német Kamerunban (lásd Junius brosúráját*), hogy Európában egyrészt felkelt Írország, amelyet kivégzésekkel igyekeztek térdre kényszeríteni a „szabadságszerető" angolok, akik nem merték kiterjeszteni az írekre az általános hadkötelezettséget; másrészt pedig az osztrák kormány „árulásért" halálraítélt cseh tartománygyűlési képviselőket és ugyanezért a „bűntettért" halomra lövetett egész cseh ezredeket.

Ez a felsorolás természetesen korántsem teljes. Mégis azt bizonyítja, hogy a nemzeti felkelések tüzecskéi az imperializmus válságával *kapcsolatban* fellángoltak *mind* a gyarmatokon, *mind pedig* Európában, hogy a nemzeti rokonszenvek és ellenszenvek a drákói fenyegetések és megtorló intézkedések ellenére is megnyilvánultak. Pedig az imperializmus válsága még messze volt fejlődésének tetőpontjától: az imperialista burzsoázia hatalma még nem volt aláásva (a „kimerülésig folytatott háború" odavezethet ugyan, de még nem vezetett el oda), a proletármozgalmak az imperialista országokban még egészen gyengék. Mi lesz akkor, amikor a háború teljes kimerülésre vezet majd, vagy amikor akár csak egy államban is, a burzsoázia hatalma a proletárharc csapásai alatt úgy meginog majd, mint a cárizmus hatalma 1905-ben?

---

* Lásd ebben a kötetben 317—333. old. — *Szerk.*

A „Berner Tagwacht" című ujságban, amely a zimmerwaldistáknak, néhány baloldalit is beleértve, a lapja, 1916 május 9-én az írországi felkeléssel kapcsolatban K. R.[105] kezdőbetűkkel aláírt cikk jelent meg — „Mindennek vége!" címmel. Az ír felkelést ez a cikk se szó se beszéd egyszerűen „puccsnak" minősítette, mert úgymond, „az ír kérdés agrárkérdés volt", a parasztokat a reformok megnyugtatták, a nacionalista mozgalom most „tisztán városi, kispolgári mozgalom volt, amely mögött a nagy lárma ellenére, amit csapott, társadalmi tekintetben nem sok állt".

Nem csoda, hogy ez a maga doktrinerségében és vaskalaposságában szörnyűséges értékelés megegyezik egy orosz nemzeti liberálisnak, a kadetpárti A. Kuliser úrnak ítéletével („Recs"[106] 1916, 102. sz. április 15.), aki ezt a felkelést „dublini puccsnak" nevezte.

Legyen szabad remélnünk, hogy a „minden rossznak megvan a maga jó oldala" közmondás szerint sok elvtársnak, aki nem értette, milyen mocsárba siklik le, amikor elveti az „önrendelkezést" és lekicsinyli a kis nemzetek nemzeti mozgalmait, most kinyílik majd a szeme annak láttára, hogy miképpen egyezik meg „véletlenül" az imperialista burzsoázia képviselőjének ítélete egy szociáldemokrata ítéletével!!

„Puccsról" a szó tudományos értelmében csak akkor lehet beszélni, amikor a felkelési kísérlet összeesküvők, vagy ostoba mániákusok kis körén kívül semmit sem tárt fel és semmiféle rokonszenvet nem keltett a tömegekben. Az ír nemzeti felkelés, amelynek évszázados története van s amely az osztályérdekek különböző szakaszain és kombinációin ment át, többek között a népes amerikai ír nemzeti kongresszusban nyilvánult meg („Vorwärts"*, 1916 március 20.), amely Írország függetlensége mellett foglalt állást, megnyilvánult a városi kispolgárság egy részének *és a munkások egy részének* utcai harcaiban, hosszú ideig tartó agitáció, tüntetések, ujságbetiltások stb. után. Aki az *ilyen* felkelést puccsnak nevezi, az vagy a legrosszabb fajta reakciós, vagy pedig doktrinér, aki

* — „Előre". — *Szerk.*

teljesen képtelen a szociális forradalmat, mint eleven jelenséget elképzelni.

Mert aki azt gondolja, hogy szociális forradalom *elképzelhető* a gyarmati és európai kis nemzetek felkelései nélkül, a *mindenféle előítéletekkel* teli kispolgárság egy részének forradalmi kitörései nélkül, az öntudatlan proletár és félproletár tömegeknek a földesúri, egyházi, monarchikus, nemzeti stb. elnyomás ellen irányuló mozgalma nélkül — az *lemond a szociális forradalomról*. Az nyilván azt képzeli, hogy az egyik helyen felsorakozik az egyik hadsereg és azt mondja: „Mi a szocializmust akarjuk", egy másikon pedig felsorakozik egy másik és azt mondja: „Mi az imperializmust akarjuk" és ez lesz majd a szociális forradalom! Csak az ilyen vaskalapos és nevetséges szempontból lehetett az írországi felkelést „puccsnak" minősíteni.

Aki „tiszta" szociális forradalmat vár, sohasem fogja megérni. Az ilyen ember csak szavakban forradalmár, s nem érti meg az igazi forradalmat.

Az 1905-ös orosz forradalom burzsoá-demokratikus forradalom volt. Ez a forradalom a lakosság valamennyi elégedetlen osztályának, csoportjának és elemének számos összecsapásából állt. Ezek között voltak tömegek a legostobább előítéletekkel, a leghomályosabb és legfantasztikusabb harci célokkal, voltak kis csoportok, amelyek japán pénzt fogadtak el, voltak spekulánsok és kalandorok stb. *Objektíve* a tömegek mozgalma rombolta a cárizmust és tisztogatta a demokrácia számára az utat, ezért az öntudatos munkások vezették ezt a mozgalmat.

A szociális forradalom Európában *nem lehet* egyéb, mint a minden rendű és rangú elnyomottak és elégedetlenek tömegharcának kirobbanása. A kispolgárság és az elmaradott munkások egyes részei elkerülhetetlenül részt fognak benne venni — e nélkül *nem* lehetséges a *tömegharc*, nem lehetséges *semmiféle* forradalom — és éppen olyan elkerülhetetlenül bele fogják vinni a mozgalomba a maguk előítéleteit, a maguk reakciós ábrándjait, a maguk gyengéit és hibáit. De *objektíve* a *tőkét* fogják támadni, és a forradalom öntudatos élcsapata, az élenjáró proletariátus, amely a legkülönfélébb formákban meg-

nyilvánuló tarka és külsőleg elaprózott tömegharcnak ezt az objektív igazságát juttatja kifejezésre, érteni fog ahhoz, hogy egyesítse és irányítsa azt, meghódítsa a hatalmat, birtokába kerítse a bankokat, kisajátítsa a mindenki számára (bár különböző okokból!) gyűlöletes trösztöket, és érteni fog más diktatórikus rendszabályok megvalósításához is, amelyek összességükben a burzsoázia megdöntését és a szocializmus győzelmét fogják eredményezni, a szocializmusét, amely korántsem egycsapásra fog „megtisztulni" a kispolgári salaktól.

A szociáldemokráciának — olvassuk a lengyel tézisekben (I., 4.) — „ki kell használnia a fiatal gyarmati burzsoáziának az európai imperializmus ellen irányuló harcát *az európai forradalmi válság kiélezése céljából*" (a szerzők kiemelése).

Nem világos-e, hogy *ebben* a tekintetben a legkevésbbé szabad Európát a gyarmatokkal szembeállítani? Az elnyomott *európai* nemzetek harca, amely felkelésekig és utcai harcokig, a katonaság vasfegyelmének megszegéséig és ostromállapotig fokozódhat — ez a harc hasonlíthatatlanul erősebben fogja „kiélezni az európai forradalmi válságot", mint egy távoli gyarmaton lejátszódó és sokkal magasabb fejlődési fokot elért felkelés. Egy írországi felkelésnek az angol imperialista burzsoázia hatalmára mért csapása százszorta nagyobb politikai jelentőségű, mint egy azonos erejű csapás Ázsiában vagy Afrikában.

A francia soviniszta sajtó nemrégen közölte, hogy Belgiumban megjelent a „Szabad Belgium" című illegális folyóirat 80. száma. Franciaország soviniszta sajtója természetesen igen gyakran hazudik, de ez a közlemény igaz lehet. Míg a soviniszta és kautskysta német szociáldemokrácia a háború két esztendeje alatt nem teremtett magának szabad sajtót és rabszolgamódon viseli a katonai cenzúra jármát (csak a baloldali elemek adtak ki — s ez becsületükre válik — cenzúramentes brosúrákat és folyóiratokat) — ugyanakkor egy elnyomott kultúrnemzet a katonai elnyomás példátlan brutalitásaira a forradalmi tiltakozás sajtószervének megteremtésével válaszol! A történelem dialektikája az, hogy kis nemzetek, amelyek az imperializmus elleni harcban *önálló* tényezőkként erőt-

lenek, szerepet játszanak mint azoknak az erjesztő anyagoknak, azoknak a bacilusoknak egyike, amelyek elősegítik, hogy a színtérre lépjen az imperializmus ellen harcoló *igazi* erő — a szocialista proletariátus.

A vezérkarok a jelenlegi háborúban alaposan igyekeznek kihasználni az ellenségeik táborában folyó minden nemzeti és forradalmi mozgalmat, a németek — az ír felkelést, a franciák — a cseh mozgalmat stb. És a maguk szempontjából egészen helyesen járnak el. Nem tanusíthatunk komoly magatartást a komoly háború tekintetében, ha nem használjuk ki az ellenfél akár legkisebb gyengéjét, ha nem használunk ki minden esélyt, annál is inkább, mert nem lehet előre tudni, hogy melyik pillanatban és mekkora erővel „robban" majd fel itt vagy amott az egyik vagy másik lőporraktár. Nagyon rossz forradalmárok volnánk, ha a proletariátusnak a szocializmusért folyó nagy felszabadító háborújában a válság kiélezése és kiszélesítése érdekében nem tudnánk kihasználni az imperializmus *egyes* bajai ellen irányuló *minden* népmozgalmat. Ha egyfelől ezerféle hangnemben kijelentenők és ismételgetnők, hogy minden nemzeti elnyomás „ellen" vagyunk, másfelől azonban az elnyomott nemzet egyes osztályainak legmozgékonyabb és legintelligensebb része által az elnyomók ellen végrehajtott hősies felkelést „puccsnak" neveznők, a bárgyúságnak ugyanarra a színvonalára süllyednénk le, mint a kautskysták.

Az íreknek az a szerencsétlenségük, hogy nem lázadtak fel idejében, hogy akkor lázadtak fel, amikor az európai felkelés *még* nem érett meg. A kapitalizmus nincs olyan harmonikusan felépítve, hogy a felkelés különböző forrásai egyszerre, kudarcok és vereségek nélkül maguktól egyesülnének. Ellenkezőleg, éppen az, hogy a felkelések különböző időben, különböző módon, különböző helyen folynak le, kezeskedik az általános mozgalom szélességéért és mélységéért. Csak a nem idejében kitörő, részleges jellegű, elaprózott és ennélfogva sikertelen forradalmi mozgalmak kisérletei során tesznek majd szert a tömegek a szükséges tapasztalatra, itt fognak majd tanulni, gyüjtenek erőt, ismerik fel igazi vezéreiket, a szocialista proletárokat és készítik majd ezzel elő az általános támadást,

mint ahogy az egyes sztrájkok, a városi és országos tüntetések, a hadsereg lázongásai, a parasztság megmozdulásai stb. előkészítették az 1905-ös általános támadást.

11. BEFEJEZÉS

A nemzetek önrendelkezésének követelése, a lengyel szociáldemokraták helytelen állításával szemben, nem játszott pártagitációnkban semmivel sem kisebb szerepet, mint például a nép felfegyverzése, az egyház és az állam különválasztása, a tisztviselők választása a nép által, és más, a nyárspolgárok szerint „utópisztikus" pontok. Ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak felélénkülése 1905 után természetesen agitációs munkánkat is felélénkítette: 1912—1913-ban számos cikk jelent meg, pártunk 1913-ban határozatot fogadott el, amelyben pontosan és „antikautskysta" (azaz a tisztán szóbeli „elismeréssel" szemben engesztelhetetlen) szellemben tisztázta a dolog lényegét*.

Már akkor felmerült egy tény, amelyet nem szabad megkerülni: különböző nemzetek opportunistái, az ukrán Jurkevics, a bundista Libman, Potreszovnak és társainak oroszországi lakája — Szemkovszkij, Rosa Luxemburg érvei *mellett*, az önrendelkezés *ellen* léptek fel! Az, ami a lengyel szociáldemokrata elvtársnőnél csak a lengyelországi mozgalom *sajátos* viszonyának helytelen elméleti általánosítása volt, gyakorlatilag, sokkal szélesebb körben, nem egy kis állam, hanem egy nagy állam viszonyai között, nemzetközi, nem pedig szűk lengyel méretekben, *objektíve* egycsapásra a nagyorosz imperializmus opportunista támogatásának bizonyult. A politikai eszme*áramlatok* története (eltérően az egyesek nézeteitől) igazolta programunk helyességét.

És most a Lensch fajtájából való őszinte szociálimperialisták nyíltan kiállnak mind az önrendelkezés, mindpedig az annexiók tagadása ellen. A kautskysták pedig képmutatóan elismerik az önrendelkezést — nálunk Oroszországban ezt az utat járja Trockij és Martov. Szavakban *mindketten* az önrendelkezés mellett vannak,

* Lásd *Lenin* Művei. 4. kiad. 19. köt. 384—386. old. (oroszul). — *Szerk.*

akárcsak Kautsky. Hát a valóságban? Trockijnál — olvassák csak el a „Nemzet és gazdaság" c. cikkét a „Nase Szlovó"-ban — a nála megszokott eklekticizmust látjuk: egyfelől, a gazdaság egybeolvasztja, másfelől, a nemzeti elnyomás szétválasztja a nemzeteket. Mi következik ebből? Az, hogy az uralkodó képmutatás nem leplezödik le, az agitáció pedig merev, nem foglalkozik a „saját" nemzet által elnyomott nemzethez való viszonnyal, ami a legfontosabb, leglényegesebb, alapvető, a gyakorlathoz legközelebb álló kérdés. Martov és más külföldi titkárok jobbnak látták, ha egyszerűen megfeledkeznek — kényelmes feledékenység! — kollégájuknak és tagtársuknak az önrendelkezés ellen folytatott harcáról. Martov a gvozgyevisták legális ujságjában (a „Nas Golosz"-ban) az önrendelkezés *mellett* irt, és azt a vitathatatlan igazságot bizonyitgatta, hogy az imperialista háborúban ez *még* nem kötelez részvételre stb., de megkerülte a legfontosabbat — ezt az illegális, szabad irodalomban is megkerüli! —, hogy tudniillik Oroszország már a *béke idején is* megdöntötte a világrekordot a nemzetek sokkal kegyetlenebb, középkori, gazdaságilag elmaradott, katonai-bürokratikus imperialista elnyomásával. Az az orosz szociáldemokrata, aki körülbelül úgy „ismeri el" a nemzetek önrendelkezését, mint Plehanov meg Potreszov urék és társaik, azaz nem harcol a cárizmus által elnyomott nemzetek különválásának szabadságáért, a *valóságban* imperialista és a cárizmus lakája.

Bármilyenek is Trockij és Martov szubjektív „jószándékai", elhajlásukkal objektíve az orosz szociálimperializmust támogatják. Az imperialista korszak minden „nagy" hatalmat számos nemzet elnyomójává változtatott és az imperializmus fejlődése múlhatatlanul arra vezet majd, hogy a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban felismerhetőbben fognak megoszlani az e kérdés körül kialakult irányzatok.

A megírás ideje: 1916 július.

Megjelent 1916 októberében, a „Szbornyik Szocial-Demokrata" 1. számában.

Aláírás: N. Lenin.

JEGYZETEK

[1] Lenin *„Ujabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. I. füzet. Kapitalizmus és mezőgazdaság az Amerikai Egyesült Államokban“* című könyvét 1914—1915-ben írta. 1916 január elején Bernből elküldte a kéziratot A. M. Gorkijnak a „Parusz“ kiadóvállalat számára, de a könyv 1916-ban nem jelent meg; 1917-ben adta ki Pétervárott a „Zsizny i Znanyije“ könyvkiadóvállalat.

A könyv megírásához előkészített anyag — tervezetének változatai, továbbá kivonatok az Egyesült Államok 1900-as és 1910-es népszámlálásának statisztikai táblázataiból — 1932-ben került kiadásra a „Leninszkij Szbornyik“ XIX. kötetének 380—460. oldalain.

Lenin egy második füzetet is akart írni, amely Németországgal foglalkozott volna, de ez a szándéka nem valósult meg. — *1*

[2] *„Zaveti“* („Intelmek“) — eszer irányzatú legális irodalmi és politikai havi folyóirat; Péterváron jelent meg 1912 áprilisától 1914 júliusáig. — *5*

[3] Marx. A tőke. 3. köt. (37. fej.) 1951. 676—703. old.— *10*

[4] K. Kautsky „Der Weg zur Macht“ („A hatalomhoz vezető út“) c. brosúrájáról van szó, amely 1909-ben jelent meg Berlinben. — *103*

[5] *„Die Neue Zeit“* („Új Kor“) — a német szociáldemokrácia folyóirata; Stuttgartban jelent meg 1883-tól 1923-ig. Az 1885—1895-ös években Engels több cikket írt a „Neue Zeit“-be. Engels gyakran adott útmutatásokat a folyóirat szerkesztőségének, amelyet élesen bírált a marxizmustól való eltérései miatt. A 90-es évek második felétől kezdve, Engels halála után, a folyóirat rendszeresen közölte a re-

vizionisták cikkeit. Az imperialista világháború időszakában (1914—1918) a folyóirat centrista, kautskysta álláspontra helyezkedett; a szociálsovinisztákat támogatta. — *104*

6 *„Az opportunizmus és a II. Internacionálé csődje"* c. cikket Lenin német nyelven írta. A cikk 1916 januárjában a Zimmerwaldi Baloldal elméleti lapja, a „Vorbote" c. folyóirat első számában jelent meg. Ugyanilyen címmel Lenin korábban már írt egy cikket orosz nyelven. Ez a cikk először 1924-ben, a „Proletarszkaja Revoljucia" c. folyóirat 5. (28.) számában jelent meg és Lenin Műveinek 21. kötetében található (447—463. old.). Ennek a cikknek a szövege valamelyest eltér a „Vorbote"-ban megjelent cikk szövegétől. — *106*

7 *Négyes antant* — Anglia, Franciaország, Oroszország és Olaszország imperialista szövetsége; 1915-ben jött létre, miután Olaszország kilépett a hármas szövetségből (Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország) és csatlakozott a hármas antanthoz, amelyet 1907-ben hoztak létre. — *106*

8 *„Sozialistische Monatshefte"* („Szocialista Havifüzetek") — folyóirat; a német opportunista szociáldemokraták fő sajtószerve és a nemzetközi opportunizmus egyik folyóirata. Az imperialista világháború idején (1914—1918) szociálsoviniszta álláspontot foglalt el; megjelent Berlinben 1897-től 1933-ig. — *111*

9 *Fábiánusok* — a reformista, szélsőséges opportunista „Fábiánus Társaság" tagjai; ezt a társaságot az angol polgári értelmiség egy csoportja alapította 1884-ben. A társaságot Fabius Cunctator (a „Halogató") római hadvezérről nevezték el. Ez a hadvezér kivárási taktikájáról volt nevezetes, mert kitért a döntő harcok elől. A Fábiánus Társaság — Lenin kifejezése szerint — „az opportunizmus és a liberális munkáspolitika legtökéletesebb kifejezője". A fábiánusok elvonták a proletariátust az osztályharctól, azt hirdették, hogy a kapitalizmusról reformokkal békésen át lehet térni a szocializmusra. Az imperialista világháború idején (1914—1918) a fábiánusok szociálsoviniszta álláspontot képviseltek. A fábiánusok jellemzését lásd Lenin következő műveiben: „Előszó a «J. Ph. Becker, J. Dietzgen, F. Engels, K. Marx és mások levelei F. A. Sorgéhoz és másokhoz» c. könyv orosz kiadásához" (Lenin Művei. 4. kiad. 12. köt. 330—331. old., oroszul); „A szociáldemo-

krácia agrárprogramja az orosz forradalomban" (Lenin Művei. 4. kiad. 15. köt. 154. old., oroszul); „Az angol pacifizmus és az angol idegenkedés az elmélettől" (Lenin Művei. 21. köt. 1951. 258—264. old.) stb. — *111*

10 A *Munkáspárt* (Labour Party) 1900-ban alakult mint a munkásszervezetek — szakszervezetek, szocialista pártok és csoportok — egyesülése parlamenti munkásképviselet megteremtése céljából. Ezt az egyesülést „Munkásképviseleti Bizottságnak" nevezték el, 1906-ban pedig Munkáspártra változtatták a nevét. A Labour Party, ideológiáját és taktikáját tekintve, a legopportunistább, „velejéig burzsoá" párt *(Lenin)*, mely a burzsoáziával való osztályegyüttműködés politikáját folytatja. Az imperialista világháború idején (1914—1918-ban) a Labour Party vezérei szociálsoviniszta álláspontot képviseltek; Lenin kif. j ·zése szerint „az imperialista banditizmus *bűnrészesei*" voltak.

A Labour Party 1924-ben, 1929-ben és 1945-ben hatalomra jutott, kormányt alakított, amely változatlanul az angol imperializmus politikáját folytatta. Az 1945-ben alakult labour-kormány bel- és külpolitikájában az angol imperialisták reakciós programját valósította meg. A labouristák jobboldali vezérei, mint az amerikai imperializmus ügynökei, szovjetellenes álláspontot képviselnek, a demokrácia és a szocializmus erői ellen harcolnak. — *111*

11 *Independent Labour Party* (ILP) — Angol Független Munkáspárt, 1893-ban alakult. A párt élén James Keir Hardie, R. MacDonald és mások álltak. A Független Munkáspárt, mely fennen hangoztatta a polgári pártoktól való politikai függetlenségét, valójában „független volt a szocializmustól, de függött a liberalizmustól" *(Lenin)*. Az imperialista háború (1914—1918) kezdetén (1914 augusztus 13-án) a Független Munkáspárt háborúellenes kiáltványt adott ki. Később, 1915 februárban, az antantországok szocialistáinak londoni konferenciáján a konferencia szociálsoviniszta határozatához csatlakozott. Ettől kezdve a Független Munkáspárt vezetői pacifista frázisok leple alatt szociálsoviniszta álláspontra helyezkedtek. A Komintern megalakulása után, 1919-ben, a Független Munkáspárt vezetői a balratolódó párttömegek nyomására elhatározták, hogy kilépnek a II. Internacionáléból. 1921-ben beléptek az úgynevezett kétésfeles Internacionáléba, ennek széthullása után ismét a II. Internacionáléhoz csatlakoztak. — *111*

[12] A *British Socialist Party* (BSP) — Brit Szocialista Párt 1911-ben alakult Manchesterben. A párt magva az 1884-ben alakult Szociáldemokrata Föderáció volt (élén Hyndman-nel, Harry Quelch-csel, Tom Mann-nel és másokkal), amelyet később Szociáldemokrata Pártnak nevezték el. A Brit Szocialista Párt marxista szellemben fejtett ki propagandát és agitációt, és „nem opportunista, a liberálistoktól *valóban* független" párt volt *(Lenin)*. Alacsony taglétszáma és a tömegektől való elszigeteltsége következtében a pártot bizonyos szektás vonások jellemezték.

Az első világháború idején (1914—1918) a pártban két áramlat keletkezett: egy nyílt szociálsoviniszta áramlat, élen Hyndman-nel és másokkal, és egy internacionalista áramlat, A. Inkpin, F. Rothstein és mások vezetésével. 1916 áprilisában a pártban szakadás állt be. Hyndman és hívei — akik kisebbségben voltak — kiváltak a pártból. Ettől az időtől kezdve a Brit Szocialista Párt élén internacionalisták álltak, akik az imperialista háború ellen harcoltak. A Brit Szocialista Párt volt az, amely 1920-ban a Nagybritanniai Kommunista Párt megalapítását kezdeményezte, a BSP legtöbb szervezete belépett a Kommunista Pártba. — *111*

[13] „*Nasa Zarja*" („Hajnalunk") — a likvidátor mensevikek legális havi folyóirata; megjelent 1910—1914-ben Pétervárott. A „Nasa Zarja" körül alakult ki a likvidátorok központja Oroszországban. 1915 januárjától, a „Nasa Zarja" betiltása után, megindult a „Nase Gyelo" c. folyóirat. — *111*

[14] *Szervező Bizottság* (SzB; oroszul OK — Organizacionnij Komityet, „okisták") — a mensevikek vezető központja; 1912-ben alakult meg a likvidátor mensevikek és az összes pártellenes csoportok és áramlatok augusztusi konferenciáján. — *111*

[15] „*Preussische Jahrbücher*" („Porosz Évkönyvek") — konzervatív havi folyóirat, a német tőkések és földbirtokosok folyóirata. Berlinben jelent meg 1858-tól 1935-ig. — *113*

[16] Engels. Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához. Lásd Karl Marx. Kritik des Gothaer Programms. Berlin 1946. 76. old. — *113*

[17] Engels levele F. A. Sorgéhoz 1893 január 18-án. Lásd Marx—Engels. Válogatott levelek. 1950. 533. old. — *115*

[18] Engels levele F. A. Sorgéhoz 1893 november 11-én. Lásd Briefe und Auszüge aus Briefen von J. Ph. Becker, J. Dietzgen, F. Engels, K Marx u. A. an F. A. Sorge u. A. Stuttgart. 401. old. — *115*

[19*] A *Zimmerwaldi Baloldalt* Lenin alakította az internacionalisták első szocialista konferenciáján, amely 1915 szeptemberében zajlott le Zimmerwaldban (Svájc). A konferenciát Lenin a háborúellenes nemzetközi mozgalom „első lépésének" nevezte. A Zimmerwaldi Baloldalban csak a bolsevikok foglaltak el Lenin vezetésével helyes, végig következetes álláspontot. Ehhez a csoporthoz következetlen internacionalisták is tartoztak. Hibáik bírálatát lásd Lenin „Junius brosúrájáról", „Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei" c. cikkeiben (lásd ebben a kötetben 317—333, 334—377. old.) és Sztálin „A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről" c. levelében (Sztálin. A leninizmus kérdései. 1951. 452—465. old.) — *118*

[20] „*Labour Leader*" („Munkások Vezetője") — hetilap; 1890-ben alapították; később az angol Független Munkáspárt sajtószerve lett, 1922-től „New Leader" („Uj Vezető"), 1946-tól „Socialist Leader" („Szocialista Vezető") címmel jelenik meg. — *118*

[21] „*Berner Tagwacht*" („Berni Őrszem") — a svájci szociáldemokrata párt napilapja; 1893-ban alapították Bernben. Az első világháború kezdetén ebben a lapban jelentek meg K. Liebknecht, F. Mehring és más baloldali szociáldemokraták cikkei. 1917-től kezdve a lap nyiltan támogatta a szociálsovinisztákat; most is megjelenik, kommunistaellenes és antidemokratikus álláspontot képvisel. — *119*

[22] *A második szocialista konferencia összehívására vonatkozó határozati javaslatot* Lenin a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság kibővített értekezlete számára írta, amely 1916 február 5—8-án ülésezett. Az értekezlet a határozati javaslat számos pontját elfogadta. Leninnek azt a javaslatát, hogy vitassák meg „a háborút és a nacionalizmust elítélő szocialisták nemzetközi egyesülésének" kérdését, a jobboldali zimmerwaldisták nyomására elvetették. Az értekezlet a II. Nemzetközi Szocialista Konferencia összehívásának napjául 1916 április 24-ét jelölte meg. Az okiratnak nincs címe. A címet a Marx—Engels—Lenin Intézet adta. — *120*

[23] *Nemzetközi Szocialista Bizottság* (ISK — Internationale Sozialistische Kommission) — a Zimmerwaldi Egyesülés végrehajtó szerve, az 1915 szeptemberében megtartott Zimmerwaldi Konferencián választották. — *120*

[24] Az OSzDMP Központi Bizottsága valamennyi főbb napirendi ponttal kapcsolatban javaslatot terjesztett elő a második szocialista konferenciának. A javaslattervezetet, amelyet Lenin dolgozott ki, lásd ebben a kötetben 174—185. old. — *120*

[25] Ezt a javaslatot Lenin a második szocialista konferencia számára írta, amely 1916 április 24—30-án ülésezett. Lenin javaslatát a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság 1916 februárjában megtartott kibővített értekezlete megvitatta és elfogadta. — *121*

[26] A nemzetközi nagygyűlést a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság kibővített értekezletének tanácskozása idején rendezték. — *123*

[27] Lenin arra a kiáltványra gondol, amelyet az internacionalisták 1915 szeptemberében megtartott Zimmerwaldi Konferenciáján fogadtak el. A kiáltvány jellemzését lásd Lenin „Az első lépés" c. cikkében (Lenin Művei. 21. köt. 1951. 390—396. old.). — *123*

[28] „*Appeal to Reason*" („Felhívás az Értelemhez") — az amerikai szocialisták lapja; 1895-ben Kansas államban (Amerikai Egyesült Államok) alapították; az első világháború idején internacionalista álláspontot foglalt el. — *125*

[29] „*La Bataille*" („Csata") — a francia anarcho-szindikalisták lapja; 1915 novemberétől jelent meg Párizsban; az első világháborúban élesen soviniszta álláspontot foglalt el. — *127*

[30] „*Vorwärts*" („Előre") — a német szociáldemokrácia központi napilapja; 1876-ban alapították; egyik szerkesztője W. Liebknecht volt. A lap hasábjain Engels harcot folytatott az opportunizmus mindennemű megnyilvánulása ellen. A 90-es évek második felétől kezdve, Engels halála után, a „Vorwärts" rendszeresen közölte a német szociáldemokráciában és a II. Internacionáléban uralkodó opportunisták cikkeit. Az imperialista világháborúban (1914—1918) szociálsoviniszta álláspontra helyezkedett. A Nagy

Októberi Szocialista Forradalom után a „Vorwärts" a szovjetellenes propaganda egyik központja lett; megjelent Berlinben 1933-ig. — *128*

[31] A *Francia Szocialista Pártot* 1902-ben alapították, 1905-ben a Francia Szocialista Párt és Franciaország Szocialista Pártja kezdeményezésére egységes szocialista pártot szerveztek; a pártba valamennyi szocialista párt és csoport (guesdisták, blanquisták, jaurèsisták stb.) tagjai beléptek. A Francia Szocialista Párt vezetése a szociálreformisták (Jaurès-zel az élükön) kezébe ment át, akik többségben voltak. Az első világháború idején a párt szociálsoviniszta álláspontot foglalt el, parlamenti frakciója megszavazta a hadihiteleket, képviselői résztvettek a polgári kormányban. A toursi kongresszuson (1920 december 25—30-án) a Francia Szocialista Párt kettészakadt: a többség megalakította a Franciaországi Kommunista Pártot, a jobboldali opportunista kisebbség pedig, Léon Blummal az élén, elhagyta a kongresszust és önálló pártot alakított, amely a régi nevet — Francia Szocialista Párt — vette fel. A második világháború után a Francia Szocialista Párt vezetősége, amelynek 1950-ig Léon Blum állt az élén, a francia reakcióval való szövetséget támogatja és az Egyesült Államok imperialista köreinek ügynöksége.

A határozatot, amelyet Bourderon terjesztett be a Francia Szocialista Párt 1915 decemberében megtartott kongresszusán, a kongresszus többsége elvetette. Bourderon akkor a Zimmerwaldi Egyesülés jobbszárnyához tartozott. — *129*

[32] Lenin levelének francia fordítását Genfben nyomtatták ki röpirat formájában. — *131*

[33] Lenin „Az Internacionále és a Háború" c. mensevik folyóiratra gondol. A folyóiratnak egyetlen száma jelent meg, 1915 végén. — *132*

[34] A Nemzetközi Szocialista Bizottság 1915 szeptemberétől 1917 januárjáig lapot adott ki „Internationale Sozialistische Kommission zu Bern. Bulletin" („Berni Nemzetközi Szocialista Bizottság. Közlöny") címmel. A Bulletin-t angol, francia és német nyelven adták ki. Hat száma jelent meg. — *132*

[35] *Csheidze-frakció* — a IV. Állami Duma mensevik frakciója. — *132*

36 *„Lucs"* („Fénysugár") — a likvidátor mensevikek legális napilapja; Pétervárott jelent meg 1912 szeptembertől 1913 júliusig; *„gazdag burzsoá barátai* pénzén" tartották fenn *(Lenin)*. — *132*

37 *„Utro"* és *„Rabocseje Utro"* („Reggel" és „Munkás Reggel") — legális mensevik ujságok, Pétervárott jelentek meg. Az „Utro" 1915 augusztusában, a „Rabocseje Utro" 1915 október—decemberében jelentek meg. — *133*

38 *„Szovremennij Mir"* („Korunk") — irodalmi, tudományos és politikai havi folyóirat; megjelent Pétervárott 1906-tól 1918-ig. A mensevikek, közöttük G. V. Plehanov voltak legközelebbi munkatársai. A pártot igenlő mensevikek plehanovi csoportjával kötött blokk időszakában és 1914 elején a bolsevikok is résztvettek a folyóirat munkájában. 1914 márciusában a „Szovremennij Mir"-ben jelent meg Lenin cikke: „Mégegyszer megsemmisítik a szocializmust" (lásd Lenin Művei. 4. kiad. 20. köt. 157—188. old., oroszul).

Az imperialista világháború idején (1914—1918) a szociálsoviniszták folyóirata volt. — *133*

39 *„Nase Szlovo"* („Szavunk") — mensevik-trockista napilap; Párizsban, 1915 januártól 1916 szeptemberig jelent meg, a „Golosz" helyett. — *133*

40 *„Prizivisták"* — a „Priziv" c. ujságról nevezték el őket. A lapot egy mensevik és eszer szociálsoviniszta csoport adta ki 1915—1917-ben Párizsban. — *136*

41 Lenin arra a konferenciára utal, amelyet 1915 júliusában Pétervárott az eszerek tartottak. A konferencia határozatot fogadott el, melyben arra szólította fel a népet, hogy vegyen részt aktívan a háborúban a cárizmus oldalán. — *136*

42 Az oroszországi *hadiipari bizottságokat* az imperialista nagyburzsoázia szervezte 1915-ben. A burzsoázia, hogy befolyása alatt tartsa a munkásokat és honvédelmi hangulatot keltsen, a hadiipari bizottságok mellett „munkáscsoportok" szervezését eszelte ki. A burzsoázia szempontjából előnyös lett volna, ha ezekbe a csoportokba bevonja a munkások képviselőit, akiket arra akart felhasználni, hogy a hadiüzemekben a munka termelékenységének fokozása érdekében agitáljanak a munkástömegek között. A mensevikek

aktívan résztvettek ebben a burzsoázia által kieszelt álhazafias ügyben. A bolsevikok bojkottot hirdettek a hadiipari bizottságok ellen és ezt a bojkottot a munkások többségének segítségével sikeresen végre is hajtották. — *137*

43 Lenin I. Sz. Turgenyev „Életszabály" c. prózai költeményének egyik alakjára gondol (lásd I. Sz. Turgenyev. „Költemények prózában". 1931. 24—25. old., oroszul). — *138*

44 *„Szocial-Demokrat"* („A Szociáldemokrata") — az OSzDMP illegális központi lapja; megjelent 1908 februártól 1917 januárig; 58 számát adták ki. A lap első száma Oroszországban jelent meg, a többit külföldön, előbb Párizsban, azután Genfben adták ki. A Központi Lap szerkesztősége az OSzDMP Központi Bizottságának határozata értelmében a bolsevikok, a mensevikek, és a lengyel szociáldemokraták képviselőiből állott.

Lenin több mint nyolcvan kisebb-nagyobb cikket írt a „Szocial-Demokrat"-ba. A lap szerkesztőségében Lenin a következetes bolsevik vonalért harcolt. A szerkesztőség egy része (Kamenyev és Zinovjev) békítgető álláspontra helyezkedett a likvidátorokkal szemben, meg akarták hiúsítani a lenini vonalat. Martov és Dan, a szerkesztőség mensevik tagjai, szabotálták a Központi Lap szerkesztőségi munkáját és ugyanakkor „Golosz Szocial-Demokrata" című frakciós lapjukban nyiltan védelmezték a likvidátorságot.

Leninnek a likvidátorok ellen folytatott engesztelhetetlen harca arra vezetett, hogy Martov és Dan 1911 júniusban kivált a „Szocial-Demokrat" szerkesztőségéből. 1911 december óta Lenin szerkesztette a „Szocial-Demokrat"-ot.

A „Szocial-Demokrat"-ban jelent meg Sztálin több cikke, így a „Kaukázusi levelek", „A pétervári munkások utasítása munkásképviselőjük számára", „A pétervári választások" stb. (lásd Sztálin Művei. 2. köt. 1949. 188—211, 269—271, 292—307. old.).

Az imperialista világháború elején, egy évig tartó szünetelés után, sikerült Leninnek az ujság kiadását újra megindítani. 1914 november 1-én a „Szocial-Demokrat" 33. számában megjelent az OSzDMP Központi Bizottságának kiáltványa, amelyet Lenin írt. Leninnek a háború alatt a „Szocial-Demokrat"-ban megjelent cikkei kiemelkedő szerepet játszottak a háború, a béke és a forradalom kérdésével kapcsolatos bolsevik stratégia és taktika megvalósítá-

sáért folytatott harcban, a nyilt és burkolt szociálsoviniszták leleplezésében, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalista elemeinek tömörítésében. — *139*

[45] *„Sztolipini munkáspártnak“* a munkások azoknak a likvidátor mensevikeknek pártját nevezték, akik alkalmazkodtak a sztolipini rendszerhez, megalkudtak vele és az OSzDMP programjának és taktikájának megtagadása árán akarták elérni, hogy a cári kormánytól engedélyt kapjanak egy nyilt, legális ál-„munkáspárt“ alakítására. — *141*

[46] Lenin azért nevezte ezt a jelszót „októbrista“ jelszónak, mert jellege az ellenforradalmi októbrista párt vonalának felelt meg.

„Októbristák“ vagy „Október 17-i Szövetség“ — a kereskedelmi és ipari nagyburzsoázia és a tőkés gazdálkodást folytató nagybirtokosok ellenforradalmi pártja; 1905 novemberében alakult. Az októbristák szóban elismerték az október 17-i cári kiáltványt, de feltétel nélkül támogatták a cári kormány bel- és külpolitikáját. Az októbristák vezére A. Gucskov nagyiparos és M. Rodzjanko nagybirtokos volt. — *141*

[47] *Dreyfus-ügy* — provokációs célzatú per. A pert 1894-ben a francia katonai klikk reakciós-monarchista körei szervezték a francia fővezérkar tisztje, a zsidó Dreyfus ellen, akit hamisan kémkedéssel és hazaárulással vádoltak. A hadbíróság Dreyfust életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. A Dreyfus-per újrafelvétele érdekében kibontakozott franciaországi társadalmi mozgalom kiélezte a köztársaságpártiak és monarchisták harcát s az lett a vége, hogy Dreyfust 1906-ban felmentették.

Lenin azt mondta, hogy a Dreyfus-ügy „a reakciós katonai klikk sokezer becstelen csalásának egyike“. — *148*

[48] A *zaberni incidens* Zabernben (Elzász) történt 1913 novemberében. Az incidens oka az volt, hogy egy porosz tiszt állandóan gúnyolta az elzásziakat. Ez a többségében francia helyi lakosság óriási felháborodását váltotta ki a porosz militarista elnyomás ellen. A zaberni incidensről lásd Lenin „Zabern“ c. cikkét (Lenin Művei. 4. kiad. 19. köt. 464—466. old., oroszul). — *148*

[49] Marx levele Engelshez. 1867 november 2, 1867 november

30. Lásd Marx—Engels. Briefwechsel. 3. köt. Berlin 1950. 525, 541—544. old. — *149*

50 Rennernek és Bauernek a „kulturális-nemzeti autonómiáról" vallott reakciós nézeteit Lenin „A «kulturális-nemzeti» autonómia" (Lenin Művei. 4. kiad. 19. köt. 455—458. old., oroszul), „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban" (Lenin Művei. 4. kiad. 20. köt. 1—34. old., oroszul) c. műveiben bírálja. Lásd még Sztálin „Marxizmus és nemzeti kérdés" (Sztálin Művei. 2. köt. 1950. 314—398. old.). — *149*

51 Engels. Internationales aus dem „Volksstaat" (1871—1875). Berlin 1894. 40. old. — *152*

52 Der Prager Aufstand. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész. 7. köt. 68—70. old. — *152*

53 Marx levele Engelshez. 1867 november 2. Lásd Marx—Engels. Briefwechsel. 3. köt. Berlin 1950. 525. old. — *152*

54 „*Die Glocke*" („A Harang") — folyóirat; Münchenben, majd Berlinben adta ki Parvus (Helphand), a német szociáldemokrata párt tagja, szociálsoviniszta, a német imperializmus ügynöke; a folyóirat 1915—1925-ben jelent meg. — *153*

55 Marx és Engels Művei. VII. köt. 201—220. old. (oroszul). —*153*

56 Lenin a nemzeti kérdéssel foglalkozó határozati javaslatára utal, amelyet az OSzDMP Központi Bizottságának 1913 október 6—14-én Poronyinban (Krakkó mellett) megtartott értekezletén fogadtak el. Az értekezletet konspirációs okokból „nyári", „augusztusi" értekezletnek nevezték. A határozati javaslatot lásd Lenin Művei. 4. kiad. 19. köt. 384—386. old. (oroszul). — *158*

57 „*Gazeta Robotnicza*" („Munkás Ujság") — a Lengyel és Litván Szociáldemokrácia Varsói Bizottságának illegális lapja; 1906 májustól—októberig jelent meg. 1912-ben újra kiadták a lapot, 1916 januárig jelent meg. Az 1912-es szakadás után a lengyel szociáldemokrata mozgalomban párhuzamos bizottságok jöttek létre. Két Varsói Bizottság volt és két lapot adtak ki „Munkás Ujság" címmel: az egyiket a varsói Fő Vezetőség hívei, a másikat az ellenzéki

Varsói Bizottság Krakkóban. Az ellenzéki Varsói Bizottság ujságjának két száma, a 24. és 25. szám (melléklettel), 1915—1916-ban Zürichben jelent meg. — *161*

58 Lenin a brüsszeli „egyesítő“ értekezletre gondol, amely 1914 július 16-tól 18-ig tartott. Az értekezletet a Nemzetközi Szocialista Iroda Végrehajtó Bizottsága hívta egybe az OSzDMP egységének helyreállítása kérdésében való „véleménycsere“ céljából. Az értekezleten képviseltette magát: az OSzDMP Központi Bizottsága (bolsevikok); a Szervező Bizottság (mensevikek) a hozzájuk közelálló szervezetekkel — a kaukázusi Területi Bizottsággal és a „Borba“ csoporttal (trockisták); a szociáldemokrata dumafrakció (mensevikek); Plehanov „Egység“ nevű csoportja; a „Vperjod“ csoport; a Bund; a lett határterület szociáldemokráciája; Litvánia szociáldemokráciája; a lengyel szociáldemokraták; a lengyel szociáldemokrata ellenzék; a Lengyel Szocialista Párt balszárnya (PPS, „levica“).

Jóllehet az értekezletnek véleménycserére kellett szorítkoznia s nem kellett kötelező határozatokat hoznia, mégis szavazásra tették fel Kautskynak az OSzDMP egyesítésére vonatkozó határozati javaslatát. A határozati javaslatot szavazattöbbséggel elfogadták. A bolsevikok és a lett szociáldemokraták a határozati javaslat kérdésében tartózkodtak a szavazástól.

„A II. Internacionále azon az ürügyön, hogy a bolsevikokat ki akarja «békíteni» a likvidátorokkal, hogy a «pártban békét» akar teremteni, azt követelte a bolsevikoktól, hogy szüntessék be a likvidátorok megalkuvó politikájának bírálatát. De a bolsevikok hajthatatlanok maradtak: nem voltak hajlandók alávetni magukat az opportunista II. Internacionále határozatainak és nem tettek semmiféle engedményt.“ („A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam“. [V. fej., 3. pont.] 6. kiad. 1951. 193. old.). — *161*

59 „*Gvozgyevizmus*“ — K. A. Gvozgyev mensevik, a Központi Hadiipari Bizottság mellett működő „munkáscsoport“ elnöke, aki ellenezte a munkások sztrájkharcát és nyiltan támogatta az imperialista burzsoáziát. — *164*

60 „*Tyszka-vonal*“ — L. Tyszka (Jogihesz), a Lengyel Szociáldemokrácia egyik vezére, aki politikai tevékenységében többször elvtelen és ingadozó. Az imperialista háború idején L. Tyszka az internacionalistákhoz csatlakozott; Rosa

Luxemburggal és K. Liebknechttel együtt a német Spartakus-mozgalom egyik szervezője volt; 1919 márciusában letartóztatták és a börtönben meggyilkolták. A „Tyszka-vonal" jellemzéséről lásd Lenin „Szakadás a lengyel szociáldemokrácia táborában" (Lenin Művei. 4. kiad. 18. köt. 449—453. old., oroszul), „Szintén «egyesítők»", „Külföldi csoportocskák és az orosz likvidátorok" (Lenin Művei. 4. kiad. 19. köt. 449—451, 459—461. old., oroszul) c. műveit. — *164*

61 *A „zimmerwaldisták" második nemzetközi konferenciáját* 1916 április 24—30-án tartották Kientalban (Svájc). A konferencia napirendjén a következő kérdések szerepeltek: harc a háború befejezéséért, a proletariátus álláspontja a béke, a parlamenti tevékenység és a tömegharc kérdésében, a Nemzetközi Szocialista Iroda összehívása és egyéb kérdések. Ezen a konferencián a balszárny erősebb volt, mint a Zimmerwaldi Konferencián. Lenin elérte azt, hogy határozatot hoztak, amely bírálta a Nemzetközi Szocialista Iroda tevékenységét és szociálpacifizmusát. A Kientali Konferencia elősegítette az internacionalista elemek kiválását és tömörülését, akik később, 1919-ben, Lenin és a bolsevikok kezdeményezésére megalapították a III. Internacionálét. A konferencia azonban nem fogadta el a bolsevikok alaptételeit: azt a tételt, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni, hogy a háborúban saját imperialista kormányunk vereségére kell törekedni, hogy meg kell szervezni a III. Internacionálét (lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". [VI. fej., 2. pont.] 6. kiad. 1951. 203. old.). — *166*

62 „*Arbeiter-Zeitung*" („Munkásujság") — az osztrák szociáldemokrácia központi napilapja; Bécsben jelent meg 1889 óta; az imperialista világháborúban (1914—1918) szociálsoviniszta álláspontot foglalt el. Lenin a „szocializmus bécsi árulói" lapjának nevezte.

1934-ben betiltották a lapot. Mint az osztrák szocialista párt központi lapja 1945 óta újból megjelenik. A lap határozottan antidemokratikus jellegű, az angol-amerikai imperializmus érdekében szakadárpolitikát folytat a munkásmozgalomban. — *171*

63 „*Nas Golosz*" („Hangunk") — mensevik ujság; Szamarában jelent meg 1915—1916-ban; szociálsoviniszta álláspontot képviselt. — *171*

64 A holland szociáldemokrata párt arnheemi kongresszusát 1916 január 9-én tartották. — *178*

65 Lásd Lenin „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról" c. cikkét (Lenin Művei. 21. köt. 1951. 343—347. old.). — *179*

66 „*Avanti!*" („Előre!") — napilap, az Olasz Szocialista Párt központi lapja; 1896 decemberében alapították. Az imperialista világháború idején (1914—1918) következetlen internacionalista álláspontot foglalt el, nem szakította meg kapcsolatait a reformistákkal. Most is mint az Olasz Szocialista Párt központi lapja jelenik meg. — *180*

67 *A Nemzetközi Szocialista Bizottság körlevelét* — a Nemzetközi Szocialista Bizottság felhívását a Zimmerwaldi Egyesülés valamennyi pártjához és csoportjához — a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság 1916 februári értekezletén fogadták el egyhangúlag. Az OSzDMP Központi Bizottságának küldöttsége, melyet Lenin vezetett, ezen az értekezleten nyilatkozatban megállapította, hogy a kiáltvány haladást jelent az első Zimmerwaldi Nemzetközi Szocialista Konferencia határozataihoz képest, bár nem találja valamennyi tételét kielégítőnek. A felhívás a Nemzetközi Szocialista Bizottság Közlönyének 1916 február 29-i és a „Szocial-Demokrat" 1916 március 25-i számában jelent meg. — *184*

68 Lenin a Nemzetközi Szocialista Bizottság 1915 szeptember 29-én kelt hivatalos nyilatkozatára utal, amely a Nemzetközi Szocialista Bizottság Közlönyének 1915 november 27-i, 2. számában jelent meg. Ebben a nyilatkozatban a Nemzetközi Szocialista Bizottság az első Zimmerwaldi Konferencia határozatai ellenére kijelentette, hogy kész beszüntetni működését, amint a hágai Nemzetközi Szocialista Iroda újra megkezdi munkáját. Ilymódon a bizottság közreműködött a II. Internacionále helyreállításában. — *184*

69 „*Németország Internacionalista Szocialistái*" (ISD) — baloldali szociáldemokraták (Borchardt és mások) csoportja, amely az első világháború idején keletkezett. Az ISD csoport a Zimmerwaldi Baloldalhoz csatlakozott és következetesebb álláspontot képviselt a szociálsovinisztáktól és a centristáktól való elkülönülés kérdésében, mint Rosa Luxemburg hívei. A csoport azonban nem volt szoros kapcsolatban a tömegekkel és hamarosan szétesett. — *186*

70 *Ornatszkij* — G. V. Csicserin. — *186*

71 „*Kommunyiszt*" („A Kommunista") — folyóirat, kiadását Lenin készítette elő; a „Szocial-Demokrat" szerkesztősége adta ki Genfben 1915-ben. Egy (kettős) száma jelent meg, amelyben Lenin három cikkét, „A II. Internacionále csődje", „Egy francia szocialista becsületes hangja" és az „Imperializmus és szocializmus Olaszországban" c. cikkeket tették közzé (lásd Lenin Művei. 21. köt. 1951. 199—257, 353—361, 362—372. old.).

A szerkesztőségen belül Lenin harcolt Buharin—Pjatakov pártellenes csoportja ellen, leleplezte ennek a csoportnak bolsevikellenes nézeteit és azt a kísérletét, hogy frakciós célokra használja fel a folyóiratot. A csoport pártellenes nézetei miatt Lenin azt javasolta, hogy szakítsanak a csoporttal és szüntessék be a folyóirat közös kiadását. 1916 októberétől a „Szocial-Demokrat" szerkesztősége saját folyóiratot adott ki „Szbornyik Szocial-Demokrata" címmel. — *186*

72 „*A német és a nem német sovinizmusról*" c. cikk először a „Voproszi Sztrahovanyija" c. folyóiratban jelent meg.

„*Voproszi Sztrahovanyija*" („Biztosítási Kérdések") — legális bolsevik folyóirat; megszakításokkal megjelent Pétervárott 1913 októbertől 1918 februárig. A folyóiratot a bolsevik párt Központi Bizottsága vezette. A folyóirat nemcsak a munkásbiztosítás megvalósításáért, hanem a bolsevikok „teljes és csorbítatlan jelszavaiért" is harcolt.

Amikor a „Voproszi Sztrahovanyija" hosszú megszakítás után ismét megjelent, Sztálin Sz. Sz. Szpandarjannal és más száműzött bolsevikokkal együtt 1916 márciusában ezt írta a turuhanszki száműzetésből a folyóirat szerkesztőségének: „Fordítsa a «Voproszi Sztrahovanyija» minden erejét és igyekezetét arra, hogy országunk munkásosztályát Potreszov, Levickij és Plehanov urék rendkívül korrumpáló, proletárellenes és a nemzetköziség elveivel szöges ellentétben álló prédikációja ellen eszmeileg biztosítsa." — *188*

73 Friedrich Engels. Über die Gewaltstheorie. Berlin 1946. 40. old. — *190*

74 „*Russzkoje Znamja*" („Orosz Zászló") — feketeszázas ujság, az „Orosz Nép Szövetsége" sajtószerve; Pétervárott jelent meg 1905 novemberétől 1917-ig. — *190*

75 *„Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka"* c. művét Lenin 1916 első felében írta. Az imperializmusról szóló világirodalom tanulmányozását Lenin már 1915-ben megkezdte, a könyv megírásához pedig 1916 januárjában fogott hozzá. 1916 január végén Lenin Zürichbe utazott és tovább dolgozott a könyvön a zürich-kantoni könyvtárban. A kivonatok, fogalmazványok, jegyzetek, táblázatok, amelyeket Lenin sokszáz külföldi könyv, folyóirat, ujság és statisztikai gyüjtemény alapján állított össze, több mint 40 ívre terjednek. Ez az anyag 1939-ben „Füzetek az imperializmusról" címmel külön gyüjteményben jelent meg.

1916 június 19-én (július 2) Lenin befejezte a munkát és a „Parusz" kiadóhoz küldte el a kéziratot. A kiadóban dolgozó mensevik elemek kihagyták a könyvből a Kautskyt és az orosz mensevikeket (Martovot és másokat) élesen bíráló részeket. Lenin „átnövés" szavát (a kapitalizmus átnövése kapitalista imperializmusba) „átalakulással" cserélték fel, a „reakciós jellege" (t. i. az „ultraimperializmus" reakciós jellege) szavakat — az „elmaradott jellege" szavakkal helyettesítették stb. A könyvet a „Parusz" kiadó 1917 elején Pétervárott „Az imperializmus mint a kapitalizmus legújabb szakasza" címmel kinyomatta.

Amikor Lenin Oroszországba érkezett, előszót írt a könyvhöz, amely 1917 szeptemberében jelent meg.

„Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című könyv jelentőségéről lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". (VI. fej., 3. pont.). 6. kiad. 1951. 205—208. old. — *191*

76 Ez az előszó először „Imperializmus és kapitalizmus" címmel jelent meg a „Kommunyisztyicseszkij Internacional" c. folyóirat 1921 októberi, 18. számában. — *195*

77 *„Németországi Független Szociáldemokrata Párt"* — centrista párt, amelyet 1917-ben alapítottak. A párt zömét a „Munkaközösség" nevű kautskysta szervezet alkotta. A „függetlenek" „egységet" hirdettek a nyilt szociálsovinisztákkal, igazolták, védték őket és az osztályharcról való lemondást követelték.

1920 októberében a Független Szociáldemokrata Párt hallei kongresszusán a párt kettészakadt. A párt jelentős része 1920 decemberében egyesült a Németországi Kommunista Párttal. A jobboldali elemek önálló pártot alapítottak és felvették a Független Szociáldemokrata Párt régi nevet. A párt 1922-ig állott fenn. — *199*

[78] *Spartakisták* — a „Spartakus" szövetség tagjai. A „Spartakus" szövetség az első világháború idején alakult meg. A háború kezdetén német baloldali szociáldemokraták megalakították az „Internacionále" csoportot, amelyet K. Liebknecht, Rosa Luxemburg, F. Mehring, Clara Zetkin és mások vezettek. Ezt a csoportot „Spartakus" szövetségnek nevezték el. A spartakisták a tömegek között forradalmi propagandát fejtettek ki az imperialista háború ellen, leleplezték a német imperializmus hódító politikáját és a szociáldemokrácia vezéreinek árulását. De a spartakisták, a német baloldaliak, az elmélet és a politika fontos kérdéseiben nem tudtak megszabadulni a félmensevik hibáktól: az imperializmus félig mensevik elméletét dolgozták ki, elvetették a nemzetek önrendelkezésének elvét, annak marxista értelmezésében (amely a különválást és az önálló államalakítást is magábanfoglalja), tagadták a nemzeti-felszabadító háborúk lehetőségét az imperializmus korszakában, lebecsülték a forradalmi párt szerepét, meghajoltak a mozgalom ösztönössége előtt. A német baloldaliak hibáinak bírálatát lásd Lenin „Junius brosúrájáról" (ebben a kötetben 317—333. old.), „A marxizmus karikatúrájáról és az «imperialista ökonomizmusról»" c. munkáiban (Lenin Művei. 4. kiad. 23. köt. 16—64. old., oroszul) és Sztálin „A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről" c. levelében (Sztálin. A leninizmus kérdései. 1951. 452—465. old.). 1917-ben a spartakisták beléptek a „függetlenek" centrista pártjába, de megőrizték szervezeti önállóságukat. Az 1918-as novemberi német forradalom után a spartakisták szakítottak a „függetlenekkel" és ugyanazon év decemberében megalakították a Németországi Kommunista Pártot. — *199*

[79] Marx. A tőke. 3. köt. (36. fej.) 1951. 668. old. — *223*

[80] *Gründolási botrányok* a mult század 70-es éveiben voltak Németországban. Ebben az időszakban fokozott ütemben alapítottak részvénytársaságokat (a gründolás szó a német gründen — alapítani — szóból ered). A gründolás elharapózása a meggazdagodott burzsoá üzletemberek szélhámos üzelmeivel járt együtt, a tőzsdén veszettül spekuláltak a földdel és az értékpapírokkal. — *225*

[81] „*Frankfurter Zeitung*" („Frankfurti Ujság") — német polgári lap, Majna-Frankfurtban adták ki 1856-ban. — *227*

[82] Lenin G. V. Plehanovra utal. — *236*

83 *A francia Panama* kifejezés akkor keletkezett, amikor 1892—1893-ban Franciaországban óriási visszaéléseket lepleztek le és kiderült, hogy a Panama-csatornát építő francia vállalat számos politikust, hivatalnokot és ujságot veszteget meg. — *245*

84 Engels levele Marxhoz. 1858 október 7. Lásd Marx—Engels Válogatott levelek. 1950. 122. old. — *295*

85 Engels levele Marxhoz. 1881 augusztus 11. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 3. rész. 4. köt. 511. old. — *295*

86 *Spectator* — a mensevik Sz. M. Nahimszon. — *300*

87 Marx. A tőke. 3. köt. (6. fej. 16. jegyzet.) 1951. 153. old. —*302*

88 *Boxer-lázadás* — népi felkelés Kínában 1900-ban, amely a külföldi imperialisták uralma ellen irányult. Azért nevezték „boxer"-lázadásnak, mert a felkelést szervező egyik titkos kínai társaságnak „Nagy ököl" volt a neve. A felkelést az egyesült imperialista nagyhatalmak büntető hadteste, amelyet Waldersee német tábornok vezetett, kegyetlenül elnyomta. A felkelés elnyomásában nagy szerepe volt a német, japán, angol és amerikai imperialistáknak. 1901-ben Kína kénytelen volt aláírni az úgynevezett „zárójegyzőkönyvet", amelynek értelmében az országra óriási sarcot vetettek ki és Kína teljesen a külföldi imperializmus félgyarmata lett. — *308*

89 *Junius* — Rosa Luxemburg. — *317*

90 Lenin a német baloldali szociáldemokraták országos konferenciájára utal, amelyet 1916 január 1-én Berlinben K. Liebknecht lakásán tartottak. A konferencia elfogadta az „Internacionále" csoport téziseit, amelyeket Rosa Luxemburg fogalmazott meg. — *317*

91 *„Bremer Bürger-Zeitung"* („Brémai Polgárujság") — a német szociáldemokraták brémai csoportjának napilapja. 1890-től 1919-ig jelent meg; 1914—1915-ben a német baloldali szociáldemokraták lapja volt; 1916-ban a kautskysták kezébe került. — *320*

92 *„Volksfreund"* („Népbarát") — szociáldemokrata napilap,

1871-ben Braunschweigben alapították; 1914—1915-ben ténylegesen a német baloldali szociáldemokraták lapja volt; 1916-ban a kautskysták kezére került. — *320*

93 Marx. A polgárháború Franciaországban. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1. köt. 1949. 525. old. — *327*

94 „*Az imperializmusról és a nemzeti elnyomásról szóló téziseket*" a „Gazeta Robotnicza" szerkesztősége állította össze. A tézisek a „Szbornyik Szocial-Demokrata" 1916 októberi 1. számában jelentek meg. — *334*

95 Lengyelország függetlenségének említett három szempontját Lenin „A nemzetek önrendelkezési jogáról" c. cikkében bírálja (lásd Lenin. Válogatott művek. 1. köt. 1950. 815—873. old.). — *334*

96 Lenin az OSzDMP II. kongresszusán elfogadott pártprogram kidolgozása idején, 1903-ban keletkezett vitára (lásd Lenin Művei. 4. kiad. 6. köt. 1—59, 285—300. és 412—420. old., oroszul), valamint az 1913-ban egyfelől a bolsevikok, másfelől pedig a likvidátorok, trockisták és bundisták között a „kulturális-nemzeti autonómia" kérdésében kialakult vitára gondol. (Lásd Lenin Művei. 4. kiad. 19. köt. 488—494; 20. köt. 1—34, 365—424. old.; lásd még „Marxizmus és nemzeti kérdés". Sztálin Művei. 2. köt. 1949. 314—398. old.) — *335*

97 Marx—Engels. Válogatott művek. 2. köt. 1950. 25. old. — *337*

98 Marx és Engels Művei. 11. köt. 2. rész. 49—50. old., oroszul. — *338*

99 Marx és Engels Művei. 7. köt. 201—220. old., oroszul. — *356*

100 Marx és Engels Művei. 13. köt. 1. rész. 155. old., oroszul. — *358*

101 „*Lichtstrahlen*" („Fénysugarak") — a németországi baloldali szociáldemokraták csoportjának havi folyóirata, melyet J. Borchardt szerkesztett. A folyóiratot rendszertelenül adták ki. Megjelent Berlinben 1913-tól 1921-ig. — *366*

102 Rosa Luxemburg „Nemzeti kérdés és autonómia" c. cikkéről van szó, amely 1908—1909-ben a „Przegląd Socjał-

demokratyczny" 6, 7, 8—9, 10, 12. és 14—15. számaiban jelent meg. — *366*

103 *„Frak"* — a Lengyel Szocialista Párt (PPS) kispolgári nacionalista jobbszárnya — 1893-ban alakult. A Lengyel Szocialista Párt, minthogy programjának legfőbb pontja Lengyelország függetlensége volt, szeparatista, nacionalista propagandát fejtett ki a lengyel munkások között, el akarta vonni őket az önkényuralom és a kapitalizmus ellen az orosz munkásokkal közösen folytatott harctól. Az 1905-ös első orosz forradalom hatására a Lengyel Szocialista Párt két frakcióra: balszárnyra, — „levicá"-ra, és jobbszárnyra — „pravicára" — („frak") szakadt. Az imperialista világháború idején (1914—1918-ban) a „levica" nagy része internacionalista álláspontra helyezkedett és a lengyel szociáldemokrata párthoz közeledett. 1918 decemberében ők alakították meg a Lengyelországi Kommunista Munkáspártot.

A „pravica", melyet Pilsudski vezetett, tovább folytatta a nacionalista-soviniszta politikát. A „pravicá"-ból alakult meg később újra a Lengyel Szocialista Párt. Amikor 1918-ban megalakították a lengyel burzsoá államot, a Lengyel Szocialista Párt, amely kormánypárt lett, folytatta szovjetellenes politikáját, helyeselte a Lengyelországhoz csatolt Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszija népeinek elnyomását.

A második világháború idején a Lengyel Szocialista Párt két csoportra szakadt. A Lengyel Szocialista Párt reakciós-soviniszta része, mely WRN („Wolność, równość, i niepodległość" — „Szabadság, egyenlőség és függetlenség") néven szerepelt, együttműködést kezdett a fasisztákkal. A másik rész, amelynek „Lengyel Szocialista Munkáspárt" volt a neve, a Lengyel (kommunista) Munkáspárttal és a pártonkívüli lengyel hazafiakkal együtt harcolt Lengyelország felszabadításáért a fasiszta iga alól, és azt akarta, hogy Lengyelország baráti kapcsolatokat teremtsen a Szovjetunióval. A második világháború után a Lengyel Szocialista Párt résztvesz a Lengyel Demokratikus Köztársaság koalíciós kormányában. — *367*

104 Engels levele K. Kautskyhoz. 1882 szeptember 12. Lásd Marx—Engels. Válogatott levelek. 1950. 416. old. — *369*

105 *K. R.* — Karl Radek. — *372*

106 „*Recs*“ („A Szó“) — a kadet-párt központi napilapja; 1906 február óta jelent meg Pétervárott. A Petrográdi Szovjet Forradalmi Katonai Bizottsága betiltotta a lapot; megjelent más címekkel 1918 augusztusig. — *372*

V. I. LENIN

ÉLETÉNEK ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK DÁTUMAI

(1915 december — 1916 július)

1915

December — 1916 január vége.	Lenin Bernben (Svájc) él.
December közepe.	Lenin elnököl az internacionalista szociáldemokraták értekezletén, amelyen a második nemzetközi szocialista konferencia előkészítéséről tárgyalnak.
December 29 (1916 január 11).	Lenin elküldi A. M. Gorkijnak „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről" c. könyve kéziratát, hogy adják ki Petrográdban.
December 29— 1916 június 19 (január 11— július 2).	Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. könyvön dolgozik a berni, majd a zürichi könyvtárban.
December.	Lenin előszót ír N. Buharin „Világgazdaság és imperializmus" c. brosúrájához.
	Lenin a genfi bolsevik szekciónak írt levélben rámutat arra, hogy külön határozatban el kell ítélni a petrográdi hadiipari bizottságok mellett működő „munkáscsoportok" választásánál észlelt mensevik csalásokat.
1915 december— 1917 január.	Lenin az OSzDMP Központi Lapját, a „Szocial-Demokratot" szerkeszti.

1916

Január 2 (15). Lenin elnököl a Zimmerwaldi Baloldal Irodájának ülésén, amelyen az Iroda baloldali holland szociáldemokratáinak képviseletéről szóló kérdést és a „Vorbote" („Előhírnök") c. folyóiratnak — a Zimmerwaldi Baloldal sajtószervének — kiadását vitatják meg.

Január 12 (25). Lenin elnököl a Zimmerwaldi Baloldal ülésén, amelyen a „Vorbote" c. folyóirat első számának küszöbönálló kiadásával kapcsolatos intézkedéseket vitatják meg.

Január 12 (25) után. A „Vorbote" 1. számában megjelenik Lenin „Az opportunizmus és a II. Internacionále csődje" c. cikke.

Január 17 (30). Lenin az Ifjúsági Szervezetek Nemzetközi Szocialista Irodájának összehívása előtt levélben útmutatást ad a zürichi bolsevik frakciónak az ifjúság közötti munkára vonatkozólag.

Január 23—26 (február 5—8). Lenin résztvesz a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság kibővített értekezletének munkájában, határozati javaslatot ír a második nemzetközi szocialista konferencia összehívásával és a konferencián való képviselet feltételeivel kapcsolatban.

Január 26 (február 8). Lenin a Bernben rendezett nemzetközi nagygyűlésen beszédet mond az imperialista háborúval kapcsolatos kérdésekről és a proletariátus feladatairól.

Január 28 (február 10). Lenin megírja „A franciaországi ellenzék feladatairól" c. levelet.

Január 28 vagy 29 (február 10 vagy 11). Lenin Bernből Zürichbe utazik.

Január—február. Lenin megírja „A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga" című téziseket. A tézisek 1916 áprilisában a „Vorbote" 2. számában jelennek meg.

Február 3 (16). Lenin a külföldi bolsevik szekcióknak tájékoztatást küld a Nemzetközi Szocialista Bizottság január 23—26 (február 5—8)-án megtartott kibővített értekezletéről. Utasítást ad a baloldali zimmerwaldisták erőinek halaszthatatlan mozgósítására és az áprilisra kitűzött második nemzetközi szocialista konferencia küldötteinek megválasztására.

Február 4 (17). Lenin Zürichben előadást tart „Két Internacionále" címmel.

Február 5 (18). A „Szocial-Demokrat" 50. számában megjelenik Lenin „Van-e saját vonala a Szervező Bizottságnak és a Csheidze-frakciónak?" c. cikke.

Február 13 (26). Lenin Zürichben előadást tart „«Békefeltételek» a nemzeti kérdéssel kapcsolatban" címmel.

Február 16 (29). A „Szocial-Demokrat" 51. számában megjelenik Lenin „Az annexiók nélküli békéről és Lengyelország függetlenségéről, mint oroszországi napi jelszavakról", továbbá „Wilhelm Kolb és Georgij Plehanov" c. cikke.

Február 17 (március 1). Lenin Genfben előadást tart „«Békefeltételek» a nemzeti kérdéssel kapcsolatban" címmel.

Február 27 (március 11). Lenin, mivel a Buharin—Pjatakov csoport pártellenes álláspontot foglalt el és a „Kommunyiszt" c. folyóiratot saját frakciós céljaira akarta felhasználni, utasítást ad a „Kommunyiszt" c. folyóirat kiadásának beszüntetésére és tervbeveszi a „Szocial-Demokrat", az OSzDMP Központi Lapja

által szerkesztett „Szbornyik Szocial-Demokrata“ kiadását.

Február—március. Lenin megírja „A külföldi szervezetek bizottságának levelét az OSzDMP szekcióihoz“.

Február vége—március. Lenin megírja „Az OSzDMP Központi Bizottságának javaslatát a második szocialista konferenciának“ (tézisek), megszervezi a tézisek német és francia nyelvre való lefordítását, megküldi a téziseket a külföldi bolsevik szekcióknak és különböző országok baloldali internacionalistáinak. A tézisek április 9 (22)-én jelennek meg a berni Nemzetközi Szocialista Bizottság Közlönyében.

Február vége—április. Lenin megírja a „Szakadás vagy rothadás?“ c. cikkét.

Március 6 (19). Lenin A. M. Kollontajnak Norvégiába írt levelében megbízást ad arra, hogy az „Internacionalnij Letucsij Lisztok“ („Nemzetközi Röplap“) 1. számát, melyben a Zimmerwaldi Baloldal határozati javaslatát és kiáltványát tették közzé, angol nyelvre fordítsák és Norvégiában kiadják, továbbá hogy tegyenek lépéseket a röplapnak Amerikában, Angliában, Svédországban, Norvégiában és más országokban való terjesztése érdekében.

Lenin Norvégiába küldi „A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga“ c. téziseket, hogy megismertesse velük a svéd és a norvég baloldali szocialistákat.

Március 12 (25). Lenin „A «békeprogram»-ról“ c. cikke megjelenik a „Szocial-Demokrat“ 52. számában.

Március—június. Lenin műveiben és a külföldön élő bolsevikokhoz küldött leveleiben leleplezi a Buharin—Pjatakov csoport pártellenes nézeteit a marxizmus elméletének és taktikájának alapvető kérdéseiben, megbélyegzi a csoport kétkulacsos magatartását a pártközpont irányában. Lenin továbbá leleplezi Zinovjev két-

kulacsos magatartását, aki a valóságban a Buharin—Pjatakov csoportot támogatta.

Április 5 (18). Lenin „Az oroszországi szociáldemokrácia legközelebbi feladatairól" címmel előadást tart a zürichi bolsevik szekcióknak a lengyel és lett internacionalista szociáldemokratákkal közösen rendezett gyűlésén.

Április 11—17 (24—30). Lenin résztvesz a kientali második nemzetközi szocialista konferencia munkájában, megszervezi és egybekovácsolja a konferencia balszárnyát, vezeti a határozatokat kidolgozó bizottság munkáját — a határozatok a pacifizmust és a Nemzetközi Szocialista Iroda tevékenységét bírálják —, és keresztülviszi a határozatok elfogadását.

Április 16 (29) után. Lenin megírja a második nemzetközi szocialista konferencia eredményeiről szóló cikkének, illetőleg előadásának tervezetét.

Május 20 (június 2). Lenin Genfben előadást tart „Két áramlat a nemzetközi munkásmozgalomban" címmel.

Május 31 (június 13). A „Voproszi Sztrahovanyija" c. folyóirat 5 (54). számában megjelenik Lenin „A német és nem német sovinizmusról" c. cikke.

Május—június. Lenin a skandináv államok baloldali internacionalista szociáldemokratáinak írt leveleiben útmutatásokat ad a semleges országok szocialista konferenciájának előkészítéséhez, meghatározza a konferencián résztvevő baloldaliak taktikáját.

Június 19 (július 2). Lenin befejezi „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. könyvét és elküldi a kéziratot a „Parusz" könyvkiadónak.

Július 4 és 7 (17 és 20) között. Lenin Flums hegyi községbe (Zürich közelében) utazik.

Július 12 (25). Petrográdon meghal M. A. Uljanova, Lenin anyja.

Július első fele. Lenin megírja „Junius brosúrájáról" és „Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei" c. cikkeit, amelyek 1916 októberében a „Szbornyik Szocial-Demokrata" 1. számában jelennek meg.

TARTALOM

Előszó VII

1914—1915

ÚJABB ADATOK A MEZŐGAZDASÁGI KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSTÖRVÉNYEIRŐL. *I. füzet. Kapitalizmus és mezőgazdaság az Amerikai Egyesült Államokban* .... 1—99

1. A három fő vidék általános jellemzése. A nyugati gyarmatosítási vidék és a homesteadek 7
2. Az ipari Észak 11
3. Az egykori rabszolgatartó Dél 13
4. A farmok átlagos nagysága. A „kapitalizmus felbomlása" Délen 16
5. A mezőgazdaság tőkés jellege 21
6. A legbelterjesebb földművelés vidékei ... 27
7. A gépek és a bérmunka a földművelésben 34
8. A kisgazdaságok kiszorítása a nagygazdaságok által. A megművelt földterület nagysága 39
9. Folytatás. A farmok értékére vonatkozó adatok 46
10. A gazdasági kutatás szokásos módszereinek fogyatékosságai. Marx a földművelés sajátosságairól 50

11. A kis- és nagygazdaságok pontosabb összehasonlítása 58
12. A különböző gazdaságtípusok a mezőgazdaságban 66
13. Hogyan tüntetik fel kisebb méretűnek a kisüzemnek a nagyüzem által való kiszorítását a mezőgazdaságban 73
14. A kisföldművesek kisajátítása 80
15. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének összehasonlító képe 89
16. Eredmények és következtetések......... 96

ELŐSZÓ N. BUHARIN „VILÁGGAZDASÁG ÉS IMPERIALIZMUS“ C. BROSÚRÁJÁHOZ ....100—105

AZ OPPORTUNIZMUS ÉS A II. INTERNACIONÁLE CSŐDJE ....106—119

I. 106
II. 110
III. 112

1916

HATÁROZATI JAVASLAT A II. SZOCIALISTA KONFERENCIA ÖSSZEHÍVÁSÁRÓL 120

AZ 1916 ÁPRILIS 24-I KONFERENCIÁHOZ. *A küldöttség javaslata* ....121—122

BESZÉD A BERNI NEMZETKÖZI NAGYGYŰLÉSEN, 1916 FEBRUÁR 8-ÁN ....123—126

A FRANCIAORSZÁGI ELLENZÉK FELADATAIRÓL. *(Levél Szafarov elvtársnak)* ....127—131

VAN-E SAJÁT VONALA A SZERVEZŐ BIZOTTSÁGNAK ÉS CSHEIDZE FRAKCIÓJÁNAK?.........132—138

AZ ANNEXIÓK NÉLKÜLI BÉKÉRŐL ÉS LENGYELORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉRŐL, MINT OROSZORSZÁGI NAPI JELSZAVAKRÓL ....139—142

WILHELM KOLB ÉS GEORGIJ PLEHANOV ....143—144

A SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A NEMZETEK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA. *(Tézisek)*..........145—160

1. Az imperializmus, a szocializmus és az elnyomott nemzetek felszabadítása 145
2. A szocialista forradalom és a demokráciáért folyó harc 146
3. Az önrendelkezési jog jelentősége és viszonya a föderációhoz 148
4. A nemzetek önrendelkezési joga kérdésének proletár-forradalmi feltevése 149
5. Marxizmus és proudhonizmus a nemzeti kérdés terén 151
6. Három országtípus a nemzetek önrendelkezése tekintetében 153
7. A szociálsovinizmus és a nemzetek önrendelkezése 155
8. A proletariátus konkrét feladatai a legközelebbi jövőben 156
9. Az oroszországi és a lengyel szociáldemokrácia és a II. Internacionále állásfoglalása az önrendelkezés kérdésében................ 157

A KÜLFÖLDI SZERVEZETEK BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE AZ OSzDMP SZEKCIÓIHOZ ....161—165

A „BÉKEPROGRAM"-RÓL ....166—173

AZ OSzDMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK JAVASLATA A MÁSODIK SZOCIALISTA KONFERENCIÁNAK ....174—185

SZAKÍTÁS VAGY ROTHADÁS?....................186—187

A NÉMET ÉS NEM NÉMET SOVINIZMUSRÓL ......188—190

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGFELSŐBB FOKA. *Népszerű tanulmány* ....191—316

Előszó 193
Előszó a francia és a német kiadáshoz 195

I. 195
II. 195

III. 197
IV. 198
V. 199

I. A termelés koncentrációja és a monopóliumok 202
II. A bankok és új szerepük 217
III. A finánctőke és a fináncoligarchia 233
IV. A tőkekivitel 248
V. A világ felosztása a kapitalisták szövetségei között 254
VI. A világ felosztása a nagyhatalmak között 263
VII. Az imperializmus mint a kapitalizmus külön szakasza 275
VIII. A kapitalizmus élősdisége és rothadása 286
IX. Az imperializmus bírálata 296
X. Az imperializmus helye a történelemben 311

JUNIUS BROSÚRÁJÁRÓL ....317—333

AZ ÖNRENDELKEZÉS KÖRÜL FOLYÓ VITA EREDMÉNYEI ....334—377

1. A szocializmus és a nemzetek önrendelkezése 335
2. „Megvalósítható"-e a demokrácia az imperializmus idején? 340
3. Mi az annexió? 342
4. Annexiók mellett vagy annexiók ellen? . 346
5. Miért van a szociáldemokrácia az annexiók ellen? 350
6. Szembe lehet-e állítani ebben a kérdésben a gyarmatokat „Európával"? 352
7. Marxizmus vagy proudhonizmus? 355
8. A különös és az általános a holland meg a lengyel internacionalista szociáldemokraták álláspontjában 364
9. Engels levele Kautskyhoz 369
10. Az 1916-os írországi felkelés 370
11. Befejezés 376

Jegyzetek .... 379—401

Lenin életének és tevékenységének dátumai (1915 december—1916 július) .... 403—409

KÉPMELLÉKLETEK

Lenin „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. I. füzet. Kapitalizmus és mezőgazdaság az Amerikai Egyesült Államokban" c. könyvének borítólapja. — 1917 3

Lenin: „Az OSzDMP Központi Bizottságának javaslata a második szocialista konferenciának", — a kézirat első oldala. — 1916 február—március.... 175

Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. könyvének borítólapja. — 1917. 192—193

Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" c. könyve kéziratának első oldala. — 1916 január—június .... 200—201

4117. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Janka Gyula.

JAVÍTANDÓ

(a példányok egy részében)

31. old. 2. táblázat 2. sor: észak-atlanti *helyesen* közép-atlanti
93. old. táblázat 1. sor: 713 *helyesen* 4 713
94. old. táblázat 1. sor: 62,2 *helyesen* 67,2
116. old. alulról 9. sor: tömegmozdulásokat
helyesen tömegmegmozdulásokat
172. old. 15. sor: Szemkovszkijjal, az *helyesen* Szemkovszkijjal, aki az
235. old. 1. sor: valamely *helyesen* valamennyi
235. old. 5—6. sor: *helyesen* és az igazságnak megfelelően festi le, és — persze kispolgári szempontból — bírálja a fináncoligarchiát.
355. old. 19. sor: jelenti. *helyesen* jelenti (Hollandia, Svájc).
359. old. alulról 7. sor: nemzetközi *helyesen* nagyhatalmi
368. old. alulról 7. sor: lengyel *helyesen* német
374. old. alulról 6. sor: folyó- *helyesen* röp-
375. old. 2. bek. 2. sor: idejében *helyesen* alkalmas időben
377. old. utolsó bek. 2. sor: elhajlásukkal *helyesen* engedékenységükkel